

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

**ATATÜRK DÖNEMİ
TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ
(1923-1938)**

Semih BULUT

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

**ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ**

**ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİ
(1923-1938)**

Semih BULUT

ANKARA 2010

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları
Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

Bulut, Semih

Atatürk dönemi Türkiye-ABD ilişkileri (1923-1938) /
Semih Bulut. – Ankara: AKDİTK Atatürk Araştırma Merkezi,
2010

XII, 238s.; 24cm. – (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını)

Dizin (s.235-239)

ISBN: 978-975-16-2302-7

1. ATATÜRK, MUSTAFA KEMAL, 1881-1938

2. TÜRKİYE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ 1923-1938.

3. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ ULUSLAR
ARASI İLİŞKİLER TÜRKİYE 1923-1938

I.E.a. II- Seri

327.09561073

İNCELEYENLER

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

Prof. Dr. Çağrı ERHAN

KİTAP SATIŞI:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Ziyabey Cad. No: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA

Tel: (0312) 285 55 12 – 285 65 11 * Belgegeçer: (0312) 285 65 73

e-mail: bilgi@atam.gov.tr

web: <http://www.atam.gov.tr>

e-mağaza: <http://e-magaza.atam.gov.tr>

ISBN : 978-975-16-2302-7

İLESAM :10-06.Y.0150-334

BASKI SAYISI : 1500

BASKI HAZIRLIK: Ahmet KARABULUT

BASKI: GİRİŞİM MATBAASI - 0312 384 22 23 - ANKARA

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	IX
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ.....	1
A. Konu.....	1
B. Problem.....	2
C. Literatür Özeti.....	3
1. Türkçe Literatür.....	3
2. İngilizce Literatür	6
D. Amaç ve Kapsam.....	8
E. Kaynaklar.....	10

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN (1830-1923).....	13
A. Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Kurulması.....	13
B. Osmanlı-Amerikan İlişkilerinde Gerilim Dönemi.....	18
C. Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Son Dönemi: II. Meşrutiyet....	19
D. Mondros'tan Lozan'a Türk-Amerikan İlişkileri.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

HAZIRLIK DÖNEMİ: LOZAN ANLAŞMASI SÜRECİ

(1923-1927).....	27
A. Türk-Amerikan Lozan Anlaşması.....	29
1. Müzakerelerin Genel Seyri ve Tarafların Müzakerelerdeki Tutumları.....	29

2. Müzakerelerde Üzerinde Durulan Başlıca Konular.....	35
a. Kapitülasyonlar.....	35
b. Türkiye'nin Hukukî ve Sıhhi İdaresi.....	36
c. Azınlıklar.....	37
d. Boğazlar.....	37
e. Arkeolojik Araştırmalar.....	37
3. Anlaşmanın Maddeleri.....	37
B. ABD'de Lozan Anlaşması'na İlişkin Tartışmalar.....	39
1. Redde Yönelik Faaliyetler.....	41
a. Redde Yönelik Faaliyet Gösteren Kişi, Kuruluş ve Gruplar.....	41
i. Lozan Anlaşması'na Karşıt Amerikan Komitesi.....	41
ii. Muhalif Din Adamları.....	43
iii. Yakındoğu Örgütü.....	44
iv. Henry Morgenthau, Sr.....	44
v. Muhalif Senatörler.....	46
vi. Muhalif Basın.....	48
b. Redde Yönelik Tezler.....	48
2. Onaya Yönelik Faaliyetler	52
a. Onaya Yönelik Faaliyet Gösteren Kişi, Kuruluş ve Gruplar.....	52
i. Coolidge Hükümeti.....	52
ii. Türk Teavün Cemiyeti.....	57
iii. Türkiye ile Yapılan Anlaşma'nın Onaylanmasından Yana Olan Amerikan Kurum ve Derneklerinin Genel Komitesi.....	59
iv. Cemaat Kiliselerinin Millî Konseyi.....	60
v. Türkiye'deki Amerikan Kolonisi.....	61
vi. Onay Taraftan Basın.....	64
b. Onaya Yönelik Tezler.....	64

C. Anlaşmanın Amerikan Senatosunda Reddi ve	
Buna Yönelik Tepkiler.....	67
1. Anlaşmanın Reddedilmesi.....	67
2. Redde Yönelik Amerikan Tepkileri.....	68
a. Hükümet.....	68
b. Basın.....	69
3. Redde Yönelik Türk Tepkileri.....	71
a. Hükümet.....	71
b. Basın.....	72
D. Değerlendirme.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN TESİSİ (1927-1928).....	77
A. Diplomatik İlişkileri Başlatmaya ve Ticarî İlişkilerdeki	
Statükoyu Muhafaza Etmeye Yönelik Modus Vivendiler.....	78
1. Gayriresmî Müzakereler.....	78
2. Resmî Müzakereler.....	81
3. Maddeler.....	83
4. Modus Vivendilere Tepkiler.....	84
B. Karşılıklı Büyükelçilerin Gönderilmesi.....	85
1. Joseph Grew'un Atanması ve Göreve Başlaması.....	85
2. Ahmet Muhtar Bey'in Atanması ve Göreve Başlaması.....	89
C. Değerlendirme	92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SİYASÎ İLİŞKİLER (1928-1938).....	95
A. Bir Hakemlik ve Uzlaşma Anlaşması İmzalamak Üzere Yapılan Neticesiz Müzakereler.....	95
B. Briand-Kellogg Paktı.....	98
C. ABD Genelkurmay Başkanı Mac Arthur'un Türkiye Ziyareti...	101
D. Montrö Boğazlar Sözleşmesi.....	107
E. Değerlendirme	114

BEŞİNCİ BÖLÜM

TİCARÎ VE EKONOMİK İLİŞKİLER	115
A. Osmanlı-Amerikan Ticarî ve Ekonomik İlişkileri.....	115
B. Türkiye ve ABD'nin Dış Ticaret Politikaları ve Yansımaları.....	120
C. Ticaret Hacmi ve Ticareti Yapılan Ürünler.....	124
D. Ticaret ve Seyr-ü Sefain Muahedenâmesi.....	129
E. Şükrü Saraçoğlu Heyeti'nin ABD Ziyareti.....	133
F. Türkiye'deki Amerikan Yatırım ve Teknik Uzmanları.....	135
G. Değerlendirme	138

ALTINCI BÖLÜM

İLİŞKİLERDEKİ TEMEL SORUNLAR.....	141
A. Amerikan Okulları Sorunu.....	142
1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Amerikan Okulları.....	142
2. Bursa Amerikan Koleji Olayı.....	145
a. Olayın Kamuoyuna Yansıyan Boyutu.....	145

b. Olayın Diplomatik Boyutu.....	149
3. Diğer Münferit Olaylar.....	152
4. Amerikan Okullarının Yaşadıkları Genel Sorunlar.....	154
B. Tabiiyet Sorunu.....	160
C. Yerleşme ve İkâmet Sorunu ve İkâmet Mukavelenâmesi.....	165
D. Tazminat Talepleri Sorunu ve Müttekâbil Metâlibin Tesviyesine Mütedair İtilâfname.....	171
E. Suçluların İadesi Sorunu ve İade-i Mücrimin Muahedenâmesi..	180
F. Afyon Sorunu.....	183
G. Değerlendirme	187
SONUÇ	191
KAYNAKÇA	195
EKLER	213
EKLER DİZİNİ	215
DİZİN	235

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ABCFM	: American Board of Commissioners for Foreign Missions
a.g.b.	: Adı geçen belge
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.y.	: Adı geçen yazar
bkz.	: Bakınız
b.t.y.	: Basım tarihi yok
b.y.y.	: Basım yeri yok
C.	: Cilt
Co.	: Company
CR	: Congressional Records
DBA	: Dışişleri Bakanlığı Arşivi
FRUS	: Foreign Relations of United States
gös. yer.	: Gösterilen yer
Jr	: Junior
Krşlştırmz.	: Karşılaştırınız
M	: Microcopy
M.Ö.	: Milattan önce
NARA	: National Archives and Records Administration
s.	: Sayfa
s.n.y.	: Sayfa numarası yok
TED	: Türk Eğitim Derneği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

X

T. C.	: Türkiye Cumhuriyeti
t.y.	: Tarih yok
v.d.	: Ve diğerleri
YMCA	: Young Men's Christian Association
YWCA	: Young Women's Christian Association

ÖNSÖZ

Tarihçi; geçmiş, bugün ve geleceği anlamının en önemli anahtarı olarak görmelidir. Tarihsel olayları bu çerçevede inceleyerek günümüzdeki mevcut durumla bağlantı kurmak, gelecekteki uluslar arası ilişkilere yön verebilmek için oldukça önemlidir. Geçmiş ile günümüz ve gelecek arasındaki bağlantıları kurmakta zorlandığımız şu dönemlerde, tarihsel perspektiften yoksun olarak izlenecek dış politikaların ulusal çıkarları korumaya hizmet etmeyeceği açıktır.

Tarihten ders alınması gerektiğinden hareketle yapılan bu çalışmada Atatürk Dönemi Türk-Amerikan ilişkileri incelenmiştir. Bundaki temel amaç da, Türkiye'nin ABD'yle olan ilişkilerini yönetenlere bilgi desteği sağlayarak, “*mütekabiliyet esasına*” dayalı bir dış politika izlemelerini kolaylaştırmaktır.

Bu çalışmamda öncelikle, benden her türlü desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Fatma Acun'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Prof. Dr. Kemal Çiçek ise konuyla ilgili birçok mikrofilmin ABD'den getirilmesi aşamasında yaptığı katkıyla ilmi destek sağlamanın ötesinde kardeşçe bir yaklaşım sergiledi. Ona da yürekten teşekkür ederim.

Ayrıca, ABD Kongre Kütüphanesi'nde yapığı titiz bir tarama neticesinde elde ettiğı Kongre zabıtlarını gönderen Türkiye'nin Washington Askeri Ataşeliğı'nde görevli Dz. Yzb. Naim Ünlü'ye, çalışmayla ilgili birçok mikrofilmi görmemi ve temin etmemi sağlayan

XII

ABD'nin Ankara Büyükelçiliği Kütüphanesi'nde görevli Betil Gürün ve Gülseven Dura'ya müteşekkirim. Tabiatıyla, Cumhuriyet ve Dışişleri Bakanlığı Arşivleri; Millî Kütüphane, TBMM, Bilkent, ODTÜ, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi ve Türkiye İstatistik Enstitüsü Kütüphaneleri çalışanlarını da unutmam mümkün değil. Onlara da teşekkür etmek benim için bir kadirşinaslık gereğidir.

Son olarak, bu çalışmanın hazırlanmasında sevgiyle yoğrulmuş desteğini ve emeğini her zaman yanımda hissettiğim sevgili eşim Yeliz ile oğullarım Sezer ve Mete'ye gösterdikleri sabır ve hoşgöründen ötürü teşekkür ediyorum.

Semih Bulut
Ankara, 2010

GİRİŞ

A. Konu

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına tekâbülden Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-Amerikan ilişkileri, araştırmanın konusunu teşkil etmektedir. Konu siyasî ilişkiler merkezinde ele alınmıştır. Ancak, ekonomik ve kültürel ilişkileri dışlayarak, iki ülke ilişkilerinin sağlıklı bir tahlilinin yapılamayacağı da ortadaydı. Bu yüzden ekonomik ve kültürel boyut da, ilişkilerin bütününe anlayabilmek için gerektiği ölçüde, çalışmanın kapsamına dahil edildi.

İleride de daha ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, resmî olarak 7 Mayıs 1830'da imzalanan Osmanlı-Amerikan Ticaret Anlaşması ile başlayan ilişkiler, kısa sürede siyasî, kültürel ve diğer alanlara da uzandı. Bu ilişkiler her iki ülkenin tarihi boyunca çeşitli aşamalardan geçti ve Osmanlı Devleti'nin çöküşünün ardından, Türkiye Cumhuriyeti ile de aynı alanlarda ve giderek artan yoğunlukta devam etti.

Çalışmamızın konusu olan Atatürk Dönemi Türkiye-ABD münasebetleri, *"uzaktan dostça ilişkiler"* in kurulduğu, ilişkilerin düzenlenmesi sürecine rastlamaktadır. 1923-1939 yılları arasında kapsayan bu dönem, Atatürk'ün ölümüyle son buldu ve ardından *"stratejik gerçeklere dayanan ilişkiler"* dönemine (1939-1945) girildi. ABD'nin Türkiye'yi koruyucu rolü oynadığı *"dostluk dönemini"* (1945-1952), *"ittifak içinde geniş işbirliği"* (1952-1964) ve Kıbrıs sorunu dolayısıyla yaşanan *"bunalım dönemi"* (1964-1980) takip etti.

İki ülke arasında bu çizgide ilerleyen ilişkiler, 1980-2003 arasında, uzunca bir süre *"stratejik ortaklık"* dönemine girdi. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile dünyada ve bölgede meydana gelen değişimler, bu ortaklığın niteliğini ve değişen aşamalarını belirledi. 2003'ten itibaren ABD'nin Irak'a askerî müdahalesinde Türkiye'den beklediği desteği alamamasıyla yaşanan tezkere krizi ile stratejik ilişkilerde *"durgunluk"* dönemine girildi.

Görüldüğü üzere, tez çalışmamıza konu olan 1923-1938 Atatürk dönemi, takip eden dönemleri önceleyen, ileriki dönemlerde giderek çeşitlenen ve karmaşıklaşan ilişkilerin başlangıcını teşkil etmektedir. Bu

dönem, iki ülke arasında seksen yılı aşkın bir zamandır süregelen ve “stratejik ortaklığa” kadar uzanan ilişkiler zincirinin ilk halkasıdır. İki ülke arasında bu dönemde gelişen ilişkilerin mahiyetinin, takip eden dönemlerde geliştirilen ilişkileri ve politikaları belirlediği muhakkaktır. Çalışma kapsamındaki dönemin önemi bu suretle, kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

B. Problem

İçinde yaşadığımız dönemin ve dünyadaki oluşumların doğru biçimde tahlil edilmesi, devletlerin günlük politikalarını yürütmelerinin ötesinde, âdetâ, var olmalarının gereğidir. Dünya devletler sisteminde “bağımsızlık” ve “mütekabiliyet esasına” dayalı olarak varlığını sürdürebilmek, ancak kararlı ve isabetli politikalar sayesinde mümkün olabilir. İsbetli politikaların çizilmesi ise, günümüz dünyasını iyi anlamak ve geleceğe yönelik doğru politikalar tayin etmekle olur. Her ikisi için de, tarihî bilgi gerekli bir bilgi türüdür. Ancak, fazlaca istifade edilen bir bilgi türü değildir.

Günümüz Türkiye’inde dış politikayı tayin edenler (policy makers) ve politika analistleri (political analysts), genellikle siyaset bilimci veya uluslararası ilişkiler uzmanlarıdır. Onların çalışmaları ise, günümüz olaylarına ve çoğu durumda 20-30 yıl öncesine uzanmaktadır. Daha uzak geçmişle ilgilenmeleri çoğu zaman söz konusu değildir. Yaşanmakta olan dönem üzerine çalışmaları nedeniyle, tespitleri çoğu zaman geçici olmakta ve her yapılan durum değerlendirmesinde farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Bunlar üzerinden doğru, tutarlı ve uluslararası ilişkilerin temel kuralı olan “mütekabiliyet esasına” dayalı bir dış politikanın tespit edilmesinin güçlüğü ortadadır. Daha kalıcı tespitler ve gerçekleşme ihtimali daha yüksek tahminler yapılması ve bu suretle geleceğe yönelik politikaların doğru biçimde tespit edilmesi için, tarihî arka plana gidilmesi gereklidir. Her konuda olduğu gibi dış politika konusunda da, olayların başladığı, ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren incelenmeye başlanması ve gelişmelerin takip edilerek günümüze kadar getirilmesi gereklidir. Genelde Türk dış politikası, özelde günümüz dünyasının süper gücü olan ABD ile ilişkiler söz konusu olduğunda, bu tarz bir bakış açısı, daha da önemli olmaktadır.

Bu nedenle, dış ilişkiler tarihi üzerine yapılacak akademik

çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu türden çalışmalar, dış politika yöneticilerinin perspektiflerine tarihsel boyut ekleyecek, tayin edecekleri politikalarda dikkate alacakları faktörlere arka plan kazandırarak derinlik sağlayacaktır.

Türk iç ve dış politikasında günümüzde son derece önemli bir yer tutan, yakın gelecekte de bu önemli yeri işgal etmeye devam edeceğine inanılan ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geçmişinin doğru bir şekilde incelenmesi, günümüz ilişkilerinde tutarlı, Türkiye'nin çıkarlarını koruyan politikalar takip edilmesi ve ilişkilere yönelik geleceğe dönük projeksiyonlarda bulunulması için gereklidir. Bu manâda, günümüz dünyasının politik sisteminde baş aktör konumunda olan ABD'nin, dünyada ve Türkiye'nin bulunduğu bölgede takip ettiği güncel politikaların da bilinmesi ayrıca önem arz etmektedir. Ancak, her iki türden de çalışmalar yapıldığında ve iki ülke arasındaki ilişkiler derinliğine ve genişliğine tahlil edildiğinde, daha verimli ve “*mütekabiliyet*” esasına dayalı ilişkiler yürütmek için gereken bilgi desteği sağlanmış olacaktır.

C. Literatür Özeti

1. Türkçe Literatür

Yukarıda aşamalar halinde belirlenen Türk-Amerikan ilişkilerine yönelik ülkemizde pek çok geniş kapsamlı çalışma yapıldı. Ancak, yapılan kaynak taramasında, Atatürk Dönemi Türk-Amerikan ilişkileri üzerine, birkaç dar kapsamlı makale dışında, herhangi bir çalışmaya rastlanmadı. Bu makaleler dışında, iki ülke ilişkilerini genel bir tarihsel perspektiften inceleyen bazı çalışmalarda da, Atatürk Dönemi'ne kısaca değinildi. Türk-Amerikan ilişkilerinin söz konusu dönemiyle ilgili bu denli az çalışma yapılmış olmasında, bu dönemdeki ilişkilerin diğer dönemlere göre daha düşük bir yoğunlukta olmasının etkisi olduğu düşünülmektedir. İki ülke ilişkilerinde II. Dünya Savaşı yılları sırasında (1939-1945) artış eğilimi görülse de, ilişkiler ancak 1946'dan sonra stratejik bir düzeye gelmeye başladı. Belki de bu yüzden, Türkiye'de, Türk-Amerikan ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar, 1946'dan sonraki yıllara odaklandı.

literatürde en dikkat çekici olarak, Fahir Armaoğlu'nun "*Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*" adlı çalışması görülmektedir.¹ Armaoğlu'nun bu eseri, 1870-1987 yıllarında, iki ülke arasında yapılan resmî anlaşma ve yazışmaların, tıpkıbasım halinde Türkçe ve İngilizce yayınından ibarettir.

Oral Sander ve Kurthan Fişek de, "*ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticareti'nin İlk Yüzyılı (1829-1929)*" adlı eserde, Armaoğlu gibi, konuyla ilgili çeşitli belgelerin Türkçe çevirisini yayınlamışlardır.² Kitapta, Türk-Amerikan silah ticaretinin ana hatlarına dair açıklama ve değerlendirmeler de mevcuttur. Lâkin, 100 sene gibi uzun bir süre söz konusu olduğu için, açıklama ve değerlendirmeler yüzeysel kalmıştır.

Burada zikredilmesi gereken bir diğer eser de, Akdes Nimet Kurat'ın "*Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*" adlı kitabıdır.³ 60 sayfalık bu çalışmada, 1800-1923 arasındaki ilişkilere ağırlık verilmiş ve 1923-1938 dönemine yalnızca beş sayfa ayrılmıştır.

Çağrı Erhan'ın "*Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*" adlı çalışması, Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir yeri olan Afyon Sorunu'nun, tüm boyutlarıyla ele alındığı ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır.⁴ Erhan bu çalışmasında, Türkiye ve ABD'nin Afyon Politikaları'nı değerlendirmenin yanı sıra, problemli noktaları, tarihsel perspektifleriyle birlikte ortaya koymuştur.

Türkçe literatürde, Atatürk Dönemi Türk-Amerikan ilişkileri hakkında bilgi edinilebilecek bu kitaplar dışında, bazı makaleler de mevcuttur. Bunlar içinde öncelikle belirtilmesi gerekeni, Bilâl Şimşir'in "*Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyükelçiliği (1920-1927)*" adlı makalesidir.⁵ Şimşir

¹ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara 1991.

² Oral Sander, Kurthan Fişek, *ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)*, İstanbul 1977.

³ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış*, Ankara 1959.

⁴ Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, İstanbul 1996.

⁵ Bilâl Şimşir, "*Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyükelçiliği (1920-1927)*", *Bellekten*, C. 41, Sayı: 162, Nisan, Ankara 1977, s. 277-356.

bu çalışmasında, resmi ilişkilerin kesildiği 1920-1927 yıllarında, iki ülke arasında karşılıklı münasebet tesis etmeye yönelik çabaları, etraflıca incelemiştir. Şimşir'in, Amerikan arşiv belgelerini kullanmadan yazdığı makalesinin orijinalliği, çalışmanın ağırlıklı olarak T.C. Dışişleri Bakanlığı belgelerinden faydalanılarak yapılmış olmasından ileri gelmektedir. Bilâl Şimşir'in emekli büyükelçi olması T.C. Dışişleri Arşivi'nden istifadesini kolaylaştırmışa benzermektedir. Zira, Şuhnaz Yılmaz'ın "*Challenging the Stereotypes: Turkish-American Relations in the Interwar Era*" isimli makalesi dışında, ilgili arşivdeki belgelerin kullanıldığı başka bir çalışmaya rastlanmamıştır.⁶

Şimşir'in bu makalesinden sonra, 1923-1927 yılları arasındaki Türk-Amerikan ilişkileri konusunda en kapsamlı araştırma, Dinç Yaylalier'in "*Lozan Konferansı'ndan Sonra Türk-Amerikan İlişkileri, 1923-1927*" ve "*Türk-Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol'ün Rolü(1919-1927)*" adlı makaleleridir.⁷ Yaylalier, ağırlıklı olarak Amerikan belgelerine atıfta bulunduğu bu makalelerinde, 6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın Amerikan Senatosu'nca kabulü ve reddi için yapılan faaliyetleri ve bu arada Amiral Bristol'un bu faaliyetlerde oynadığı rolü anlatmıştır.

Fahir Armaoğlu ise "*Atatürk Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri*" adlı makalesinde ilişkilerin tarihî gelişimini özetledikten sonra, Atatürk Dönemi'yle ilgili olarak, Amerikan Okulları Meselesi ve Roosevelt-Atatürk Dostluğu olmak üzere, başlıca iki konu üzerinde durmuştur.⁸ Bu konular, Atatürk Dönemi Türk-Amerikan ilişkileriyle ilgili pek çok konudan sadece ikisidir. Dipnot kullanılmayan bu makalede, başlıca, 1927-1932 yılları arasında ABD'nin Türkiye Büyükelçiliğini yapan Joseph Grew'ün hatıralarından faydalanıldığı anlaşılmaktadır.

⁶ Şuhnaz Yılmaz, "*Challenging the Stereotypes: Turkish-American Relations in the Interwar Era*", *Middle Eastern Studies*, C.42, Sayı: 2, Mart, Londra 2006, s. 223-237.

⁷ Dinç Yaylalier, "*Lozan Konferansı'ndan Sonra Türk-Amerikan İlişkileri, 1923-1927, I*", *Türk Yurdu*, C. 19, Sayı: 143, Temmuz, Ankara 1999, s. 16-20; a.g.y., "*Lozan Konferansı'ndan Sonra Türk-Amerikan İlişkileri, 1923-1927, II*", *Türk Yurdu*, C. 19, Sayı: 144, Ağustos, Ankara 1999, s. 36-42; aynı yazar, "*Türk-Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol'ün Rolü(1919-1927)*", *Türk Yurdu*, C. 17, Sayı:125, Ocak, Ankara 1998, s.38-43.

⁸ Fahir Armaoğlu, "*Atatürk Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri*", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara 2000, s.281-295.

Armaoğlu, “Türkiye’deki Amerikan Okulları Krizi: 1927-1928, Bir Laiklik Milliyetçilik Olayı” adlı bir başka makalesinde, Amerikan Okullarının Türkiye’deki durumundan bahsetmekte ve Hristiyanlık propagandası yapılması nedeniyle Bursa Amerikan Koleji’nin kapatılması olayını etraflıca incelemektedir.⁹

2. İngilizce Literatür

Roger Trask’ın “*The Relations of the United States and Turkey, 1927-1939*” adlı doktora tezini geliştirerek, “*The United States’ Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*” ismiyle yayınladığı kitabı, Atatürk Dönemi Türk- Amerikan ilişkileri konusunda temel kaynak niteliğindedir.¹⁰

Trask kitabında sırasıyla, iki ülkenin 1914-1923 arasındaki ilişkilerine, resmi ilişkilerin kesik olduğu 1923-1927 yılları arasında özellikle ABD’de yaşanan gelişmelere, Türk İnkılabı’na, Türkiye’deki Amerikan Diplomatlarına, Amerikan kamuoyundaki “*Korkunç Türk*” imajına, “*American Friends of Turkey*” adlı kuruluşun faaliyetlerine, ekonomik ilişkilere, Amerika’nın Türkiye’ye olan teknik yardım ve yatırımlarına, Türkiye’deki Amerikan okullarına, Amerika’nın Türkiye’deki sosyal, kültürel ve hayır işlerine yönelik faaliyetlerine, vatandaşlık meselesine ve uluslararası bağlamda 1923-1939 yılları arasındaki Türk-Amerikan ilişkilerine değinmiştir.¹¹

Trask, kitabında Türk arşiv belgelerine hiçbir atıfta bulunmamış, Türk-Amerikan ilişkilerini yalnızca ABD’nin penceresinden ele almıştır.

⁹ Fahir Armaoğlu, “Türkiye’deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928 (Bir Laiklik-Milliyetçilik Olayı)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.13, Sayı: 37, Mart, Ankara 1977, s. 1-29.

¹⁰ Roger R. Trask *The Relations of the United States and Turkey, 1927-1939*, The Pennsylvania State University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, b.y.y. 1959; Roger R. Trask, *The United States’ Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*, Minneapolis 1971.

¹¹ Trask’ın takip eden makaleleri yukarıda bahsedilen kitaptan türetilmiştir: Roger R. Trask, “*The ‘Terrible Turk’ and Turkish-American Relations in the Interwar Period*”, *The Historian*, Sayı: 33, Kasım, Tampa 1977, s. 40-53; a.g.y., “*The United States and Turkish Nationalism: Investments and Technical Aid During the Atatürk Era*”, *Business History Review*, Sayı: 38, Bahar, Cambridge 1964, s. 58-77; a.g.y., “*Unnamed Christianity in Turkey During the Atatürk Era*”, *Muslim World*, Sayı: 55, Ocak, Hartford 1965, s. 66-76.

Bu yüzden Trask'ın kitabı, verilen bilgiler ve yapılan değerlendirmeler itibariyle tek yönlüdür. Ancak, Trask'ın kitabına alternatif olabilecek fazlaca da bir çalışma yapılmaması ve bu kitapta 1923-1938 yılları arasındaki Türk-Amerikan ilişkilerine dair neredeyse hiçbir konu başlığının atlanmaması nedenlerinden dolayı kitap, hâlen konuyla ilgili temel kaynak eser olma özelliğini korumaktadır.

Burada bahsedilmesi gereken bir diğer önemli çalışma da, John De Novo'nun "*American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*"udur.¹² De Novo, 1900-1939 arasında ABD'nin Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerini değerlendirdiği ve Türkiye'yi de bu kapsamda ele aldığı çalışmasının Türkiye ile ilgili 65 sayfalık bölümünde, neredeyse Trask'ın kitabındaki bütün konuları açıklama ve değerlendirme gayreti içine girmiştir. Hem bundan, hem de Trask gibi Türk arşiv belgelerine hiçbir atıf yapmamış olmasından dolayı, aynı tek yönlülük De Novo için de söz konusudur.

Harry Howard ise "*Turkey, the Straits and US Policy*" ismini taşıyan eserinde, ABD'nin Türk Boğazlarına olan ilgisini, Osmanlı dönemiyle de bağlantı kurarak, detaylı bir şekilde ortaya koymuştur.¹³ Howard çalışmasında, Lozan Konferansından başlayarak, ABD'nin Boğazlara yönelik tutumunu 1970'li yıllara kadar incelemiştir. Bu çalışmada Howard, Lozan görüşmelerinin boğazlarla ilgili müzakerelerine ve Montrö Sözleşmesi (1936) öncesindeki müzakere sürecine ağırlıklı olarak yer vermiştir. Howard'ın kitabı ABD'nin Boğazlara yönelik tutumu konusundaki en kapsamlı çalışmadır.¹⁴

Bir diğer Amerikalı araştırmacı Robert Daniel, "*The United States and the Turkish Republic Before World War II: The Cultural Dimension*" adlı makalesinde Atatürk Dönemi'nde Türk-Amerikan ilişkilerinin kültürel boyutunu incelemiştir.¹⁵ Daniel'in bu çalışması,

¹² John De Novo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, Minneapolis 1963.

¹³ Harry Howard, *Turkey, the Straits and US Policy*, Baltimore 1974.

¹⁴ Ayrıca Harry Howard'ın aynı konuyla ilgili olarak, 1963'te, *Balkan Studies* dergisinin 4. sayısında, "*The United States and Turkey: American Policy in the Straits Question (1914-1963)*" isimli bir makalesi yayınlanmıştır.

¹⁵ Robert L. Daniel, "*The United States and the Turkish Republic Before World War II: The Cultural Dimension*", *The Middle East Journal*, Sayı: 21, Kış, Washington 1967, s. 52-63.

Türk hükümetinin Amerikan okullarına yönelik tutumunu mesnetsiz olarak suçlayan, bazı duygusal ifadeleri içermektedir. Ancak yine de, Atatürk Dönemi'ndeki ilişkilerin kültürel boyutunu inceleyen, Amerikalılar tarafından yapılmış tek çalışma olduğu için dikkate değerdir.

Atatürk Dönemi Türk-Amerikan ilişkilerine dair çalışmalar yapan Amerikalı araştırmacıların yukarıda zikredilen eserleri değerlendirildiğinde, bu eserlerde kullanılan kaynakların tamamının İngilizce olduğu, Türkçe kaynaklardan yararlanılmadığı ve bu yüzden de konuya sadece Amerika perspektifinden, dolayısıyla da, tek taraflı yaklaşıldığı görülmektedir. Hâlbuki herhangi iki ülkenin ilişkilerini değerlendirebilmek için, iki tarafın konuyla ilgili kaynaklarına hâkim olmak ve konuyu bütünüyle değerlendirebilmek gereklidir. Türkiye'de yapılan çalışmaların genellikle bu nitelikte olduğu görülmektedir: Fahir Armaoğlu, Oral Sander, Bilal Şimşir, Çağrı Erhan ve Akdes Nimet Kurat gibi bazı araştırmacılar sonra, Şuhnaz Yılmaz'ın da son günlerde, İngilizce ve Türkçe kaynaklardan yararlanarak yayınladığı, *"Challenging the Stereotypes: Turkish-American Relations in the Interwar Era"* isimli makalesi de bu türdendir.¹⁶

D. Amaç ve Kapsam

Çalışmanın amacı, yukarıda üzerinde çok az çalışılmış bir dönem olarak tasvir edilen Atatürk Dönemi Türkiye-ABD ilişkileri konusunu bütün yönleriyle ortaya koymaktır. Bu genel amaca ulaşmak üzere, çalışmanın belirlenen hedefleri aşağıda sıralanmıştır:

Araştırma kapsamındaki 1923-27 yılları arasında resmi ilişkilerin kopuk olduğu dönemde, dış politikayı yönetenlerin ne gibi uygulamalarla ülke menfaatlerini koruduğunun bilinmesi, gelecekte bu tür durumlar yeniden yaşandığında, faydalı olacaktır.

Yine aynı şekilde, 6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın Amerikan Senatosu'nda reddedilmesi amacıyla Ermeniler'in özellikle 1923-27 yılları arasındaki lobi faaliyetleri, bu faaliyetlerde kullandıkları teknikler ve Amerikan siyasî çevrelerinin bu dönemde verdikleri siyasî kararlarda Ermeniler'den ne şekilde

¹⁶ Yılmaz, *a.g.m.* Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

etkilendikleri gibi konuların gün ışığına çıkartılması, günümüzde ve gelecekte ilgililere büyük yarar sağlayacaktır. Nitekim kimi çevrelerde, özellikle bu konuyla ilgili yoğun bir bilgi ihtiyacının varlığını tespit etmiş olmak, konuya olan ilgimizi arttırmıştır.

Araştırmanın hedeflerinden bir diğeri de, belgeler ışığında 1923-1938 döneminde iki ülke arasında yapılan anlaşmaların arkasında yatan müzakere süreçlerini inceleyerek, karşılaşılan zorlukları ve bu zorlukların çözümünde kullanılan teknikleri ortaya koymaktır. Bu bağlamda Türkiye’den bakıldığında ABD’nin, ABD’den bakıldığında Türkiye’nin dış politika geleneğini anlamaya yönelik bir adım da atılmış olacaktır.

Trask ve De Novo’nun, “*Records of the Department of State*” ve “*Foreign Relations of United States/Diplomatic Papers*” adlı Amerikan Dışişleri Bakanlığı belge koleksiyonlarından yararlanarak yazdıkları yukarıda adı geçen kitaplarında da, 1923-1927 yıllarında ABD’deki Türkiye ile yapılan anlaşmalara yönelik lobi faaliyetlerine, Türk-Amerikan anlaşmalarının müzakere süreçlerine ve araştırmada ele alınacak diğer birçok konuya değinilmiştir. Çalışmamızda aynı belge koleksiyonlarındaki, özellikle Trask ve De Novo tarafından atıfta bulunulmayan Amerikan belgeleri ile, bu şahısların ulaşamamış olduğu görülen T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgeleri değerlendirilmek suretiyle farklı yaklaşımlar ortaya konulacak ve olaylara bir de Türkiye’den bakılmış olacaktır. Bunun yanı sıra, Trask ve De Novo’nun kısaca geçiştirdiği, isimleri literatür özetinde zikredilen konular daha derinlemesine incelenerek, daha net bir manzara ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmanın bir diğer hedefi de Türk-Amerikan ilişkilerinin problemleri yönlerini ortaya koyarak, geçmişte yaşanan sıkıntılardan ders alınmasını sağlamaktır. Her ne kadar Türk-Amerikan ilişkilerinin bugünkü problemleri Atatürk döneminden farklıysa da, o dönemdeki problemlerin çözümünde kullanılan tekniklerin bilinmesi bugünkü problemlerin çözümüne katkı sağlayacaktır.

E. Kaynaklar

Çalışmanın Türkçe kaynakları arasında, T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden temin edilen telgraf ve mektupların yanı sıra; Cumhuriyet, Hakimiyet-i Milliye, Milliyet ve Vakit gibi döneme ait gazeteler yer almaktadır.

Çalışmanın başlıca İngilizce kaynaklarını, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yayınladığı "*Foreign Relations of United States/Diplomatic Papers*" ve Amerikan Millî Arşivler İdaresi'nin (National Archives and Records Administration, NARA) hazırladığı "*Records of the Department of State*" adlı telgraf ve mektup koleksiyonları oluşturmaktadır. Bunlardan ilki ciltler, ikincisi ise mikrofilmler halindedir.

Records of the Department of State'in Atatürk Dönemi Türk-Amerikan ilişkilerini kapsayan mikrofilmleri 163 makaradan, yani her bir makara ortalama 2000 sayfadan hesaplanırsa yaklaşık 326.000 sayfadan oluşmaktadır. Bu mikrofilm koleksiyonu aşağıdaki gibi tasnif edilmiş olarak, gerek Amerikan Millî Arşivler İdaresi'nde, gerekse ABD Ankara Büyükelçiliği'nde bulunmaktadır:

M 363: Records of the Department of State Relating to Political Relations Between Turkey and the Other States, 1910-1929 (29 makara).

M 365: Records of the Department of State Relating to Political Relations Between United States and Turkey, 1910-1929 (8 makara).

M 353: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1910-1929 (88 makara).

M 1223: Records of the Department of State Relating to Political Relations Between United States and Turkey, 1930-1944 (2 makara).

M 1224: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of Turkey, 1930-1944 (36 makara).

Çalışmanın diğer İngilizce kaynaklarını ise hatıralar ile Bridgeport Post, Christian Science Monitor, Eau Claire Telegram, Herald, Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Johnstown Tribune, Louisville Times, Lowell Leader, Manchester Herald, New York Herald Tribune, New York Times, New York World, Providence Tribune, Tampa Tribune, The Living Age, Troy Record, Washington Star, American Board Quarterly News Bulletin ve Atlanta Constitution gibi döneme ait gazete ve dergiler oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM TARİHSEL ARKA PLAN (1830-1923)

Atatürk Dönemi Türkiye-ABD ilişkilerini sağlıklı değerlendirebilmek için öncelikle, bu ilişkilerin üzerine inşa edildiği yaklaşık 140 senelik temeli ele almak gerekir. Çünkü Atatürk Dönemi Türk-Amerikan ilişkilerinin birçok konu başlığı kaynağını bu temelden almaktadır. Bu nedenle, bölüm içerisinde Atatürk Dönemi Türk-Amerikan ilişkilerinin tarihsel arka planı geniş bir özet şeklinde ortaya konulacaktır.

A. Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Kurulması

Türk-Amerikan ilişkilerinin kökleri XVIII. yüzyılın sonlarına kadar uzanır. 1783'te bağımsızlığını kazanan üç milyonluk ABD ile gerileme aşamasına girmiş olan otuz milyon nüfuslu Osmanlı Devleti arasındaki ilk ilişkiler, Amerikalı girişimcilerin ticarî faaliyetleri ile başladı. Bu ilişkiler dolayısıyla Osmanlıların Amerikalılarla ilk tanışması, bir Osmanlı toprağı olan ve Fas, Tunus, Trablusgarp ve Cezayir'i içine alan Magrib bölgesinde meydana geldi.¹

Ticaret gemilerine Magribli korsanların saldırılarından bikan ABD, 1784'te Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın tanınmış isimlerinden Benjamin Franklin, Thomas Jefferson ve John Adams'ı resmîyetle Osmanlı'ya bağılı Magrib ülkeleri ile ticaret ve dostluk andlaşmaları yapmakla görevlendirdi.² Bu görevlendirmeden sonra, ABD 1795'te

¹ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara 2001, s.33.

² Orhan F. Köprülü, *"Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri"*, *Belleten*, C. 51, Sayı: 200, Ağustos, Ankara 1987, s. 927. Devletler hukukunda geniş anlamında (lata sensu) "andlaşma" terimi ile kastedilen, devletler hukuku şahısları arasında karşılıklı hak ve vecibeler kurmak, bunları değiştirmek veya bunlara son vermek gagesiyle bu şahısların irade mutabakatını tesbit eden hukukî muamelelerdir. Andlaşma ile kabul edilen taahhütler sadece ahlakî bir taahhüt değil, fakat tarafların birbirine karşı bağılandıklarını belirten hukukî bir taahhüttür. Milletlerarası tatbikatta devletler hukuku şahıslarının irade mutabakatlarını tesbit eden ve açıklayan belgelere çeşitli adlar verildiği görülmektedir. Mesela andlaşma (treaty), anlaşma (agreement), sözleşme (convention), misak (pact), sened (act), geçici anlaşma (modus vivendi), protokol (protocool) vb... Bütün bu terimler bir dereceye kadar farklı bir muhtevayı işaret etmekte iseler de, bunların esas itibariyle hukukî mahiyetleri ve neticeleri arasında fark yoktur. Hepsî de

Cezayir’le, 1796’da Trablusgarp’la, 1797’de de Tunus’la istediği anlaşmaları imzalamaya muvaffak oldu.³

ABD, Magrib ülkeleriyle yaptığı anlaşmalara Babıali’yi de dahil etmek istediye de, bunu başaramadı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti’yle birebir ilişki kurma çabası içine girdi. ABD Cumhurbaşkanı John Adams, Lizbon’daki Amerikan Ortaelçisi William Laughton Smith’i İstanbul’a giderek bir ticaret anlaşması imzalamakla görevlendirdi. Söz konusu görev Senato tarafından 11 Şubat 1799’da onaylandı.⁴ Fakat, Osmanlı Devleti 1798’de Fransa’nın Mısır’a asker çıkarması sebebiyle İngiltere’nin desteğine ihtiyaç duyduğundan, İngiltere’den bağımsızlığını kazanmış bir devlet olan ABD ile dostluk kurmak istemedi.⁵

Herhangi bir anlaşma imzalanmasa da iki ülke arasındaki ilişkiler en azından ticarî açıdan başlamıştı.⁶ Amerikan ticaret gemileri XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu limanlarına gelmeye başladılar. Yine bir anlaşma olmamasına rağmen, ABD 1802’de İzmir’e bir konsolos atadı. Ancak, Osmanlı Devleti bu atamayı tanımayınca, konsolos İzmir’den ayrılmak zorunda kaldı.⁷ 1811’de Philadelphia’lı tüccar David Offley kişisel bir anlaşma yaparak, Osmanlı’dan Amerikan tüccarları için bazı ayrıcalıklar kopardı. 1816’da ise Offley, Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa ile kurduğu dostluk sayesinde, Amerikan konsoloslu olarak tanınma imtiyazını kopardı.⁸

geniş anlamında (lata sensu) andlaşmadır. Esasen bu terimler tatbikatta da itinalı bir şekilde kullanılmamaktadır. Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş**, C. 2, Ankara 1965, s. 82.

³ Orhan Koloğlu, “200 Yıllık İlişkilerin Resmi Olmayan Tarihi: Türk’le Amerikalı’nın Tanışması”, **Tarih ve Toplum**, C. 28, Sayı: 163, Temmuz, İstanbul 1997, s.17. Bu anlaşmalardan Cezayir’le yapılanı, özellikle dikkat çekicidir. Şöyle ki, orijinal metni Türkçe olan bu anlaşmayla ABD, 1795-1815 yılları arasında tam 20 yıl Cezayir’e vergi vermiştir. ABD tarihinde, başka bir ülkeye vergi ödendiğine dair bu tür örnekleri bulmak oldukça zordur. Mine Erol, “Amerika’nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816)”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: 32, Mart, İstanbul 1979, s. 721.

⁴ Köprülü, **a.g.m.**, s. 928.

⁵ Ercüment Kuran, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Türklerinin Amerika’ya Tanınması”, **500. Yılında Amerika**, İstanbul 1994, s. 40.

⁶ Osmanlı Amerikan ticaretine ait rakamlar için bkz. 5. bölüm, s.116-118.

⁷ Köprülü, **a.g.m.**, s.928-930.

⁸ **a.g.m.**, s.930.

Bu temelde, 1820'den itibaren iki ülke arasında bir anlaşma imzalamaya yönelik resmî müzakereler başladı. Başlangıçta Osmanlı Devleti, yapılması teklif edilen anlaşmadan herhangi bir ticarî avantaj elde edemeyeceğini düşündüğünden, müzakerelerde son derece çekimser bir tutum sergiledi. Fakat, 1827 yılında Navarin'de Osmanlı Donanması'nın Birleşik Avrupa Donanması tarafından yakılması söz konusu müzakerelerin seyrine önemli tesirlerde bulundu.⁹ Rusların, İngilizlerin ve Fransızların katıldığı bu saldırı ve ardından yaşanan 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı neticesinde Osmanlı ordusunun aldığı yenilgi, Osmanlı Devleti'ni yeni dostluk arayışlarına itti. Osmanlı Devleti ile ABD temsilcileri arasındaki görüşmeler neticesinde, Osmanlı-ABD Ticaret ve Denizcilik Anlaşması 7 Mayıs 1830 tarihinde imzalandı.¹⁰

Anlaşmayla, ABD'ye “*en ziyade müsaadeye mazhar millet*” statüsü verildi.¹¹ Bu statü sayesinde ABD, Osmanlı limanlarını ziyaret eden Amerikan tacirlerinden, evvelce bu statü tanınan diğer devletlerin tacirlerinden alınandan daha fazla gümrük vergisi talep edilmemesini ve Amerikan vatandaşlarının diğer ülke vatandaşlarının sahip olduğu her türlü ayrıcalıktan yararlanmalarını sağladı. Anlaşmanın diğer hükümleriyle, Osmanlı topraklarında suç işleyen Amerikan vatandaşlarının hangi hukukî rejime tâbi olacakları, Amerikan ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbestçe geçerek Karadeniz'e açılabilmesi ve en önemlisi, iki ülke arasında diplomasi ve konsolosluk ilişkileri kurulması konuları düzenlendi.¹²

Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle, David Porter 2 Mart 1831'de ABD'nin İstanbul maslahatgüzarı olarak atandı.¹³ Ayrıca ABD

⁹ Nimet Akdes Kurat, **150 Senelik Türk-Amerikan Dostluğu Sergisi**, Ankara 1959, s.11.

¹⁰ Bilal Şimşir, **Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine**, Erzurum 1984, s.79.

¹¹ Adnan Şişman, **Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Balıkesir 1994, s.8. Anlaşma metni için bkz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri**, Ankara 1991, s. 1-4.

¹² Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan...**, s.5.

¹³ Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika: XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, İstanbul 1989, s.50. Porter'in statüsü 1839'da mukim elçiliğe yükseltildi. Bundan sonra, ABD'nin İstanbul'daki diplomatik temsilcileri 1881'e kadar “*mukim elçi*”, 1882-1906 arasında “*ortaelçi*”, 1906-1917 arasında da “*büyükelçi*” sıfatıyla görev yaptılar. Erhan, **Türk-**

anlaşmaya dayanarak Osmanlı Devleti'nin bir çok şehrinde konsolosluklar açtı. Gayri resmî olarak ilk kez İzmir'de açılan Amerikan konsolosluğunu Beyrut ve İstanbul konsoloslukları izledi.¹⁴

ABD'de ilk Osmanlı temsilciliğinin tesisi ise 1845'te Zapçioğlu Abraham adlı şahsın şehbender olarak gönderilmesiyle gerçekleşti.¹⁵ Ancak, şehbenderler daha çok ticarî faaliyetleri yürütmek amacıyla gönderildiğinden siyasî alanlarla ilgilenmemekteydiler. Kavalalı Mehmet Ali Paşa Meselesi gibi siyasî sorunların zamanla Osmanlı Devleti aleyhinde bir kamuoyu oluşturmaya yönelik olarak kullanılması, Bâbüalî'nin ABD'deki dış temsilcilerini siyasî konulara da yönlmesine ve bu temsilcilerin rütbelerini arttırmasına neden oldu. Bu kapsamda 1867'de Fransız asıllı Bulak Bey, Washington'a ortalçî rütbesiyle tayin edildi.¹⁶

1830 Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nın ABD'de Osmanlı Devleti hesabına savaş gemileri yapılmasını ve gerekirse İstanbul Tersanesi'nde Amerikalı mühendisler tarafından inşa edilecek gemilerin kerestelerinin ABD'den tedarik edilmesini öngören gizli bir maddesi vardı.¹⁷ Söz konusu gizli madde, her ne kadar Amerikan Senatosu tarafından kabul edilmemişse de, pratikte hayata geçirildi.¹⁸

Amerikan İlişkilerinin..., s.146; Hamdi Atamer, "*İlk Türk-Amerikan Münasebetleri*" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 2, C.1, Kasım, İstanbul 1967, s. 20.

¹⁴ Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin...**, s.146.

¹⁵ Şehbender, Ti aret Nezareti'nin oluşturulmasından önce ticaret işlerine bakmak ve tü carlar arasındaki ihtilafları halletmekle vazifelendirilen memurun ünvanıdır. Bu tabir daha sonra konsolos karşılığı olarak, yabancı memleketlerde, Osmanlı tebaasının ticarî menfaatlerini korumak üzere görevlendirilen memurlar için kullanılmıştır. <http://www.tarihportali.net/tarih/archives.php/sehbender/3128> (Erişim Tarihi: 01.08.2008). "*Şehbender*" kelimesi II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kullanımdan kaldırmıştır. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügatı: Eski ve Yeni Harflerle**, Ankara 2007, s. 984.

¹⁶ Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin...**, s.159. Osmanlı Devleti Washington'daki temsilciliğinin düzeyini hiçbir zaman "ortalçî" düzeyinin üzerine çıkarmadı. a.g.e., s.160.

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Ankara, 1959, s. 16-17; Akdes Nimet Kurat, "*Türkiye ile ABD Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Vesikaları*", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.5, Ankara 1967, s.334.

¹⁸ Fuat Ezgü, **Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri: İktisadi, Siyasî ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1949, s. 83.

Bu kapsamda, “United States” isimli savaş gemisi Osmanlı Devleti’ne satıldı. Ayrıca, Henry Eckford ve Foster Rhodes gibi ABD’nin en ünlü gemi mühendisleri İstanbul’a gelerek Osmanlı donanmasının en etkili savaş gemilerini inşa ettiler. Amerikalılar’ın çalışmaları esnasında Türk gemi mühendisleri de yeni tekniklerden haberdar oldular ve Amerikalılar’ın ülkelerine dönmelerinden sonra da, savaş gücü yüksek gemiler yapmaya devam ettiler. Bu sayede, bir süre sonra Osmanlı donanması en büyük gücüne ulaştı.¹⁹

Osmanlı-Amerikan Ticaret Anlaşması, aynı zamanda, 1820’lerden itibaren Osmanlı topraklarına gelmeye başlayan Amerikalı Protestan misyonerlerin sayılarının artmasına neden oldu.²⁰ Önceleri İzmir, İstanbul gibi kıyı şehirlerine gelen misyonerler, sonraları iç bölgelere yayıldılar.²¹

Amerikalı misyonerlerden öncelikle gittikleri ülkedeki ekonomik durum, toplumsal yapı, siyasal bütünlük, tarım alanları, yer altı ve yer üstü zenginlikleri, halkın dinî durumu ve eğitim düzeyi hakkında bilgi edinmeleri isteniyordu.²² Müesseselerin artması ve alan genişliği yüzünden misyonerler daha sistemli çalışabilmek için Osmanlı topraklarını Avrupa, Doğu Türkiye, Batı Türkiye ve Merkezî Türkiye olmak üzere, dört çalışma bölgesine ayırdılar.²³

1830 Ticaret ve Denizcilik Anlaşması 25 seneliğine yapıldığı için, 1855’de geçersiz hale geldi. Fakat ABD, o tarihlerde çıkan Kırım Savaşı’nın Osmanlı ekonomisini Avrupa devletlerinin tahakkümüne sokması nedeniyle, yeni bir anlaşma yapmak için, yeni Osmanlı-Avrupa

¹⁹ Çağrı Erhan, “1830 Osmanlı-Amerikan Anlaşması’nın Gizli Maddesi ve Sonuçları”, *Belleten*, C.62, Sayı: 234, Ağustos, Ankara 1998, s.464.

²⁰ Osmanlı Devleti’ne 1820 yılında ilk gelen Amerikalı misyonerler Plinny Fisk ve Levi Parsons’dı. Bu iki misyoner, ABD’deki Protestan misyoner örgütlerinin en güçlüsü olan American Board of Commissioners for Foreign Missions’ın (ABCFM) elemanlarıydılar. ABCFM için bkz. David Brewer, *What Next in Turkey*, The American Board, Boston, 1913; İlknur Polat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, *Belleten*, C. 7, Sayı: 203, Ankara, 1990, s. 629.

²¹ Ayten Sezer, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye’de Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Osmanlı Devleti’nin 700. Yılı Özel Sayısı, Ekim, Ankara 1999, s. 173.

²² Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 30-31.

²³ Sezer, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Misyonerlerin...”, s. 174.

ekonomik anlaşmalarının tamamlanmasını bekledi. 1862’de yapılan bir diğer ticaret anlaşmasıyla Osmanlı-Amerikan ticarî ilişkileri, ABD için 1830 anlaşmasına göre çok daha avantajlı olmak kaydıyla, daha ayrıntılı olarak düzenlenmiş oldu. Bunun dışında; 1874’te imzalanan Tabiiyet, Gayrimenkûl ve Suçluların İadesi Anlaşmalarıyla, hukukî konularda da Osmanlı-Amerikan ilişkileri tesis edilmiş olup, ilişkilerin kuruluş aşaması sona ermiştir.²⁴

B. Osmanlı-Amerikan İlişkilerinde Gerilim Dönemi

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı tarihinde bir çok açıdan dönüm noktası olduğu gibi Osmanlı-Amerikan ilişkilerinde de önemli bir milattır. Bu tarihten sonra Osmanlı siyasetinin içinde barındırdığı bunalımlar arttı ve bir çok Avrupalı büyük gücün yanı sıra ABD de Ermeni sorununu bahane ederek Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışma sürecine katıldı. Dış markajın daraltılmasıyla birlikte Osmanlı Devleti’nin pazarlık gücü önemli ölçüde zayıfladı. ABD dış konjonktüre uygun hareket ederek Bâbiâli’yi Ermeniler’e kötü muamele yapmakla suçladı. Özellikle Amerikan basını, Ermeniler’i destekler yönde yayın yaptı.²⁵

ABD bu politikalarını desteklemek için Osmanlı Devleti’nde bulunan misyonerlerini kullandı. Misyonerler ve okulları bir yandan ABD’ye Osmanlı Ermenileri’nin içinde bulunduğu koşullara ilişkin gerçek dışı raporlar yollarken, bir yandan da Ermeni isyanlarının fikrî ve teorik alt yapısını oluşturdular ve dolayısıyla da, özellikle 1889-1896 yılları arasında sayıları artan Ermeni isyanlarının çıkmasına katkı sağladılar.²⁶

Bu yıllardan sonra Osmanlı-Amerikan ilişkileri, ABD’nin misyoner okullarına resmî izin isteği ya da Ermeniler’le ilgili meselelerden dolayı tehditle yürür hale geldi. Çoğu zaman Amerikan Hükümeti, Osmanlı Devleti’nden taleplerine karşılık bulamadığında,

²⁴ Ancak; Tabiiyet Anlaşması altıncı bölümde anlatılacak olan nedenlerden dolayı yürürlüğe girmedir.

²⁵ http://www.oku.yorum.com/turkce/yazilar.asp?bolum=Makaleler&durum=oku&vazi_id=691&baslik=osmanli%C4%B1-amerikan%C4%B1liskilerinin tarihi sevyi (Erişim Tarihi: 18.06.2007).

²⁶ Abdülkadir Yuvalı, “*Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü*” *Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu*, Kars 1991, s.204.

Akdeniz'e savaş gemileri gönderdi. Meselâ 1895'te, misyonerlerin Ermeniler'e yapıldığını iddia ettikleri katliamları durdurmak bahanesiyle, "San Francisco" ve "Marblehead" isimli savaş gemileri İzmir, İskenderun ve Beyrut'a gönderildiler. Aslında Babilî üzerinde baskı oluşturmak üzere gönderilen gemiler, Ermeniler'in katledildiğine dair hiçbir delil bulamadan geri döndüler.²⁷

ABD aynı politikanın bir devamı olarak, Ermeni isyanları sırasında zarar gören Amerikan okullarıyla ilgili talep ettiği tazminatı elde etmek için 1900 yılında Kentucky savaş gemisini Osmanlı sularına gönderdi ve bu sayede istediği tazminatın bir bölümünü elde etti.²⁸

1904 başından itibaren Ermeni isyanlarına karışan bazı Amerikan vatandaşı Ermeniler'in tutuklanması ve Ermeni isyancıların üs olarak kullandıkları Amerikan okullarından bazılarının kapatılması gibi gelişmeler üzerine ABD bu sefer de, Karayiplier filosunu İzmir'e gönderdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bu konudaki Amerikan taleplerini de karşılamak zorunda kaldı. Ancak bu olay, ilişkilerdeki gerginliğin ulaştığı en üst nokta oldu. Sonraki yıllarda da, yine Ermeni meselesi ve bununla bağlantılı olan misyoner istekleri nedeniyle bazı diplomatik sıkıntılar yaşandıysa da, hiçbir zaman bu dönemdeki gerilim tekrarlanmadı.²⁹

C. Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Son Dönemi:

II. Meşrutiyet

II. Meşrutiyet'in ilanını İstanbul'da bulunan ABD Büyükelçisi John Leishman oldukça iyimser karşıladı. Büyükelçi Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nde yeni bir hayatın başlayacağını ve Osmanlı'nın esaslı ıslahat hareketleri neticesinde, kendine layık bir mevki alabileceğine hükmetti.³⁰

Leishman'ın bu görüşleri Amerikan Hükümeti tarafından da paylaşılıyordu. Amerikan Hükümeti, Meşrutiyet'in ilanının, iki ülke

²⁷ Joseph L. Grabill, "Missionary Influence on American Relations with the Near East (First Installment)" *Muslim World*, C. 58, Hartford 1968, s. 45.

²⁸ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin...* s.335.

²⁹ a.g.e., s. 336.

³⁰ Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine...* s. 38.

arasındaki problemlerin çözümüne yardımcı olacak bir ortamı hazırlayacağına ve bölgedeki Amerikan çıkarlarına olumlu katkıda bulunacağına inanıyordu.³¹

ABD, II. Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1914) siyâsî alanda herhangi bir risk almaktan kaçındı. Devam ettirdiği Monroe Doktrini çerçevesinde, 1911'deki Osmanlı-İtalyan savaşında arabuluculuk yapması için verilen teklifi geri çeviren ABD, Balkan Savaşları'na da ilgisiz kaldı.³² Hatta Amerikan yönetimi, Büyükelçi Morgenthau Babiali nezdinde Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na katılmaması için temaslarda bulunduğunda, kendisine resmî veya gayri resmî hiçbir telkinde bulunmaması uyarısını yaptı.³³

Buna karşılık İttihat ve Terakki Partisi, II. Meşrutiyet Dönemi boyunca ABD'yi kendi tarafına çekebilecek bir politika izlemeye çalıştı. Bu politika kapsamında İttihatçılar, I. Dünya Savaşı başladıktan sonra kapitülasyonları kaldırırken, Amerikalılar'ın müesseselerine zarar vermeyeceklerini gösterebilmek düşüncesiyle teminat verdiler. Hatta Enver Paşa, bu teminatının bir göstergesi olarak da, kapitülasyonların kaldırıldığı 1 Ekim 1914 tarihinde, büyükelçi Morgenthau ile beraber Robert Kolej'e giderek, kardeşinin de içinde bulunduğu bir grup öğrenci için özel olarak kurulan sınıfın açılış törenine katıldı.³⁴

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girdikten sonra da, Amerikalılar'a karşı izlediği bu tutumda fazla bir değişikliğe gitmedi. Fakat, Amerikalı misyonerler eski alışkanlıklarını devam ettirerek, Rusya'yla işbirliği yapan Ermeniler'i himayeleri altına almaya çalıştılar. Ermeniler tarafından yapılan katliamları yok sayarak adeta onlarla beraber savaşan bu misyonerler, Tehcir'e de karşı çıktılar ve düzenledikleri gerçek dışı raporlarla dünya kamuoyunu etkilediler.³⁵

ABD'nin Almanya'ya savaş ilan etmesinin ardından Almanya

³¹ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin...* s.376.

³² J.C. Hurewitz ; *"Türk-Amerikan İlişkileri ve Atatürk"*, *Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk*, İstanbul 1983, s. 492.

³³ Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey*, Baltimore 1965, s. 26-27.

³⁴ Mine Erol, *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu*, Ankara 1976, s. 53.

³⁵ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990, s. 91.

Osmanlı Devleti'nin de ABD'ye savaş ilan etmesi için baskı yapmaya başladı. Bu baskılara rağmen Osmanlı Devleti ABD'ye savaş ilan etmeyip sadece bu ülkeyle diplomatik ilişkilerini kesmekle yetindi.³⁶ İlişkilerin kesilmesinden sonra ABD'deki Osmanlı çıkarlarını koruma görevini İspanya, Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan çıkarlarını koruma görevini de İsveç Sefareti yüklendi.³⁷

D. Mondros'tan Lozan'a Türk-Amerikan İlişkileri

I. Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşıldığı 8 Ocak 1918'te Başkan Woodrow Wilson ABD Kongresi'nde yaptığı bir konuşmada 14 maddeden oluşan dış politika prensiplerini ilan etti. Tüm anlaşmaların açık yapılması, gizli diplomasinin yok olması, tüm halkların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi, basına verilen özgürlük gibi maddeleri içeren bu prensipler Dünya'yı yeniden şekillendirmeyi amaçlıyordu. Bu prensiplerin 12. maddesi ise Osmanlı Devleti'nin geleceği ile ilgiliydi. Söz konusu maddeye göre Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerin egemenlik ve güvenliği sağlanmalı, buna karşılık Osmanlı Devleti içindeki milletlere varlıklarını koruma imkânı verilmeli ve Boğazlar bütün devletlerin ticarî gemilerine açık bulundurulmalıydı.³⁸

Wilson'un bunun gibi ilkeleri Türkler arasında ABD'ye karşı büyük bir sempati oluşturdu. Mondros Ateşkesi'nden sonra derin bir umutsuzluğa kapılan birçok Osmanlı aydını, özellikle Wilson İlkeleri'nin *"tüm ulusların kendi geleceklerini kendileri belirlemesi (Self-determination)"* ilkesine sarılıyor ve kurtuluşu Wilson İlkeleri'nin uygulanmasında buluyorlardı. Bu görüş, giderek bir Amerikan mandacılığı düşüncesine dönüşmeye başladı ve kimi Osmanlı aydınları tarafından İstanbul'da 4 Aralık 1918'de Wilson Prensipleri Cemiyeti kuruldu.³⁹ Cemiyetin üyeleri Atatürk'ün deyişiyle *"fikirlerinde çok ısrar ettiler, isabet-i mutlakanın, nokta-i nazarlarının tercinde*

³⁶ Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan...", s.282.

³⁷ Köprülü, *a.g.m.*, s. 941.

³⁸ Gül İnanc Barkay, *ABD Diplomasisi'nde Türkiye: 1940-1943*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir b.y.y., s. 11.

³⁹ Çağlar Kırçak, *Cumhuriyetten Günümüze Gericilik II*, b.y.y. 2001, s.31. Bu cemiyetin tüzük ve diğer belgeleri için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. 2, İstanbul 1986, s.245-263.

(desteklenmesinde) *olduğunu isbata çok çalıştılar.*”⁴⁰

Bu ısrar neticesinde yaygınlık kazanan mandacılık görüşü Erzurum Kongresi’nde tepki görmesine karşın, Sivas Kongresi’nde büyük tartışmalara neden oldu. Amerikan mandası fikrini, Türkiye’nin büyük bir gücün desteği olmadan yaşayamayacağına inanan ve çoğunluğu İttihat ve Terakki’nin liberal kanadından oluşan bir grup hararetle savundu. Buna karşılık İstanbul’daki tıp öğrencilerini temsil eden gençler bu fikre şiddetle karşı çıktılar ve bazı yerel delegeler de onlara katıldılar. Tartışmanın büyümesi üzerine Rauf (Orbay), Erzurum Kongresi bildirisinin, ülkenin bağımsızlığına ve bütünlüğüne saygı duyan yabancı güçlerden yardım alınabileceği konusundaki paragrafına dikkat çekti. ABD’den Anadolu’ya bu konuyla ilgili bir araştırma komisyonu göndermesinin istenmesi gerektiğini söyledi. Rauf Bey’in bu teklifinin manda konusunda bir bağlayıcılığı olmadığından teklif kongrede hemen kabul edildi ve ABD’den bir araştırma komisyonu göndermesini isteyen mektup Washington’a aktarılmak üzere Amerikalı gazeteci Brown’a verildi.⁴¹

Sivas Kongresi’ni izleyen günlerde mandacılığa kesin olarak karşı olan Mustafa Kemal Atatürk’ün olaylara hâkimiyetinin artması mandacılık düşüncesinin gündemden düşmesini sağladı.

Aslında Amerikan mandacıları, o sıralarda Wilson’un Türklerle ilgili yukarıda bahsedilen 12. maddeyi uygulamaktan vazgeçmiş olduğunu bilmiş olsalardı, bu düşünce çoktan gündemden düşmüş olurdu. Wilson’un Türkler’in aleyhine dönmesinde, Müttefik Devletler’in, özellikle de İngiltere’nin büyük etkisinin olduğu değerlendirilmektedir. Artık Wilson söz konusu prensibin hilafına olarak, Türkler’in çoğunlukta yaşadığı Doğu Anadolu’da bağımsız bir Ermenistan’ın kurulmasını savunuyordu. Wilson’un Müttefik liderlerle yaptığı plana göre, bağımsız bir Ermenistan kurulmadan önce, ABD Ermenistan’ın mandaterliğini kabul edecekti.⁴²

⁴⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, C.1, Ankara 1989, s.10.

⁴¹ Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye’nin Kurucusu*, İstanbul 2006, s. 294-295. Sivas Kongresi’nde Amerikan Mandası üzerine yapılan tartışmalar için ayrıca bkz. Uluğ İğdemir, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara 1969; Mahmut Goloğlu, *Millî Mücadele Tarihi II: Sivas Kongresi*, Ankara 2006; Kadir Kasalak, *Millî Mücadele’de Manda ve Himaye Meselesi*, Ankara 1993.

⁴² Armaoğlu, *“Atatürk Döneminde Türk-Amerikan...”*, s.284.
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://tanfey.org>

Ermenistan mandaterliği Wilson'a ilk kez Paris Barış Konferansı'nda teklif edildi.⁴³ Bu teklif üzerine böyle bir projenin uygulanabilirliğinin Senato kararına bağlı olduğunu söyleyen Wilson bu bağlamda iki önemli rapor hazırlattı. Bunlardan birincisi 1919'un bahar ve yazında Anadolu'yla beraber Suriye, Filistin ve Irak'ı dolaşan King-Crane Komisyonu'nun hazırladığı rapordur. Bu raporda mütareke sınırları içinde kalan Osmanlı topraklarının, İstanbul ve çevresi, Ermenistan ve Anadolu'nun geri kalanı olmak üzere üçe bölünüp, her üçünün de Amerikan mandası altına alınması öneriliyordu.⁴⁴ Aynı yılın Ağustos-Ekim ayları arasında Anadolu ve Kafkasya'yı gezen Harbord Komisyonu'nun hazırladığı rapor ise oldukça karamsardı. Raporda, Amerika kıtasına çok uzak olan bu bölgede mandater ülke olarak bölgenin tüm koşullarıyla gelişmesini sağlayabilmek için gereken yatırımların ve bölgede güvenliği sağlayabilmek için gerekli askerî harcamaların getireceği yüksek maliyetin özellikle altı çiziliyordu.⁴⁵

Bu raporun da etkisiyle ABD Senatosu 1 Haziran 1920'de Doğu Anadolu'da bir Ermenistan mandaterliği kurulması teklifini, Wilson'a rağmen, 23'e karşı 52 oyla reddetti.⁴⁶

Wilson, Ermenistan hayalinden yine de vazgeçmedi. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Anlaşması'nın 89. maddesi Doğu Anadolu'dan bazı vilayetlerin Ermenistan'a verilmesini öngörmekte ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın çizilmesini ABD Başkanı'nın, yani Wilson'un hakemliğine havale etmekteydi. ABD Senatosu'nun Ermenistan mandasını reddetmiş olmasına rağmen Wilson Türk-Ermeni sınırını çizmeyi kabullendi. Kasım 1920'de Wilson, çizdiği haritayı Milletler Cemiyeti'ne vermeye hazırlandığı sırada, Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk birlikleri Ermeniler'i püskürttüler. Böylece, Wilson'un Ermenistan sınırları haritası tam bir fiyasko haline geldi ve bu sebepten İngiliz yetkililer Wilson'dan haritanın açıklanmamasını

⁴³ Paris Barış Konferansı, I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan İtilaf Devletleri ve bağlaşıklarının İttifak Devletleri'ne uygulayacağı barış şartlarını düzenlemek üzere toplandı (18 Ocak 1919-24 Aralık 1920).

⁴⁴ Mango, a.g.e., s. 294.

⁴⁵ Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesi'ne Dair Raporu**, İstanbul 1981, s.161.

⁴⁶ Hasan Tahsin Fendoğlu, **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, İstanbul 2002, s.244-245.

istediler. Zaten bu gelişmelerin yaşandığı Kasım ayı içerisinde seçimleri de kaybeden Wilson'un Ermenistan macerası böylece sonuçlanmış oldu.⁴⁷

Bu gelişmeler yaşanırken, ABD, İstanbul Hükümeti'yle diplomatik ilişkilerini yeniden tesis etmekten de geri kalmadı ve 1. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde Lewis Heck'i komiser olarak İstanbul'a atadı. Heck'i kısa bir süreliğine görev yapan G. Bie Ravndal ve 12 Ağustos 1919'da "yüksek komiser" unvanıyla atanan Amiral Mark Lambert Bristol takip etti. Bristol Lozan Barış Anlaşması'ndan sonra bu unvanının yerine "diplomatik mümessil" sıfatıyla anılacak ve 1927 yılına kadar Türkiye'de ABD'yi yarı resmî olarak temsil edecekti.⁴⁸

İstanbul Hükümeti'yle bu şahıslar vasıtasıyla ilişkiye geçen ABD, Ankara Hükümeti'nin ilk altı ayı boyunca, yani Nisan-Kasım 1920 arasında, bu hükümetle ilişki kurma çabasına girmede. 4 Kasım 1920'de Ankara Hükümeti'nin Samsun'a atadığı temsilcisi İsmail Bey Ankara'ya gönderdiği telgrafta, bölgesi dâhilinde ABD tarafından atandığını söyleyen bir Amerikan temsilcisinin bulunduğunu haber verdi. Fakat Ankara Hükümeti bu temsilciyi tanımayı reddetti. Çünkü Amiral Bristol Ankara'yı bu konuda haberdar etme nezaketini dahi göstermemişti.⁴⁹

Aynı ay içinde gönderdiği bir destroyer vasıtasıyla Amiral Bristol, Samsun'da yarı resmî statüde bir Amerikan temsilcisi görevlendirebilmek için izin istedi. Ankara Hükümeti ise Amerikan temsilcisinin atanmasına karşılık Washington ile resmi ilişki kurmak istediğini dile getirdi. Fakat Amerikan Hükümeti Ankara'yla diplomatik ilişki kurmak istemiyordu. Türkiye ile savaş halindeki devletler bile Ankara Hükümeti'ni fiilen tanırken, Türkiye ile hiç savaşmamış olan ABD Ankara'yı tanımaya doğru gidiyormuş gibi gözükmekten bile korkuyordu.⁵⁰

⁴⁷ Armaoğlu, "Atatürk Döneminde Türk-Amerikan...", s.284. Yeni Başkan Warren Gamaliel Harding ise Ermenistan mandaterliği konusuna Wilson kadar önem vermedi ve bu konuda net bir tavır almaktan kaçındı.

⁴⁸ Köprülü, *a.g.m.*, s. 942.

⁴⁹ Bilâl Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey'in Washington Büyükelçiliği (1920-1927)", *Belleten*, C. 41, Sayı: 162, Nisan, Ankara 1977, s.280.

⁵⁰ *a.g.m.*, s.295.

Bu düşüncenin etkisiyle 1921 yılı da Ankara ile Washington arasında ilişki kurulamadan geçti. 1921'in son günlerinde Türkiye'deki ekonomik çıkarlarının daha fazla zarar görmemesi için Amerikan Hükümeti gayri resmî statüde Julian E. Gillespie'yi temsilci olarak Ankara'ya atadı. Ankara'nın resmî ilişki kurma konusunda daha fazla ısrar etmemesi üzerine gayri resmî olarak kabul edilen Gillespie, Ankara Hükümeti'yle bazı görüşmeler yaptıktan sonra Şubat 1922'de yeniden İstanbul'a döndü.⁵¹

Gillespie'den sonra Ankara'ya gayri resmî temsilci olarak Haziran 1922'de Robert W. Imbrie adlı bir diplomat geldi. Imbrie Ankara'da silik bir diplomat olarak kaldı. Dört ay kadar sonra Türk ordularının kesin zaferini de görerek, Ekim 1922'de Ankara'dan ayrıldı.⁵²

Bu şekilde, Millî Mücadele yılları boyunca Türkiye ile resmî ilişkiler kurmaktan kaçınan ABD, 20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Konferansı'na gözlemci olarak gönderdiği heyetten de sadece iki nokta üzerinde durmasını istedi.⁵³ Bunlardan birincisi, kapitülasyonların muhafazası ve bu arada din ve eğitim kurumlarına çalışma özgürlüğü tanınması, ikincisi ise, barış zamanında bütün devletlerin savaş ve ticaret gemilerine Boğazlar'dan geçiş serbestliği sağlanmasıydı. Lozan'da Amerikan görüşüne yakın bir anlaşmaya varılmakla birlikte, kapitülasyonlar konusunda Türk görüşü başarı kazandı ve Osmanlı İmparatorluğu devrinde yabancılara verilen tüm ayrıcalıklar tarihe karıştı.

Buraya kadar anlatılanlardan anlaşıldığına göre, ABD'nin Osmanlı Devleti ile XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren kurduğu ilişki XIX. yüzyılın ortalarına kadar temelde pazar kaygılarından ve ticareti artırma çabalarından kaynaklanmıştır. Fakat, ilişkilerin ilerleyen

⁵¹ Şimşir, *a.g.m.*, s. 299.

⁵² *a.g.m.*, s. 301.

⁵³ Lozan Konferansı'nın birinci aşamasında Amerikan Heyeti şunlardan oluşuyordu: ABD'nin İtalya Büyükelçisi Richard Washburn Child, İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol, Bern'deki Amerikan Ortaelçisi Joseph Grew, F. Lammont Belin, Copley Amory, Harry G. Dwight, Lewis Heck ve Julian E. Gillespie. 23 Nisan 1923'de yeniden toplanan konferansa Bristol, Child, Dwight, Heck ve Gillespie çağrılmadılar. Amerikan Heyeti bu sefer Grew'in başkanlığında, Frederic Dolbeare, G. Howland Shaw, F. Lammont Belin, Edgar W. Turlington ve Maynard Barnes'dan müteşekkildi.

yıllarında ABD'nin gittikçe güçlenmesi, Osmanlı Devleti'nin ise parçalanma sürecine girmesi üzerine ticarî ilişkiler, gerginleşen siyasî ilişkilerin gölgesinde kalmaya başladı. ABD, bölgeye gönderdiği misyonerler vasıtasıyla Osmanlı'nın gayri-müslim tebaasını manüpile ederek Osmanlı topraklarında kurmak istediği siyasî tahakkümün alt yapısını oluşturmaya çalıştı. Fakat, ABD bunu yaparken, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren şekillendirmeye başladığı Avrupa'dan uzak durma politikasının gereği olarak, Avrupa'nın güçlü devletleriyle karşı karşıya gelmemeye ve bölgede doğrudan siyasî sorumluluk almamaya büyük özen gösterdi.

İKİNCİ BÖLÜM

HAZIRLIK DÖNEMİ: LOZAN ANLAŞMASI SÜRECİ (1923-1927)

ABD, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren şekillendirmeye başladığı Avrupa'dan uzak durma politikasını, XX. yüzyılın başlarında hâlâ sürdürüyordu. Bu politikanın bir gereği olarak ABD Ortadoğu'dan da, en azından askerî açıdan, uzak durmayı tercih ediyordu.¹ Çünkü, Amerikalı yetkililere göre Ortadoğu Avrupa'nın bir uzantısıydı. Bir ara Başkan Wilson, Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurdurmak adına ABD'nin bu politikasını değiştirmek istediye de, ilk bölümde de değinildiği gibi, Amerikan Senatosu tarafından engellendi. Senato'ya göre ABD, Ortadoğu'daki karmaşık politik meselelerden uzak durmalıydı.²

Senato'nun böyle düşünmesinde, İngiltere'nin ve kısmen de Fransa'nın 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da elde ettiği mutlak üstünlüğün büyük etkisi vardı. Fransa; Suriye ve Lübnan'da, İngiltere ise Ortadoğu'nun diğer topraklarında asker bulunduruyordu. ABD'nin ise Ortadoğu'da herhangi bir askerî mevcudiyeti bulunmuyordu. ABD'nin buradaki varlığı, misyonerlik ve ticaret faaliyetleriyle sınırlıydı. Bu yüzden ABD, İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki üstünlüğünü kabul etti ve bu devletlerle petrol imtiyazları konusunda düştüğü itilafta bile, en azından ilk zamanlarda, tavizkâr bir tutum izledi.³

¹ Ortadoğu; Türkiye'yi, İran'ı, Mısır'ın batı sınırından Irak'ın doğu sınırına kadar uzanan toprakları ve Arabistan yarımadasını kapsar. Bu bölge, Balkanları da kapsayacak şekilde, 1. Dünya Savaşı'na kadar "*Yakındoğu*" ismiyle anıldı. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlık kazanan kullanıma göre bölge, Balkanları kapsamayacak şekilde "*Ortadoğu*" olarak isimlendirildi. Ortadoğu'nun sınırlarını, Atlas Okyanus'una kadar bütün Kuzey Afrika'yı ve Sudan'ı da içine alacak şekilde genişletenler de vardır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Roderic H. Davison, "*Where is the Middle East?*", *Foreign Affairs*, Sayı: 38, Temmuz New York 1960, s.665-675; G. Etzel Percy, "*The Middle East- An Indefinable Region*", *The Department of State Bulletin*, Sayı: 40, 23 Mart, Washington 1959, s. 407-416.

² John A. De Novo, *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939*, Minneapolis 1963, s. 389.

³ Magnus Persson, *Great Britain, the United States and the Security of the Middle East: The Formation of Baghdad Pact*, Lund (İsveç) 1998, s.26. ABD 1919'dan itibaren bu devletlerle petrol imtiyazlarının paylaşılması konusunda bazı uyumsuzluklar yaşadı. Özellikle İngiltere Amerikan petrol şirketlerini bölgeden uzak tutmak istiyordu. Buna karşılık ABD fırsat eşitliği anlamına gelen "*açık kapı*" ilkesini savunmaya başladı. ABD'nin ekonomik açıdan her geçen gün güçlenmesi ve Ortadoğu halklarının

Böyle bir ortamda ABD, Ortadoğu politikasını; kendi misyonerlik ve ticaret kuruluşlarına İngiltere ve Fransa'ninkilerle aynı hakları sağlamak; bunu yaparken de herhangi bir siyasî ve askerî sorumluluk almama mantığı üzerine inşa etmeye çalışıyordu. Bu politika, ABD'nin Lozan Konferansı'na gözlemci sıfatıyla katılmasıyla daha belirgin bir hale geldi. Lozan'da ABD, geleneksel izolasyon politikasından taviz vermeden, İngiltere ve Fransa'yı yakın takibe alabildi. Bu takip sayesinde de Türkiye ile, Lozan Barış Anlaşması'nda İngiltere ve Fransa'ya verilen imtiyazların neredeyse tamamını içeren Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı imzalamayı başardı.⁴ Bu anlaşmanın imzalanmasıyla, yeni Türk devletiyle ABD arasında "*Lozan Anlaşması Süreci (1923-1927)*" adını verdiğimiz hazırlık dönemi başlamış oldu.⁵

İngiltere'ye gösterdiği gittikçe artan direniş sayesinde ABD petrol imtiyazlarını zaman içerisinde arttırdı.

⁴ De Novo, a.g.e., s. 390.

⁵ Söz konusu dönem üzerine yapılan başlıca çalışmalar; tezin başında zikredilen Armaoğlu, Denovo Trask'ın kitaplarıyla; Şimşir, Yaylalier ve Armaoğlu'nun makaleleridir. Bu yazarlar eserlerinde, ne Türk-Amerikan Lozan Anlaşması müzakerelerini ve bu müzakerelerde tarafların tutumlarını, ne ABD'de Lozan tartışmalarını yürüten kişi ve grupları, ne de tartışmalar sırasında ortaya konulan tezleri sistematik bir incelemeye tabi tutmuşlardır. Trask, Şimşir, Yaylalier ve Armaoğlu, bu konuları bütünlükten yoksun bilgi kıyıları şeklinde eserlerine serpiştirmişlerdir. Bir yandan da bazı olgusal hatalar yapmışlardır. Bölüm içinde hem bu hatalar yeri geldikçe dipnotlarda düzeltilecek, hem de bahsedilen konular sistematik bir incelemeye tabi tutulacaktır. Ayrıca; bölümün birinci kısmında ilk olarak, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması müzakereleri sırasındaki Türk ve Amerikan politik manevraları ortaya konulacaktır. Böylece Türkiye'den bakıldığında ABD'nin, ABD'den bakıldığında da Türkiye'nin dış politika geleneğini anlamaya yönelik de bir adım atılmış olacaktır. İkinci olarak, müzakerelerin üzerinde yoğunlaştığı belli başlı konular ele alınacaktır. Son olarak da, müzakereler neticesinde imzalanan Türk-Amerikan Lozan Anlaşması ve Suçluların İadesi Anlaşması'nın maddeleri üzerinde durulacaktır. İkinci kısımda, ABD'de Lozan Anlaşması üzerine yapılan tartışmaları yürüten kişi ve gruplar ile savundukları tezler sistematik olarak incelenecektir. Buradaki amaç, Türkiye'nin ABD'de yapacağı herhangi bir lobi faaliyetine, tarihsel bilgi desteğini sağlamak olacaktır. Her ne kadar bugün, ABD'deki Türkiye yanlısı ve aleyhtarı gruplar ile savundukları tezler geçmiştekilerle aynı olmasa da, bölüm dikkatlice okunduğunda önemli benzerlikler göze çarpacaktır. Üçüncü ve son kısımda ise, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın Amerikan Senatosu'nda reddedilmesinin ABD'de ve Türkiye'de nasıl karşılandığı ortaya konulacaktır.

A. Türk- Amerikan Lozan Anlaşması

Türkiye ve ABD 6 Ağustos 1923'te, aralarında yeniden diplomatik münasebet tesis etmek amacıyla, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı imzaladılar.⁶ Aynı gün bir de Suçluların İadesi Anlaşması imzalayan Türkiye ve ABD, böylece ilişkilerini normalleştirmeyi amaçladılar.⁷

1. Müzakerelerin Genel Seyri ve Tarafların Müzakerelerdeki Tutumları

Başlangıçta ABD, Türkiye ile bir anlaşma yapmak konusunda oldukça isteksizdi. Türkiye ise tam aksine, ABD ile yapılacak bir anlaşmaya büyük önem atfediyordu. Ancak, zamanla değişen siyasî konjonktür Türkiye'yi rahatlatırken, ABD'nin durumunu zayıflattı. Bu sayede Türkiye, aşağıda anlatılacak müzakerelerde inisiyatif ele geçirdi ve kolay kolay taviz vermez bir tutuma yöneldi.

Millî Mücadele Dönemi'nden sonra Türkiye ile ABD arasında bir anlaşma imzalamak üzere yapılan ilk girişim, 15 Kasım 1922'de Roma'da, Ankara Hükümeti'nin İtalya Büyükelçisi Celalettin Arif Bey'in, ABD'nin İtalya Büyükelçisi Richard Washburn Child ile yaptığı görüşmedir.⁸ Bu görüşmede Celalettin Arif Bey, Türk Hükümeti'nin

⁶ Amerikan arşiv belgelerinde söz konusu anlaşmayla ilgili “Genel Anlaşma (General Treaty)” ya da Lozan Anlaşması “Lausanne Treaty” terimleri kullanılırken, anlaşmayı ABD adına imzalayan Joseph Grew, hatıratında anlaşmadan “Dostluk ve Ticaret Anlaşması (The Treaty of Amity and Commerce)” şeklinde bahsetmektedir. Joseph Grew, *Turbulent Era*, C.1, Boston 1952, s. 601. Türk arşiv belgelerinde de aynı şekilde bu anlaşmadan “Türk-Amerikan Muahadenet (Dostluk) ve Ticaret Muahedesi (Anlaşması)” olarak bahsedilmektedir.

⁷ Bu anlaşma, Türk belgelerinde “İade-i Mücrimin Muahedesi”, Amerikan belgelerinde ise “Extradition Treaty” olarak geçmektedir. Bu iki terim de, “Suçluların İadesi Anlaşması” anlamına gelmektedir.

⁸ Celalettin Arif Bey, İstanbul Barosu'nun kuruluşunda rol oynamış, daha sonra TBMM'nin kurulması ile birlikte I ve II. İcra Vekilleri Heyetlerinde Adliye Vekilliği ve TBMM'nin 1. döneminde Erzurum milletvekilliği yapmış hukuk ve siyaset adamıdır. 1875 yılında Erzurum'da doğmuştur. Erzurumlu Mehmet Arif Bey'in oğludur. Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi ve Mekteb-i Sultani'yi bitirdikten sonra, Fransa'da hukuk ve siyasal bilgiler öğrenimi gördü. 1901'den 1908'e kadar Kahire'de avukatlık yaptı. 1908'de İstanbul'a dönerek Hukuk ve Mülkiye mekteplerinde Anayasa hukuku dersleri okuttu. 1914-1920 yılları arasında İstanbul Davay Vekilleri Meclisi (İstanbul

ABD ile resmî ilişkileri tesis etmek için kapitülasyonların kaldırılmasını ön koşul olarak gördüğünü, kapitülasyonların yerine ise, tatminkâr ekonomik garantiler vermeye hazır olduğunu beyan etti. Child ise bu teklifle ilgili görüş beyan etmedi ve kendini bağlayıcı bir duruma sokmamaya özen göstererek, iki ülke ilişkilerinin önemli ölçüde Lozan Konferansı'nın gidişatına bağlı olduğunu söyledi.⁹ Child'ın böyle çekingen bir tutum sergilemesinin nedenini, Amerikan Dışişleri Bakanı Hughes'un kendisine 20 Kasım'da gönderdiği telgraf, net bir şekilde ortaya koyacaktı.¹⁰ Telgrafta Hughes, bu kez Amerikan Heyeti'nin Başkanı sıfatıyla Lozan'da bulunan Child'a, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın emrini almadan Türklere hiçbir vaatte bulunmamasını rica ediyordu.¹¹

Ancak, Child'ın başkanlığındaki Amerikan heyeti, ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan farklı olarak, daha ilk andan itibaren Türklere müzakerelere girmenin, Müttefiklerin Türk-Amerikan müzakerelerine müdahale etmelerini engelleyeceğini düşünmekteydi. Yine heyete göre, ABD bir an önce Türklere müzakerelere başlamazsa, Türk-Müttefik

Barosu) meclis başkanlığını üstlendi. Bu kimliğiyle İstanbul Barosu'nun temeltasında yer alan kişiler arasındadır. Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kurucuları arasında yer alan Celalettin Arif Bey, Meclis-i Mebusan'ın IV. döneminde İstanbul mebusluğu yaptı. 4 Mart 1920'de başkanlığına seçildiği Meclis-i Mebusan'ı, İstanbul'un bundan 12 gün sonra, 16 Mart 1920'de işgal edilmesi üzerine terkederek Anadolu'ya geçti ve Erzurum milletvekili sıfatıyla Milli Mücadele saflarında yer aldı. 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nin 2. Başkanlığına seçildi. Daha sonra Adliye Vekillliği, Muvakkat İcra Encümenliği, Roma Büyükelçiliği görevlerinde de bulundu. TBMM'yi, Mustafa Kemal Atatürk'ün aksine, Kurtuluş Savaşı'nın nüvesi olarak görmemesi ve başkanı olduğu Osmanlı Meclis-i Mebusan'ının geçici bir dairesi olarak algılamasından dolayı Atatürk ile aralarında kısa zamanda görüş ayrılıkları oluşmuştur. Eylül 1920'de Ermenistan üzerine taarruz hazırlıklarının yapıldığı bir sırada olağanüstü yetkilerle Doğu illeri genel valiliğine (Rize, Trabzon, Erzurum, Erzincan, Van, Beyazıt illeri ile Meclisce uygun görülecek başka bölgeleri de içine almak üzere) atanmasını önermesi ve Mustafa Kemal Atatürk'e çektiği ultimatom içerikli telgraflar kötü bir etki yarattı. 1921 başında Roma Büyükelçiliği'ne atanarak Adliye Vekilliliğine vekâleten Zekai Apaydın getirildi. Ocak 1921'de teşkil edilen II. İcra Vekilleri Heyeti'nde de Adliye Vekili sıfatını muhafaza etmekle birlikte, bu görevi vekâleten Hafız Mehmet yürüttü. Celalettin Arif Bey 1930 yılında Paris'te vefat etti. http://tr.wikipedia.org/wiki/Celalettin_Arif_Bey (Erişim Tarihi: 10.10.2008).

⁹ **Foreign Relations of The United States (FRUS), 1923**, Washington 1938, C. 2, s. 1040, ABD Roma Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 15.11.1922.

¹⁰ Charles Evans Hughes, 1921-1926 yılları arasında, Harding ve Coolidge hükümetlerinde dışişleri bakanı olarak görev yaptı. **Büyük Larousse**, C. 11, s. 5412.

¹¹ **FRUS 1923**, C. 2, s. 1041, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Lozan'daki ABD Heyeti'ne, 20.11.1922.

müzakereleri sırasında taraflar arasında ticari ve diğer konularda ilerlemeler kaydedileceğinden, ABD vatandaşları dezavantajlı bir konumda kalacaklardı.¹²

ABD Dışişleri Bakanlığı, Türklerle görüşmelere başlama zamanının gelmemiş olduğunu düşündüğünden, Amerikan heyetine, müzakereler için yeşil ışık yakmadı. Böylece, 1923'ün Mayıs'ına kadar, iki taraf arasında birkaç dar kapsamlı görüşmenin dışında herhangi bir temas meydana gelmedi.

İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nın ikinci safhasında, Child'ın halefi Joseph Grew'e, önce 22 Nisan, sonra 5 Mayıs 1923 tarihlerinde bir dostluk ve ticaret anlaşması yapılması teklifinde bulundu. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı Grew'e, "*resmî müzakerelerin üzerinde temellenebileceği bir zeminin bulunup bulunmadığını anlamak üzere*", "*gayri resmî müzakerelere*" başlama yetkisini verdi ve 16 Mayısta uzmanlar arasında yapılan toplantıyla, müzakereler gayri resmî olarak başlamış oldu.¹³ Taraflar, resmi müzakerelerin üzerinde temellenebileceği bir zeminin bulunduğu kanaat getirmiş olacaklar ki, 1 Haziran itibarıyla resmî müzakerelere geçtiler.¹⁴

ABD'nin Haziran ayında Türkiye ile resmî müzakerelere girmeyi kabul etmesinin altında, bu aydan itibaren Türk-Müttefik Barış Anlaşması'nın gerçekleşeceğinin aşikâr hale gelmesi gerçeği yatmaktaydı. Böyle bir gelişme olmasaydı, 16 Mayıs'ta başlayan "*gayri resmî*" müzakerelerin, resmî aşamaya kolay kolay geçebileceğini söylemek oldukça güçtür. ABD, Türk-Müttefik Barış'ının imzalanacağına dair güçlü emareler ortaya çıkmadan, Türkiye ile bir anlaşma yapmak istemiyordu. Çünkü olası bir Türk-Müttefik savaşı, ABD'nin Anadolu'daki çıkarlarını korumak maksadıyla Türkiye ile yapacağı bir anlaşmayı hükümsüz hale sokabilir ve büyük ihtimalle de

¹² National Archives and Records Administration (NARA), Microcopy (M) 365, Roll 3, File 711.672/7, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 12.01.1923.

¹³ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/173, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 06.08.1923, (Yazı Eki).

¹⁴ FRUS 1923, C. 2, s. 1072, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 01.06.1923; Sayim Türkman, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004, s. 193.
Gözetim ve Yayıncılık Arşivi: <https://rantey.org>

ABD'yi Müttefiklerle karşı karşıya getirebilirdi.

Türk delegasyonu, daha müzakerelerin en başında neyi yapabileceğini, neyi yapamayacağını net bir şekilde ortaya koydu ve çoğu konuda pazarlığa yanaşmadı. Türk-Amerikan müzakerelerinin Haziran ayında başladığı ve bu ay itibarıyla Türk-Müttefik müzakereleri nihai haline yaklaştığı için, Türk delegasyonunun daha en başından Amerikalılar'a karşı, Grew'in sözleriyle *"böyle ne istediğini bilen,(...)gayet mantıklı ve samimi"* bir politika takip etmesi mümkün olabildi.¹⁵ Bu politikaya göre, Müttefiklere verilen tavizler, Türkiye'nin verebileceklerinin sınırını oluşturmaktaydı.¹⁶

İsmet Paşa, artık Müttefiklerle imzalanacak anlaşmanın son hâlinin belli olduğu 21 Temmuz'da, Amerikalılara karşı büyük bir psikolojik üstünlük yakaladığının farkında olarak, Grew'e âdeta bir ultimatom niteliğini taşıyan şu sözleri söyledi: *"Türkiye tam bir samimiyetle ABD ile politik ve ekonomik ilişkileri kurmayı istemektedir. Ancak, Türkiye verebileceklerinin tamamını ortaya koyduğundan, artık bundan sonra müzakerelerde hiçbir konuda geri adım atmayacaktır.(...)Bunlar Türk tarafının en son sözleridir."*¹⁷

İsmet Paşa'nın bu durum üstünlüğünü, bir gün sonra yine aynı tavırla Amerikalı muhatabına söylediği şu sözlerden de anlamak mümkündür: *"Türk-Müttefik Lozan Anlaşması'nın maddeleri Türkiye'nin geleceğini üzerine inşa edeceği prensiplere uygun olarak belirlenmiştir. Eğer ABD bu prensipleri şeklen ya da ruhen sınırlamaya çalışırsa, yeni Türkiye'nin geleceğini üzerine inşa edeceği yapıyı ve ruhu da incitmiş olacaktır."*

Grew, İsmet Paşa'nın yüksek perdeden söylediği bu sözlerine karşı âdeta mazlum bir tavırla, ABD'nin Türkiye ile anlaşabilmek adına

¹⁵ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/173, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 06.08.1923.

¹⁶ İsmet Paşa, Grew ile yaptığı bir görüşmede, Türk politikasının ana fikrini çok açık bir şekilde ortaya koyuyordu: *"Eğer Türkiye'nin ABD'ye, Müttefiklere vermiş olduğunun tamamını vereceği, ancak; bunun dışında hiçbir şey vermeyeceği prensibi kabul edilirse belli başlı meselelerin hepsi halledilebilir."* NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/126, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 22.07.1923.

¹⁷ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/125, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 21.07.1923.

elinden geleni yaptığını, fedakârlıkların sadece ABD'den istenmemesi gerektiğini, kendilerinin dünya devletlerinin birbirleriyle imzaladıkları en modern anlaşmalara dayalı olarak bir anlaşma taslağı hazırladıklarını, Türk beklentilerini karşılamak adına bu taslağı neredeyse tamamen değiştirdiklerini beyan ettiyse de İsmet Paşa'yı yumuşatamadı.¹⁸

Türkiye'nin savaş baskısı altında aylarca süren uzun, yorucu tartışmalarla Müttefiklere verdiklerinin tamamını, bir anlaşmayla ABD'ye bir anda vermeyi kabul etmesi, İsmet Paşa'nın pazarlığa tahammülü olmayan bir tutum sergilemesindeki en büyük etkendi.

Türkiye'nin bu politikasına karşılık ABD, çıkarlarını karşılayacak hükümleri, gözlemciliğin çok ötesindeki gayet aktif bir delegasyon vasıtasıyla, önce Lozan Anlaşması'na koydurduktan sonra, Türkiye ile yapılacak ikili anlaşmaya da aynen geçirme taktiğini izledi.¹⁹ Öyle sanıyorum ki, İsmet Paşa'nın Grew'e karşı yukarıda bahsedilen taviz vermez tutumunda, Paşa'nın bu Amerikan taktiğini fark etmiş olmasının da etkisi bulunuyordu.

Grew, müzakerelerde psikolojik avantaj elde etmek maksadıyla, sık sık, Türk-Amerikan Anlaşması imzalanmadığı takdirde, Amerikan işadamları ve parasının Türkiye'ye girmeye cesaret edemeyeceğini beyan etti. Yine Grew, İsmet Paşa'ya her fırsatta, Türkiye'nin "*ABD gibi üzerinde politik hırsları bulunmayan bir ülke*" ile finansal ve ekonomik işbirliğine olan ihtiyacını hatırlatarak, Türk tarafına ABD'nin şartlarını kabul ettirme istediye de etkili olamadı.²⁰

Gerçekten de, saldırgan Avrupa devletlerine karşı, ABD gibi, o dönem itibarıyla siyasi çıkarlarının pek çatışmadığı zengin bir ülkeyle yapılacak bir işbirliği, Türkiye için büyük önemi haizdi. Hele bu önem, Lozan görüşmelerinin çalkantılı dönemlerinde daha da artmaktaydı. Türkiye ABD ile anlaşabildiği takdirde, Müttefiklere karşı konumu

¹⁸ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/126, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 22.07.1923. Amerikan taslağının tam metni için bkz. FRUS 1923, C. 2, s. 1076-1085, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 02.06.1923.

¹⁹ Fahir Armaoğlu, "*Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika*", *Belleten*, C. 55, Sayı: 213, Ağustos, Ankara 1991, s.483-527.

²⁰ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/126, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 22.07.1923.

oldukça güçlenecekti. Ancak, ABD, daha önce de belirtildiği gibi, özellikle Lozan Barışı'nın önemli meselelerinin halledildiği Haziran ayına kadar, Müttefiklerle izlediği ortak politika gereği, Türkiye ile resmi anlamda müzakereye yanaşmadı. Türkiye'nin, Müttefiklerle ABD arasında çıkar çatışması yaratmak amacıyla, 9 Nisan 1923'te Chester Projesi'ni onaylaması bile, işe yaramadı.²¹ ABD'nin Türkiye ile müzakerelere başlaması, Chester Projesi'nden ziyade, Türk-Müttefik müzakerelerindeki olumlu gelişmeler sayesinde gerçekleşti. Bütün bunlar göz önüne alındığında, İsmet Paşa'nın izlediği tutum daha iyi anlaşılacaktır.

İsmet Paşa'nın tutumunun sertliğine rağmen Grew, Türkiye'deki Amerikan çıkarlarını düşünerek, müzakerelerin kesilmemesi için gerekli hassasiyeti gösterdi. Grew'in ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgraftaki şu cümleler, yapılacak bir Türk-Amerikan anlaşmasının, Türkiye'deki Amerikan çıkarları açısından ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından, dikkate değerdi: *"Biz müzakereleri kesmenin Türkiye'deki ABD çıkarları ve İstanbul'daki Yüksek Komiserlik üzerinde doğuracağı etkileri düşünmekteyiz. Müttefik Anlaşması'nın sonuca bağlanması ve bunun neticesinde Müttefik işgalinin son bulmasıyla, Türkiye'deki çıkarlarımızın korunması, Türkler tarafından tanınan kendimize ait bir anlaşma olmaksızın, çok zor olacaktır. Ayrıca neredeyse kesindir ki, Türkler Yüksek Komiserliğimizin tahliyesini isteyeceklerdir. Bu iki konuya da çok önem verilmesi gerektiğini düşünüyoruz."*²²

İşte bu endişeler Grew'i, İsmet Paşa'nın yapmış olması muhtemel siyasi blöflere karşı, daha savunmasız bir hale getiriyordu. Şöyle ki; İsmet Paşa'nın *"bunlar benim son sözlerimdir"* tarzındaki ifadeleri ve Lozan'dan kısa bir süre sonra ayrılacağına dair imaları Grew'le beraber bütün Amerikan heyetini baskı altına sokuyordu. Nitekim Amerikan heyeti şuna inanmıştı: *"Büyük Millet Meclisi'nin açılış tarihi 3 Ağustos olarak belirlendiğinde, İsmet'in o tarihte Ankara'da olmayı planladığına dair hiçbir kuşku yoktur. Biz sürekli olarak, onu anlaşmayı imzalamadan*

²¹ Chester Projesi'nin onaylanmasına dair 9 Nisan 1923 tarihli ve 327 sayılı kanun için bkz. **Düstur**, III. Tertip, C. 4, s.25-69. Chester imtiyazıyla ilgili olarak TBMM'deki görüşmeler için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C. 28, s. 424-515.

²² NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/126, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 22.07.1923.

kaçırmak tehlikesi ile yüz yüzeydik. Bu durum bize müzakerelerin ertelenmesi dezavantajını getirecekti."²³

Amerikan heyetinin bu peşin kabulüne karşılık, akla şu sorular gelmektedir: Acaba İsmet Paşa Lozan Anlaşması'nı TBMM'ye onaylatmaya on-on beş gün daha geç gidemez miydi? Ya da Lozan Anlaşması'nı meclise onaylatmaya, İsmet Paşa'dan başkasının gitmesini engelleyen bir kanunî düzenleme mi vardı? Sorular çoğaltılabilir. Ancak, bu soruların cevabı "hayır" olmadığı takdirde, İsmet Paşa'nın Amerikalılar'ın iki ayağını bir pabuca sokarak, onları etki altına almak hususunda, zekice ve kurnazca bir politika izlediğini söylemek mümkündür.

Ancak, Grew'in Türk-Amerikan Anlaşması imzalandıktan sonra, ABD Dışişleri Bakanlığı'na Türk delegasyonu ile ilgili gönderdiği şu övgü dolu sözler, bu varsayımı zayıflatmaktadır: *"Müzakerelerimiz boyunca hepimiz Türklerin esas itibariyle dürüst olduğunu hissettik. İsmet'le yaptığım sayısız görüşmeler neticesinde böyle bir izlenimi kesin bir şekilde elde ettim. Delegasyonumuzun diğer üyeleri de, Türk uzmanlarıyla yaptıkları toplantılarda, onlarla da ilgili olarak aynı izlenimi elde etmişler."*²⁴

2. Müzakerelerde Üzerinde Durulan Başlıca Konular

Müzakerelerde, 6. bölümde incelenecek olan Türkiye'deki Amerikan okullarının statüleri, tabiiyete alınma ve tazminat taleplerinin yanı sıra şu konular da görüşüldü:

a. Kapitülasyonlar

Müzakereler neticesinde, kapitülasyonların tamamen kaldırılması konusunda karşılıklı mutabakata varıldı. ABD'nin kapitülasyonlardan vazgeçmesinde, Müttefiklerin kapitülasyonların ilgasını kabul etmesi önemli bir rol oynadı. Görünen o ki; Müttefikler kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmemiş olsaydı, ABD Lozan Konferansı'nda da ısrarla savunduğu teze sıkı sıkıya bağlanacak ve Türk-Amerikan

²³ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/173, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 06.08.1923.

²⁴ a.g.b.

müzakereleri bir çıkmaza girecekti. Bu teze göre, Türkiye'nin 1914'te kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırması uluslararası hukuka aykırıydı.²⁵

b. Türkiye'nin Hukukî ve Sıhî İdaresi

İsmet Paşa yine 4 Ağustos'ta, Türkiye'nin hukukî ve sıhî idaresiyle ilgili olarak Müttefiklere verilen deklarasyonların birer kopyasını, Grew'e verdi. Bu deklarasyonlardan, hukukî idareyle ilgili olanında, Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'na iştirak etmemiş Avrupa devletlerinin hukuk danışmanlarını, beş yıldan az olmamak üzere, ülkesinde görevlendirmeyi kabul ettiğine dair bir madde bulunuyordu.²⁶ Bu maddeye göre Avrupalı hukuk danışmanları Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı'nın hizmetine girecek ve İstanbul ile İzmir şehirlerinde icra edilecek mahkemelere gözlemci olarak katılıp, T.C. Adalet Bakanlığı'na rapor vereceklerdi. Amerikan delegasyonu, müzakerelerde, bu maddede geçen "*I. Dünya Savaşı'na iştirak etmemiş Avrupa devletlerinin hukuk danışmanları*" ibaresindeki "*I. Dünya Savaşı'na iştirak etmemiş Avrupa devletleri*" kelimelerini kaldırarak Amerikalı danışmanlara da yol açmaya çalıştıysa da, bunda muvaffak olamadı.²⁷

Sıhî deklarasyonda da, Türkiye'de sıhî konularda çalışacak danışmanların, savaş katılmamış Avrupa devletlerinden seçileceğine dair bir ibare mevcuttu ve ABD müzakerelerde bunu da değiştiremedi.²⁸ Böylece ABD bu deklarasyonların bir kopyasını almakla, Türkiye'deki vatandaşlarının tabî tutulacağı hukuksal prosedürü netleştirmekten başka hiçbir şey elde edememiş oldu. Oysa ABD göndermeyi planladığı hukuk ve sıhî danışmanlar vasıtasıyla, bir şekilde, Türk hukuk ve sağlık sisteminin içine nüfuz etmek istemekteydi.

²⁵ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler**, C. 6, İstanbul 2001, s. 29.

²⁶ Hukukî deklarasyonun tam metni için bkz. **FRUS 1923**, C. 2, s. 1140, Lozan'da Hukukî İdareyle İlgili Olarak Türk Delegasyonu Tarafından Yapılan Deklarasyon, 24.07.1923.

²⁷ **FRUS 1923**, C. 2, s. 1093, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Lozan'daki ABD Heyeti'ne, 21.06.1923.

²⁸ Sıhî deklarasyonun tam metni için bkz. **FRUS 1923**, C. 2, s. 1141, Lozan'da Sıhî İdareyle İlgili Olarak Türk Delegasyonu Tarafından Yapılan Deklarasyon, 24.07.1923.

c. Azınlıklar

ABD, Lozan Barış Anlaşması'ndaki, Türkiye'nin azınlıklar konusunda Milletler Cemiyeti'ne karşı sorumlu olduğuna dair maddeyi yeterli görmüyordu. Nitekim Child, 12 Aralık 1922 tarihli Lozan Konferansı oturumunda, azınlıkların güvenlik içinde yaşayabilecekleri toprak parçaları elde etme yollarını bulmanın şart olduğunu söylemişti.²⁹ Türkiye'nin, herhangi bir azınlığa toprak vermeyeceğini ısrarla savunması, Müttefiklerle beraber ABD'ye de bu konuda geri adım attırdı. Ancak, ABD yine de, Türkiye ile yaptığı müzakereler sırasında, anlaşmaya kendisini azınlıkların haklarının takipçisi konumuna getirecek maddeler koydurma, ya da en azından, bu konuyla ilgili bir teminat mektubu elde etme çabasını sürdürdü. Müzakereler neticesinde, ABD bu iki isteğini de elde edemedi.

d. Boğazlar

Müzakereler neticesinde, Amerikan ticaret ve savaş gemileri ile uçaklarına, Lozan Barış Anlaşması'nın bir parçası olan Boğazlar Sözleşmesi'nin hükümleri çerçevesinde ve *“en ziyade müsadeye mazhar millet”* statüsünde, Boğazlardan serbest geçiş hakkı verildi.³⁰

e. Arkeolojik Araştırmalar

Bu konuda, Amerikan arkeologların Türk arkeologlarla aynı haklara sahip olması kararlaştırıldı.

3. Anlaşmanın Maddeleri

Genel olarak bu konular etrafında cereyan eden, yaklaşık iki aylık müzakerelerden sonra, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması (Dostluk ve Ticaret Anlaşması), 6 Ağustos 1923'te, Lozan'da Beau Rivage Otelinde, ABD adına Joseph Grew, Türkiye adına İsmet Paşa, Rıza Nur Bey ve Hasan Bey tarafından imza altına alındı.³¹

32 maddeden oluşan Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın I.

²⁹ Meray, a.g.e., C. 1, s. 204.

³⁰ Laurance Evans, *Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)*, İstanbul 2003, s. 424.

³¹ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/169, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 07.08.1923. İki ülke aynı gün bir de Suçluların İadesi Anlaşması imzaladılar. Bu anlaşmaya altıncı bölümde değinilecektir.

maddesi karşılıklı olarak diplomatik personelin tayin edilmesini karara bağlarken, II. maddede kapitülasyonlar tamamen kaldırılıyordu. III-VIII. maddeler, muamelelerde karşılıklı eşitlik sağlanması kaydıyla, her bir ülkenin bireylerinin ve iş çevrelerinin diğer ülkedeki ikametlerine ve yerleşmelerine dair şartları ortaya koyuyordu. IX. madde karşılıklı olarak, en çok gözetilen ülke statüsünde, ticaretin ve denizciliğin serbestliğini garanti altına alıyordu.

X-XVI. maddeler ve XXIX. madde; vergiler, ithalat-ihracat gümrükleri ve ABD gemilerinin Boğazlar bölgesindeki haklarıyla ilgili ayrıntıları içeriyordu. XVII-XXVII. maddeler diplomatik personelin hakları ve görevlerini açıklıyordu. XXVIII. maddeye göre, anlaşma tarafların egemenlik haklarını kullandıkları her yerde (Panama Kanalı hariç) geçerli olacak; XXX. maddeye göre daha önce ABD ile Osmanlı arasında imzalanan bütün anlaşmalar geçersiz hale gelecekti. XXXI. maddede anlaşmanın nasıl yürürlüğe gireceği, maddelerin nasıl ve ne kadar yürürlükte kalacakları anlatılırken, XXXII. maddede, anlaşmanın Fransızca, İngilizce ve Türkçe metinlerinin onaylanması ve eğer bir sorun çıkarsa Fransızca metnin esas alınması hükmüne bağlanıyordu.³²

Grew, anlaşmayı imzaladığı gün ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta, Türkiye ile yapılan anlaşmayla ilgili olarak, şunları yazıyordu: *"Bugün imzaladığımız dostluk ve ticaret anlaşması, imzalamış olmayı ümit etmem gerekenden oldukça uzak. Anlaşmada, Türk tarafının bizim bakış açımızı karşılamak için bize verdiği imtiyazlardan daha fazlasını, biz Türk tarafının bakış açısını karşılamak için Türk tarafına verdik."* Grew özellikle, anlaşmada tabiiyete alınmaya, tazminat taleplerine ve azınlıklar meselesine dair maddeler olmamasından yakınıyordu. Ancak, şunu da hemen ekliyordu ki, *"(...) bundan daha iyi şartları elde etmek mümkün olmadığı gibi, daha sonraki yapılacak bir anlaşmada bu şartların bile elde edilebileceği şüphelidir."*³³ Çünkü, İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği personeli Howland Shaw'ın da söylediği gibi, *"ABD, Türkiye ile savaş göze alamadığı sürece, Türkler ne verirse onunla yetinmek"*

³² Roger Trask, *The United States' Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939*, Minneapolis 1971, s. 34. Anlaşma'nın orijinal metni için bkz. NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/169, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 07.08.1923.

³³ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/173, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 06.08.1923.

zorundadır.”³⁴

B. ABD’de Lozan Anlaşması’na İlişkin Tartışmalar

Lozan Barış Anlaşması’nın ardından, Türkiye’nin ABD ile Türk-Amerikan Lozan Anlaşması’nı imzalaması doğaldı. Yeni Türk devleti, dış ilişkilerini normalleştirebilmek adına, savaştığı devletlerle Lozan Barış Anlaşması’nı imzalıyor, savaşmadıklarıyla ise dostluk anlaşmaları yapıyordu. 1923 yılında Avusturya, Arnavutluk, Macaristan ve Polonya ile Türkiye arasında ikili dostluk anlaşmaları imzalandı. Türkiye-Polonya Dostluk Anlaşması, tıpkı ABD ile yapılan anlaşma gibi, Lozan’da görüşülüp imzalandı. Türkiye, 1924’te Almanya, Çekoslovakya, Estonya, Hollanda, Finlandiya, İspanya ve İsveç ile; 1925’te Bulgaristan, Danimarka, Norveç, Letonya, İsviçre ve Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ile; 1926’da Suriye, Lübnan, İran, Irak, Şili ve Arjantin ile benzer dostluk anlaşmaları yaptı.

Türk-Amerikan Lozan Anlaşması bu dostluk anlaşmaları zincirinde sadece bir halkaydı.³⁵ Olağanüstü bir özellik taşımıyordu. Çünkü, diplomatik ilişkiler kurulurken önce dostluk anlaşmaları yapılması usuldendi. Nitekim, Türkiye ilişki kurmak istediği devletlerin hemen hepsiyle bu türden anlaşmalar imzaladı. Ne var ki, Türkiye’nin öteki ülkelerle yaptığı bütün anlaşmalar sükûnetle onaylandığı, yürürlüğe konduğu ve uygulandığı halde, ABD’de, Türk-Amerikan Anlaşması etrafında büyük bir fırtına kopartıldı.³⁶ Anlaşmanın Amerikan

³⁴ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/173, Howland Shaw’dan Lozan’daki ABD Heyeti’ne, 05.08.1923.

³⁵ Türk-Amerikan Lozan Anlaşması ABD’deki tartışmalar sırasında kısaca “*Lozan Anlaşması (Lausanne Treaty)*” olarak isimlendiriliyordu.

³⁶ Bilâl Şimşir, “*Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Washington Büyükelçiliği (1920-1927)*”, *Belleten*, C. 41, Sayı: 162, Nisan, Ankara 1977, s.305-306. Türk Hükümeti de, Amerikalılar anlaşmayı Senatolarında onaylamadıkça, bu anlaşmayı onay için TBMM’ye havale etmedi. Böylece Türk-Amerikan Lozan Anlaşması, iki ülkenin yasama organları tarafından onaylanmadığı için, uygulamaya girmedi. Çünkü, uluslararası hukuka göre, imzalanan bir anlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için, bu anlaşmanın imzacı devletlerin parlamentolarında onaylanması gerekmektedir. Diğer yandan, Türk-Amerikan ilişkileri üzerine belgesel nitelikte makaleleri bulunan Dinç Yaylalier, 6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Lozan Anlaşması’nın, 23 Ağustos 1923’te TBMM tarafından onaylandığını yazmaktadır. Bkz. Dinç Yaylalier, “*Lozan Konferansı’ndan Sonra Türk-Amerikan İlişkileri, 1923-1927, I*”, *Türk Yurdu*, C. 19, Sayı: 143, Temmuz, Ankara 1999, s. 16-

Senatosu'nca onaylanmasını isteyenler ve buna karşı olanlar, Amerikan siyasal sistemine yönelik yoğun bir lobi faaliyetine giriştiler.³⁷ Söz konusu faaliyetlerin sonucunda, anlaşmanın Senato tarafından onaylanmasına karşı olanlar galip geldiler ve anlaşma 18 Ocak 1927 tarihinde reddedildi.

20. Fakat, yukarıda da belirtildiği üzere Türk Hükümeti, onaylama konusunda ilk adımı ABD'den beklemiş ve anlaşmayı onay için Meclis'e hiçbir zaman göndermemiştir. Yaylalı'ın, 23 Ağustos 1923'te TBMM'de onaylanan 24 Temmuz 1923 tarihli Türk-Müttefik Lozan Anlaşması ile 6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı birbirine karıştırdığı görülmektedir.

³⁷ Amerikan siyasal sisteminin yapısı, kurulduğu günden bu yana, ana hatlarıyla başkan, bakanlıkların başında olan sekreterler (bakanlar) ve Kongre'den oluşmaktadır. 435 üyeli bir Temsilciler Meclisi ile 100 üyeli bir Senato'dan oluşan Kongre'de, Senato çok daha üstün bir rol oynamaktadır. Çünkü Senato, Başkanın dış politikaya ilişkin bütün kararlarını ve memur atamalarını onaylayan yegane kurumdur. Temsilciler Meclisi ise daha çok vergi meselelerinde etkindir. Ayrıca Kongre, Cumhuriyetçiler ve Demokratlar olmak üzere iki partiye dayanır. ABD siyasal sisteminin belkemiği olan Kongre'nin yalnızca bu iki partiye dayanması, ülkede birçok baskı ya da çıkar gruplarının oluşması sonucunu doğurmuştur. Bu baskı gruplarının karar alma mercileri üzerinde siyasi partiler kurup etki sağlamaları mümkün olmadığından, bir şekilde yasama ve yürütmeye seslerini duyurabilmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır. ABD'de bu yüzden lobiler oluşmuştur. Lobiler, siyasî mekanizmayı etkileyebilmek için baskı gruplarının oluşturdukları özel gruplardır. Lobicilik ise, bir grup ya da topluluk adına hareket ederek hükümet kararlarını etkilemek gayesiyle planlanan ve bu gayeyle vatandaş ile karar vericiler arasında kurulmaya çalışılan bir tür iletişimdir. Lobiciler, Temsilciler Meclisi üyeleri ve senatörlerin yanı sıra onların yardımcıları ve komite görevlileriyle çalışırlar. Özellikle karşı oy kullanan Kongre üyelerine aydınlatıcı ve ikna edici nitelikte mektuplar yollarlar. Lobiciler, halkla ilişkiler uzmanıdır. Kamuoyunu etkilemek için basın bültenleri, gazetelere mektuplar, konuşmalar, radyo programları, ilanlar ve bunun gibilerini hazırlarlar. Lobiciler arasında, birbirine en sıkı bağlı grup etnik lobicilerdir. Bir etnik grubun gerçekleştirdiği lobi faaliyetinin Amerikan siyasal yaşamında başarıya ulaşması için savunmuş olduğu politikanın Amerikan stratejik çıkarlarıyla çelişmemesi gereklidir. Bunun yanında söz konusu etnik grubun Amerikan toplumuyla kaynaşmış olması da bir diğer zorunluluktur. Nisa Bayramoğlu, **Amerika Birleşik Devletlerinde Lobi Faaliyetleri**, Ankara 1985, s. 9-21. Amerikan siyasal sistemi ve ABD'deki lobicilik faaliyetleriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. David McKay, **Politics and Power in the U. S. A.**, Londra 1988; Malcolm Davies, **Politics of Pressure: The Art of Lobbying**, Londra 1985; Alan Grant, **The American Political Process**, Vermont 1994; Charles S. Mack, **Lobbying and Government Relations**, New York 1989.

1. Redde Yönelik Faaliyetler

a. Redde Yönelik Faaliyet Gösteren Kişi, Kuruluş ve Gruplar

Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'na muhalefet, anlaşmanın imzalanmasının hemen akabinde başladı. ABD'de zaten yıllardır, Türkiye'den göç etmiş Ermeniler, Rumlar ve Türkiye'de görev yapmış Everett Wheeler, Mary Rogers ve Everlyn Eliot gibi bazı misyonerler tarafından, Türklere karşı bir kampanya yürütülmekte idi.³⁸ Bu altyapı üzerine inşa edilen yeni kampanya kolayca tutundu, güçlendi ve yayıldı.³⁹ Kampanyanın yayılmasında, 1925 yılı ABD resmi kayıtlarına göre sayıları 76.605'i bulan Ermeni cemaatinin neredeyse tamamının Türkiye ile yapılan Lozan Anlaşması'na muhalif bir tutum almasının büyük etkisi vardı.⁴⁰ Böyle bir etnik temelden de güç alan bu kampanyayı yürüten başlıca kişi ve gruplar şunlardı:

i. Lozan Anlaşması'na Karşıt Amerikan Komitesi

1918-1923 yılları arasında Türk düşmanlığı kampanyasına öncülük eden "*Ermenistan'ın Bağımsızlığı için Amerikan Komitesi (The American Comitee for the Independece Of Armenia)*" adlı örgüt, bu kez "*Lozan Anlaşması'na Karşıt Amerikan Komitesi (The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty)*" adını aldı.⁴¹ Bu yeni komitenin üyeleri gerek yazdıkları kitap, broşür ve makalelerle, gerekse Kongre koridorlarında yaptıkları aktif lobi faaliyetleriyle, Amerikan Kongresi'ni etki altına almayı başardılar.

³⁸ Bu misyonerlerin görüşleri için bkz. Seçil Akgün, "*The Turkish Image in the Reports of American Missionaries*", *The Turkish Studies Association Bulletin*, Sayı: 13, Eylül, İstanbul 1989.

³⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi (DBA), T.C. Washington Büyükelçisi'nden Hâriciye Vekili'ne, 20.03.1928, (Yazı eki), s.4. T.C. Dışişleri Bakanlığı'nın arşiv belgeleri henüz tasnif edilmediğinden belgelere kutu ya da dosya no verilememiştir.

⁴⁰ *Annual Report of the Commissioner General of Immigration to the Sec. of Labor*, Government Printing Office, begining 1895-1932. ABD'deki Ermeni cemaati içinde, "*Ermeni-Amerika Cemiyeti (Armenian-America Society)*" gibi Lozan'a muhalif olmayan örgütler de vardı. Başkanlığını George R. Montgomery'nin yaptığı bu Ermeni örgütü, ABD'deki Ermenilerin çoğunun aksine, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın Kongre'de onaylanmasından yana tavır aldı. Ancak; örgütün bu tavrı, Türkiye'ye yönelik bir sempati anlamına gelmiyordu. Zira Armenian-America Society'nin başkanı Montgomery 1920'li yıllarda özellikle New York Times gazetesindeki yazılarında Türklere ateş püskürüyordu.

⁴¹ Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s. 38.

Komitenin başkanlığını sırasıyla, Amerikan siyasetinin iki önde gelen ismi James W. Gerard ve David Hunter Miller yaptı. 1927-1932 yılları arasında Türkiye'nin ABD büyükelçiliği görevini yapan Ahmet Muhtar Bey, komitenin birinci adamı Gerard için şu tespitleri yapmıştı: Gerard, New York'un ileri gelen avukatlarından ve muhalefetteki Demokrat Parti liderlerindendi. Hükümeti sürekli rahatsız etmek isteyen ataklığı ile tanınırdı. Muhtar Bey'e göre Gerard, bu komite tarafından satın alınmış bir kişiydi. 1. Dünya Savaşı'nda, 1917'ye kadar, ABD'nin Berlin Büyükelçisiydi. Almanya'ya karşı beslediği kinle Amerikan halkının vatanperverlik duygularını bir hayli okşamış ve böylece Amerikan kamuoyunda oldukça önemli bir yer edinmişti. Türkiye'yi hiç tanımamaktaydı. Muhtar Bey'in, "*tesadüfün karşımıza arızî bir düşman olarak çıkardığı bir şarlatan*" olarak nitelediği Gerard, aşırı İngiliz yanlısıydı. Berlin'deki büyükelçiliği sırasında, ABD'yi İngiltere yanında Almanya'ya karşı savaşa sokmak için hayli çaba harcamış ve bu çabalarına karşılık İngiliz Hükümeti kendisine madalya bile vermişti.⁴²

Lozan Anlaşması'na Karşıt Amerikan Komitesi'nin diğer başkanı David Hunter Miller ünlü bir avukat ve diplomattı. 1917-1919 tarihlerinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda özel asistanlık yaptı. 1919'da Cecil J. B. Hurst'le birlikte, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin son taslağını kaleme aldı. Miller, ayrıca 1924-1944 tarihlerinde Amerikan anlaşmalarının editörlüğü, 1931-1938'de de Dışişleri Bakanlığı'nın tarih danışmanlığı görevlerini yaptı.⁴³

Komitenin bir diğer önde gelen üyesi Vahan Cardashian, Ahmet Muhtar Bey'in söylediğine göre, "*vaktiyle Osmanlı Sefareti'nde müstahdem olup bilâhare vazifesine hitam(son) verilen ve bu yüzden bize hasım kesilen ve Amerikalı zengince bir kadınla teehhülü(evlenmesi) dolayısıyla hal ve vakti ifa-i tahrikata müsait bulunan ve bilhassa İngilizler tarafından istihdam kılınan*" bir kişiydi.⁴⁴

Komitede ayrıca Albert Bushnell Hart (Harvard Üniversitesi'nde

⁴² DBA, T. C. Washington Büyükelçisi'nden Hâriciye Vekili'ne, 27.12.1927. Bu belgeyi ilk yayınlayan Bilâl Şimsir'dir. Bkz. Şimsir, "*Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması...*", s.349-356.

⁴³ www.britannica.com/eb/article-9052709/David-Hunter-Miller - 37k (Erişim Tarihi: 22.02.2007).

⁴⁴ DBA, T.C. Washington Büyükelçisi'nden Hâriciye Vekili'ne, 27.12.1927.

tarikh profesörü), James Cannon (Methodist Episkopal Kilisesi Piskoposu), James M. Cox (eski Ohio valisi [1913-1915 ve 1917-1921]), Homer S. Cummings (başsavcı), Abraham I. Elkus (ABD'nin İstanbul Büyükelçisi [1917-1917]), Oskar S. Straus (ABD'nin İstanbul Büyükelçisi [1909-1910]), Ray Lyman Wilbur (Stanford Üniversitesi Rektörü [1916-1943]), Chauncey M. Depew (Cumhuriyet Partisi Senatörü [1899-1911] ve New York Demiryolu İşletmeleri Başkanı [1899-1928]) gibi dönemin tanınmış simaları yer almaktaydı.⁴⁵

ii. Muhalif Din Adamları

ABD'deki çoğu din adamı da, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'na karşıydı. Episkopal Kilisesi (Episcopal Church), Kuzey Baptist Kilisesi (Northern Baptist Church), Güney Methodist Episkopal Kilisesi (Methodist Episcopal Church South), Reform Kilisesi (Reformed Church),⁴⁶ Yunan Ligi Merkez Komitesi (The Central Committee of the Greek Loyalist League of America), Tampa Hristiyan Emekçileri İttifakı (Tampa Union of Christian Endeavor Societies) ve ABD'deki Yunan Ortodoks Kiliseleri'nin neredeyse bütün din adamları anlaşmaya muhalifti.⁴⁷ Bu muhalefet, 1926 yılı başlarında, Episkopal Kilisesi'nde görevli 110 piskoposun, Lozan Anlaşması aleyhine Senato'ya verdikleri bir bildiriyle, daha belirgin bir hale geldi. Bildiri, New York Piskoposu William T. Manning'in önderliğinde hazırlandı. Bildiriye göre ABD, Başkan Wilson ve Harding'in Ermenilere verdikleri sözleri yerine getirmeliydi.⁴⁸

⁴⁵ The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty, **The Lausanne Treaty and Armenia (Supplement)**, New York 1927. Komite bu broşürü, daha önce Lozan Anlaşması'nın aleyhinde beyan edilmiş olan görüşleri bir araya toplamak suretiyle, hazırladı. Broşür, ABD'nin çeşitli tanınmış akademisyen, din adamı, yazar ve devlet adamlarının birbirine benzeyen görüşlerini yansıtan bir koleksiyon niteliğindedir. Broşürün kapak sayfasında, yukarıda isimleri zikredilen komite üyelerine ilaveten, John Gardner Murray, S. Parkes Cadman, Henry J. Allen, Gordon Battle, William Stearns Davis, Garrett Droppers, Richard Gottheil, John Grier Hibben, Henry W. Jessup, Robert Underwood Johnson, Robert Ellis Jones, Charles H. Kirby, John H. MacCracken, Paul H. Leinbach, Frederic Cook Morehouse, Josiah H. Penniman, Wilfred M. Post, Fred Perry Powers, George Haven Putnam, Thomas J. Garland ve Stephen S. Wise'in isimleri de bulunmaktadır. Komite'nin çıkardığı bir diğer dikkat çekici broşür de, 1924'te New York'ta basılan "*The Lausanne Treaty And Kemalist Turkey*"dır.

⁴⁶ **Congressional Records (CR)**, 69. Kongre, 2. Celse, 08.01.1927, s.1266.

⁴⁷ Metin Tamkoç, "*The Question of the Recognition of the Republic of Turkey by the United States*" **Milletlerarası Münasebetler Türk Yılı**, Sayı:1, Ankara 1960, s.109.

⁴⁸ Bu bildirinin tam metni ve bildiriye imza koyan 106 piskoposun isimleri için bkz. The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty, a.g.e., s.75-79. 110 piskopostan

Episkopal Piskopos William T. Manning ilerleyen zamanda da aktif muhalefete devam etti. Manning, 7 Ocak 1927'de Senato'ya, anlaşma aleyhtarı bir mektup yazdı.⁴⁹ Mesih Kilisesi'nden (Church of Christ) Parkes Cadman ve Güney Methodist Episkopal Kilisesi'nden James Cannon'un da imzaları bulunan bu mektup, Türk-Amerikan anlaşması aleyhindeki klasik tezleri ihtiva ediyordu.⁵⁰

Mektupta da görülmekteydi ki, Episkopal Kilisesi mensupları, Türkiye'deki misyonerlerle doğrudan bağlantıları olmadığından, Türkiye'yi tanımıyorlardı. Normal şartlar altında, bu durumun Kilise mensuplarının söylediklerinin inandırıcılığını azaltması gerekiyordu. Ancak, çok öncelerden beri yapıla gelen Türk karşıtı propagandalar, kamuoyunu, Türkler aleyhindeki her söze inanmaya hazır hale getirmişti. Bu yüzden Episkopal Kilisesi mensupları, özellikle dinî ve ahlakî temaları işleyerek, Lozan karşıtlığı kampanyasına, önemli katkılar sağlayabildiler.

iii. Yakındoğu Örgütü

Çeşitli Amerikan kiliseleri tarafından meydana getirilen bu örgütün kuruluş amacı Yakındoğu'daki düşkünlere yardım etmektir. Orijinal adı "*Near East Relief Organization*" olan örgütte James L. Barton gibi Lozan yanlısı üyelerin bulunmasına rağmen, büyük çoğunluk Ermenilerin politik hedeflerini destekliyordu. Bu yüzden Ankara Hükümeti, hâkimiyetindeki bölgelerde bu tür faaliyetlere karışan örgüt üyelerini Anadolu'dan uzaklaştırıyordu. Anadolu'dan kovulan bu kişiler de, ABD'ye dönüşlerinde bütün güçleriyle Türk düşmanlığı kampanyasını destekliyordu.⁵¹

iv. Henry Morgenthau, Sr.

1913-1917 yılları arasında ABD'nin İstanbul Büyükelçiliği

dört tanesi, ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Joseph Grew'in (1924-1927) her birine ayrı ayrı yazdığı mektupların etkisiyle, bildiriden imzalarını çektiler. Böylece sayı 106'ya inmiş oldu.

⁴⁹ CR, 69. Kongre, 2. Celse, 08.01.1927, s.1266.

⁵⁰ Robert L. Daniel, "*The Armenian Question and American-Turkish Relations, 1914-1927*", *The Mississippi Valley Historical Review*, C. 46, Eylül, Urbana, 1959, s.272. Bu tezler için bkz. s. 47-51.

⁵¹ Dinç Yaylalı, "*Türk-Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol'un Rolü(1919-1927)*", *Türk Yurdu*, C. 17, Sayı:125, Ocak, Ankara 1998, s. 38.

görevini yapan Henry Morgenthau, Sr anlaşılmaya muhalefetin bir başka güçlü silahıydı.⁵² Kendisi, New York'un tanınmış ailelerinden birine mensup, Almanya göçmeni bir Yahudi idi.⁵³ Morgenthau, Lozan Kavgası'nın sürdüğü dönemde, Milletler Cemiyeti'ne bağlı olan Yunan Mültecileri Göç Komisyonu'nun başkanıydı. Bu dönemde Yahudi Hayır Kurumları Federasyonu'nda da aktif görev alan Morgenthau, bir Türk düşmanıydı.⁵⁴ Bu düşmanlık gerek kitaplarında ve Lozan aleyhinde tutum almalarını sağlamak için senatörlere yazdığı mektuplarında, gerekse The New York Times'ta yazdığı makalelerde açıkça görülmekteydi.⁵⁵ Ona göre, "Türkiye, huzur bozucu küçük bir devlettir. (...) ABD, İngiltere ile İzmir'e asker çıkarmış olsaydı, Türklerin Avrupa'dan kovulması gerçekleşebilecekti."⁵⁶ "Türkleri yola getirmenin tek yolu, onlara karşı silaha başvurmaktır. Çünkü bu millet, yalnız zorbalıktan ders almaktadır".⁵⁷

Bu tutum zamanla daha farklı bir hale büründü. Morgenthau, Anlaşmanın Senato'da reddedilmesinden kısa bir süre sonra, bir mülakat esnasında, artık Lozan Anlaşması'na muhalefetten vazgeçeceğini söyledi.⁵⁸ O, artık Türkiye konusundaki olumsuz faaliyetlerinden dolayı pişmanlık duyduğunu söylemeye bile başlamıştı.⁵⁹ Ancak, Türk yetkililer, onun bu sözlerini inandırıcı bulmadılar. Çünkü Morgenthau, Türkiye'de görev yaptığı sırada Türk dostuymuş gibi bir tavır sergilemiş, ancak, ABD'ye döndüğünde yaptığı neşriyatla, burada kamuoyunun

⁵² Henry Morgenthau, Sr (1856-1946), 1934-45 yılları arasında ABD Hazine Bakanlığı görevini yapan Henry Morgenthau, Jr (1891-1967)'nin babasıdır. <http://www.infoplease.com/ce6/people/A0834037.htm> (Erişim Tarihi: 23.02.2007).

⁵³ DBA, T.C. Washington Büyükelçisi'nden Hâriciye Vekili'ne, 04.06.1928.

⁵⁴ DBA, T.C. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Tercüme Şubesi'nden Hâriciye Vekâleti'ne, 18.02.1924.

⁵⁵ Dinç Yaylalier, "Lozan Konferansı'ndan Sonra Türk-Amerikan İlişkileri, 1923-1927, II ", Türk Yurdu, C. 19, Sayı: 144, Ağustos, Ankara 1999, s.36. Morgenthau'nun başlıca kitapları şunlardır: Henry Morgenthau, *Secrets of Bosphorus*, New York 1918 ; a.g.y., *Ambassador Morgenthau's Story*, New York 1919; a.g.y., *All in a Life Time*, New York 1922.

⁵⁶ The New York Times, 28.07.1923.

⁵⁷ The New York Times, 10.01.1923.

⁵⁸ NARA, M 365, Roll:7, File: 711.672/576, Howland Shaw'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, 09.03.1927. Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu İşleri Bölümü Şefi Howland Shaw'un (1927-1930) bildirdiğine göre, bu mülakat Profesör Philip Marshall Brown'la Morgenthau arasında, 8 Mart 1927'deki bir akşam yemeği esnasında gerçekleşti.

⁵⁹ DBA, T.C. Washington Büyükelçisi'nden Hâriciye Vekili'ne, 04.06.1928.

Türkiye aleyhine dönmesinin en büyük müsebbiplerinden biri olmuştu.⁶⁰ Böyle bir dediği ötekini tutmayan bir insanın söylediklerine inanılmaması doğaldı.

v. Muhafız Senatörler

Lozan'a muhalefetin Senato'daki ayağında, Demokratlar ön plana çıkmaktaydı. Bunda, Joseph Grew'in tespitiyle, *"New York'taki Ermeni unsurunun, şüphe götürmeyecek bir şekilde, Demokrat Parti'nin 1924'deki seçim kampanyasına bol miktarda bağışta bulunması"*nın büyük etkisi vardı.⁶¹ Demokrat Senatörlerin hepsi Lozan'a karşı değildiyse de, Demokratlar'ın çok büyük bir yüzdesi için bu durum geçerliydi. Öyle ki, 1924 seçim kampanyası için hazırlanan parti programına bile, Lozan Anlaşması'na muhalefet edileceği hususu ilave edilmişti.⁶²

Lozan'a karşı olan Demokrat senatörler arasında, Utah Senatörü (1917-1941) William Henry King, ayrı bir yere sahipti.⁶³ Senato'daki muhalefetin lideri konumunda olan King, uzun yıllardan beri Türkiye'ye karşı menfi bir tutum sergilemekteydi. Senatör King, Türk Millî Mücadelesi yıllarında, Sevr Anlaşması'nın Türkler'e zorla empoze edilmesini savunmuştu. Türkler'in Sakarya'da kazandığı zaferden sonra, Sevr'in gözden geçirilmesi doğrultusunda diplomatik girişimler başlarken, bu girişimlerin karşısına dikilen Amerikalılar'ın başında yer almıştı.⁶⁴ 2 Şubat 1922'de yaptığı bir konuşmada hâlâ Sevr'in zorla Türkler'e kabul ettirilebileceğinden bahsediyordu.⁶⁵

King, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, bu sefer de anlaşmanın Senato'da onaylanmasını engellemek için faaliyet göstermeye başladı. 11 Aralık 1923'te yaptığı teklifte, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Ermeniler'e ait olduğunu savunduğu bölgeden, Ankara Hükümeti birliklerini çekmedikçe, bu hükümetle diplomatik

⁶⁰ DBA, Dahiliye Vekâleti'nden Hâriciye Vekili'ne, 29.07.1928.

⁶¹ Joseph Grew, Amerika'nın İlk Türk Büyükelçisi'nin Anıları, Lozan Günlüğü, İstanbul 2001, s.163.

⁶² a.g.e., s. 159.

⁶³ http://en.wikipedia.org/wiki/William_H._King (Erişim Tarihi: 22.02.2007).

⁶⁴ Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması...", s. 309.

⁶⁵ The New York Times, 03.02.1922'dan naklen Osman Ulagay, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1974, s.153.

ilişki kurulmamasını istedi.⁶⁶ 18 Aralık 1923'te, bu teklifini yineledi.⁶⁷

Senatör King, 3 Haziran 1924'te, Senato'nun Dış İlişkiler Komitesi'ne (Committee on Foreign Relations of the Senate) bir önerge (resolution) verdi. King bu önergede, Türkiye'den elde edilen Chester imtiyazıyla ilgili olarak, Dışişleri Bakanlığı'nın açıklama yapmasını istiyordu. King'in öğrenmek istediği, Ermenistan'ın kurulmasından vazgeçilmesiyle Chester imtiyazı arasında bir ilişki olup olmadığı idi.⁶⁸ Dışişleri Bakanı Hughes, dört gün sonra verdiği yazılı cevapta, böyle bir ilişkinin kesinlikle söz konusu olmadığını beyan etti.⁶⁹

King, 1925 Şubatı'nın ilk günlerinde, Dış İlişkiler Komitesi'ne bir önerge daha verdi.⁷⁰ Bu önergedeki iddiaya göre, Osmanlı Devleti, tehcir edilen Ermenilerin banka hesaplarındaki 5.000.000 sterlin tutarındaki altını, 1916'da Almanya'nın "*Reichsbank*" isimli ulusal bankasına yatırmış ve bunun karşılığında kağıt para bastırmıştı. Müttefikler de savaştan sonra bu altınlara el koymuşlardı. King önergesinde, ABD'nin de söz konusu altınlar üzerinde hakkı olduğunu savunuyordu. Çünkü, ona göre bu para Ermeniler'in parasıydı ve ABD önceden beri Ermenilere para harcıyordu.⁷¹ Ancak, Dışişleri Bakanı Hughes, 21 Şubat 1925'te Senatör Borah'a yazdığı mektupta, King'in iddialarını yalanladı. Hughes mektubunda, söz konusu altının Ermeniler'e ait olduğuna dair elde hiçbir delil olmadığını yazdı. Bu yüzden de, ABD'nin bu altınlarla ilgili herhangi bir hak iddia etmesinin söz konusu olmadığını belirtti.⁷²

King'in 1925'in Haziran ayında Türkiye'ye yaptığı ziyaret, onun bu ülkeyle ilgili düşüncelerinde bir değişiklik meydana getirmedi. ABD'ye döndükten sonra Senato'da Türkiye ve Lozan Anlaşması aleyhinde konuşmalar yapmaya devam eden King, hitabet yeteneğinin de etkisiyle, Anlaşmanın akıbetinde önemli bir rol oynadı.⁷³

⁶⁶ CR, 68. Kongre, 1. Celse, 11.12.1923, s.228.

⁶⁷ CR, 68. Kongre, 1. Celse, 18.12.1923, s.355.

⁶⁸ CR, 68. Kongre, 1. Celse, Senato Önergesi 245, 03.06.1924, s. 1-6.

⁶⁹ CR, 68. Kongre, 1. Celse, 07.06.1924, s. 11180.

⁷⁰ 319 numaralı önerge.

⁷¹ CR, 69. Kongre, Özel Celse, 17.03.1925, s. 292.

⁷² CR, 69. Kongre, Özel Celse, 17.03.1925, s. 294.

⁷³ Grew, *Amerika'nın İlk Türk Büyükelçisi...*, s. 164.

Senato'daki muhalefetin, King'den sonra diğer akla gelen isimleri, 1910-1933 yılları arasında Virginia Senatörlüğünü yapan Claude Augustus Swanson ve 1913-1937 arasında Arkansas Senatörlüğünü yapan Joseph Taylor Robinson idi.⁷⁴ Bu iki Demokrat Partili senatör de, zaman zaman Senato'da yaptıkları etkileyici konuşmalarla, kararsız bazı senatörlerin Lozan aleyhinde oy kullanmasını sağladılar.

vi. Muhalif Basın

Muhalefetin bir diğer ayağı basındı. Christian Science Monitor ve Montreal Star gibi tanınmış yayın organlarının yanında, şu gazeteler de Lozan Anlaşması'nın karşısında yer aldılar⁷⁵: Jacksonville Journal, Tampa Tribune, Danville Register, Norfolk Leader Dispatch, Macon Telegraph, Savannah Press, Philadelphia Record, Wilmington Every Evening, Raleigh News And Observer, Greensboro Record, Lansing State Journal, New Britain Herald, Manchester Herald, Troy Record, Wheeling Intelligencer, Eau Claire Telegram, Racine News.⁷⁶

b. Redde Yönelik Tezler

Yukarıda isimleri zikredilen kişi, kuruluş ve gruplar, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın Senato'da reddedilmesini sağlamak amacıyla birçok tez ortaya koydular. Bu tezleri, daha önce de belirtildiği gibi, kitaplar ve broşürler yayımlayarak, gazetelerde ve dergilerde makaleler yazarak, toplantılar düzenleyerek ve Senato'da konuşmalar yaparak kamuoyuna duyurdular. Burada, bu tezler sıralanırken, birbirlerine çok benzer, ya da birbirleriyle alâkalı olanlar kaynaştırılmaya çalışılacaktır:

İ. Doğu Anadolu'da Ermenistan'ın kurulması hususunda Başkan Harding'in Ermeniler'e verdiği söz, anlaşmanın imzalanmasıyla yok sayılmış oldu.⁷⁷ İddiaya göre bu yok saymanın nedeni ABD'nin, Chester

⁷⁴ Grew, *Turbulent Era...*, s. 675.

⁷⁵ *Literary Digest*, 17.04.1926.

⁷⁶ General Committee of American Institutions and Associations in Favor of Ratification of the Treaty with Turkey, *American Public Opinion Comdemns the Failure to Ratify the American-Turkish Treaty*, New York 1927, s. iv.

⁷⁷ "Relations with Turks", *Atlanta Constitution*, 16.12.1923'den naklen CR, 68. Kongre, 1. Celse, 18.12.1923, s. 355. Senatör King'in söylediğine göre, 1920'de Cumhuriyetçi Parti'den ABD'nin 28. başkanı olarak seçilen Warren Gamaliel Harding 8 Kasım 1922'de şöyle demişti: "Ermenileri korumak ve onlara Sevr Anlaşması'yla

imtiyazı ve Musul petrollerinin işletim hakkından elde etmeyi umduğu pay karşılığında, Ermenistan'ı feda etmesiydi.⁷⁸ Redciere göre bu, Ermeniler'e yapılmış büyük bir haksızlıktı. Çünkü Ermeniler, 1. Dünya Savaşı'nda Rusya Bolşevik İhtilâli nedeniyle savaş dışı kaldıktan sonra, 600 millik bir cephede, Türkler'e karşı bir savunma hattı oluşturmuşlardı. Bu hatta Ermeniler, Aralık 1917'den Eylül 1918'e kadar direnerek, Türklerin Bakü petrollerine ulaşmalarını oldukça geciktirmişlerdi. Bu sayede Almanlar ve Türkler petrol sıkıntısına girmişler ve yenilmeleri kolaylaşmıştı. Ermenilerin ABD'nin de içinde bulunduğu İtilaf Devletlerine yaptığı bu katkı unutulmamalıydı.⁷⁹

ii. Türkiye ABD ile yapılacak bir anlaşmaya, ABD'den daha fazla ihtiyaç duyuyordu. Şöyle ki, Türkiye'den gelen incir ve tütünün olmaması ABD için pek fazla önem taşıyordu. Ancak, ABD'den Türkiye'ye gelen pamuk ürünleri, otomobiller ve tarım makinelerinin olmaması ise Türkiye için önemliydi.⁸⁰

iii. Türkiye'nin kendini yenilediği izlenimi, Türk Hükümeti'nin propagandasından kaynaklanıyordu. Bu tezin sahipleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kopyası olduğunu savunuyorlardı. Onlara göre Türkler Osmanlı zamanında ne kadar gaddarlarsa, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra da o kadar gaddarlardı.⁸¹

iv. Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'nun yapmış olduğu anlaşmaları ve bu anlaşmalarla diğer devletlere verilen hakları yok sayarak uluslararası hukuku çiğnedi.⁸² Şöyle ki Türkiye, Sevr Anlaşması'yla Ermenistan'ın kurulmasını kabul ettiği halde, sonradan bunu inkâr etti.⁸³ Ayrıca, tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırmıştı. Bu, uluslararası yükümlülükleri bir anda yok saymaktı. Eğer Ankara eski anlaşmalarına uymayı reddediyorsa, yenilerine de uyacağı

verilen hakları muhafaza etmek için, mümkün olan her şey yapılacaktır." CR, 69. Kongre, Özel Celse, 17.03.1925, s. 291.

⁷⁸ CR, 68. Kongre, 1. Celse, 03.06.1924, s. 10292.

⁷⁹ The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty, a.g.e., s.57.

⁸⁰ "The Kemalist Treaty of Lausanne" Christian Science Monitor, 04.11.1926.

⁸¹ The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty, a.g.e., s.8.

⁸² CR, 68. Kongre, 1. Celse, 03.06.1924, s. 10293.

⁸³ CR, 69. Kongre, Özel Celse, 17.03.1925, s. 291.

beklenemezdi.⁸⁴

v. Dışişleri Bakanı Hughes'un, Türkiye ile masaya oturmak için 30 Ekim 1922 tarihinde ortaya koyduğu yedi adet ön koşul Türk-Amerikan Anlaşması vasıtasıyla gerçekleşmedi. Senatör King, Senato'da yaptığı bir konuşmada bu yedi ön koşulu şöyle sıraladı: 1.Kapitülasyonların muhafazası, 2.Eğitim, hayır ve din kuruluşlarının yeterli garantiler verilerek korunması, 3.Açık kapı politikası, 4.Savaşta zarar görenlerin kayıplarının telafisi, 5.Azınlıkların korunması, 6.Boğazların serbestliği, 7.Arkeolojik araştırmalar için izin.⁸⁵ İddiaya göre, bu ön koşullarla yapılan anlaşma karşılaştırıldığında, ABD'nin acınacak duruma düştüğü görülüyordu.⁸⁶

vi. Türkiye gibi fakir bir ülke, ABD gibi dünyanın en zengin ve en güçlü bir ülkesine herhangi bir anlaşmayı dikte edemezdi. Bu görüşe göre Türkiye, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması vasıtasıyla ABD'ye, istediği her şeyi kabul ettirmişti. Bu yüzden söz konusu anlaşma onaylanmamalıydı.⁸⁷

vii. ABD, hak ve imtiyazlarından vazgeçmesi karşılığında Müttefikler gibi Türkiye'den toprak alamadı. Hak ve imtiyazlarından vazgeçmesi karşılığında İngiltere, Kıbrıs ve Sudan üzerinde hakimiyet sağladı. Mısır'ı ekonomik etkisi altına aldı. Mezopotamya'yı mandası altına aldı. İtalya 14 adet Türk adası ile beraber bir çok adacığı da ele geçirdi. Fransa, Suriye'yi aldı. ABD, Türkiye'den toprak alamadı.⁸⁸ Bundan dolayı, Müttefikler Türkiye ile yaptıkları anlaşmayı onayladı diye, ABD'nin de onaylamasına gerek yoktu.⁸⁹

viii. ABD, Türkiye ile derme çatma ve geçici bir anlaşma olan Lozan'ı Müttefikler'den çok daha rahat koşullar altında imzaladı. Bu yüzden ABD, Müttefiklerin Türkiye'den istediklerinden daha fazlasını istemeliydi. Çünkü, Müttefikler o sırada savaş yorgunuydular. Birbirlerinden şüpheleniyor ve birbirlerini kıskanıyorlardı. Kolonilerinde

⁸⁴ Foreign Policy Association, *The Lausanne Treaty, Should The United States Ratify It?*, A Report of the 68 th Luncheon Meeting, New York 1924, s. 31.

⁸⁵ CR, 68. Kongre, 1. Celse, 03.06.1924, s. 10293.

⁸⁶ *New York Times*, 08.08 1923.

⁸⁷ Foreign Policy Association, a.g.e., s. 19.

⁸⁸ CR, 68. Kongre, 1. Celse, 03.06.1924, s. 10294.

⁸⁹ Foreign Policy Association, a.g.e., s. 19.

ve kendi ülkelerinde önemli sorunlarla karşı karşıyaydılar. Bundan dolayı, bir an önce geçici ve derme çatma bir anlaşmayı imzalamak zorundaydılar. Oysa ABD'nin, Türkiye ile Lozan'ı imzalarken, bu tür problemleri yoktu ve böyle baştan savma bir anlaşmayı imzalamak zorunda değildi.⁹⁰

ix. Türkiye'deki rejim siyasî ve ekonomik istikrarsızlık içindeydi. Buna göre, Türkiye'deki Hilafet yanlıları, bir gün Mustafa Kemal Paşa'yı öldürecek ya da ülke dışına sürecektlerdi. Bu yüzden Türkiye'deki rejime güvenerek bir anlaşma yapılması doğru değildi.⁹¹ Bu fikri savunanlar, Türkiye'deki rejimin ekonomik açıdan da çökmeye mahkûm olduğunu dile getiriyorlardı. Şöyle ki; Türkiye en çalışan ve üretken unsurları olan Ermeni ve Rumları ülkeden çıkarmıştı. Ülke ekonomik açıdan tamamen dışa bağımlı bir durumdaydı. Ekonomik durum umutsuzdu.⁹²

x. Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nda Amerikan eğitim ve hayır kurumlarının özgürlüğünü garanti edecek hiçbir madde yoktu. Redcilere göre, bu kuruluşlar özgürce Hristiyanlık propagandası yapamayacaklarsa, Amerikan çıkarlarına herhangi bir faydalari kalmayacaktı. Bu durumda da, söz konusu kuruluşları muhafaza etmek uğruna Lozan gibi bir anlaşmayı imzalamaya değmeyecekti.⁹³

xi. Anlaşmada, Hristiyan ve diğer gayrimüslim azınlıkların haklarını garanti edecek hiçbir madde yoktu. Bu teze göre Türkiye'deki gayrimüslim azınlıkların hakları uluslararası bir anlaşma ile güvence altına alınmalıydı. Aksi takdirde söz konusu azınlıklar, Türkler'in insafına terk edilmiş olurdu.⁹⁴

xii. Türkiye'deki Amerikalılar'ın Türk yasalarına tâbi olma durumu, anlaşma yürürlüğe girerse resmîyet kazanacaktı. Bu tezi savunanlara göre, Türkiye'deki Amerikalılar'ın Türk yasalarına tâbi olma durumunu kristalize etmenin bir faydası yoktu.⁹⁵ Redcilerin böyle bir tezi öne sürmeleri, hukukî kapitülasyonların bir gün yeniden uygulamaya konabileceğini düşümlerinden kaynaklanmaktaydı.

⁹⁰ The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty, a.g.e., s. 15.

⁹¹ a.g.e., s. 16.

⁹² a.g.e., s. 15.

⁹³ CR, 68. Kongre, 1. Celse, 03.06.1924, s. 10294.

⁹⁴ Crew, Amerika'nın İlk Türk Büyükelçisi..., s. 156.

⁹⁵ The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty, a.g.e., s. 37.

xiii. Anlaşmada, eskiden Türk vatandaşı olan Amerikan uyrukluların Türkiye tarafından tanınmasını temin edecek herhangi bir madde yoktu. Redciler, özellikle Osmanlı Ermenileri'nin, Türkiye'ye geldiklerinde, ABD vatandaşı olarak muamele görmelerini istiyorlardı.⁹⁶

2. Onaya Yönelik Faaliyetler

a. Onaya Yönelik Faaliyet Gösteren Kişi, Kuruluş ve Gruplar

i. Coolidge Hükümeti

Onaya yönelik faaliyet gösteren gruplar içinde, iktidardaki Cumhuriyetçi Calvin Coolidge Hükümetinin (1923-1929), anlaşmanın en etkili savunucusu olarak en başta zikredilmesi gerekmektedir. Burada, Hükümet'in onaya yönelik çalışmaları, kronolojik sırayla incelenecektir.

Anlaşma imzalandığı sırada, ABD Senatosu tatildaydı ve uzun bir süre toplanması söz konusu değildi.⁹⁷ Senato nihayet, 3 Aralık 1923'te toplandı. Ancak, Başkan Coolidge, anlaşmayı Senato'ya havale etmek için, 3 Mayıs 1924'e kadar beklemeyi tercih etti. Çünkü Coolidge Hükümeti, anlaşmada çözüme kavuşturulamayan tazminat talepleri ve tabiiyete alınma konularıyla ilgili olarak, iki ülke arasında bir uzlaşmaya varılmasını bekliyordu. Böyle bir uzlaşma, Senato'nun vereceği karar etkileyecekti.⁹⁸ Ancak, altıncı bölümde de anlatılacağı gibi, 24 Aralık 1923'te tazminat talepleri konusunda çözüme yönelik bazı adımlar atıldıysa da, tabiiyete alınmayla ilgili bir ilerleme kaydedilemedi.⁹⁹

Hükümetin anlaşmayı bekletmesinde şu nedenler de etkili olmuştu: Amerikan Hükümeti, Müttefikler'in Türkiye ile yaptıkları Lozan Barış Anlaşması'nı parlamentolarında onaylayıp

⁹⁶ Grew, *Amerika'nın İlk Türk Büyükelçisi...*, s. 156.

⁹⁷ Çalışmamıza konu olan dönemde, Amerikan Senatosu'nun çalışma takvimi şöyleydi: **68. Kongre 1. Celse:** 03.12.1923-12.06.1924, **68. Kongre 2. Celse:** 01.12.1924-03.03.1925, **69. Kongre Özel Celse:** 04.03.1925-18.03.1925, **69. Kongre 1. Celse:** 07.12.1925-03.07.1926 ve 10.11.1926 (1 gün), **69. Kongre 2. Celse:** 06.12.1926-04.03.1927, **70. Kongre 1. Celse:** 05.12.1927-29.05.1928, **70. Kongre 2. Celse:** 03.12.1928-03.03.1929.

⁹⁸ **FRUS 1923, C. 2, s. 1183**, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 03.12.1923.

⁹⁹ Tazminat talepleri konusuyla ilgili atılan adımlar için bkz. s. 171-172.

onaylamayacaklarını görmek istiyordu.¹⁰⁰ Merak ettiği diğer konular yeni Türk devletinin ayakta kalıp kalamayacağı ve bu devletin ABD ile Türkiye'deki Amerikalılara karşı nasıl bir tavır alacağıydı.¹⁰¹

3 Mayıs 1924'te anlaşma Senato'ya havale edildikten sonra, Amerikan Hükümeti'nin Dışişleri Bakanlığı, Senato yaz tatiline girmeden sonucu almak istedi. Ancak, anlaşma 16 Mayıs 1924'de Senato Dış İlişkiler Komitesi'ne geldiği sırada, muhalefet oldukça güçlüydü. Bu yüzden Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Senatör Henry Cabot Lodge, muhalefetten Senatör Swanson'un anlaşmanın oylanmasının tatilden sonraya bırakılması teklifini, kabul etmek zorunda kaldı. Senato 12 Haziran 1924'te tatile girdiği sırada, anlaşma hâlâ Senato Dış İlişkiler Komitesi'ndeydi.¹⁰²

ABD Dışişleri Bakanlığı bu sıralarda, Senato'daki bu gibi çalışmalarının yanı sıra, Türkiye ile arasında meydana gelen bazı pürüzleri de çözüme kavuşturmaya çalışıyordu. Çünkü söz konusu pürüzler, muhalefet tarafından Türkiye aleyhinde kullanılıyordu. George W. McCarthy, Adam Adamopoulos ve Edgar J. Fisher'ın sebep olduğu üç ayrı olay ve bazı Amerikan okullarının kapatılması, bu pürüzlerin başlıca konu başlıklarını oluştuyordu.¹⁰³ ABD Dışişleri Bakanlığı,

¹⁰⁰ FRUS 1923, C. 2, s. 1185, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 08.12.1923. Lozan Barış Anlaşması, yeterli onay belgesi sayısına ulaşılması ile 6 Haziran 1924'te yürürlüğe girdi.

¹⁰¹ FRUS 1924, C. 2, s. 730, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 21.04.1924.

¹⁰² De Novo, a.g.e., s.157.

¹⁰³ Bu üç Amerikalının çıkardığı olaylar şöyleydi: McCarthy o sırada, İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiserliği'nde görevli bir Donanma (Navy) astsubayıydı. 22 Mayıs 1924'te, nöbet esnasında, tabancasından çıkan bir kurşunla, bir Türk'ün ölümüne sebep oldu. Donanma Araştırma Komisyonu, olayın bir kaza olduğu hükmüne vardığına da McCarthy, Türk makamları tarafından cinayet suçlamasıyla tutuklandı. Yaklaşık 3 hafta hapis yattıktan sonra, kefaletle serbest bırakıldı. ABD, bu vatandaşı için diplomatik dokunulmazlık iddiasında bulunmuş ve suçlamaların geri çekilmesini istemişse de, Türkiye bunu reddetti. McCarthy yüklü bir kefalet ödedikten sonra, Türkiye'yi terk etti. FRUS 1924, C. 2, s. 733, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 09.07.1924, dipnot 26.

Adamopoulos, sonradan Amerikan vatandaşlığına geçmiş bir Rum'du. İzmir'in Yunan işgali altında bulunduğu sırada, vatana ihanet suçunu işlediği gerekçesiyle, Türk makamları tarafından tutuklandı. 6 aydan fazla hapiste kaldıktan sonra, 18 Ağustos 1924'de beraat etti. FRUS 1924, C. 2, s. 733, Türkiye'deki Amerikan Yüksek

Türkiye'deki en kıdemli ABD temsilcisi Amiral Bristol'a, sorunların ABD lehine çözülmesi için talimatlar yağdırdı. Ancak, Bristol'un yoğun çabalarının da etkisiyle, bu üç Amerikalı'nın neden olduğu olaylar istenilene yakın bir şekilde çözümlendiye de, kapatılan Amerikan okulları konusunda tatminkâr bir sonuç elde edilemedi.¹⁰⁴

ABD Dışişleri Bakanlığı, Senato'nun 1 Aralık 1924'te yeniden toplanmasıyla birlikte, onaya yönelik faaliyetlerine hız kazandırdı. Çünkü, 1924'ün sonbaharı itibariyle Müttefiklerin tamamı Lozan Barış Anlaşması'nı onaylamıştı. Ayrıca Türkiye, Avrupa'nın diğer devletleriyle de dostluk ve ticaret anlaşmaları imzalamıştı. Artık Türkiye yalnız değildi ve Türkiye ile yapılan anlaşmanın bir an önce Senato'da onaya sunulması gerekiyordu. Dışişleri Bakanı Hughes bu durumu, yazdığı mektuplarla Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Senatör William E. Borah'a (Senatör Henry Cabot Lodge'un halefi) ve Başkan Coolidge'a izah etti.¹⁰⁵ Borah verdiği cevapta, anlaşmanın Mart 1925'te başlayacak tatilden önce, Senato'ya onay için sunulabileceğine inanmadığını yazıyordu. Çünkü Borah, Dış İlişkiler Komitesi'nin üyeleri arasında yaptığı bir araştırmada, anlaşmanın Senato'ya onay için gönderilmesinin önünde dikkate değer bir muhalefetin varlığını tespit etmişti.¹⁰⁶

Ancak, Başkan Coolidge'ın 1925 Ocağının son günlerinde Dış İlişkiler Komitesi üyeleriyle Beyaz Saray'da yaptığı toplantı ve Türkiye'deki Amerikalılar'dan gelen onay yanlısı mektuplar bu muhalefeti kırmaya yetti. Komite 21 Şubat 1925'te, dokuza karşı bir oyla

Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 09.07.1924, dipnot 29. Fisher'in sebep olduğu olay için bkz. s. 152.

¹⁰⁴ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet Paşa'nın ABD Yüksek Komiseri Amiral Bristol'a, Maraş'taki okulun kapatılma nedeniyle ilgili verdiği şu bilgiler, genel olarak okulların niye kapatıldığını ortaya koyuyordu: İsmet Paşa'nın tespitiyle, Maraş'taki Amerikan okulu kurallara uymayıp Hristiyanlık propagandası yapmaktaydı. Ayrıca okul, Türkiye aleyhtarı bir Arapı, öğretmen olarak almıştı. Okul Lozan'da İsmet Paşa tarafından yazılan bir teminat mektubunun da etkisiyle hemen kapatılmamış ve sürekli uyarılmış, ancak; Türkiye aleyhtarı tutumunu devam ettirdiği için kapatılmıştı. NARA, M 365, Roll 2, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 07.08.1924.

¹⁰⁵ FRUS 1924, C. 2, s. 724, ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Senator William A. Borah'a, 08.12.1924; FRUS 1924, C. 2, s. 726-727, ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Başkan Coolidge'a, 18.12.1924.

¹⁰⁶ FRUS 1924, C. 2, s. 725, Senatör William A. Borah'tan ABD Dışişleri Bakanı'na, 08.12.1924.

(Senatör Swanson'un oyu) anlaşmayı Senato'ya gönderme kararı aldı. Senato bu anlaşmayı, ancak 13 Mart 1925'te yapılan gizli bir oturumda ele alabildi. Yapılan oturumda, onay için gerekli üçte ikilik çoğunluğun sağlanamayacağı anlaşıncı, Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Senatör Borah anlaşmayı yeniden Dış İlişkiler Komitesi'ne havale etti.¹⁰⁷

Yine Mart ayı içerisinde, Hughes'tan boşalan Dışişleri Bakanlığı görevine Frank B. Kellogg getirildi. Kellogg, Ekim 1925'ten itibaren Amiral Bristol'a, modernleşen Türkiye ile ilgili yeni bilgiler göndermesi için birçok talimat gönderdi. Çünkü Kellogg, çetin geçeceği belli olan Senato'nun kış toplantısına hazırlık yapmak istiyordu. Ona göre, Demokratların yanında bazı Cumhuriyetçiler de anlaşmanın aleyhinde oy kullanacaklardı.¹⁰⁸

Senato 7 Aralık 1925'te açıldıktan sonra, anlaşmanın onaylanabilmesi hakkında oluşmuş daha önceki karamsar hava daha da yoğunlaştı. Bu havaya rağmen, Senato Dış İlişkiler Komitesi 29 Ocak 1926'da anlaşmayı ikinci defa Senato'ya havale etti. Ancak, bu sefer anlaşmaya ABD lehine bazı rezervasyonlar ilave edilmişti.¹⁰⁹ Türklerin kabul edip etmeyeceği belli olmayan bu türden rezervasyonların ortaya atılması, ya da 24 Mart 1926'da Senato'nun o tarihe kadar gizli olan anlaşmanın metnini ve diğer yazışmaları ifşa etmesi bile muhalifleri tatmin etmeye yetmedi.¹¹⁰ Bu durumda Hükümet'e, anlaşmaları Senato'da bekletmeye devam etmekten başka seçenek kalmadı. Çünkü onay için gerekli üçte ikilik çoğunluk, hâlâ ilana edilememişti.

Oylama geciktirildikçe Türkiye'de sabırlar taşıyordu. Amiral Bristol'un söylediğine göre Türk Hükümeti, Amerikan Hükümeti'nin muhalefeti yenememesine bir anlam veremiyordu. Hatta muhalefetin bu

¹⁰⁷ FRUS 1926, C. 2, s. 992, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 14.03.1925.

¹⁰⁸ FRUS 1926, C. 2, s. 974, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 24.02.1926.

¹⁰⁹ Anlaşmanın III. maddesine uygulanması teklif edilen birinci rezervasyona göre, taraflar göç konusunda daha önceki yıllarda elde ettikleri hakları saklı tutacaklardı. Aynı anlaşmanın IX. maddesinin ikinci paragrafına ve XIV. maddesine uygulanması teklif edilen ikinci rezervasyona göre, ticaret ve denizcilik şartlarına bazı zaman sınırlamaları getirilecekti. Bu rezervasyonlarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. FRUS 1926, C. 2, s. 975, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 27.03.1926.

¹¹⁰ CR, 69. Kongre, 1. Celse, 25.03.1926, s. 6165, 6250-6256.

derece etkin olmasından Amerikan Hükümeti'ni sorumlu tutuyordu.¹¹¹

Ancak, devletlerarası ilişkilerde, ülkelerin birbirlerine anlayışla bakmalarından ziyade, bazı ekonomik gerçekler belirleyici rol oynamaktadırlar. Türkiye bunun farkında olduğu için, 2 Ocak 1926'da, kendisiyle herhangi bir ticaret anlaşması olmayan ülkelerden % 60 daha fazla gümrük vergisi alacağını ilan etmiş ve bunun üzerine iki ülke 20 Şubat 1926'da, karşılıklı nota teatisi yoluyla, 6 ay geçerliliği olan bir *modus vivendi* (geçici anlaşma) imzalamışlardı.¹¹² Bu *modus*, uzatılmadığı takdirde 20 Ağustos 1926'da geçerliliğini kaybedecek ve Amerikan malları artık Türkiye'ye çok yüksek vergiler ödenerek sokulabilecekti.¹¹³

Temmuz ayına doğru yaklaşıldığında, Türkiye'nin *modus vivendi*yi uzatmak için ABD'den Lozan Anlaşması konusunda bir hamle yapmasını beklediği, daha belirgin bir hale gelmeye başladı. ABD Hükümeti'nin de farkında olduğu gibi, Türkiye artık iç ve dış politik durumunu iyice düzeltmişti. Bu Türkiye'ye, ABD ile olan ilişkilerinde daha serbest davranabilme imkânını getiriyordu. Türkiye, *modus vivendi*yi uzatmayacağı imajını vererek, ABD'den artık bir karar vermesini isteyebilecek kadar güçlenmişti. Bunun üzerine Amerikan Hükümeti, Senato tatile girmeden bir gün önce, yani 2 Temmuz 1926'da, anlaşmanın onaya sunulması için, yaklaşık da olsa bir tarih belirlenmesini sağladı.¹¹⁴ Anlaşma 1927'nin Ocak ayı içinde Senato'da oylamaya sunulacaktı.¹¹⁵ Türk Hükümeti, bunu yeterli bulmuş olacak ki, 18 Temmuz 1926'da Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey'e *modus vivendi*yi uzatmak için gerekli yetkiyi verdi.¹¹⁶ Tefik Rüşti Bey ve

¹¹¹ FRUS 1926, C. 2, s. 978, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 15.05.1926.

¹¹² Bu *modus vivendi*yi, Türkiye'yi temsilen Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, ABD'yi temsilen İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol imzalamışlardı.

¹¹³ FRUS 1926, C. 2, s. 982, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 24.06.1926.

¹¹⁴ NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/59, Rayford W. Alley'den Lozan Anlaşması'nın Onaylanmasından Yana Olan Amerikan Kurum ve Kuruluşlarının Genel Komitesi'nin Bağlılarına, 25.04.1927.

¹¹⁵ FRUS 1926, C. 2, s. 984, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 03.07.1926.

¹¹⁶ T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 18, 019, 04, 01, 43, 5, Karamame, 18.07.1926. Tefik Rüşti Aras (1883-1972), Atatürk'ün emriyle teşkil edilen Türkiye

Amiral Bristol arasında gerçekleşen karşılıklı nota teatisiyle, modus vivendi 20 Ağustos'tan itibaren 6 ay daha uzatıldı.

ii. Türk Teavün Cemiyeti

Bu cemiyet, Türkiye Cumhuriyeti Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti'nin teşvikiyle, ABD'de yaşayan Türkler ve Amerikalılar tarafından 1924'te kuruldu.¹¹⁷ Cemiyetin merkezi New York'ta bulunmakla beraber; Detroit, Cleveland ve Chicago gibi Türkler'in yaşadıkları diğer şehirlerde de şubeleri vardı.¹¹⁸ Rayford W. Alley'in başkanlığını, İbrahim Sefa Bey'in sekreterliğini yaptığı Türk Teavün Cemiyeti, Amerikan kamuoyunun pek tanımadığı isimlerden müteşekkildi.¹¹⁹

Buna rağmen Cemiyet, kuruluşunun hemen akabinde Şubat 1924'te, Amerikan Kongresi'ne gönderdiği altı sayfalık bir mektupla dikkatleri üzerine çekmeyi başardı. "*Özgür İnsanlar Ülkesinin Liderlerine (To the Leaders of the Country of the Free)*" başlıklı bu

Komünist Partisi'nin kurucularındandı. 1920'de Mentеше (Muğla) milletvekili olarak meclise girdi. 1923-1939 yılları arasında İzmir milletvekilliği, 1925-1938 arasında Dışişleri Bakanlığı, 1939-1942 arasında Londra büyükelçiliği, 1952-1959 arasında Türkiye İş Bankası yönetim kurulu başkanlığı görevlerini yerine getirdi. **Meydan Larousse**, C. 2, s.68.

¹¹⁷ **DBA**, T.C. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Tercüme Şubesi'nden Hâriciye Vekâleti'ne, 18.02.1924. T.C. Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerinde bu isimle zikredilen cemiyet, ABD Dışişleri Bakanlığı belgelerinde "*Türk-Amerikan İlişkileri Konsülü (Council on Turkish-American Relations)*" ya da "*Türk Yardım Kurumu (Turkish Welfare Association)*" şeklinde geçmektedir.

¹¹⁸ Birol Akgün, "*The Turkish Diaspora in the United States and its Role in Promoting Turkish-American Relations*", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, Sayı:31, Ankara 2000, s.109. Cemiyetin merkezi New York'ta, 46 Cedar Street'te bulunuyordu. **DBA**, Türk Teavün Cemiyeti Sekreteri İbrahim Sefa Bey'den Başvekil İsmet Paşa'ya, 26.06.1924.

¹¹⁹ Cemiyetin danışma kurulu şu kişilerden oluşmaktaydı: Rayford W. Alley, Horace D. Ashton, Neal Dow Becker, Florence Billings, Philip Marshall Brown, Pendleton Dudley, Stephen Duggan, Richard Eaton, E. B. Filsinger, Charles P. Fagnani, Louis D. Froelick, Gilson Gardner, John Haynes Holmes, Seyit Hüseyin, S. E. Landau, Ellen N. Lamotte, F. A. R. Maluf, William McFee, Dolores Perkins, Thomas C. Perkins, Mark O. Prentiss, İbrahim Sefa Bey, Şah Mir Efendi, Francis Snow, Suad Sefa Hanım, Oswald G. Villard, Blanche Watson, Frances Yost, William Yost, M. K. Ziya Bey. Söz konusu isimler, cemiyetin yazışmalarında kullandığı matbu antetli kağıttan alınmış ve oradaki sıraya göre buraya aktarılmıştır.

mektup, Senato ve Temsilciler Meclisi'nin bütün üyelerine dağıtıldı.¹²⁰

Muhtıra niteliğindeki mektupta senatörlerden, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı onaylamaları isteniyordu. Yine mektupta, Yunan ve Ermenilerin Türkiye ile ilgili suçlamaları reddediliyordu. Türkiye ve Türklerle ilgili bir hüküm vermek için ABD'deki Türkler'e bakmanın yeterli olacağı belirtiliyordu. ABD'deki Türkler'in yasalara uyan, vergilerini eksiksiz ödeyen ve neredeyse hiç suç işlemeyen vatandaşlar oldukları hatırlatılıyordu. Mektupta ayrıca, kapitülasyonlarla ilgili tarihsel bilgi verildikten sonra, zamanla çeşitli devletlerin bu konuyu nasıl istismar ettikleri ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve siyasî yönden nasıl zayıf düşürüldüğü anlatılıyordu. Mektup, yeni Türk Cumhuriyeti'nin üstün meziyetleri sıralandıktan sonra sona eriyordu.¹²¹

Türk Teavün Cemiyeti'nin onaya yönelik bir diğer önemli faaliyeti, 14 Haziran 1926'da, "*Türkiye ile Yapılan Anlaşma Neden Onaylanmalıdır? (The Treaty with Turkey-Why It Should Be Ratified?)*" isimli kitabı çıkarmasıydı.¹²² 164 sayfalık bu kitap, uzun süre Türkiye'de görev yapmış ticaret, eğitim, din ve hayır kuruluşlarının rapor ve önergeleriyle, münferit beyanlardan oluşuyordu. Cemiyet kitaptan 1000 adet bastırarak, Kongre üyelerine, önde gelen 220 adet gazete editörüne ve diğer ilgililere dağıttı.¹²³

¹²⁰ DBA, T.C. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Tercüme Şubesi'nden Hâriciye Vekâleti'ne, 18.02.1924.

¹²¹ Turkish Welfare Association, Inc., *To the Leaders of the Country of the Free, A Brief from the Turks in America*, Editör: İbrahim Sefa Bey, New York 1924. Bu mektup, Türkiye Cumhuriyeti'nin ABD'deki modern anlamdaki ilk lobi faaliyeti olarak ele alınmalıdır.

¹²² Bu kitabın çıkış tarihiyle ilgili olarak John A. De Novo'nun yaptığı olgusal bir hatayı düzeltmek istiyorum: De Novo Türk Teavün Cemiyeti'nin bu kitabı 1926 Haziranının ilk günlerinde çıkardığını yazmaktadır. Bkz. John A. De Novo, *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939*, Minneapolis, 1963, s.164. Oysa NARA belgelerine göre kitap, 14 Haziran 1926'da yani Haziranın ortasında çıkarılmıştır. Bkz. NARA, M 365, Roll 7, File: 711.672/59, Rayford W. Alley'den Lozan Anlaşması'nın Onaylanmasından Yana Olan Amerikan Kurum ve Kuruluşlarının Genel Komitesi'nin Bağlılarına, 25.04.1927.

¹²³ NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/59, Rayford W. Alley'den Lozan Anlaşması'nın Onaylanmasından Yana Olan Amerikan Kurum ve Derneklerinin Genel Komitesi'nin Bağlılarına, 25.04.1927.

iii. Türkiye ile Yapılan Anlaşma'nın Onaylanmasından Yana Olan Amerikan Kurum ve Derneklerinin Genel Komitesi

Orijinal adı "*General Comitee of American Institutions and Associations in Favor of Ratification of the Treaty with Turkey*" olan bu komite, 1926'nın Ağustos ayı başlarında, Amerikan Misyoner Örgütü (American Board of Commissioners for Foreign Missions) sekreteri James L. Barton'un teşvikiyle, on dört kurum ve dernekten teşkil edildi.¹²⁴ Bazı ticaret odaları, misyoner dernekleri ve Türkiye'deki tüm Amerikan kulüpleriyle dernekleri Komite'nin üyeleri arasındaydı. Ayrıca, uluslararası ilişkiler ve devletler hukuku alanlarında uzmanlaşmış Dış Politika Derneği (Foreign Policy Association) ile Chicago Dış İlişkiler Derneği (Chicago Council on Foreign Relations) de, komitenin diğer üyeleriydi.¹²⁵

Komitenin dokuz üyeden oluşan bir yönetim kurulu vardı. Yönetim kurulunun başında, Türk Teavün Cemiyeti'nin de başkanlığını yapan Rayford W. Alley bulunuyordu. Gerek bu yönetim kurulu üyeleri, gerekse diğer üyeler, Türk Teavün Cemiyeti'nin üyeleriyle benzer

¹²⁴ Adı geçen komiteye üye kurum ve derneklerin tam listesi şöyledir: American Board of Commissioners for Foreign Missions, American Chamber of Commerce for the Levant, American Manufacturers Export Association, American Men's Club of Constantinople, Chamber of Commerce of the United States, Chamber of Commerce of the State of New York, Chicago Council on Foreign Relations, Conference of Women's Foreign Missionary Societies, Federated Chambers of Commerce of the Near East, Foreign Policy Association, National Council of the Congregational Churches, Near East College Association, Young Men's Christian Associations, Young Women's Christian Associations. General Comitee of American Institutions and Associations in Favor of Ratification of the Treaty with Turkey, **The Treaty with Turkey, Statements, Resolutions and Reports in Favor of Ratification of the Treaty of Lausanne**, New York 1926, s.1.

¹²⁵ Dış Politika Derneği 5 Nisan 1924'te, iki kamp arasında diyalog kurmak amacıyla, New York'ta Hotel Astor'da, bir açık oturum düzenledi. Anlaşmaya karşı olan görüş James W. Gerard (Lozan Anlaşması'na Karşıt Amerikan Komitesi başkanı), Albert Bushnell Hart (Harvard Üniversitesi'nde tarih profesörü), A. D. F. Hamlin (Kolombiya Üniversitesi'nde arkeoloji profesörü) ve Henry W. Jessup (New York Barosu üyesi) tarafından temsil edilirken, Edward Mead Earle (Kolombiya Üniversitesi'nde tarih profesörü), Albert Staub (Yakın Doğu Koleji Müdürü) ve James L. Barton (Amerikan Misyoner Örgütü [American Board of Commissioners for Foreign Missions] dışişleri sekreteri) anlaşmayı savunan kampı oluşturdu. Bu kişilerin açık oturumda yaptıkları konuşmaların metinleri sonradan dernek tarafından "*Lozan Anlaşması, Birleşik Devletler Bunu Onaylamalı mı?*" adındaki otuz iki sayfalık bir broşürde toplandı. Foreign Policy Association, **The Lausanne Treaty...**

şekilde, Amerikan kamuoyunda fazla bilinmeyen kişilerdi.¹²⁶

Bu mütevazı komite, çeşitli kurum ve derneklerin onaya yönelik çalışmalarını teşvik ve koordine etmek amacını güdüyordu. Bu kapsamda Komite, onay yanlısı 148 kurum ve dernekle bağlantı sağladı. Önde gelen gazete ve dergilerin 889 editörüne basın bildirgeleri gönderdi. Dışişleri Bakanlığı ve Senato Dış İlişkiler Komitesi'yle yakın ilişkiler tesis etti. Yine Komite, Kongre'ye yaklaşan oylamadan önce doğrudan baskı yapabilmek amacıyla, 6 Aralık 1926'da Washington karargâhını kurdu ve Raleigh Otel'i'nde konuşlandırdı.¹²⁷

Bundan onbir gün sonra Komite, Türk Teavün Cemiyeti'nin daha önce bastırdığı *"Türkiye ile Yapılan Anlaşma Neden Onaylanmalıdır?"* adlı kitabı genişleterek bu sefer *"Türkiye ile Anlaşma-Lozan Anlaşması'nın Onaylanmasından Yana Demeçler, Kararlar ve Raporlar (The Treaty with Turkey-Statements, Resolutions and Reports in Favor of Ratification of the Treaty of Lausanne)"* adıyla 2000 adet bastırarak Kongre üyelerine, basına ve diğer ilgililere dağıttı.¹²⁸

Komite, Lozan Anlaşması Senato'da reddedildikten sonra, 17 Şubat 1927'de, *"Amerikan Kamuoyu Amerikan Türk Anlaşması'nın Onaylanmamasını Kınar (American Public Opinion Condemns the Failure to Ratify American-Turkish Treaty)"* isimli bir broşür yayımladı. 37 sayfalık bu broşür, anlaşmanın Senato'da reddedilmesini kınayan veya destekleyen gazete haberlerinin bir koleksiyonundan ibaretti.¹²⁹

iv. Cemaat Kiliselerinin Millî Konseyi

Büyük çoğunluğu anlaşmaya muhalif olan Amerikan kiliseleri içinde bu konsey, yegâne onay yanlısı kilise organizasyonuydu. Orijinal adı *"The National Council of the Congregational Churches"* olan

¹²⁶ Komitenin yönetim kurulu şunlardan oluşuyordu: Rayford W. Alley, James L. Barton, James W. DeGraff, Jeanette W. Emrich, Irving C. Gary, John R. Mott, George A. Plimpton, Guy E. Shieler, E. Vail Staebbins. General Committee of American Institutions..., *The Treaty with Turkey...*, s.2.

¹²⁷ NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/59, Rayford W. Alley'den Lozan Anlaşması'nın Onaylanmasından Yana Olan Amerikan Kurum ve Derneklerinin Genel Komitesi'nin Bağlılarına, 25.04.1927.

¹²⁸ a.g.b.

¹²⁹ General Committee of American Institutions..., *American Public Opinion Condemns...*

konseyin en dikkat çekici faaliyeti, 150 din adamı tarafından imzalanan onay yanlısı bir mektubu Senato'ya göndermesiydi.¹³⁰

v. Türkiye'deki Amerikan Kolonisi

Türkiye'deki Amerikan Kolonisi de onaydan yana tavır aldı.¹³¹ Alınan bu tavır, koloniyi oluşturan gurupların Türkiye'ye yönelik daha önceki tutumlarıyla taban tabana zıttı. Özellikle, koloninin önemli bir parçasını oluşturan misyonerlerin tutum değişikliği dikkat çekiciydi. Misyonerler, on dokuzuncu yüzyıldan beri Türk aleyhtarlığı yapmış, Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmış ve ABD'de bir "*korkunç Türk*" imajının yaratılmasını sağlamışlardı. Şimdi adeta özür diler bir tavırla Türkiye'ye haksızlık yaptıklarını itiraf ediyorlardı.¹³² Türkiye'deki Amerikan kolonisinin diğer üyeleri de aynı şekilde, geçmişteki düşmanca tutumlarından çark etmişlerdi.

Koloni üyeleri artık kapitülasyon günlerinden kalma özel ayrıcalık ve hakların peşinden koşmuyorlardı. Onlar sadece diplomatik

¹³⁰ General Comitee of American Institutions..., **The Treaty with Turkey...**, s. 5.

¹³¹ Türkiye'deki Amerikan kolonisi, çeşitli misyonerlik, yardım, eğitim, sağlık ve ticaret kuruluşlarından oluşuyordu. Bunlardan bazıları, merkezi ABD'de bulunan teşkilatların Türkiye temsilciliği konumunda idi. Bazılarıysa Türkiye için özel olarak kurulmuştu. Bu koloniyi oluşturan kuruluşlar: American Red Cross, the Constantinople Disaster Relief Committee, the American Navy Relief Group, American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) ve bağlıları, Near East Relief, American Men's Club of Constantinople, the Young Men's Christian Association (YMCA), the Young Women's Christian Association (YWCA), American Joint Distribution Committee, the Mennonite Relief Committee, the Relief Committee for Russian Refugee Children, Near East College Association, Robert College, Constantinople College for Women, American Chamber of Commerce for the Levant, Federated Chambers of Commerce of the Near East, American Express, American Foreign Trade Corporation, Standard Commercial Trading Co., Standard Oil of New York, Vacuum Oil, Edgar B. Howard Co., Liggett and Mayers Tobacco Co., The Lorillard Tobacco Co., The Gary Tobacco Company, The Alston Tobacco Company, Mac Andrews and Forbes Co., American Insurance Companies, the American Hospitals of Constantinople, Gaziantep, Adana and Talas, Nash Clothing Company of Cincinnati, The General Motor Export Company.

¹³² Bu misyonerler arasında Amerikan Misyoner Örgütü (American Board of Commissioners for Foreign Missions) dışişleri sekreteri James L. Barton'un tutum değişikliği en çarpıcı olanıydı. Barton, I. Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında Türklerin aleyhindeki bir çok rapora imza atmıştı. Şimdiyse, Amerikan gazetelerine, Türklere haksızlık yapıldığını ve Türkiye'nin modern bir devlet olma yolunda hızla ilerlediğini beyan eden makaleler gönderiyordu. James L. Barton, "*Changing Turkey: Political and Religious Revolution*", **Envelope Series of American Board of Commissioners for Foreign Missions**, C. 28, Ocak, Boston 1926.

olarak tanınmayı istiyorlardı. Böylece ABD hükümeti onları destekleyebilecekti. Bunun olabilmesi içinse Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın onaylanarak yürürlüğe girmesi gerekiyordu. Koloni üyeleri bunu gerçekleştirebilmek için, Senato'da Lozan tartışmalarının alevlendiği günlerde, harekete geçtiler.

İlk olarak, 21 Ocak 1926 tarihinde, Senato'ya 104 imzalı uzun bir mektup göndererek anlaşmanın onaylanmasını istediler.¹³³ Bunu, 1 Nisan 1926'da gönderdikleri mektup izledi. İmzacılar bu mektuplarında onaylamanın gecikmesinin Türkiye'deki Amerikan çıkarları üzerindeki yıkıcı etkilerini ayrıntılı bir şekilde anlattılar.¹³⁴ Bazı koloni üyeleri, anlaşmanın Senato'da oylanmasından önce, 10 Ocak 1927'de son bir telgraf daha göndererek sonuca tesir etmek istediler.¹³⁵

Türkiye'deki Amerikan kolonisi içinde bazı isimler, Lozan Anlaşması'nın Senato'da onaylanmasına yönelik sarf ettikleri yoğun kişisel gayretleri dolayısıyla, özellikle dikkat çekiciydiler. Bu isimlerin başında, 1919'dan 1927'ye kadar ABD'nin Türkiye'deki baş diplomatik temsilcisi olarak görev yapan, Amiral Mark Lambert Bristol geliyordu.

Amiral Bristol, göreve başlamayı müteakip, Türkiye'deki Amerikan kolonisi içinde eşgüdüm sağlamaya yönelik girişimlerde bulundu. Özellikle İstanbul'daki Amerikan eğitim, ticaret ve hayır kurumları temsilcileriyle, sık sık toplantılar yaptı. Bu toplantılar vasıtasıyla istediği eş güdümü sağlayabildi.¹³⁶ Böylece, koloninin çeşitli gurup ya da üyeleri tarafından Amerikan Senatosu'na gönderilen mektuplarda da bir ahenk sağlanmış oldu.

Amiral Bristol, Türk hükümeti nezdinde de, anlaşmanın ABD

¹³³ Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Ankara, 1959, s. 43.

¹³⁴ CR, 69. Kongre, 1. Celse, 29.04.1926, s. 8407. Bu mektubun imzacılarının temsil ettiği kuruluşlar: ABCFM, YWCA, YMCA, the American Chamber of Commerce, Standard Commercial Trading Company, Robert College, Standard Oil of New York, Edgar B. Howard Co., Liggett and Mayers Tobacco Co., Lorillard Tobacco Co., Constantinople College for Women. A.g.b.

¹³⁵ CR, 69. Kongre, 2. Celse, 12.01.1927, s. 1468. Senatoda 12 Ocak 1927'de okunan bu telgrafta imzaları bulunan kişiler: Cleveland E. Dodge, Frank A. Vanderlip, John R. Mott, Henry G. Leach, James L. Barton, John H. Finley. A.g.b.

¹³⁶ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/20, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 31.03.1923.

Senatosu'nda onaylanmasını kolaylaştırmayı amaçlayan bazı çalışmalar yürüttü. Öncelikle, reform sürecini hızlandırmaları için Kemalistler'i sürekli olarak teşvik etti. Çünkü ona göre, Türkiye'de laik bir toplum oluşturmaya yönelik çabalar kurumsallaştıkça, ABD'deki muhalefetin işi zorlaşacaktı.¹³⁷ Amiral Bristol bir yandan da, Senato'daki oylamanın gecikmesinin Ankara'da yarattığı hoşnutsuzluğu, kişisel çabalarıyla yumuşatmaya çalıştı.¹³⁸ Bu çabaların da etkisiyle iki ülke ilişkileri, ABD'deki onay konusundaki belirsizliğe rağmen, en azından ticarî boyutta sürdürülebildi.

Bütün bu faaliyetlerinin yanında ABD'ye gitmek için de zaman bulabilen Amiral Bristol, 1924'te Amerikan Ticaret Odası'nın New York Commodore Otel'de düzenlediği bir toplantıda konuşma yaptı. Konuşmasında Türkiye'nin azınlıklara diğer vatandaşlarıyla eşit muamele yaptığını ve ABD'nin modernleşmekte olan Türkiye'ye yardım etmesi gerektiğini söyledi.¹³⁹

Amiral Bristol, 1926 seçimleri yaklaştığında, oy kaygısıyla senatörlerin Türkiye aleyhindeki kampanyayı körükleyeceğinden çekinerek, politikacıları uyarmaya çalıştı. Alabama Senatörü Oscar Underwood gibi birçok senatöre yazdığı mektuplarda, anlaşmanın onaylanmasının ABD için ne kadar önemli olduğunu izah etti.¹⁴⁰

Bütün bu faaliyetler esnasında, Amiral Bristol'un yegâne fikrî destekçisi, Robert Kolej Müdürü Caleb Frank Gates'di. Gates, yalnızca Bristol'a fikrî destek vermekle kalmadı. 1926'da gittiği ABD'de, Başkan Coolidge ve eski Dışişleri Bakanı Hughes'tan da aynı desteği esirgemedi. Gates ayrıca, dört aylık bu ABD ziyareti boyunca, Türk-Amerikan anlaşmasının lehinde makaleler yazdı ve birçok konferans verdi.¹⁴¹

Amiral Bristol ve Gates'in yanında, Robert Kolej Mühendislik Bölümü'nün kurucusu Lynn A. Scipio, İstanbul Amerikan Kız Koleji

¹³⁷ Yaylaher, "Lozan Konferansı I...", s. 18.

¹³⁸ FRUS 1926, C. 2, s. 984, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 26.06.1926.

¹³⁹ Bristol Papers, kutu no 49, 09.11.1924'den naklen Yaylaher, "Lozan Konferansı II...", s. 37.

¹⁴⁰ Bristol Papers, kutu no 49, 25.05.1926'den naklen Yaylaher, "Lozan Konferansı II...", s. 40.

¹⁴¹ Caleb Frank Gates, *Not To Me Only*, Londra 1940, s. 295.

Müdürü Mary Mills Patrick ve İzmir Amerikan Koleji Müdürü Alexander MacLahan da onaya yönelik faaliyetleriyle dikkat çeken diğer koloni üyeleri idi.¹⁴²

vi. Onay Taraftarı Basın

Buraya kadar sıralanan onay yanlısı gurupların çoğu, kamuoyuna düşüncelerini empoze etmek için, tıpkı red yanlıları gibi, basından da faydalandılar. Bu konuda aslında onay yanlıları daha avantajlıydılar. Çünkü başta The New York World, The New York Herald Tribune, The New York Times, The Boston Herald, The Boston Transcript, The Chicago Daily News, The Baltimore Sun, The Baltimore Evening Sun ve The Washington Post olmak üzere, Amerikan basının büyük bir kısmı anlaşmanın onaylanmasını destekliyordu.¹⁴³

b. Onaya Yönelik Tezler

Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın Senato'da onaylanmasını isteyenler onay için ortaya koydukları tezlerini, tıpkı redcilerin yaptığı gibi, kitaplar ve broşürler yayımlayarak, gazetelerde ve dergilerde makaleler yazarak, toplantılar düzenleyerek ve Senato'da konuşmalar yaparak kamuoyuna duyurdular.

Bu tezlerden en önemli yedi tanesini, ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Joseph C. Grew (1924-1927), 20 Mayıs 1926'da Senatör Charles Curtis'e yazdığı bir mektupta sıraladı. Burada bu yedi tezin dışında, diğer belli başlı tezlere de yer verilecektir:

i. ABD'nin Türkiye ile yaptığı eski anlaşmalar yetersizdi. Buna göre, eski anlaşmalar ABD'nin çıkarlarını yeterince korumaktan acizdi ve hepsinin modası geçmişti.

ii. Kapitülasyonların kaldırılması kaçınılmazdı. Bu teze göre, ABD Türkiye ile savaşa girmeyi göze alamadığı sürece kapitülasyonları sürdürmeye çalışmak anlamsızdı. Ayrıca, dünyanın önde gelen devletlerinin hepsi kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmişti.

¹⁴² İncelediğimiz dönemle ilgili doğrudan bilgi elde etmek için bkz. Lynn A. Scipio, *My Thirty Years in Turkey*, New Hampshire 1955; Mary Mills Patrick, *A Bosphorus Adventure*, Istanbul Women's College, 1871-1924, Stanford 1934; Caleb Frank Gates, a.g.e.

¹⁴³ Bilâl Şimşir, "Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Anlaşması Kavgası (1923-1927)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, Eylül-Ekim-Kasım, Ankara 2001, s. 49-50.

iii. Türkiye'deki ticaret, eğitim, din ve hayır kuruluşlarının bütün mensupları onaydan yanaydılar. Anlaşmanın reddi Türkiye'deki bütün bu Amerikan kuruluşlarını derinden yaralayacaktı.

iv. Anlaşmanın reddedilmesi Türkiye'deki azınlıklara menfi tesirler yapacaktı. Buna göre, Anlaşmanın onaylanmaması Türkiye'deki Ermeni ve Rumlara faydadan ziyade zarar getirecekti. Çünkü bu durumda ABD, onlara moral desteği bile veremeyecek bir hale gelecekti.

v. Ermeniler için Türkiye'den toprak koparmak Türkiye ile savaş girilmedikçe mümkün değildi. Buna göre, ABD Türkiye ile bir ölüm kalım savaşına girmeyi göze almadığı sürece, Türk topraklarında bir Ermeni devleti kuramazdı. Zaten ABD'nin de Ermenistan'ın kurulması konusunda hiçbir politik ya da ahlaki mecburiyeti de yoktu.

vi. Anlaşma, Türkiye'deki Amerikan çıkarlarını olumlu yönde etkileyecekti. Bu teze göre, anlaşma Türkiye'deki Amerikalılar'a, Türkiye ile anlaşma imzalayan yirmi yedi ülkenin vatandaşlarına verilenlerle eşit haklar sağlayacaktı.

vii. Mustafa Kemal Paşa Türkiye'si'nin Abdülhamid ya da İttihatçılar'ın Türkiye'si'nden daha aşağı bir yanı bulunmuyordu. Bu görüşe göre, eğer Abdülhamid ya da İttihat ve Terakki Hükümetleri'yle anlaşma imzalamakta etik bir sorun yoksa, Mustafa Kemal Paşa Hükümeti'yle imzalamakta hiç olamazdı. Çünkü, Mustafa Kemal Paşa Hükümeti, bu hükümetlere göre çok daha yenilikçi ve çağdaştı. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Türkiye'de yepyeni bir çağ yaratan güçler iş başına geçmişti.¹⁴⁴

viii. Dönemin koşulları içinde, Türkiye gibi tamamen bağımsız ve egemen bir devletle yapılabilecek en iyi anlaşma imzalanmıştı. Diğer bir ifadeyle, o şartlarda Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'ndan daha iyisini elde etmek mümkün değildi. Çünkü Türkiye bir sömürge devleti değildi ve tam bağımsızlığı için savaşmaya hazırdı. ABD ise imtiyazlarını devam ettirmek uğruna savaş göze alamıyordu. Bu durumda, Türkiye'nin

¹⁴⁴ FRUS 1926, C. 2, s. 980-981, ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Joseph Grew'den Senatör Charles Curtis'e, 20.05.1926. (buraya kadarki yedi argüman da, bu belgeden alınmıştır).

tavizkâr bir tutum izlemiş olması beklenemezdi. Ayrıca bu anlaşma, çözüme kavuşturulamayan hususlar için de bir temel teşkil edecekti.¹⁴⁵

ix. Türkiye türlü casusluk faaliyetleriyle ABD'ye zarar vermeye çalışan bir ülke değildi. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye'nin Rusya gibi ABD'ye herhangi bir ideoloji ihraç etmeye yönelik bir çabası yoktu. Bu yüzden ABD Türkiye'ye, Rusya'ya yaptığı muameleyi yapmamalıydı.¹⁴⁶

x. ABD, kendisi gibi emperyalizme karşı savaş vermiş bir ülkeden desteğini esirgememeliydi. Şöyle ki, Türkiye Cumhuriyeti; ABD'nin İspanya, Fransa ve İngiltere gibi emperyalist devletlere karşı verdiği türden bir bağımsızlık savaşından sonra kurulmuştu. ABD, böyle kurulmuş bir devletin yeniden emperyalizmin pençesine düşmesini engellemeliydi.¹⁴⁷

xi. ABD, Kızıldere'ye yaptıklarını unutup, Türkiye'yi Ermeniler konusunda suçlamaya çalışmamalıydı.¹⁴⁸ Burada anlatılmak istenen oydu ki, Amerika kıtasının gerçek sahibi olan Kızıldere'leri kitleler halinde yok eden bir ülkenin, Türkiye'yi Ermeniler konusunda suçlaması anlamsızdı.

xii. Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı Türkiye ile anlaşması olan ülkelere aitti. Buna göre, ABD'nin Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerle serbestçe ticaret yapılması için Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın bir an önce onaylanması gerekiyordu.¹⁴⁹

xiii. ABD Lozan Anlaşması'nı onaylayarak, Yakınoğu'da ırk ve din çatışmalarının yatışmasına katkı sağlayacaktı. Bu görüşe göre, Yakınoğu'da halklar boğuşmasına ve yabancı entrikalara son vermenin yolu, normal barış dönemi ilişkilerini kurmaktan geçiyordu. Lozan Anlaşması'nı reddetmek ise, savaşı değilse bile, savaş psikolojisini

¹⁴⁵ NARA, M 365, Roll 2, File 711.67/46A, ABD Dışışleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 23.01.1924.

¹⁴⁶ a.g.b. ABD, Sovyet Rusya'yı 1933 yılına kadar tanımadı. Fahir Armaoğlu, XX. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1995, Ankara b.t.y., s.165.

¹⁴⁷ George A. Plimpton, "The United States and Lausanne Treaty", New Orient, Temmuz, New York 1926, s.21.

¹⁴⁸ a.g.m., s.21.

¹⁴⁹ FRUS 1924, C. 2, s. 728-729, ABD Ticaret Bakanı'ndan ABD Dışışleri Bakanı'na, 29.12.1924.

sürdürmek olacaktı. ABD Yakındoğu'ya, insanları suçlayarak ve çatışmaları körükleyerek değil, eski yaraları sararak ve çatışmaları yatıştırarak fayda sağlayabilirdi.¹⁵⁰

xiv. Anlaşmanın onaylanması, Türkiye'deki misyonerlik faaliyetlerini kolaylaştıracaktı. Buna göre, Türkiye'deki Batılılaşma hareketleri misyonerlerin işini kolaylaştıracaktı. Türkiye'de batılılaşmanın hızlandırılması için ise anlaşmanın bir an önce onaylanarak ABD'nin Türkiye'nin batılılaşmasında aktif görev üstlenmesi gerekiyordu.¹⁵¹

xv. Anlaşmada, bir gün ABD'nin Doğu Anadolu'da Ermenistan'ın kurulması politikasını izlemesini engelleyecek hiçbir madde yoktu. Buna göre, Amerikan temsilcileri anlaşmaya kendilerini, özellikle Ermenistan konusunda bağlayacak maddeler koydurtmamışlardı. Böyle olduğu için ABD, gelişen durumlara göre yeniden Doğu Anadolu'da Ermenistan'ın kurulmasına yönelik politikalar izleyebilecekti.¹⁵²

C. Anlaşmanın Amerikan Senatosunda Reddi ve Buna Yönelik Tepkiler

Türk-Amerikan Lozan Anlaşması üzerine ABD'de yapılan yukarıda anlatılan tartışmalar, 1923'ün Ağustos ayından 1927'nin Ocak ayına kadar sürdü. Bu üç buçuk yıllık süre boyunca yapılan kıyasıya bir mücadeleden sonra, nihayet beklenen gün geldi. Söz sırası artık Senatodaydı. Amerikan Senatosu'nun anlaşmayla ilgili vereceği karar, hem Türkiye'de hem de ABD'de merakla bekleniyordu.

1. Anlaşmanın Reddedilmesi

Amerikan Senatosu 18 Ocak 1927'de yaptığı gizli bir oturumda

¹⁵⁰ General Comitee... , *The Treaty with Turkey*..., s. 136-158.

¹⁵¹ "Why They Favor The Lausanne Treaty?", *American Board Quarterly News Bulletin*, 20.05.1926.

¹⁵² *a.g.m.*

Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı oya sundu. 84 Senatörün katıldığı oylamada, 50 lehte oya karşılık 34 aleyhte oy kullanıldı. Onay taraftarı on iki Demokrat Senatör, parti liderlerinin emirleri doğrultusunda anlaşmanın aleyhinde oy verdiler.¹⁵³ Demokratlardan yalnızca beş senatör oylarını onaydan yana kullandılar.¹⁵⁴ Bu oylamada, Senato'nun çoğunluğunun olumlu oy vermesine rağmen, anlaşmanın onaylanabilmesi için gerekli olan üçte ikilik çoğunluk sağlanamadı. Böylece anlaşma, onay yeter sayısından sadece altı oyluk bir farkla reddedilmiş oldu.¹⁵⁵

Senatonun bu kararı, muhaliflere göre, kendilerinin anlaşmanın reddedilmesi için ortaya koydukları tezlerin haklılığı yüzünden alınmıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı ise aynı görüşte değildi. Dışişleri Bakanı Kellogg oylamadan dört gün sonra Amiral Bristol'a gönderdiği bir telgrafta, Senato'nun kararının iç politik çekişmelerin bir sonucu olduğunu ve ABD'ye hiçbir şey kazandırmadığını yazıyordu.¹⁵⁶

2. Redde Yönelik Amerikan Tepkileri

a. Hükümet

ABD Hükümeti redde Türkiye'nin sert tepki göstermesinden ve bu konuda bir misilleme yapmasından endişe duyuyordu. Ne de olsa Türk Hükümeti anlaşmayı henüz TBMM Dışişleri Komisyonunda bekletmekte idi. Türk Hükümeti bu olaydan sonra anlaşmanın TBMM tarafından da reddedilmesini sağlayarak krizin daha da derinleşmesine yol açabilirdi.

Bu yüzden Türk Hükümeti'ni yatıştırmak amacıyla ABD Dışişleri Bakanı Kellogg, Amiral Bristol'a bir an önce Ankara'ya hareket etmesi için 18 Ocak'ta bir telgraf gönderdi. Kellogg Amiral Bristol'dan Türk Hükümeti'ne Washington'un onay için yapılabilecek her şeyi yaptığını

¹⁵³ NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/59, Rayford W. Alley'den Lozan Anlaşması'nın Onaylanmasından Yana Olan Amerikan Kurum ve Derneklerinin Genel Komitesi'nin Bağlılarına, 25.04.1927.

¹⁵⁴ NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/540, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 20.01.1927.

¹⁵⁵ DBA, T.C. New York Başkonsolosu'ndan Hâriciye Vekili'ne, 13.01.1927.

¹⁵⁶ FRUS 1927, C. 2, s.773, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 23.01.1927.

ve bu olumsuz neticenin ABD'deki iç politika çekişmelerinin bir sonucu olduğunu, Amerikan kamuoyunun ve hükümetinin görüşlerini yansıtmadığını anlatmasını istedi. Bakan, telgrafında ayrıca Türkiye ile dostluk ilişkilerine devam etmek istediklerini ve Türk Hükümeti'nin ABD'yi protesto etmek adına Amerikan mallarına gümrük sınırlaması uygulamamasını temenni ettiklerini bildirdi.¹⁵⁷

Kellogg bu telgraftan üç gün sonra, 20 Ocak'ta eşiyile beraber İstanbul'dan Ankara'ya hareket etmiş olan Amiral Bristol'a iletilmek üzere bir telgraf daha gönderdi. Bu telgrafta anlaşmanın reddini kınayan bazı Amerikan gazetelerinden alıntılara yer veren Kellogg, Bristol'dan bu alıntıları Türk Hükümeti'yle yapacağı görüşmede kullanmasını istedi.¹⁵⁸

ABD Hükümeti bir yandan Türkiye'deki temsilcisine bu talimatları gönderirken, bir yandan da anlaşmayı yeniden Senato'nun onayına sunmanın doğurabileceği muhtemel sonuçlar üzerinde değerlendirmeler yapıyordu. Verdiği menfi oydan pişmanlık duyan bazı Demokrat Senatörler'in varlığı, Hükümet'in böyle bir riski yeniden göze almayı düşünmesine yol açtı. Ancak, Amiral Bristol'un Ankara'daki temasları neticesinde, diplomatik ilişkilerin bir nota teatisi ile kurulabilme ihtimalinin belirmesi, Hükümeti bundan vazgeçirdi. Zira, anlaşma yeniden onaya sunulur ve yeniden reddedilirse, bu seferki durum Amerikalılar açısından daha kötü bir hal alacak, ilişkilerin tesis edilebilmesi iyice zora girecekti. Bu yüzden Hükümet bütün dikkatini bir nota teatisi yoluyla iki ülke arasındaki diplomatik ilişkileri tesis etmeye yöneltti.¹⁵⁹

b. Basın

Amerikan basınının ezici bir çoğunluğu Senato kararına şiddetle karşı çıktı. Gazetelerin büyük çoğunluğu kararı "*basiretsizlik*", "*dar*

¹⁵⁷ NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/539, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 18.01.1927. Bristol'un Kellogg'a cevaben gönderdiği telgraftan, Bristol'un kendisine verilen bu talimatları genel hatlarıyla yerine getirdiği anlaşılmaktadır. bkz. NARA, M 365, Roll 7, File: 711.672/547, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'ndan, 22.01.1927.

¹⁵⁸ NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/540-A, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 21.01.1927.

¹⁵⁹ FRUS 1927, C. 2, s. 773-774, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 23.01.1927.

görüşlülük”, “*büyük hata*”, “*gaf*” veya “*aptallık*” olarak görüyor ve Demokrat senatörleri eleştiriyorlardı. Daha yakından bakarsak; New York Herald Tribune, Senato’da küçük bir azınlığın sağduyu diplomasisini eski önyargılara kurban ettiğini yazdı.¹⁶⁰ Atlanta Constitution, Senato’nun bakış açısını “*basiretsiz*” olarak nitelendirdi.¹⁶¹ Providence Tribune’e göre, anlaşmanın reddedilmesi ABD’yi dünya kamuoyunda ilişki kurulamaz bir devlet konumuna soktu.¹⁶² Washington Star, “*Kaybeden Türkiye değil Amerika’dır.*” diye yazdı.¹⁶³ Bridgeport Post, Demokratların hareket tarzını mesnetsiz ve aptalca buldu.¹⁶⁴ Johnstown Tribune, “*Dar Görüşlü Partizanlık*” başlıklı makalesinde Senatör King ve arkadaşlarının ağır bir sorumluluk altına girdiklerini yazdı.¹⁶⁵ Louisville Times Anlaşmaları, Türkiye’nin Hristiyan bir devlet olmamasından dolayı reddetmenin yanlışlığının altını çizdi.¹⁶⁶ Lowell Leader’a göre Ankara’yla bundan daha iyi şartları taşıyan bir anlaşma imzalamak neredeyse imkânsızdı ve bu şans kaçırılmıştı.¹⁶⁷

Amerikan basınının küçük bir kısmı Senato kararını destekliyordu. Mesela Troy Record, imzacılarının bile tatmin olmadığı bir anlaşmanın reddedilmesinin çok doğal olduğunu yazdı.¹⁶⁸ Manchester Herald’a göre, Türkiye ile ilişkiler 1. Dünya Savaşı’ndan beri nasıl sürdürüldüyse bundan sonra da öyle sürdürülmeliydi. Bunun için ayrıca bir anlaşma yapmaya gerek yoktu.¹⁶⁹ Tampa Tribune, “*Türkiye Reddedildi*” şeklinde başlık attı ve Sovyet Rusya ile Türkiye’nin ilişki kurulmaya değmeyecek iki ülke olduğunu iddia etti.¹⁷⁰ Eau Claire Telegram gazetesi ise “*Lozan Anlaşması çöp tenekesine atıldı, yeri orasıydı.*” diye yazdı.¹⁷¹

¹⁶⁰ New York Herald Tribune, 19.01.1927.

¹⁶¹ Atlanta Constitution, 20.01.1927.

¹⁶² Providence Tribune, 20.01.1927.

¹⁶³ Washington Star, 19.01.1927.

¹⁶⁴ Bridgeport Post, 19.01.1927.

¹⁶⁵ Johnstown Tribune, 25.01.1927.

¹⁶⁶ Louisville Times, 25.01.1927.

¹⁶⁷ Lowell Leader, 20.01.1927.

¹⁶⁸ Troy Record, 20.01.1927.

¹⁶⁹ Manchester Herald, 19.01.1927.

¹⁷⁰ Tampa Tribune, 21.01.1927.

¹⁷¹ Eau Claire Telegram, 20.01.1927.

3. Redde Yönelik Türk Tepkileri

a. Hükümet

Amerikan Senatosu'nun Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı reddetmesi Türkiye için tam bir sürpriz oldu. Nitekim 13 Ocak 1927 gibi anlaşmanın onaya sunulmasına çok yakın bir tarihte, T. C. New York Başkonsolosu Celâl Bey T. C. Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta, anlaşmanın Senato'da onaylanacağına inandığını dile getirmişti.¹⁷²

Ancak, Türkiye bu sürpriz red kararını şaşılacak bir ağırbaşlılık ve soğukkanlılıkla karşıladı. Türk yetkililer, ABD'nin endişe ettiği gibi, Türkiye'deki Amerikalılara karşı herhangi bir önlem alma yoluna gitmediler. Türk yetkililerinin bu olaya gösterdikleri belki de en büyük tepki, Amerikan temsilcisi Amiral Bristol'a, fanatik bir azınlığın çoğunluğa nasıl tahakküm ettiğini anlayamadıklarını söylemeleriydi.¹⁷³

Türkiye'nin bu yumuşak tavrının nedenlerine ilişkin çeşitli görüşler ileri sürülmekteydi. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir George R. Clerk'e göre Türkiye'nin ABD'ye sert tepki göstermemesinin başlıca nedenleri şunlardı: Türkler ABD Hükümeti'nin anlaşmanın Senato'da onaylanmasından yana olduğunu ve Senato kararının iç politik çekişmelerin bir sonucu olduğunu biliyordu. Türk Hükümeti ayrıca, anlaşmayı reddetmekle ABD'nin Türkiye'ye ciddi bir zarar veremeyeceğini görüyordu. Pek rahatsızlık duyulmadan, ABD'de duyguların değişmesi beklenebilirdi.¹⁷⁴

Bir diğer görüş, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'e aitti. Tevfik Rüştü Bey, reddetme aylar sonra Joseph Grew'e, anlaşmanın onaylanmamasının aslında Türkiye için daha iyi olduğunu ifade etti. Tevfik Rüştü Bey'in söylediğine göre bunun nedeni, Türkiye'nin yaptığı ikili anlaşmalarla ABD'ye diğer ülkelere göre daha fazla imtiyaz tanımış olması ve bu yüzden diğer ülkelerin Türkiye'den aynı imtiyazları istiyor olmalarıydı. Bu durum Türkiye'yi zor durumda

¹⁷² DBA, T.C. New York Başkonsolosluğu'ndan Hâricîye Vekâletine, 13.01.1927.

¹⁷³ Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s. 47.

¹⁷⁴ Foreign Office (İngiltere Dışişleri Arşivi), 424/266, s.32, No 11, 26.01.1927'den naklen Şimşir, "*Amerika'da Ermeni Lobisi...*", s.54.

bıraktığı için Türkiye anlaşmanın reddedilmesini pek önemsememişti.¹⁷⁵

b. Basın

Türk Basını Senato kararını Amerikan Basını kadar önemsememekle beraber, duyduğu tepkiyi dile getirmekten de kaçınmadı. Bu kapsamda Cumhuriyet gazetesi en sert tepki gösterenlerden birisiydi. Cumhuriyet, Türkiye'nin ABD'ye hiçbir konuda ayrıcalıklı muamele yapmayacağını ve ilişkilerin bir an önce kurulması için mutlaka başka bir yol bulunması gerektiğini vurguladı.¹⁷⁶ Milliyet ise umursamaz bir tavır takınarak, anlaşmanın reddedilmesinin çok da önemli olmadığını yazdı. Milliyet'e göre, Amerikan Hükümeti Türkiye ile ilişki kurmayı gerçekten isterse, bunun için başka bir yol bulacaktı.¹⁷⁷ Dönemin bir diğer önde gelen gazetesi olan Hâkimiyet-i Milliye ise, onay taraftarlarının onca çalışmasına rağmen anlaşmanın reddedilmesini son derece hayret verici buldu.¹⁷⁸

Bunlar gibi birkaç serzeniş dışında, basında ABD'ye karşı önemli bir tepki oluşmadı. İstanbul'daki ABD Yüksek Komiserliği Danışmanı Sheldon C. Crosby'nin gözlemlerine göre, Türk Basını'na, Senato'da çoğunluğun onaydan yana oy kullanmasından kaynaklanan bir tatmin duygusu hakimdi.¹⁷⁹

Nitekim Vakit Gazetesi Crosby'nin bu gözlemlerini doğrular bir şekilde, anlaşmanın çok az bir oy farkıyla reddedilmesinin Türkiye'de ABD'ye yönelik kötü bir izlenim doğmasını engellediğini yazdı.¹⁸⁰

¹⁷⁵ Grew, *Turbulent Era...*, s. 746.

¹⁷⁶ *Cumhuriyet*, 23.01.1927.

¹⁷⁷ *Milliyet*, 21.01.1927.

¹⁷⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 23.01.1927.

¹⁷⁹ NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/542, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'ndan, 21.01.1927.

¹⁸⁰ "Turkey and America", *The Living Age*, 15 Mart 1927.

D. Değerlendirme

Lozan Anlaşması Süreci adını verdiğimiz dönem Türk-Amerikan Lozan Anlaşması müzakereleriyle başlamaktadır. Bu müzakereler, ABD'nin ortaya koyduğu anlaşma taslağı üzerinde şekillendi. Türkiye müzakerelere elinde alternatif bir anlaşma taslağı ile daha hazırlıklı olarak gitmiş olsaydı, müzakerelerin gidişatına göre şekillenecek taslak ABD taslağından ziyade, kendi taslağı olacaktı. Müzakerelere temel teşkil eden taslağın, incelediğimiz dönem içerisinde iki ülke arasında yapılan anlaşmaların neredeyse tamamının da olduğu gibi, ABD'ye ait olması, Türkiye'nin Müttefiklerle imzalayacağı Lozan Anlaşması'nı garantiye almış olmasından kaynaklanan durum üstünlüğünü, ABD lehine dengeledi.

Söz konusu müzakereler neticesinde imzalanan Türk-Amerikan Lozan Anlaşması, daha önce de belirtildiği gibi, ABD'de dört yıl sürecek bir tartışmayı başlattı. Amerikalılar, anlaşmanın Senato'da reddini ya da onaylanmasını temin etmek amacıyla birçok tez ortaya koydular. Bu tezlerden redde yönelik olanlarının çoğu, bağnaz bir Türk düşmanlığının etkisiyle ortaya atılmış duygusal ifadelerdi. Bazılarındaysa, bilgi eksikliği hemen dikkati çekiyordu. Bunlardan başlıcalarıyla ilgili olarak şu değerlendirmeler yapılmıştır:

Ermenistan'la ilgili tezde bazı hususların dikkate alınmadığı açıktır. Şöyle ki, bağımsız Ermenistan kurulmasının talep edildiği topraklarda, Ermeniler hiçbir bölgede ve hiçbir zaman çoğunlukta olmamışlardı. Bu durumda bu bağımsız devletin sınırlarının hangi ölçüye göre çizileceğine dair bir mantık yürütmek çok zordu.

Aynı tezde ayrıca ABD'nin Chester imtiyazı ve Musul petrollerinin işletim hakkından elde etmeyi umduğu pay karşılığında, Ermenistan'ı feda ettiği savunuluyordu. Burada da çok önemli bir husus gözden kaçırıldı. Şöyle ki, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın müzakereleri başladığı sırada (Haziran 1923), Amerikalılar Chester imtiyazını çoktan elde etmişti (Nisan 1923).

Redde yönelik tezlerden, *"Türkiye'nin kendini yenilediği izleniminin, Türk Hükümeti'nin propagandasından kaynaklandığı"*yla ilgili olarak sadece şu tespit bile, bu tezin üzerine oturduğu temelin ne

kadar zayıf olduğunu ortaya koymaya yeterlidir: Türkiye 1920’lerde, bir propaganda faaliyeti yürüterek, Amerikan kamuoyunu tesir altına alabilecek ekonomik güce sahip değildi.

Reddin diğer bir mesnetsiz tezi, *“Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun yapmış olduğu anlaşmaları (özellikle de Sevr Anlaşması’nı) ve bu anlaşmalarla diğer devletlere verilen hakları (özellikle de kapitülasyonları) yok sayarak uluslararası hukuku çiğnediği”* idi. Osmanlı İmparatorluğu tarafından imzalanan Sevr Anlaşması, Yunanistan’dan başka hiçbir devletin, Padişah Vahdettin’in bile onaylamadığı bir anlaşmadır. Uluslararası hukuka göre, imzacı devletler tarafından onaylanmayan bir anlaşmanın hükmü yoktur. Zaten 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Anlaşması’yla da, Sevr Anlaşması tarih sayfalarındaki yerini almıştır.

Yine Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapılan ikili anlaşmalarla Batılı ülkelere verilen kapitülasyonların Türkiye’yi bağladığını söylemek de mantıksızdı. Osmanlı’yı gittikçe başka ülkelerin siyasî, ekonomik ve hukuksal tahakkümüne sokan kapitülasyonların sonsuza kadar yaşatılabileceği düşünülemezdi. (Aynen herhangi bir anlaşmanın, mesela M.Ö. 1283’te imzalanan Kadeş Anlaşması’nın sonsuza kadar geçerli olamayacağı gibi). Düşünülemeyecek bir başka konu da, kapitülasyonlardan yararlanan devletlerin, Osmanlı’dan aldıkları bu haktan kendi rızalarıyla vazgeçebilecekleriydi. Yeni kurulan Türk devleti, Lozan Konferansı’nda kapitülasyonlardan kurtulmak için gerekirse bütün dünyayla savaşma kararlılığında olduğunu ortaya koyunca durum değişti. İlk olarak, ABD dışındaki müttefik devletler 24 Temmuz 1923’te, kendi rızalarıyla kapitülasyonlardan vazgeçtiler. 9 Ağustos 1923’te de ABD onları izledi. Sonuç olarak Türkiye, tezde iddia edildiği gibi eski anlaşmaları yok sayarak uluslararası hukuku çiğnemiyordu. Ayrıca, gözden kaçırılmaması gereken son bir nokta da; nasıl ki Avusturya Cumhuriyeti Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun bir devamı değilse, Türkiye Cumhuriyeti de Osmanlı İmparatorluğu’nun isim değiştirmiş bir hali değildir.

Lozan muhaliflerinin sık sık dile getirdiği bir diğer zayıf tez de, *“Dışişleri Bakanı Hughes’un, Türkiye ile masaya oturmak için 30 Ekim 1922 tarihinde ortaya koyduğu yedi adet ön koşulun Türk-Amerikan Anlaşması vasıtasıyla gerçekleştirilememesi”* idi. Bu tez öne sürülürken, Ekim 1922 ve müzakerelerin başladığı Haziran 1923 tarihleri arasındaki

konjonktürel değişim gözden kaçırılmıştır. Ekim 1922 itibariyle ABD, Türkiye'ye karşı taviz vermez bir tutum sergiliyordu. Çünkü bu tarihte Türkiye daha barış görüşmelerine bile başlamamıştı. Savaş yeniden başlayabilirdi. Türkiye henüz önünü göremiyordu. Ancak, Türkiye Haziran 1923'de ABD ile resmî müzakerelere başladığı sırada, durum değişmişti. Artık, Türkiye eski düşmanlarıyla bir barış anlaşması imzalamaya çok yaklaşmıştı. Bu durumda doğal olarak ABD, 30 Ekim 1922'de ortaya koyduğu maddelerin bir kısmından vazgeçmek zorunda kaldı.

*"ABD'nin Türkiye ile derme çatma ve geçici bir anlaşma olan Lozan'ı Müttefikler'den çok daha rahat koşullar altında imzaladığı ve bu yüzden ABD'nin Müttefiklerin Türkiye'den istediklerinden daha fazlasını istemesi gerektiği"*ne dair tez de gerçekçi değildir. Çünkü ABD'nin Türkiye'den, Müttefiklerin elde edebildiklerinden daha fazlasını isteyebilecek bir durumda olduğunu düşünmüyorum. Daha önce de belirttiğim gibi ABD, Türkiye'nin savaş baskısı altında aylarca süren uzun, yorucu tartışmalarla Müttefikler'e verdiklerinin tamamını, bir anlaşmayla elde ediyordu. Bu durumda ABD, Türkiye ile çok kanlı bir savaş göze almadan daha fazlasını isteyemezdi. Bir diğer konu da; Türk-Müttefik Lozan Anlaşması yukarıdaki tezde iddia edildiği gibi, *"derme çatma ve geçici"* bir anlaşma olsaydı, aradan 10-20 sene geçmeden hükümsüz hale gelirdi. Anlaşma 2008 yılı itibariyle hâlâ yürürlüktedir.

Bu gibi tezlerin öne sürüldüğü Lozan tartışmalarına, sonradan Türkiye'nin ilk ABD Büyükelçisi olarak görev yapacak olan Ahmet Muhtar Bey'in verdiği bilgiler sayesinde, farklı bir perspektiften bakmak mümkündür. Ahmet Muhtar Bey Türkiye'ye yolladığı telgraflarında sık sık, İngiltere'nin ABD'deki red yanlılarını, özellikle 1923-1927 arasında hararetle desteklediğini ortaya koydu. Bu durum akla İngilizlerin Amerikalılar'ın Türk pazarına girmelerini engellemeyi istemiş olabileceklerini getirmektedir. Nitekim Türk-Amerikan Lozan Anlaşması reddedildiği ve Türkiye ile ABD arasında ilişki kurulmadığı takdirde, Türkiye'nin yönünü İngiltere'ye çevirmesi ihtimali oldukça yüksekti.

Yukarıdaki tartışmalar neticesinde, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması Senato'da reddedildi. Bu sonucun ortaya çıkmasında muhalefetin oynadığı belirleyici rol Türkiye'de zaman zaman iktidarın bir zafiyeti olarak değerlendirildi. Türk Hükümeti'nin böyle düşünmesi çok normaldi. Çünkü Mustafa Kemal Atatürk, Cumhuriyet'i ilan ettikten

sonra, inkılapları gerçekleştirebilmek için, devleti, toplumdaki temel kuruluş haline getirdi. Bu anlayışa göre, devlet dışında ülkenin millî politikasını etkileyebilecek bir güç olamazdı. Ayrıca, iki ülkenin iktidar-muhalefet ilişkileri birbirinden oldukça farklı bir şekilde gelişmişti. Bu nedenlerden dolayı, Türkiye'den bakıldığında ABD'yi, ABD'den bakıldığında da Türkiye'yi anlamak çok zordu.

Senato'nun bu kararı ABD'de farklı nedenlere bağlanıyordu. Demokrat Parti etrafında toplanan red yanlıları, Senato kararının, red için ortaya koydukları tezlerin haklılığından kaynaklandığını savunuyorlardı. ABD Hükümeti ise bu kararın iç politik çekişmelerin bir sonucu olduğuna inanıyordu. Bu iki zıt görüşten Hükümet'inki daha inandırıcı görünmektedir. Çünkü, anlaşmayı Coolidge'ın başkanlığındaki Cumhuriyetçi Hükümet imzalamıştı ve Cumhuriyetçiler'in imzaladıkları anlaşmanın reddedilmesi Demokratlar'a psikolojik bir avantaj sağlayabilirdi. Bu görüşü, Demokratların ilerleyen yıllarda Türkiye ile yapılacak daha az cazip anlaşmalara kayda değer bir muhalefet sergilemeyecek olması da desteklemektedir.

Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın Senato'da reddedilmesinde, ABD'nin Ortadoğu'ya bu tarihlerdeki ilgisizliğinden dolayı Türkiye ile ilişki kurmaya çok da hayati bir önem atfetmemesinin, büyük etkisi bulunmaktaydı. Ortadoğu konusundaki bu ilgisizliğin altında ise, ABD'nin 1920'li yıllar itibariyle Avrupa devletleriyle, Ortadoğu konusunda rekabet etmeye hazır olmayışının yattığı düşünülmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN TESİSİ

(1927-1928)

Türkiye ve ABD arasında resmî ilişkileri tesis etmek üzere 6 Ağustos 1923'te imzalanan Türk-Amerikan Lozan Anlaşması Türkiye'de onaylama konusunda herhangi bir tereddüde yol açmamıştı. Türk Hükümeti ve TBMM anlaşmanın bir an önce onaylanmasından yana olmuşlardı. Bununla birlikte Türk Hükümeti herhangi bir gurur kırılması yaşamamak adına, ABD'nin bu konuda alacağı tutum netleşene kadar anlaşmayı TBMM'nin onayına sunmaktan kaçınmıştı.

Amerikan Hükümeti ise, önceki bölümde de değinildiği üzere, anlaşmayı Senato'nun onayına sunma konusunda bile tereddüt içinde kalmıştı. Bunun temel nedeni yeni Türk devletinin ayakta kalıp kalamayacağını henüz belli olmamasıydı. Bu düşüncedeki Amerikan Hükümeti, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı Senato'nun onayına sunacağı bir tarih vermek için 2 Temmuz 1926'ya kadar beklemişti. Bu tarih itibarıyla Türkiye'nin iç ve dış politik durumu eskiye oranla çok daha sağlamlaşmıştı.

Türkiye içte, özellikle Şeyh Said İsyanı'nı 1925'in Nisan ayı içerisinde bastırdıktan sonra, daha istikrarlı bir hale gelmişti. Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimi türünden bazı daha münferit olaylar yaşandıysa da, genel kanı artık Türkiye'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu rejimin ayakta kalacağı yönündeydi.

Türkiye'nin dış politik durumu da, her geçen gün daha iyiye gitmekteydi. Türkiye, kendisiyle çatışma ihtimali bulunan devletlerle anlaşmalar imzalayarak, üzerindeki dış baskıyı azaltma yoluna gidiyordu. Türkiye Bulgaristan'la 18 Ekim 1925'te, Rusya ile 17 Aralık 1925'te, İran'la 22 Nisan 1926'da, Fransa ile 30 Mayıs 1926'da dostluk anlaşmaları imzalamıştı. Musul itilafı yüzünden savaşın eşiğine geldiği İngiltere ile 5 Haziran 1926'da anlaşmaya varmıştı. İlişkilerini henüz normalleştiremediği İtalya ve Yunanistan ise Türkiye'de ciddi bir endişe yaratacak ölçüde güçlü devletler değillerdi.¹

¹ Mehmet Gönlübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)*, Ankara 1969, s.63-98; Ömer Kürkçüoğlu v.d., *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi 1/2: Atatürk İnkılapları*, Ankara 1989, s. 33-36, 99-105.

Lozan Anlaşması'nın Senato'da reddedildiği 18 Ocak 1927 tarihi itibarıyla, Türkiye'nin iç ve dış politik durumundaki bu iyileşme eğilimi artarak devam ediyordu. Bu durumda Amerikan Hükümeti, ticarî çıkarlarının da bulunduğu böylesine kararlı bir ülkeyle diplomatik ilişkileri tesis etmek ve ticarî ilişkilerdeki statükoyu koruyabilmek için, Senato'yu devre dışı bırakmaya karar verdi. Amerikan Hükümeti bunu, Türkiye ile Senato'nun onayını gerektirmeyen bir modus vivendi imzalayarak sağlayabileceğinin farkındaydı.²

A. Diplomatik İlişkileri Başlatmaya ve Ticarî İlişkilerdeki Statükoyu Muhafaza Etmeye Yönelik Modus Vivendiler

Türk-Amerikan Lozan Anlaşması Senato tarafından reddedildikten sonra Ankara'ya gelen Amiral Bristol'a verilen başlıca görev diplomatik ilişkileri Senato'nun onayını gerektirmeyecek bir şekilde tesis etmektir. Bunun tam olarak ne şekilde gerçekleşeceğini ise müzakereler belirleyecekti.

1. Gayriresmî Müzakereler

Gayri resmî müzakereler Amiral Bristol'un 22 Ocak 1927'de Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü (Aras) Bey'le yaptığı görüşme ile başladı.³ Amiral Bristol bu görüşmede iki ülke ilişkilerini yeniden tesis etmek adına uygulanabilecek şu hareket tarzları hakkında Türkiye'nin düşüncelerini öğrenmek istedi: 1. Her iki ülke vatandaşlarına uygulanan muamele konusunda statükoyu koruyan ve diplomatik ilişkileri yeniden başlatan bir notanın teatisi. 2. Önce ticarî konularda

² Diplomatik ilişkilerin tesis edildiği bu süreçle ilgili olarak literatür özetinde zikredilen Trask'ın kitabıyla, Şimşir'in makalesi dışında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yazarlar da eserlerinde diplomatik ilişkileri başlatmaya ve ticarî ilişkilerdeki statükoyu muhafaza etmeye yönelik modus vivendilerin müzakerelerine neredeyse hiç değinmemişler, yoğunluğu karşılıklı büyükelçilerin gönderilmesi konusuna vermişlerdir. Bölümün birinci kısmında bu modus vivendiler müzakere süreçleriyle birlikte incelenecektir. İkinci kısımda ise karşılıklı büyükelçilerin gönderilmesi konusu işlenirken, Trask ve Şimşir'e eldeki belgeler dahilinde katkıda bulunulacaktır.

³ Başlangıçta ticarî ilişkilerdeki statükoyu muhafaza etmeye yönelik olarak ayrı bir modus vivendi imzalanması gündemde değildi. Özellikle Amerikan tarafı bu konunun, ileride de görüleceği gibi, diplomatik ilişkileri başlatmaya yönelik olarak imzalanması tasarlanan modus vivendiye eklenecek bir maddeyle çözüme bağlanmasını istiyordu.

karşılıklı ve koşulsuz olarak en ziyade müsaadeye mazhar millet uygulamasını temin eden notaların teati edilmesi, sonra da diplomatik ilişkilerin yeniden başlatılması. 3. Herhangi bir nota teatisi olmaksızın diplomatik ilişkilerin yeniden başlatılması. Tevfik Rüştü (Aras) Bey Hükümeti'nin konuyla ilgili görüşlerini almak için bir iki gün süre istedi.⁴

İki gün sonraki görüşmede Aras, Türk tarafının önerilerini net bir şekilde ortaya koydu. Buna göre, Türkiye diplomatik ilişkilerin bir nota teatisi yoluyla değil, fakat basit bir dostluk anlaşması ya da diplomatik ilişkileri tesis edecek başka bir anlaşma marifetiyle kurulmasını istiyordu.⁵

Amerikan tarafı bu tür bir anlaşmaya sıcak bakmadı. ABD Dışişleri Bakanlığı'na göre Türk-Amerikan diplomatik ilişkilerinin kurulması Senato'nun üçte iki oyunu alması gereken bir anlaşmayla gerçekleştirilmeye çalışılacaksa, bu durum ilişkilerin kurulmasını belirsizleştirecek ya da, en iyi ihtimalle, geciktirecekti.⁶ Çünkü, söz konusu anlaşmanın Senato'dan geçmesi Demokratların ikna edilebilmesine bağlıydı ki, bu da çok zordu. Bu nedenle ABD Dışişleri Bakanlığı Amiral Bristol'dan iki ülke arasında nota teatisi yoluyla diplomatik ilişki tesis edecek şekilde müzakereleri sürdürmesini istedi.⁷

Amerikalıların dostluk anlaşmasına karşı aldığı bu tutum üzerine Türk tarafı, ABD'nin Türkiye ile münasebetlerinde en fazla önem verdiği boyut olan ticarî ilişkilerin geleceğindeki belirsizliği gündeme taşıdı. Şöyle ki, daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye ve ABD ticarî ilişkilerini düzenlemek üzere 20 Şubat 1926 ve 20 Ağustos 1926 tarihlerinde altışar aylık geçerliliği olan iki modus vivendi imzalamışlardı. Bunlardan ikincisinin de geçerlilik süresi 20 Şubat 1927 itibarıyla sona erecekti. Ayrıca Türk yasalarına göre söz konusu modusu 20 Şubat'tan itibaren

⁴ FRUS 1927, C. 3, s. 772, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 22.01.1927; NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/539, ABD Dışişleri Bakanı'ndan İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 18.01.1927.

⁵ NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/550, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 24.01.1927.

⁶ NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/550, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 26.01.1927.

⁷ NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/47, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 23.01.1927.

son bir kez daha altı aylığına uzatmak mümkünse de, 20 Ağustos 1927’de bu imkân da ortadan kalkacaktı.

Bu belirsizliği çözmek adına Türk tarafı, ABD prensipte bir dostluk anlaşmasına razı olduğu takdirde, öncelikle 20 Şubat’ta geçerliliği sona erecek olan ticarî modusun süresini altı ay daha uzatmayı teklif etti. Ayrıca, TBMM tatile girmeden önce Nisan ayı içerisinde bir dostluk anlaşması imzalandığı takdirde, Türk Hükümeti TBMM’den yeni bir modus imzalamak için gerekli yetkiyi alacaktı. Bu modus, 20 Şubat’ta imzalanacak olanın geçerlilik süresi bittikten sonra yürürlüğe girecek ve nihai bir ticaret anlaşması imzalanana kadar da geçerliliğini koruyacaktı.⁸

Türk tarafının bu teklifi ABD’yi bir dostluk anlaşması yapılması konusunda ikna etmeye yetmedi. Bunun üzerine Türk temsilcisi Aras çabalarını, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması’nın bir an önce Senato’da yeniden oylanması üzerinde yoğunlaştırdı. Bir görüşme sırasında Aras Bristol’a, ABD Hükümeti eğer Türkiye’ye Lozan Anlaşması’nın Senato’nun bu ya da bir sonraki oturumunda yeniden oylamaya sunulacağına dair bir garanti verirse, Lozan Anlaşması’nın TBMM Dışişleri Komisyonu’ndan çekilmeyeceğini beyan etti.⁹

Bristol ilk anda bu teklife, hükümetinin konuyla ilgili emirlerini henüz almadığı için, herhangi bir yorumda bulunmadı. Ancak, sonraki yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla kendisi aslında söz konusu teklife sıcak bakıyordu. Bristol, Senato’ya yeniden sunma konusunda bir garanti vermenin de ötesinde, bunun derhâl gerçekleştirilmesini istiyordu. Ona göre Lozan’ın Senato’ya yeniden sunulması: 1.TBMM’nin o sırada Dış İlişkiler Komitesi’nde bekletilmekte olan anlaşmaya karşı olumsuz bir tutum almasını engelleyecekti. 2.Belki de anlaşmanın kurtarılmasını sağlayacaktı. 3.Bir dostluk anlaşması imzalanmasının gerekliliğini ortadan kaldıracaktı. 4.Müzakerelerde Amerikan tarafının pozisyonunu güçlendirecekti.¹⁰

⁸ FRUS 1927, C. 3, s. 780, Türkiye’deki Amerikan Yüksek Komiseri’nden ABD Dışişleri Bakanı’na, 30.01.1927.

⁹ FRUS 1927, C. 3, s. 781, Türkiye’deki Amerikan Yüksek Komiseri’nden ABD Dışişleri Bakanı’na, 30.01.1927.

¹⁰ FRUS 1927, C. 3, s. 787, Türkiye’deki Amerikan Yüksek Komiseri’nden ABD Dışişleri Bakanı’na, 06.02.1927.

ABD Hükümeti ise, Bristol'dan farklı olarak, kendini Lozan'ı Senato'da yeniden oylamaya sunacağına dair bir taahhüt altına sokmak istemedi. Çünkü "*Amerikan kamuoyunun durumu uygun olmadığı sürece anlaşmayı Senato'ya sunmak anlamsız olacaktı*". Ancak, Amerikan Hükümeti Bristol'dan Aras'a, durum düzeldiği takdirde bunu yapabileceklerini söylemesini istedi.¹¹ Bundan sonra da Amerikan Hükümeti oylama fikrini, aslında bunu istemesine rağmen, diplomatik ilişkileri kurma hedefinin arkasında ikinci plana atma çabasına girdi.¹²

Yukarıda ana hatlarıyla anlatılan gayri resmî müzakereler sırasında taraflar diplomatik ilişkilerin ne şekilde tesis edilebileceğini enine boyuna tartıştılar. Türkiye diplomatik ilişkiyi, yukarıda da bahsedildiği gibi bir dostluk anlaşması imzalayarak ya da Lozan Anlaşması'nın bir an önce onaylanmasını sağlayarak tesis etmek istiyordu. Çünkü Türkiye anlaşma ilişkileri ile diplomatik ilişkilerin birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu savunuyordu.

ABD'ye göreyse bu iki ilişki birbirinden bağımsızdı. ABD Türkiye ile önce diplomatik ilişki kurmak, sonra uzun vadede de anlaşma ilişkisine girmek istiyordu.¹³ Daha da ötesi, ABD'ye göre diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması için herhangi bir nota teatisine bile gerek yoktu.¹⁴ Ancak, Türkiye'nin basit bir nota teatisinin ötesinde bir dostluk anlaşması talep etmesi üzerine Amerikan tarafı diplomatik ilişkilerin kurulabilmesi için bir nota teatisine hazır olduğunu beyan etti.¹⁵

2. Resmî Müzakereler

Gayri resmî olarak sürdürülen görüşmeler yavaş yavaş göstermeye başlamıştı ki, taraflar diplomatik ilişkileri bir şekilde tesis etmek konusunda kararlıydılar ve bu uğurda gereken fedakârlıklar

¹¹ FRUS 1927, C. 3, s. 784, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 01.02.1927.

¹² NARA, M 365, Roll 7, File 711.672/47, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 23.01.1927.

¹³ FRUS 1927, C. 3, s. 790, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 08.02.1927.

¹⁴ Mesela ABD 1919'da Polonya ve Çekoslovakya ile herhangi bir nota teatisi ya da anlaşma olmaksızın diplomatik ilişki kurmuş, yani elçi teatisi yapmıştı.

¹⁵ FRUS 1927, C. 3, s. 783, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 01.02.1927. Mesela ABD 1923'te Meksika, 1926'da Nikaragua ve 1827'de Brezilya'yla birer nota teatisi yaparak diplomatik ilişki kurmuştu.

yapılacaktı. Bu durumda Türkiye ve ABD 2 Şubat 1927 tarihi itibarıyla, resmî müzakerelerin üzerinde şekillenebileceği işte böyle bir zeminin bulunduğu kanaat getirdiklerinden müzakereleri resmî boyuta taşımaya karar verdiler.

Resmî müzakerelerin daha en başında Türkiye sürecin akışını sağlamaya yönelik önemli bir fedakârlıkta bulundu. 3 Şubat'ta Türkiye prensip olarak bir nota teatisine razı oldu. Çünkü Türk tarafı, Senato'ya teklif edilecek yeni bir anlaşmanın Lozan'la aynı olumsuz akibete uğrayacağı konusunda ikna olmuştu.¹⁶

Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı Bristol'a taslak bir nota metni gönderdi ve Türkiye'nin nota hakkındaki görüşlerini öğrenmek istedi.¹⁷ Türk tarafı ise ABD'nin teklif ettiği bu nota taslağını birtakım değişiklikler yapılması koşuluyla kabul etti.

Bu değişiklik isteklerini sırayla ele alırsak; birinci maddedeki *“diplomatik ilişkilerin yeniden tesis edilmesi”* ibaresi *“diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi”* olarak değiştirilmeliydi. Türk tarafı *“yeniden”* kelimesini atarak, sanki halihazırda diplomatik ilişki varmış da, gereksiz yere yeniden tesis ediliyormuş gibi bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek istiyordu.

İkinci maddedeki *“Lozan Anlaşması Senato tarafından 1 Haziran 1928'e kadar onaylandığı takdirde”* ibaresinin *“Lozan Anlaşması Senato ve TBMM tarafından 1 Haziran 1928'e kadar onaylandığı takdirde”* olarak değiştirilmesi Türk tarafının bir başka isteği idi. Görülen oydu ki, Türkiye Amerikan Senatosu kadar TBMM'nin de dikkate alınmasını istiyordu.

Türkiye'nin diğer bir isteği, ticarî ilişkilerdeki statükonun bir ticaret anlaşması imzalanıncaya kadar süresiz olarak korunmasını öngören üçüncü maddenin tamamen çıkarılmasıydı.¹⁸ ABD ticarî

¹⁶ FRUS 1927, C. 3, s.785, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 03.02.1927.

¹⁷ Bu taslak nota için bkz. EK-1.

¹⁸ Aslında gayri resmî müzakereler esnasında Türkiye, daha önce de belirttiği gibi, bir dostluk anlaşması imzalanması şartıyla böyle bir teklifte bulunmuştu. Ancak; artık Türkiye bir dostluk anlaşması imzalanması konusundaki isteginden feragat etmiş bulunuyordu.

ilişkilerdeki statükoyu diplomatik ilişkileri tesis edecek olan modus vivendiye eklenmesini istediği bu madde marifetiyle ve ucu açık bir zaman dilimi içinde bir ticaret anlaşması yapılınca kadar korumak istiyordu. Türkiye ise bu statükoyu yapılacak ayrı bir nota teatisiyle yalnızca bir yıllığına korumak istiyordu. Türkiye'nin bundan maksadı ABD'yi bir an önce bir ticaret anlaşması imzalamaya zorlamaktı.

Türkiye son olarak, dördüncü maddedeki *“Lozan Anlaşması onaylanıncaya ya da ilgili sözleşmeler imzalanıncaya kadar konsolosluk, yerleşme ve ikamet konularında statüko korunacaktır”* ibaresinin *“Lozan Anlaşması konsolosluk, yerleşme ve ikamet konularında süresiz olarak esas teşkil edecektir”* olarak değiştirilmesini istiyordu. Burada Türkiye, Lozan Anlaşması onaylandığı takdirde bu konularda yeniden anlaşmalar yapılmasını istemediği mesajını veriyordu.¹⁹

3. Maddeler

Türkiye'nin bu isteklerinin hepsi kabul edildi ve 25 gün süren müzakerelerden sonra 17 Şubat 1927'de Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras, ABD adına da Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Lambert Bristol, biri diplomatik ilişkileri başlatmaya, diğeri de ticarî ilişkilerdeki statükoyu muhafaza etmeye yönelik iki notayı (modus vivendiyi) imzalayarak teati ettiler.²⁰

Dört maddeden oluşan diplomatik ilişkileri başlatmaya yönelik modus vivendi başlıca şu konuları karara bağlıyordu: 1. Türkiye ve ABD arasındaki diplomasi ve konsolosluk ilişkileri, karşılıklı elçi ataması yoluyla mümkün olan en kısa süre içinde tesis edilecektir. 2. İki ülke, aralarındaki ticaret ve konsolosluk ilişkileri ile birbirlerinin topraklarındaki yerleşme ve ikamet konularındaki koşulları anlaşmalar ve sözleşmeler yoluyla düzenleyeceklerdir. Ayrıca, Lozan Anlaşması 1 Haziran 1928'e kadar iki ülke tarafından onaylandığı takdirde, hem bu yükümlülük yerine getirilmiş sayılacak, hem de 31. madde şu şekilde değiştirilecektir: *“Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın geçici nitelikte*

¹⁹ FRUS 1927, C. 3, s.791-792, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 10.02.1927.

²⁰ Diplomatik ilişkileri başlatmaya yönelik modus vivendinin metni için bkz. EK-2. Ticarî ilişkilerdeki statükoyu muhafaza etmeye yönelik modus vivendinin metni için bkz. EK-3.

olan maddeleri, *Türk-Müttefik Lozan Anlaşması'nın ona koşut hükümleriyle birlikte aynı gün sona erecektir.*" 3.Türkiye ve ABD, Lozan'da imzalanan Suçluların İadesi Anlaşması'nı uygun bir zamanda parlamentolarında onaya sunacaklardır. 4.Tabiiyete Alınma Sözleşmesi'nin müzakereleri, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması ya da yapılacak konsolosluk, yerleşme ve ikâmet sözleşmelerinin yürürlüğe girmesinden itibaren altı aylık bir süre içerisinde başlayacaktır. 5.Tazminat talepleri meselesi 24 Aralık 1923'te teati edilen notalara göre ele alınıp işlem görecektir. Şu da var ki, bu notalar Türk-Amerikan Lozan Anlaşması onaylanmadığı takdirde, bahse konu ticaret, yerleşme ve ikâmet sözleşmelerinin onay belgelerinin teati edilmesinden altı ay sonra yürürlüğe girecektir. 6.Mezkur sözleşmeler ya da Türk-Amerikan Lozan Anlaşması yürürlüğe girinceye kadar yukarıda sıralanan ilkeler ile Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın hükümleri, karşılıklı olarak Türkiye'de ABD uyruklarına ve ABD'de Türkiye uyruklarına yapılacak muamelenin temelini oluşturacaktır.²¹

Ticarî ilişkilerdeki statükoyu muhafaza etmeye yönelik modus vivendi ise kısa ve düz bir metinden oluşuyordu. Buna göre ticarî ilişkilerdeki statüko 20 Şubat 1927'den itibaren bir yıllık bir süre için muhafaza edilecek ve bu sürenin bitiminde taraflar herhangi bir değişiklik talebinde bulunmadığı takdirde statüko bir üç ay daha korunacaktı. Ancak, bu arada bir ticaret anlaşması yapılırsa ya da Türk-Amerikan Lozan Anlaşması yürürlüğe girerse, ticarî ilişkilerdeki statükoyu muhafaza etmeye yönelik modus vivendi hükmünü yitirecekti.²²

Fransızca olarak imzalanan bu iki modus vivendiyle birlikte Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri resmen tesis edilmiş oldu.

4. Modus Vivendilere Tepkiler

Türk Basını modus vivendilere neredeyse tepkisiz kalırken, Amerikan Basını'nın büyük bir bölümü yapılan yeni düzenlemeyi olumlu karşıladı. Genel kanı, modus vivendilerin Türkiye'deki Amerikan çıkarları için tam bir zafer olduğu yönünde olsa da, Vahan Cardashian, James W. Gerard, D. Parkes Cadman, William T. Manning gibi Türkiye

²¹ FRUS 1927, C. 3, s.796-797, Tefik Rüşti Bey'den Amiral Bristol'a, 17.02.1927.

²² FRUS 1927, C. 3, s.798-799, Tefik Rüşti Bey'den Amiral Bristol'a, 17.02.1927.

aleyhtarları ABD Dışişleri Bakanlığı'nın eylemine yönelik bir karşı kampanya başlattılar.²³

Bu kampanyada en önemli rolü Vahan Cardashian oynadı. Cardashian gerek Başkan Coolidge ve Dışişleri Bakanı Kellogg'a yazdığı protesto mektuplarıyla, gerekse düzenlediği geniş katılımlı mitinglerle Amerikan Hükümeti üzerinde baskı kurmaya çalıştı. Cardashian ve diğer muhaliflere göre Amerikan Hükümeti Türkiye ile diplomatik ilişki kurarak Senato'nun iradesini yok saymışlardı. Amerikan Hükümeti ise bu protestoları dikkate almadı. Çünkü büyükelçi göndermek ve kabul etmek ABD Başkanı'nın anayasal yetkileri arasında bulunuyordu.²⁴ Nitekim Başkan Coolidge, bu yetkisini fazla vakit geçirmeden kullanmak istiyordu. Bu yüzden bir an önce Türkiye'ye büyükelçi olarak gönderilecek bir isim belirlemek için harekete geçti.

B. Karşılıklı Büyükelçilerin Gönderilmesi

1. Joseph Grew'un Atanması ve Göreve Başlaması

ABD Büyükelçisi'nin adı, bazı geçerli nedenlerden dolayı Joseph Grew olarak belirlendi. Öncelikle, Grew Türkiye ile çok yakından ilgiliydi. Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı ABD adına imzalamıştı ve bu yüzden İsmet Paşa'yı iyi tanıyordu. Ayrıca, Türk dostu olarak bilinen tecrübeli bir diplomatın Ankara'ya büyükelçi olarak atanmasının ilişkilere olumlu katkılar sağlayacağı açıkça ortadaydı.²⁵

Bu atamanın diğer bir nedeni de, o sırada Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olarak görev yapan Grew ile Dışişleri Bakanı Kellogg arasındaki anlaşmazlıktı. Kıdemli diplomatların büyükelçilik tayinlerinde yaşanan tartışmalar sebebiyle Grew, Türkiye büyükelçiliği karşılığında müsteşarlıktan ayrılması teklif edildiğinde, fazla düşünmeksizin bu görevi kabul etti.²⁶

²³ Bu saldırılar için bkz. *New York Times*, 16 Mayıs, 30 Mayıs, 23 Haziran, 28 kasım, 1 Aralık 1927, 11 Nisan ve 15 Mayıs 1928.

²⁴ Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s.52-53.

²⁵ Şimşir, "Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması...", s.326.

²⁶ Grew, *Amerika'nın İlk Türkiye Büyükelçisinin Anıları...*, s.162. O yıllarda Robert Kolej'in müdürlüğünü yapan Caleb Frank Gates de hatıratında 1923 yılında Başkan Coolidge'dan Grew'in Amiral Bristol'un selefi olmasını rica ettiğini yazıyor. Gates, *Not to me Only...*, s.301.

Grew görevi kabul edince, Dışişleri Bakanı Kellogg 9 Mayıs 1927'de Amiral Bristol'dan Grew'in Türkiye Büyükelçisi olarak atanmasına Türk Hükümeti'nin onay verip vermeyeceğini öğrenmesini istedi.²⁷ Amiral Bristol'un on gün sonra Kellogg'a verdiği cevapta Türk Hükümeti'nin bu atamadan memnuniyet duyacağı yazıyordu.²⁸ Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakanlığı söz konusu atamayı resmen ilan etti ve 27 Mayıs'ta da, Grew'e Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'na sunacağı güven mektubu teslim edildi.²⁹

Grew'in atanması ABD'deki Türk düşmanlarına Türkiye'ye saldırmak için yeni bir fırsat daha verdi. Vahan Cardashian Haziran ayında Kellogg'a yazdığı bir mektupta bu atamanın tamamen "*çılginlık*" olduğunu ve Hükümet'in bu tür keyfi davranışlarıyla Bolşeviklere benzediğini söyleyecek kadar ileri gitti.³⁰ Gerard ise Cardashian kadar sert bir üslup kullanmasa da, Kellogg'a yazdığı mektupta Türkiye'ye büyükelçi atanmasını eleştirdi. Ona göre Türkiye 1. Dünya Savaşı'nda ABD'ye karşı savaşmış ilkel bir Asya ülkesiydi ve Avusturya'daki ABD elçiliğinin bile orta elçilik seviyesine indirildiği bir ortamda, Türkiye'ye büyükelçi gönderilmesi yanlıştı.³¹ Gerard bu düşüncelerine rağmen, Grew'in atanmasının Senato'da onaylanmasına karşı doğrudan bir

²⁷ **FRUS 1927**, C. 3, s. 803, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'ne, 09.05.1927.

²⁸ **FRUS 1927**, C. 3, s. 803, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 19.05.1927.

²⁹ Trask, **The United States' Response to Turkish...**, s.55. Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı 18 Ocak 1927'de reddeden Senato, bu atamayı onaylayacak duruma ancak 5 Nisan 1928'de getirilebildi. Amerikan Hükümeti yaklaşık bir yıllık bu süre içinde Senato'yu Türkiye ile diplomatik ilişki kurmaya ikna edebildi. Ancak; Senato'dan onay alabilme mücadelesi 5 Nisan'dan sonra da birkaç gün devam etti. Pensilvanya Senatörü David A. Reed, Grew'in atamasının oylamada kabul edildiği 5 Nisan'da Senato'da bulunmayan Senatör King ve Senatör Swanson adına 6 Nisan'da bir dilekçe verdi. Bu dilekçede Senato'nun King ve Swanson'un yapacağı konuşmalardan sonra atamayı tekrar oylaması isteniyordu. Senato söz konusu başvuruyu 9 Nisan'da kabul etti. Bunun üzerine Senatör King ve Swanson Türkiye hakkındaki bilindik görüşlerini 13 Nisan 1928'de Senato kürsüsünde yeniden ifade ettiler. Aynı gün Senato Grew'in atamasını tekrar oylayarak kabul etti ve böylece Grew'in ataması Senato'da iki defa onaylanmış oldu. **Senate Executive Journal**, CR, 70. Kongre, 1. Celse., t.y., LXVI, s. 655-656'dan naklen Trask, **The United States' Response to Turkish...**, s.58. ve ayrıca bkz. Paul B. Henze, **Turkish Democracy and the American Alliance**, Santa Monica 1993, s.6.

³⁰ **Literary Digest**, 11.06.1927'den naklen Trask, **The United States' Response to Turkish...**, s.56.

³¹ **New York Herald Tribune**, 23 Haziran 1927.

harekette bulunmadı. Çünkü onlar arkadaştı ve Gerard Grew'e Türkiye'ye yapılan atamanın Senato'da onaylanmasına muhalefet etmeyeceğine dair söz vermişti.³²

Grew'in Türkiye'ye büyükelçi olarak tayin edilmesi kararı Amerikan basınında, Türkiye'ye önceden beri düşmanlık kampanyası yürütenlerin dışında, genellikle gayet olumlu biçimde değerlendirildi. Örnek vermek gerekirse, 20 Mayıs tarihli New York Times "*Dışişleri Müsteşarı Joseph C. Grew'in büyükelçi olarak Türkiye'ye tayini, geniş bir tecrübeye sahip bulunan bir profesyonel diplomatın sahaya dönüşü manasına gelmektedir. Kendisi Lozan Anlaşması'nın oluşturulmasıyla sonuçlanan konferanslara iştirak etmesi sayesinde Türkiye'nin yeni uluslararası statüsüyle ilgili karışık meselelerde ve bu ülkenin ABD ile olan ilişkilerinde özellikle bilgi sahibi durumdadır. Senato'nun bu anlaşmayı onaylayamamış olması bu durumu bir dereceye kadar anormal bir halde bırakmıştır. Grew, geçmişte edinmiş olduğu tecrübeyi iki ülke arasında hâlâ muallakta olan sorunların çözülmesi için tatmin edici metotların organize edilmesinde şüphesiz kullanacaktır.*" diye yazmaktaydı.³³

Grew'in atanması, Türkiye'de de olumlu karşılandı. Kimi Türk gazeteleri Grew'ün Musevi asıllı Amerikalılardan olmadığına ve ABD'nin artık Türkiye'ye Yahudi elçiler gönderme geleneğinden ayrıldığına değindiler.³⁴ İstanbul'daki "*American Chamber of Commerce*" tarafından çıkarılan "*Levant Trade Review*" adlı dergide yayınlanan bir makalede de görüldüğü gibi, Türkiye'deki Amerikalılar da bu atamayı gönülden desteklediler.³⁵

Grew New York'tan 1 Ağustos 1927'de ailesiyle birlikte ayrılırken ortam çok gergindi. Çünkü bazı Ermeniler düzenledikleri bir mitingde, kamuoyunun dikkatini çekmek için Türkiye Büyükelçisi'ni ya da Grew'i ya da her ikisini birden öldürmekten bahsetmişlerdi. Bu

³² Joseph C. Grew, *Turbulent Era, A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945*, Londra 1953, s.744.

³³ *New York Times*, 20.05.1927.

³⁴ Şimşir, "*Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması...*", s.326.

³⁵ "*Arrival of Ambassador Grew*", *Levant Trade Review*, Sayı: 15, Eylül, İstanbul 1927, s. 371-373.

yüzden Grew'e gemi hareket edinceye kadar bir gizli servis ajanı ile bir bomba uzmanı eşlik ettiler.³⁶

Grew'in bindiği gemi Londra, Cenova ve Venedik limanlarına uğradıktan sonra, 18 Eylül'de İstanbul'da demir attı. Büyükelçi, buradan 21 Eylül akşamı Anadolu Ekspresi'yle Ankara'ya hareket edinceye kadar geçen süreyi, beraberinde getirdiği eşyaları yerleştirerek ve Amiral Bristol'dan kalan kadroyu tanıyarak geçirdi.³⁷ 22 Eylül'de Ankara'da Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Bey'le görüşen Grew, Atatürk Ankara'da olmadığından ona güven mektubunu sunamadı ve İstanbul'a geri döndü.³⁸

8 Ekim'de Grew Ankara'ya tekrar geldiğinde, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı yetkilileri kendisine, Atatürk'e yapacağı konuşmanın metninde bazı değişiklikler yaptırttı.³⁹ Öncelikle metinde iki defa geçen "*Türk Hükümeti'nin yanında ikâmet edeceğim*" ibareleri "*Ekselansları Cumhurbaşkanının yanında ikâmet edeceğim*" olarak değiştirildi. İkinci olarak da, "*Cumhurbaşkanının benimle işbirliği yapmasını ümit ediyorum*" ibaresi "*Cumhurbaşkanının beni destekleyeceğini ümit ediyorum*" olarak düzeltilti. Bir diğer değişiklik de, Başkan Coolidge'ın Atatürk'e Grew için yazdığı güven mektubunun zarfı üzerinde yapıldı. Buna göre, mektubun üzerindeki "*Mustafa Kemal Paşa*" ibaresi yerine "*Gazi Mustafa Kemal*" yazıldı.⁴⁰

Bundan sonraki dört günü Ankara'nın tarihi yerlerini gezerek ve dinlenerek geçiren Grew, 12 Ekim'de Başkan Coolidge tarafından

³⁶ Grew, *Turbulent Era...*, s. 710.

³⁷ a.g.e., s.712-715. ABD'nin ilk Türkiye Büyükelçisi şu kadroyla göreve başladı: Sheldon Crosby (danışman), F. Lamot Belin ve Ernest Ives (birinci sekreterler), Jefferson Patterson (ikinci sekreter[izne ayrılmış]), Albay Frederic Smith (askeri ateşe), Gardner Richardson (ticarî ateşe), Keeler (ticarî ateşe yardımcısı), Thomas Cole (başkâtip), Duncan Laing (dosya kâtipi), Hyman Goldstein (şifre memuru), Mrs. Roums ve Ali Nuri Bey (tercümanlar), Frances Maher ve Miss Bell (stenocular), Hamza, Hasan, Ahmet, Şakir ve Baltazar (hademeler), Dimitrov (kurye), Nubar (itfaiyeci), Onnik (odacı), Giovanni Kermitch ve Petro Nilerovitch, Betty Carp (sekreter) a.g.e., s. 716.

³⁸ Grew, a.g.e., s.722.

³⁹ Bu konuşmanın değişiklikler yapılmış metni için bkz: EK-4; Bu konuşmaya Atatürk'ün verdiği cevap için bkz. EK-5.

⁴⁰ Grew, a.g.e., s.729. Grew için Coolidge tarafından Atatürk'e yazılan güven mektubu için bkz. EK-6.

kendisi için yazılan güven mektubunu Atatürk'e sunmak üzere Çankaya'ya çıktı. Grew Atatürk'le bu ilk karşılaşmasını hatıratında şöyle anlatıyor:

*"(Çankaya'daki) evin girişinde Cumhurbaşkanı'nın Sekreteri Tefvik Bey, Yaver ve diğer yetkililer tarafından karşılandık. Çok geçmeden Cumhurbaşkanı'nın odasına alındım ve kendisini çalışma masasının önünde buldum; sağında Tefvik Rüştü Bey, solunda ise Saffeti Ziya Bey, Tefvik Bey ve Yaver yer almaktaydı. Protokole göre içeriye girerken belirli noktalarda üç defa eğilerek selam vermem gerekiyordu. Bu kurallara harfiyen uydum. Halinin tam ortasında, Cumhurbaşkanı'nın karşısında yerimi aldım ve ardından Saffeti Ziya Bey'in bir şaheser olduğunu söyleme nezaketini gösterdiği konuşmamı İngilizce olarak okudum. Ardından Tefvik Rüştü Bey konuşmamı Türkçe'ye çevirdi. Akabinde Cumhurbaşkanı kendi cevabını ağır bir soğuk algınlığından muzdarip olduğu için, kısık bir sesle Türkçe olarak okudu. Sonra Tefvik Rüştü Bey Cumhurbaşkanı'nın cevabını Fransızca'ya tercüme etti. İtimatnamemi takdim edip Cumhurbaşkanı ile el sıkıştıktan sonra gayri resmî konuları konuşmaya başladık."*⁴¹

Grew hatıratında bu ilk karşılaşmada Atatürk'ün yüzündeki güç ve kararlılık ifadesinden çok etkilendiğini yazıyor. Grew'e göre Atatürk'ün her türlü güçlüğün üstesinden gelebilecek bir surat ifadesi vardı. Atatürk de Grew'den hoşlanmış olacak ki, 15 Ekim'de Büyük Nutku'nu TBMM'de okurken, kendi özel locasını Rusya Büyükelçisi Souritz'le birlikte Grew'e bıraktı.⁴²

ABD Büyükelçisi bu şekilde Türkiye'de görevine başladıktan sonra sıra Türk Büyükelçisi'ne gelmişti. Türk-Amerikan ilişkilerinin karşılıklı ve tam olarak kurulabilmesi için, Türk Büyükelçisi'nin de ABD Başkanı'na güven mektubunu sunarak göreve başlaması gerekiyordu.

2. Ahmet Muhtar Bey'in Atanması ve Göreve Başlaması

ABD'nin Grew'u Türkiye'ye göndermeye karar verdiği günlerde, Türk Hükümeti de 25 Mayıs 1927 günü Ahmet Muhtar Bey için ABD'den onay istedi. Amerikan Hükümeti bu seçimi hemen kabul etti.

⁴¹ a.g.e., s.730-731.

⁴² a.g.e., s.735-736.

Çünkü Ahmet Muhtar Bey o yıllardaki Türk diplomatlarının en seçkinlerinden ve en tecrübelilerinden biriydi. 57 yaşındaki Ahmet Muhtar Bey'in arkasında otuz yılı aşkın bir diplomatlık tecrübesi vardı.⁴³ Grew ise Muhtar'ı biraz fazla resmî bulsa da, onun Türk diplomatlarının duayenlerinden birisi olduğundan da şüphe etmiyordu.⁴⁴

ABD'ye büyükelçi olarak atandığı 1927 Haziranında açıklanan Ahmet Muhtar Bey'in görevine başlaması oldukça gecikti. Nitekim Grew Türkiye'ye geldiği zaman Muhtar henüz yola çıkmamış bulunuyordu. Grew'un Ankara'da ilk işi Muhtar'ın da bir an önce görevi başına yollanmasını istemek, bu konuda üst üste girişimlerde bulunmak oldu. Çünkü Amerikan Hükümeti Muhtar'ın ABD'ye gelişinin gecikmesinden rahatsız olmaya başlamıştı.⁴⁵

Grew Muhtar'ın hazırlıklarını tamamlamak için geciktiğini düşünüyordu. Bu bir bakıma doğrudu. Amerikan Büyükelçisi Türkiye'de hazır bir kadro bulmuş, Amiral Bristol'un işleyen diplomatik temsilciliğini devralmış olduğu halde; Türkiye Washington'da yeniden bir büyükelçilik açmak durumundaydı. Bunun kadrosunun oluşturulmasından yerleşmesine kadar çeşitli hazırlık işleri vardı. Bu işler Muhtar Bey'in ABD'ye gidişini biraz geciktirmişti. Ama gecikmenin bu idari nedenlerinin yanı sıra bir de siyasal nedeni vardı. Türkiye ABD'deki kışkırtmaları, kaynaşmaları kolluyordu. Türk-Amerikan

⁴³ Şimşir, *a.g.m.*, s. 327. Ahmet Muhtar Bey 1870 yılında doğdu. 1890'da Mülkiye'yi bitirip Hariciye Nezareti'ne girdi. Bu arada İstanbul Hukuk Mektebini de bitirdi. Çeşitli iç ve dış görevlerde bulunduktan sonra elçiliğe yükseldi. 1911'de Atina Elçiliği'ne, 1913'te vekâleten Lahey Elçiliği'ne, 1918'de Ukrayna Elçiliği'ne atandı. Mütâreke Dönemi'nde bir süre açıkta kaldı. Kasım 1919'da İstanbul Mebusluğu'na seçildi. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İngilizlerce basılmasından bir süre sonra Anadolu'ya geçti. Ankara'da mebusluğunun yanı sıra Hariciye Vekâleti Vekilliği'ne getirildi. Kasım 1921'de TBMM Hükümeti'nin Tiflis Mümessilliği'ne, Kasım 1922'de Ali Fuat Cebesoy'dan boşalan Moskova Büyükelçiliği'ne atandı. 1924 yılında bu görevden ayrılarak İstanbul Mebusu olarak TBMM'ye geri döndü. Bu görevde bulunduğu sırada Washington Büyükelçiliği'ne atandı. Şimşir, *a.g.m.*, s.327.

⁴⁴ Şimşir, *a.g.m.*, s. 327-328. Ahmet Muhtar'ın belki de en büyük eksikliği, tıpkı Joseph Grew gibi, görevli gittiği ülkenin dilini bilmemesiydi. Bu durumun Grew için değilse bile Muhtar için sıkıntı yaratmış olması kuvvetle muhtemel. Çünkü ileride de değinileceği gibi, Türkiye o dönem Amerikan sermayesine şiddetle ihtiyaç duyuyordu ve Amerikalı işadamlarının büyük çoğunluğu Muhtar'ın yabancı dili olan Fransızca'yı bilmiyorlardı.

⁴⁵ *a.g.m.*, s.328.

ilişkilerinin yeniden kurulmasına karşı ABD’de yürütülen protesto kampanyasının yatışmasını bekliyordu.⁴⁶

Grew bu gecikmenin kendi atamasının Senato’da onaylanmasına karşı çıkanların elini güçlendireceği konusunda Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’i ikna edince, Ahmet Muhtar Bey’e bir an önce yola çıkması talimatı verildi. Bunun üzerine Ahmet Muhtar Bey 1927 Kasımının ortalarında “*Leviathan*” isimindeki gemiyle İstanbul’dan ayrıldı.⁴⁷

Ahmet Muhtar Bey 28 Kasım 1927’de New York’a geldiği sırada, Türkiye karşıtlarının daha önce bahsedilen faaliyetleri nedeniyle ortam gergindi. Bu yüzden Türk Büyükelçisi olağanüstü güvenlik önlemleri alınarak karşılandı. Büyükelçi, Amerikan topraklarındaki bu ilk anlarını Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği bir raporda şöyle anlatıyordu: “*İskelede yürüdümüzde (varışımızda) etrafımızın kordon altına alındığı mahsus etti (görüldü). Orada müntezir bulunan (bekleyen) otomobillere hemen atladık. Zırhlı ve mitralyözlü (makineli tüfekli) motosikletlere râkib (binen) ve dört tarafımızı muhat (çevreleyen) uzun bir polis kâfilesi bizimle beraber harekete geldi. Caddelerde bu merâkib ıslıkları (araç klaksionları) ile hep birden kopardıkları bir vaveylâ (yaygara) içinde istasyona doğru koşuyorduk. Rehğüzârımıza müsadif (yolda karşılaştığımız) bütün tramvaylar, otomobiller, arabalar bize yol vermekle mükelleftiler. Otomobilimizi vaktiyle İngiltere veliahtını taşıyan şoför yıldırım süratı ile idare ediyordu. İstasyonda yine kesif bir kordon içinde, etrafımız bütün sivil memurlarla muhât (çevrilmiş) olarak trene bindik. Bu geçtiğümüz (gezi) esnasında fotoğrafçılar her taraftan magnezyumlar tutuşturuyorlar, istasyon âdeta yamıyordu. Washington’a kadar refakatimizde bulunan aynı memur bu istikbâlin (karşılamanın)*

⁴⁶ *a.g.m.*, s.329. Joseph Grew hatıratında, bu atamanın gecikmesiyle ilgili olarak, Ahmet Muhtar’dan duyduğu, pek de gerçekçi olmadığını değerlendirdiğimiz, bir nedenden daha bahsediyor. Buna göre Ahmet Muhtar’ın ABD’de kalacağı yer ve kullanacağı araba için gerekli paranın miktarına karar verilemiyordu. Bu kararı yeni kurulacak hükümetin vermesi istendiğinden, Ahmet Muhtar bekletiliyordu. Grew, *Turbulent Era...*, s.745.

⁴⁷ De Novo, *a.g.e.*, s. 237. Büyükelçilik Müsteşarı Bedii Bey, Başkâtip Kadri Rıza Bey, İkinci Kâtip Kemal Cenânî Bey ve eşleri de aynı gemide yolculuk ediyorlardı. Şimşir, *a.g.m.*, s.329.

*yalnız rüesa-yı hükümete (devlet başkanlarına) yapıldığını izah ediyordu.*⁴⁸

Bu karşılama dan kısa bir süre sonra, 5 Aralık 1927 günü Türk Büyükelçisi ABD Başkanı Calvin Coolidge'a güven mektubunu sundu.⁴⁹ Böylece Türk-Amerikan diplomatik ilişkileri kurulmuş oldu.

C. Değerlendirme

ABD, 17 Şubat 1927'de notalar teati edilinceye kadar yeni Türk devletiyle diplomatik ilişki kurmaya yanaşmadı. Amerikalı yetkililer bu gecikmeyi ABD'deki Türk aleyhtarı ortamdan kaynaklanıyormuş gibi göstermeye çalışsalar da asıl neden, bölümün başında da ifade edildiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk üç yılında içte ve dışta bazı sıkıntılar yaşamasıydı. ABD, Türkiye'nin ayakta kalıp kalamayacağını görmek istediğinden beklemeyi tercih etti.

ABD'nin Türkiye'nin ihracatındaki hatırı sayılır yerinin etkisiyle bu beklemeye müsamahakâr yaklaşan Türk Hükümeti, aynı tutumu Türk-Amerikan Lozan Anlaşması Senato'da reddedildikten sonra da izledi. Bu anlayışlı yaklaşıma Amiral Bristol'un İsmet Paşa ile Lozan'dan beri süregelen dostluk ilişkisi de eklenince iki ülke arasında diplomatik ilişkileri tesis edecek bir formül bulunması hiç de zor olmadı.

Amerikan Anayasası'nda Hükümet'in yaptığı geçici anlaşmaların Senato'da onaylanması gibi bir zorunluluk bulunmuyordu. Bunun farkında olan Amerikan Hükümeti Türkiye'deki temsilcisine bu ülkeyle, diplomatik ilişkileri tesis edecek ve ticarî ilişkilerdeki statükoyu sürdürecektir birer geçici anlaşma imzalaması talimatını verdi. Böylece Senato'daki muhalefet devre dışı bırakılmış ve diplomatik ilişkiler tesis edilmiş oldu.

Diplomatik ilişkilerin resmen tesis edilmesi, ilişkilerin seyrini normalleştirmek adına önemli bir mihenk taşı oldu. Artık ABD, Türkiye ile ilişki kurup kurmama konusundaki kararsızlığını geride bırakmıştı.

⁴⁸ DBA, Washington Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'den Hariciye Vekili'ne Rapor, 27.12.1927.

⁴⁹ Bu güven mektubu için bkz. EK-7; Ahmet Muhtar'ın bu güven mektubunu Başkan Coolidge'a sunarken okuduğu söylev için bkz. EK-8; Coolidge'ın söz konusu söyleve verdiği cevap için bkz. EK-9.

Kararsızlık döneminde ilişkilerin yalnızca ticarî boyutu öne çıkarken, diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra, siyasî ve kültürel ilişkiler de önem kazanmaya başladı. Bundan sonra Amerikalı yöneticiler siyasî ve kültürel alanlarda önceden beri süregelen meseleleri çözüme kavuşturmayı gerçekten istemeye başladılar ve ABD'deki Türk düşmanlarının Senato'daki etkisini azaltmaya karar verdiler. Çünkü, önemli badireleri geride bırakan Türkiye'nin Ortadoğu'daki önemi her geçen gün artıyordu ve ABD Ortadoğu'da yıldızı parlamaya başlayan bu ülkeyle Avrupa'nın önde gelen savaş yorgunu devletlerinin kurduklarından daha yakın ilişkiler kurabileceğinin farkındaydı. Böylece ABD, Ortadoğu'da II. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulayacağı politikaların da alt yapısını oluşturmuş olacaktı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM **SIYASÎ İLİŞKİLER** **(1928-1938)**

Türkiye ve ABD, aralarında diplomatik ilişkiyi tesis ettikten sonra her geçen gün ikili ilişkilerini daha da derinleştirdiler. Ancak, ikili ilişkilerdeki bu yakınlaşma diğer devletlerin de dahil olduğu siyasî problemler ortaya çıktığında, yerini resmî bir tarafsızlık politikasına bıraktı. Bunun nedeni ABD'nin Avrupa meselelerinden uzak durmak istemesiydi. ABD çıkarlarını doğrudan ilgilendiren konular dışında siyasî meselelere karışmak istemiyordu. Bu yüzden 1928-1938 döneminde Türk-Amerikan siyasî ilişkilerinin konu başlıkları yalnızca “*Bir Hakemlik ve Uzlaşma Anlaşması İmzalamak Üzere Yapılan Neticesiz Müzakereler*”, “*Briand-Kellogg Paktı*”, “*ABD Genelkurmay Başkanı Mac Arthur'un Türkiye Ziyareti*” ve son olarak “*Montrö Boğazlar Sözleşmesi*”nden oluşmaktadır.¹

A. Bir Hakemlik ve Uzlaşma Anlaşması İmzalamak Üzere Yapılan Neticesiz Müzakereler

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan kısa bir süre sonra, ABD ise XX. yüzyılın başından itibaren mümkün olduğunca çok devletle hakemlik ve uzlaşma anlaşmaları imzalamaya başladılar. Böylece her iki devlet de, diğer devletlerle olan ikili ilişkilerinde yaşayabilecekleri sorunları barış içinde çözmeyi hedefliyordu. Bu maksatla Türkiye 1928'de İsviçre ve İtalya ile; 1929'da Macaristan, Bulgaristan ve Almanya ile; 1930'da Fransa, İspanya ve Yunanistan ile; 1931'de Çekoslovakya ve Belçika ile; 1932'de İran, İsveç, Danimarka ve Hollanda ile; 1933'te de Norveç, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ile hakemlik ve uzlaştırma anlaşmaları imzaladı.² ABD ise Elihu Root'un Dışişleri Bakanlığı zamanında (1905-1909) 25 ülkeyle hakemlik anlaşmaları, William Jennings Bryan'ın Dışişleri Bakanlığı zamanında

¹ Bu konu başlıklarıyla ilgili olarak burada zikredilmesi gereken eserler Roger Trask'ın “*The United States' Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*” ve Harry Howard'ın “*Turkey, the Straits and US Policy*” ismini taşıyan kitaplarıdır. Trask'ın ve Howard'ın eserlerinin temel özelliği işledikleri konuyu son derece karmaşık bir şekilde anlatmalarıdır. Bu bölümde, bir yandan konular daha kolay anlaşılır bir hale getirilecek, bir yandan da elden geldiğince bu iki yazarın atıfta bulunulmamış olduğu kaynaklardan yararlanarak konunun farklı yönleri ortaya konulacaktır.

² İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, Ankara 2000, s.354-357.

(1913-1915) 30 ülkeyle uzlaştırma anlaşmaları, Frank B. Kellogg'un (1925-1929) ve Henry L. Stimson'un (1929-1933) Dışişleri Bakanlıkları zamanında da 15 ülkeyle uzlaştırma anlaşmaları imzaladı.³

ABD'nin bu politikasının da bir gereği olarak Büyükelçi Grew, en son 20 Şubat 1927'den itibaren 15 ay daha uzatılan ticarî modus vivendinin geçerlilik süresinin bitmek üzere olduğu 1928'in Nisan ayında, Tevfik Rüştü Aras'a ABD'nin Türkiye ile bir hakemlik ve uzlaşma anlaşması imzalamak istediğini söyledi.⁴ Amerikan tarafı bu anlaşma teklifinin Türkiye'nin ticarî modus vivendinin uzatılmasını kabul etmesini kolaylaştıracağına inanıyordu.⁵ Çünkü *"bu anlaşma Türkiye'ye ABD ile anlaşma ilişkisine girmiş olmanın da tatminini yaşatacaktı."*⁶

Aras, Türkiye'nin bu teklifi bir şartla kabul edeceğini söyledi. Bu şarta göre ABD'nin anlaşmayı Ermenilerle ilgisi olan herhangi bir meseleye uygulamasını imkânsız hale getirecek bir formül bulunmalıydı.⁷

Söz konusu şart Amerikan Hükümeti tarafından derhal reddedildi. Bunun üzerine Türk tarafı ABD'nin gönderdiği anlaşma taslağını derinlemesine inceleyerek talebini daha spesifik hale getirdi. Şöyle ki; taslak hakemlik sözleşmesinin ikinci maddesinde *"bu anlaşma tarafların yerel yetki sahasına giren hususlara uygulanmayacaktır"* şeklinde bir ibare bulunuyordu. Türk tarafı bu *"yerel yetki sahası"* kavramının çok

³ Julius W. Pratt, *A History of United States Foreign Policy*, New Jersey 1980, s. 223, 224, 274.

⁴ NARA, M 365, Roll 2, File 711.6712A, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 20.04.1928.

⁵ Gerçekten de Türkiye 25 Nisan 1928'te ticarî modus vivendinin 10 Nisan 1929'a kadar yeniden uzatılmasını kabul etti. T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 18, 01, 01, 028, 25, 2, Kararname, 25.04.1928. Türkiye Cumhuriyeti İcrâ Vekilleri Heyeti bu modusun da süresinin dolmak üzere olduğu 3 Nisan 1929'da söz konusu modusu oniki ay daha uzatmaya karar verdi. T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 18, 01, 02, 3, 21, 6, Kararname, 03.04.1929. 1 Ekim 1929'da Türk-Amerikan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması imzalandığında bu modus geçerliliğini yitirdi.

⁶ NARA, M 365, Roll 2, File 711.6712A, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 26.03.1928.

⁷ NARA, M 365, Roll 2, File 711.6712A, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 20.04.1928.

genel bir ifade olduğunu ve bunun açılması gerektiğini savundu.⁸ Çünkü korkulan oydu ki ABD, böyle genel bir ifadeyi istismar ederek, Türkiye’den göç edip Amerikan vatandaşlığına geçen Ermenilerin Türkiye’den tazminat talepleri konusunu üçüncü bir devlet ya da kuruluşun hakemliğine götürebilirdi. Türkiye’ye göre bu kavram, tarafların egemenlik haklarını ve uluslararası hukuk kurallarıyla devletlerin kendi yetki alanı içinde olduğu kabul edilen özellikle göç, vatandaşlık ve gümrük gibi konuları da içerecek şekilde genişletilmeliydi. Böylece hangi konuların kendi egemenlik sahası içinde olduğuna taraflar kendileri karar verebileceklerdi.⁹ Ayrıca Türkiye, ABD’nin öne sürdüğü “*yerel yetki sahası*” gibi *muğlâk* bir kavramı kabul ettiği takdirde, Avrupa devletleriyle yapacağı hakemlik ve uzlaştırma anlaşmalarında da aynı ibareyi kabul etmek zorunda kalacağından endişe etmekteydi.¹⁰

ABD Türkiye’nin bu teklifini de müzakerelerin başından beri öne sürdüğü şu nedenle kabul etmedi. Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na göre “*Bir devletin hassasiyet ya da endişelerine göre hakemlik ve uzlaştırma anlaşmalarının metinlerini değiştirmek, ABD’nin Latin Amerika dışındaki bütün devletlerle birbiriyle tamamen aynı hakemlik ve uzlaştırma anlaşmaları imzalamaya yönelik programına zarar verebilirdi.*”¹¹ Bu tez Türkiye’yi tatmin etmeyince müzakereler geçici olarak durduruldu.

Müzakereler, Türk tarafının yeni bir teklif daha sunmasıyla Ocak 1929’da yeniden başladı. Buna göre Türkiye Hakemlik ve Uzlaştırma Anlaşması’nın yalnızca anlaşmanın imzalandığı tarihten sonra meydana gelecek meseleler için geçerli olmasını istiyordu.¹² Çünkü ABD henüz, Türkiye’deki Amerikan vatandaşlarına kapitüler hakların verildiği 1830 Osmanlı-Amerikan Anlaşması’nın yürürlükten kalktığını resmîyetle

⁸ T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 18, 01, 01, 030, 58, 16, Karanname, 23.09.1928.

⁹ NARA, M 365, Roll 2, File 711.6712A/19, Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi’nden ABD Dışişleri Bakanı’na, 24.06.1928.

¹⁰ NARA, M 365, Roll 2, File 711.6712A/25, Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi’nden ABD Dışişleri Bakanı’na, 03.07.1928.

¹¹ NARA, M 365, Roll 2, File 711.6712A/19, ABD Dışişleri Bakanı’ndan Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi’ne, 25.04.1928.

¹² T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 18, 01, 02, 1, 11, 22, Karanname, 03.01.1929.

kabul etmemiş durumdaydı. Bu yüzden Türkiye ABD'nin, tehcir edilen Amerikan vatandaşı Ermeniler'in mülklerinden kaynaklanan meseleleri gündeme taşımamasını imkânsız hâle getirmek istiyordu.¹³

ABD Türkiye'nin diğer teklifleri gibi bu teklifini de reddedince müzakereler 1929 yılı sonunda kesildi. 1932'de Yerleşme ve İkamet Anlaşması'nın onaylanmasından sonra bir ara müzakerelerin yeniden başlatılması gündeme geldiyse de, o yıllar itibarıyla iki ülke ilişkilerinin daha sağlam bir temele oturmuş olması nedeniyle, Türkiye ve ABD arasında bir hakemlik ve uzlaştırma anlaşması yapılmasının gerekliliği ortadan kalktı.¹⁴

B. Briand-Kellogg Paktı

1928-1938 döneminde uluslararası politika çerçevesinde Türk-Amerikan ilişkilerinin diğer bir konu başlığı da Briand-Kellogg Paktı ve Türkiye'dir. ABD'nin hakemlik ve uzlaştırma anlaşmaları programıyla yakından ilgisi olan bu pakt, adını onun yapılmasında başlıca rolü oynayan ABD Dışişleri Bakanı Frank Kellogg ve Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'dan aldı.

Briand, ABD'nin 1. Dünya Savaşı'na girişinin onuncu yıldönümü olan 6 Nisan 1927'de Amerikan basını aracılığıyla Kellogg'a bir saldırmazlık anlaşması teklif etti.¹⁵ Kellogg bu tekliften başlıca iki nedenden dolayı hoşnutsuzluk duydu. Öncelikle; ABD ve Fransa arasında tesis edilmek istenen sürekli barış aslında negatif askerî bir ittifak anlamına geliyordu. Şöyle ki, ABD Fransa'ya hiçbir şartta saldırmamaya söz verdiği takdirde, ileride bir savaş çıktığı zaman Fransa'nın karşısındaki bir ittifakta bulunmamayı da taahhüt ediyor ve kendini hukuken bağlamış oluyordu. İkinci olarak Briand'ın bu teklifi basın yoluyla yapması diplomatik teamüllere tamamen aykırıydı. Briand böylece büyük çoğunlukla savaş karşıtı olan Amerikan kamuoyu

¹³ NARA, M 365, Roll 2, File 711.6712A/40, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Şefi'nden Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne, 06.11.1929.

¹⁴ Trask, *The United States' Response to Turkish ...*, s.222.

¹⁵ Aslında Briand bu fikri Senatör Borah, Filozof John Dewey, Şikago Barosu avukatlarından Salmon O. Levinson, Kolombiya Üniversitesi Rektörü Nicholas Murray Butler ve Carnegie Endowment adlı kuruluştan James T. Shotwell gibi savaş karşıtı Amerikalılardan etkilenecek ortaya atmıştı. Robert H. Ferrell, *America as a World Power, 1872-1945*, Kolombiya 1971, s. 217.

vasıtasıyla ABD Hükümeti üzerinde baskı kurmak istiyordu ki, bunu da başardı. Bu baskı yüzünden Kellogg Briand'ın teklifine kayıtsız kalamadı ve Briand'ın bu kurnaz teklifine karşı aynı kurnazlıkta bir teklif sundu. Şöyle ki, söz konusu Saldırmazlık Anlaşması, ABD ve Fransa'dan başka bir çok devletin de imza atacağı bir belge haline getirilecekti.¹⁶ Böylece, ABD Milletler Cemiyeti'ne katılmamış olmasının dünyada meydana getirdiği kırılganlığı azaltacak ve kendisine ait olan hakemlik ve uzlaştırma anlaşmaları programını da desteklemiş olacaktı.¹⁷

Anlaşma ABD, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya, Çekoslovakya ve Japonya tarafından 28 Ağustos 1928 günü Paris'te imzalandı ve o devletlerce onay işlemleri tamamlanınca 1929 yazında yürürlüğe girdi.¹⁸

İki tane önemli maddesi olan Anlaşma'nın giriş bölümünde, amacı açıkça belirtildikten sonra, birinci maddesiyle önce uyuşmazlıkların çözümü için savaşa başvurma yolu kınanmakta, sonra da savaşın ulusal çıkarlar için bir araç olarak kullanılmaması hükmü ortaya konulmaktaydı.¹⁹ İkinci maddede ise, savaşa başvurulmayacağına göre, uyuşmazlıkların barışçı yollardan çözülmesi gerektiği belirtilmekteydi.²⁰

¹⁶ Pratt, a.g.e., s. 275-276.

¹⁷ Bu teklif karşısında Briand'ın yapabileceği pek bir şey yoktu. Kellogg Nobel Barış Ödüllü Briand'ı aynı taktikle, yani büyük çoğunlukla savaş karşıtı olan Fransız kamuoyunu yönlendirerek, çok taraflı bir anlaşmaya imza atmaya mecbur bıraktı. Robert H. Ferrell, *American Diplomacy, A History*, New York, 1975, s. 515-517.

¹⁸ Soysal, a.g.e., s. 358. Anlaşmaya, sonradan elliyi aşkın devlet taraf oldu ki, bunlar o zaman hemen hemen dünyadaki tüm devletleri oluşturunuyordu. a.g.e. s. 359.

¹⁹ Anlaşmanın metni için bkz. *Düstur*, III. Tertip, C. 10, s.200-203.

²⁰ a.g.e., s.358. Briand-Kellogg Paktı'na katıldığını bildiren ilk devlet Sovyetler Birliği oldu. Batılı büyük devletlerin kendisine düşmanca tutumundan ve olası bir siyasal tertibinden kuşkulanan Sovyetler Birliği bu anlaşmanın yapılmasıyla bir ölçüde esenliğe kavuştu. Sovyetler Birliği anlaşmanın imzacısı dokuz devletin onay işlemleri sürerken, zaman kazanmak için, Doğu Avrupa'daki komşuları ile bölgesinde barışçı bir dayanışma havası yaratmak istedi ve bu amaçla 9 Şubat 1929 günü Moskova'da Estonya, Letonya, Polonya ve Romanya ile bir protokol yaptı. Bu protokole Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı vekilinin adını anımsatmak üzere, "Litvinof Protokolü" denilmektedir. Sovyetler Birliği Litvinof Protokolü'ne Türkiye'nin katılmasını önerince, Türk hükümeti bu protokolü, hem büyük komşusu ile ilişkilerinde yeni bir güvence kaynağı olarak gördüğü, hem de ona katılmayı Sovyetler Birliği ile uyum içinde sürdürdüğü dış politikasının bir gereği saydığı için öneriyi sevinçle kabul etti. Protokol Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce 1 Nisan 1929 günü onaylandı. Protokolün yürürlüğe

Bu maddeler Türkiye'ye göre olası bir savaşı engellemek için yetersizdi. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, halen müzakerelerin devam ettiği Nisan ayında, Associated Press Haber Ajansı'ndan Dorothy Ring'le yaptığı bir röportajda Türkiye'nin görüşlerini açıklamıştı. Buna göre söz konusu anlaşmaya tarafsızlıkla ilgili bir madde eklenmeliydi. Şöyle ki; bir devlet diğerine saldırdığı zaman öteki imzacı devletler tarafsız kalmalıydı. Büyükelçi Grew daha sonra Aras'la yaptığı bir görüşmede böyle bir teklifin müzakereleri iyice zorlaştıracaklarını söyleyince bu konu bir daha gündeme gelmedi.²¹

Paktın imzalanmasından kısa bir süre önce Grew, ABD Dışişleri Bakanlığı'na Türkiye'nin de paktın kurucu üyeleri arasına dahil edilmesini teklif etti. Grew'e göre bu kabul edildiği takdirde bazı olumlu sonuçlar elde edilecekti: Birinci olarak, ABD'nin Türkiye'deki prestiji artacaktı. İkinci olarak, Ortadoğu'nun en güçlü ülkesi olan Türkiye'yi pakta dahil etmek diğer dünya devletleri üzerinde müspet tesirler yaratacaktı. Son olarak da, Türkiye'nin Batılılaşma süreci desteklenecek ve Türkiye Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırılacaktı.²² Grew'in bu teklifi, Türkiye'nin kurucu üyeler arasına dahil edilmesinin diğer devletler için de emsal teşkil edeceği gerekçesiyle reddedildi.²³

27 Ağustos 1928'de Grew Aras'a, Türkiye'nin Briand-Kellogg Paktı'na, kurucu üyeleri arasında olmasa bile, katılmasını teklif etti. Aras, on gün sonra cevaben, Türkiye'nin Pakt'a herhangi bir rezerv koymadan katılmak istediğini söyledi. Amerikan Senatosu 16 Ocak 1929'da Pakt'ı onayladıktan üç gün sonra da TBMM aynı eylemi gerçekleştirdi. Pakt 24 Temmuz 1929'da Beyaz Saray'da yapılan törenden sonra yürürlüğe girdi.²⁴

konulmasıyla ilgili işlemler tamamlanınca da, Türkiye 3 Temmuz 1929'da onun bağıtlı taraflarından biri oldu. a.g.e. s.359.

²¹ NARA, M 365, Roll 2, File 711.6712Anti-War/3, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 25.04.1928.

²² NARA, M 365, Roll 2, File 711.6712Anti-War/5, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 11.08.1928.

²³ NARA, M 365, Roll 2, File 711.6712Anti-War/6, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne, 13.08.1928.

²⁴ Trask, *The United States' Response to Turkish ...*, s.224-225.

“*Dünyaya barış getirmeyi amaçlayan*” bu girişim 1931 Eylülünde Japonya’nın Çin’e saldırmasıyla ilk ciddi darbeyi yiyecek, bunu öteki saldırılar izleyecek ve Milletler Cemiyeti de bunlar karşında fazla bir şey yapamayacağından, sürekli barış ümitleri suya düşecekti. Briand-Kellogg ya da diğer adıyla Paris Paktı, böylece 2. Dünya Savaşı ile tarihe karışacaktı.²⁵

C. ABD Genelkurmay Başkanı Mac Arthur’un Türkiye Ziyareti

1932’nin Eylül ayında Douglas Mac Arthur’un Türkiye’ye yaptığı ziyaret, bu tarihe kadar Amerikalı devlet adamları tarafından Türkiye’ye yapılan ziyaretler arasında en üst düzeyde olanıydı. ABD’nin, “*genelkurmay başkanlığı*” gibi stratejik bir konumda bulunan bir generalini göndermesinin en önemli nedeni, Türkiye’nin 1930’dan itibaren uluslararası politikada ağırlığının artmaya başlamasıydı. Türkiye’nin artan bu ağırlığının önemli bir göstergesi, Milletler Cemiyeti’nin Türkiye’ye 1931’de üyelik teklifinde bulunması ve 1932’de de bünyesine kabul etmesiydi. Ayrıca, 1930 yılından sonra kendini gösteren revizyonist ve anti-revizyonist çıkar gruplaşmaları karşısında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün 1931 yılında formüle etmiş olduğu “*yurtta sulh, cihanda sulh*” prensibini dış siyasetinin temel dayanağı yapmış olan Türkiye, statükocu Batılı demokratik devletlerin, özellikle de ABD’nin, önem verdiği bir devlet olmaya başlamıştı.²⁶

Türkiye’nin bu artan önemi nedeniyle Mac Arthur, 1932 Eylülü başında başladığı ziyaretler dizisine Türkiye’yi de ekledi. Böylece Arthur’un gezi programındaki ülkeleri, Polonya, Çekoslovakya,

²⁵ Soysal, a.g.e., s. 358. Briand-Kellogg Paktı ve Litvinof Protokolü dışında, savaşı önleme çabalarını yansıtan bir üçüncü belge de 10 Ekim 1933 günü başlıca Lâtin Amerika devletleri olan Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika ve Uruguay’ın Rio de Janeiro’da imzaladığı “*Savaş Önleme ve Uzlaştırma Anlaşması*” oldu. Türkiye bu anlaşmaya katıldığını 21 Haziran 1935 günü Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras’ın Arjantin Dışişleri Bakanı Saavedra Lamas’a yolladığı bir mektupla bildirdi ve bu katılım TBMM’nin anlaşmayı onayladığı 20 Kasım 1935 günü kesinlik kazandı. Bu anlaşma için bkz. **Düstur**, III. Tertip, C.18, s.125.

²⁶ Necdet Ekinci, “*ABD Arşiv Belgeleri ve Değişen Dünya Siyasal Konjonktürünün Işığında Mac Arthur’un Türkiye Ziyareti ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Amerikan İlişkilerine Olumlu Etkisi*”, **Yeni Türkiye**, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı II, C. 8, Sayı: 44, Mart-Nisan, Ankara 2002, s. 512.

Romanya ve Türkiye teşkil etmiş oldu. Bu ülkelerin hepsinin Rusya'ya sınırdaş ya da çok yakın olması Rusya tarafından ABD'nin Rus karşıtı bir cephe kurma girişimi olarak algılandı. Söz konusu algılama, Türk-Rus ilişkilerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle başlayan gerilemenin, Mac Arthur'un ziyaretinden sonra hızlanmasıyla bir ölçüde doğrulanmaktadır.²⁷

Bu ziyaret öncesinde Mac Arthur'un bazı endişeleri vardı. O dönem itibarıyla Türkiye'de, yabancı askerlerin Türk askerleriyle temasta bulunmasına ve askerî tesislere yaklaşımlarına izin verilmiyordu. Oysa Mac Arthur düzenlenecek askerî bir törende Türk ordusuna hitap etmek ve Amerikan ordusunun selam ve muhabbetlerini iletmek istiyordu. ABD'deki Türk Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'e söylediğine göre, *bundan mahrum bırakıldığı takdirde pek mahzun ve mükedder (kederli)* olacaktır. Çünkü, Mac Arthur ziyaret edeceği diğer ülkelerin ordularının düzenleyeceği resmi törenlerde bu ordulara hitaben konuşmalar yapacaktı ve Türkiye'de bunu yapamadığı takdirde bir takım eleştirilerin hedefi olmaktan kurtulamayacaktı.²⁸

Mac Arthur bu endişelerle beraber 25 Eylül 1932'de "*Dacia*" isimli gemiyle Romanya'nın Köstence şehrinden İstanbul'a geldi. Limanda onu TBMM Protokol Müdür Yardımcısı Münir İbrahim Bey, İstanbul Valisi Şükrü Naili Paşa, 3. Ordu Komutanı Albay Sadık Bey ve Amerikan Büyükelçiliği yetkilileri ile askerî bando karşıladı. Mac Arthur İstanbul Valiliği ve Amerikan Konsolosluğu'na yaptığı karşılıklı ziyaretlerden sonra aynı gün trenle Ankara'ya hareket etti.²⁹

26 Eylül sabahı saat 10:30'da Ankara'ya gelen Mac Arthur, istasyonda Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Vali ve diğer yetkililer tarafından karşılandı ve Halkevi'ne götürüldü. Burada bir süre

²⁷ NARA, M 1224, Roll 9, File: 867.20111/4, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 26.08.1932.

²⁸ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 10, 267, 802, 2, İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa, 18.08.1932; NARA, M 1224, Roll 9, File: 867.20111/2, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 01.07.1932. Mac Arthur'un bu endişelerine kısmen hak verildiği için, aşağıda da belirtildiği gibi, kendisi için Ankara'da askerî bir geçit töreni düzenlendi, fakat orduya hitaben konuşmasına izin verilmedi.

²⁹ NARA, M 1224, Roll 9, File: 867.20111/8, Howland Shaw'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, 29.09.1932.

istirahat eden Amerikalı general, sıra ile Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma Bakan Vekili ve Dışişleri Bakanı'nı ziyaret etti. Hemen akabinde bu ziyaretler Halkevi'nde kendisine iade olundu.³⁰ Saat 13:45'de Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa'nın onuruna verdiği yemeğe katılan Mac Arthur'un, burada Türkiye ile ilgili sarf ettiği çok sıcak ve samimi sözlerden bazıları şöyledi: *"İki ülkenin halklarını birbirine bağlayan gizemli bir bağ bulunmaktadır. Bu bir anlaşma, deklarasyon ya da ittifak değildir. Bu bütün muhalefet, ayırma ve engellemeleri alt eden, ebedî, ruhanî yakınlık ve ilişkilerden meydana gelmektedir. Bu aynı tür şeylere olan anlatılamaz ve sıra dışı bir özlemdir. Amaçlarımız, tutkularımız ve temel özelliklerimiz aynıdır. Büyük ruhanî davalarda Türkiye ve ABD mükemmel bir uyum içindedirler. İki ülke, birbirlerini engellemeden, birbirlerine üstünlük kurmadan, birbirlerine karşı komplolar tertip etmeden, temel konuların hepsinde birbirleriyle ahenk içindedirler."*³¹

General yemekten sonra Ankara'daki birliklerin düzenlediği geçit törenine katıldı. Törenden sonra Amerikalı generalin Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya söylediği şu sözler ilgi çekiciydi: *"Bu sene altı memleket ziyaret ettim ve altı ordu gördüm. Bunlar arasında gerek teçhizat, gerek tâlim ve terbiye itibariyle Türk ordusunun derecesine varan bir diğerine tesadüf etmiş değilim.(...)Eğer diğer askerleriniz de böyle ise Türkiye için tehlike yoktur."* Bundan sonra Atatürk Orman Çiftliği'nde Millî Savunma Bakan Vekili tarafından verilen çaya katılan General, akşam treniyle İstanbul'a hareket etti.³²

Mac Arthur 27 Eylül sabahı saat 11.00'da İstanbul'a ulaştı. Burada İstanbul'un üst düzey sivil ve askerî yetkilileriyle görüşen General, saat 17.00'da Dolmabahçe Sarayı'nda Gazi Mustafa Kemal

³⁰ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 10, 1, 3, 1, İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa, 26.09.1932.

³¹ NARA, M 1224, Roll 9, File: 867.20111/8, Howland Shaw'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, 29.09.1932. Bu sözler, Amerikalı generalin ricası üzerine basında yayınlanmadı. Çünkü Şükrü Kaya'nın ifadesiyle Mac Arthur bu sözlerinin yayınlanmasını *"kendi vazife ve memleketinde haiz olduğu mevki-i resmî nokta-i nazarından(açısından) pek muvafık (uygun) bulmamış"*tı. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 10, 1, 3, 1, İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa, 26.09.1932.

³² T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 10, 1, 3, 1, İçişleri Bakanlığı'ndan Başbakanlığa, 26.09.1932.

Atatürk tarafından kabul edildi.³³ Bu, Atatürk'ün İstanbul'da yüksek mevkideki yabancı bir devlet adamını ilk kabul edişiydi. Yarım saat süren bu görüşmede konuşulanlar sonradan, 8 Kasım 1951'de Cumhuriyet gazetesinde yayınlandı. Buna göre Avrupa'nın vaziyeti hakkında ne düşündüğünü kendisine soran Mac Arthur'a Atatürk şu cevabı verdi:

“Versay Muahedesi (Anlaşması) 1. Dünya Harbi'ne sebebiyet vermiş olan âmillerden (etkenlerden) hiçbirini bertaraf edemediği gibi, bilâkis dünün başlıca rakipleri arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir. Zira, galip devletler, mağluplara sulh şartlarını zorla kabul ettirirlerken, bu memleketlerin etnik, jeopolitik ve iktisadi hususiyetlerini asla nazar-ı itibâre almamışlar ve sadece husumet hislerinden mülhem bulunmuşlardır (ilham almışlardır). Böylelikle, bugün içinde yaşadığımız sulh devresi sadece mütarekeden ibaret kalmıştır. Eğer siz Amerikalılar, Avrupa işleri ile alâkadar olmaktan vazgeçmeyerek Wilson'un programını tatbika ısrar etseydiniz, bu mütareke devresi uzar ve bir gün devamlı bir sulha müncer olabilirdi (erişebilirdi). Bence, dün olduğu gibi yarın da, Avrupa'nın mukadderatı (alın yazısı) Almanya'nın alacağı vaziyete bağlı bulunacaktır. Fevkalâde bir dinamizme malik olan bu 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli millet, üstelik millî ihtiraslarını kamçılatabilecek siyasî bir cereyana kendisini kaptırdı mı, er geç Versay Muahedesi'nin tasfiyesine tevessül edecektir (girişecektir).”³⁴

³³ Öte yandan Ekinci Atatürk-Mac Arthur görüşmesinin Yalova'da gerçekleştiğini yazmaktadır. Bkz. Necdet Ekinci, *a.g.m.*, s.514. Oysa ki, Mac Arthur Türkiye'ye gelmeden önce görüşmenin Yalova'da yapılacağı planlanmasına rağmen, Atatürk-Mac Arthur görüşmesi İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda yapılmıştır. Bkz. NARA, M 1224, Roll 9, File: 867.20111/8, Howland Shaw'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, 29.09.1932.

³⁴ *Cumhuriyet*, 08.11.1951. Cumhurbaşkanlığı Sekreteri Hikmet Bey'in Başbakanlığa gönderdiği bir yazıda da bu görüşmeden kısaca bahsedilmektedir. Fakat bu yazıya göre konuşulan başlıca konu başlıklarını Atatürk Orman Çiftliği'nin ne şartlarda oluşturulduğu, Dünya Ekonomik Buhranı'nın iki ülkeye olan etkileri ve Amerikan seçimleri oluşturdu ve Cumhuriyet gazetesinde anlatılan konulara değinilmedi. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 10, 1, 3, 1, Cumhurbaşkanlığı Sekreterliğinden Başbakanlığa, 29.09.1932. Cumhurbaşkanlığı Sekreterliği'nin kesin emin olunmayan ve siyasî tahminlere dayanan konuşmaları Başbakanlığa iletmeyeceği ve böyle bir görüşmede siyasî tahminlerin mutlaka yapılmış olduğu kanaatinde olduğundan, Cumhuriyet gazetesinde anlatılanların büyük olasılıkla doğru olduğunu değerlendirmekteyim.

Atatürk, Almanya'nın İngiltere ve Rusya hariç olmak üzere, bütün Avrupa kıtasını işgal edebilecek bir orduyu kısa bir zamanda teşkil edebileceğini, binaenaleyh harbin 1940-46 seneleri arasında başlayacağını, Fransa'nın kuvvetli bir ordu yaratmak için lâzım gelen hassaları artık kaybettiğini ve İngiltere'nin adalarını müdafaa etmek için bundan sonra Fransa'ya güvenemeyeceğini belirttikten sonra İtalya hakkında da şunları söyledi. *"İtalya, Mussolini'nin idaresi altında şüphesiz büyük bir kalkınmaya ve inkişafa (gelişmeye) mazhar olmuştur. Eğer Mussolini müstakbel bir harpte İtalya'nın zahiri heybet ve azâmetini harp haricinde kalmak suretiyle, lâyük-ı veçhile istismar edebilirse, sulh masasında başlıca rollerden birini oynayabilir. Fakat korkarım ki, İtalya'nın bugünkü şefi, Sezar rolünü oynamak hevesinden kendisini kurtaramayacak ve İtalya'nın askerî bir kuvvet yaratmaktan henüz uzak olduğunu derhal gösterecektir."*³⁵

Atatürk, ABD'nin geçen harpte olduğu gibi, bu harpte de tarafsız kalamayacağını ve Almanya'nın ancak bu Amerikan müdahalesi dolayısıyla mağlup olacağını da ilâve etti ve âdetâ kehanet derecesinde olan şu hayret verici sözleri söyledi: *"Avrupa devlet adamları, başlıca ihtilâf mevzuu olan mühim siyasi meseleleri, her türlü milli egoizmden uzak ve yalnız umurun nef'ine (menfaatine) olarak, son bir gayret ve tam bir hüsnüniyetle ele alamazlarsa, korkarım ki felâketin önü alınamayacaktır. Zira Avrupa meselesi İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki ihtilâflar meselesi olmaktan artık çıkmıştır. Bugün Avrupa'nın şarkında (doğusunda) bütün medeniyeti ve hattâ bütün maddî ve manevî imkânlarını, top yekûn ve bir şekilde cihan ihtilâli gayesi uğruna seferber eden bu korkunç kuvvet, üstelik Avrupalılar ve Amerikalılarca henüz mâlum olmayan yepyeni siyasî metotlar tatbik etmekte ve rakiplerinin en küçük hatalarından bile mükemmelen istifade etmesini bilmektedir. Avrupa'da vuku bulacak bir harbin başlıca gâlibi ne İngiltere, ne Fransa, ne de Almanya'dır. Sadece Bolşevizm'dir. Rusya'nın yakın komşusu ve bu memleketle en çok harp etmiş bir millet olarak, biz Türkler, orada cereyan eden hâdiseleri yakından takip ediyor ve tehlikeyi bütün çıplaklığı ile görüyoruz. Uyanan şark milletlerinin zihniyetlerini mükemmelen istismar eden, onların milli ihtiraslarını okşayan ve kinleri*

³⁵ Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz*, Ankara 1992, s.114; *Cumhuriyet*, 08.11.1951.

tahrik etmesini bilen Bolşevikler, yalnız Avrupa'yı değil, Asya'yı da tehdit eden başlıca kuvvet halini almışlardır."³⁶

Söz Asya'ya gelince, Mac Arthur şunları söyledi: "*Fikrinize tamamıyla iştirak ediyorum, Avrupa ile Amerika devlet adamlarının asıl tehlikeyi görmemeleri, bana da çok endişe veriyor. Böylelikle, hepimizi tehdit eden bir düşmanın büyük menfaatler temin edebileceği bir harbe doğru sürükleniyoruz. Bana öyle geliyor ki, Avrupa'da başlayacak bir harp behemehâl (derhal) Asya'ya da sirayet edecektir. Zira, büyük devletlerin Avrupa'daki mağlubiyetlerini Japonya, Asya'daki emellerini tahakkuk ettirmek için bir fırsat addedecektir. Amerika buna şüphesiz bigâne (alâkasız) kalmayacaktır. İster istemez sürükleneceğimiz böyle bir harpte ise Rusya, Asya'daki nüfuzunu genişletmeğe çalışacaktır. Eğer siyaset adamlarımız, o esnada, Rus yardımını ağır toprak tavizleri pahasına satın almamak ısrarını gösterirlerse ne âla; aksi takdirde, biz bir tehlikeyi bertaraf etmeğe çalışırken, onun yerine daha büyüğünü kaim etmiş olacağız. Binaenaleyh, Rusya ile müttefikten yapacağımız bir harp, Avrupa meselelerini olduğu gibi, Asya meselelerini de halletmekten çok uzak kalacaktır. Bitmez tükenmez insan malzemesine mâlik bulunan ve üstelik Avrupa ile Amerikan sanayicilerinin ihracat pazarı olan Asya, Rusya'nın nüfuzu altına girdiği gün dâva Bolşevizm için halledilmiş olacaktır. Ruslar bunu bizden daha iyi anladıkları içindir ki, Asya'da ekseriya gözümüzden kaçan büyük bir faaliyet gösteriyorlar. Bugün Çin'in mühim bir kısmı komünist ajanlarının kontrolü altında bulunmaktadır. Eğer Amerika ve Avrupa devlet adamları, Çin'e lâzım gelen ehemmiyeti vermez ve oradaki komünist aleyhtarı devlet adamlarını desteklemezlerse, Japonların mağlubiyeti, komünistlerin Çin'deki zaferi olabilir. Aynı hâl Mançurya, Kore, Hindistan, Hindicini, Birmanya için de varittir (geçerlidir). Binaenaleyh, bence, dünyanın mukadderatı Avrupa'da değil, Asya'da hallolunacaktır.*"³⁷

Yukarıda da görüldüğü gibi iki devlet adamının fikirlerinin tam bir mutabakat içinde olduğu bu görüşmeden sonra Atatürk Mac Arthur'u Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan Türk Dil Konferansı'nın oturumuna götürdü. Saat 18:30'da General İstanbul'daki Amerikan kolonisinin

³⁶ Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, İstanbul 1984, s.698-699; *Cumhuriyet*, 08.11.1951.

³⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III*, Ankara 1989, s.134-135; *Cumhuriyet*, 08.11.1951.

mensuplarıyla tanışmak için Amerikan Sefarethanesi'ne geldi. Mac Arthur, 28 Eylül gününü İstanbul'un turistik yerlerini gezerek ve kendisi için düzenlenen resepsiyonlara katılarak geçirdikten sonra akşam treniyle Türkiye'den ayrıldı.³⁸

D. Montrö Boğazlar Sözleşmesi

Ege Denizi ile Karadeniz'i birbirine bağlayan İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, geçiş açısından, her zaman bir bütün sayılmıştır. Türk Boğazları adıyla tanınan bu alanın diğer boğazlara göre kendine has bir takım özellikleri bulunmaktadır. Bu özellikler Boğazlar'ı elinde bulunduran devlete iktisadî ve stratejik üstünlük sağlar. 1453 yılında İstanbul'un fethinden sonra Boğazlar üzerinde ve Karadeniz'de egemenlik, mutlak olarak Osmanlı İmparatorluğu'na aitti. Boğazlardan geçiş ve Karadeniz'deki ulaşım a ait kararlar, hiçbir sınırlama olmaksızın, Osmanlı İmparatorluğu tarafından tek başına alınmaktaydı. Boğazlar ve Karadeniz ile ilgili olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlak egemenliği ve münhasır düzenleme yetkisi 1809 Kala-i Sultaniye (Çanakkale) Anlaşmasıyla son buldu. Bu anlaşmayla birlikte Boğazlar'ın hukuksal rejimi Osmanlı İmparatorluğu'nun tek taraflı işlemleriyle değil, iki taraflı anlaşmalarla düzenlemeye başlandı. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi Boğazlar'ın barış zamanında tüm ulusların ticaret gemilerine açıklık ve tüm devletlerin savaş gemilerine kapalılık rejimini getirdi ve 1. Dünya Savaşı'na kadar Boğazlar'ın rejimini belirleyen temel anlaşma oldu. Osmanlı İmparatorluğu 1. Dünya Savaşı'nda, aynı safta yer aldığı İttifak Devletleri ile birlikte yenik sayılınca, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın açılmasını ve Karadeniz'e geçişin sağlanmasını ayrıca her iki boğazın kıyılarındaki askeri tesislerin İtilaf Devletlerince işgalini kabul etti. 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Anlaşması ile de Boğazlar'a tam serbesti getirildi. Bu anlaşmada Boğazlar'ın her devletin ticaret ve harp gemilerine kayıtsız şartsız, savaşta ve barışta açık olacağı belirtildi. Milli Mücadele'den sonra, Lozan Barış Anlaşması ile Türk Boğazları'ndan barışta ve savaşta, denizden ve havadan geçiş ve ulaşım serbestliği ilkesi kabul edildi. Bu anlaşmayla Boğazlar Milletler Cemiyeti koruması altına alındı ve

³⁸ NARA, M 1224, Roll 9, File: 867.20111/8, Howland Shaw'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, 29.09.1932.

Boğazlar'a ilişkin düzenlemeler “*Boğazlar Komisyonu*” adı verilen uluslararası bir kuruluşa bırakıldı.³⁹

Türkiye geçişin denetlenmesi işinin Boğazlar Komisyonu'na bırakılmasını, o günkü koşullar içinde başka çare bulunmadığı ve Milletler Cemiyeti'nin dünyada barış ve güvenliği sağlayabileceği umudu ile kabul etmek zorunda kalmıştı. Oysa, Milletler Cemiyeti kendisinden beklenen etkinliği gösteremeyecekti. Bu nedenle Türkiye, Mussolini İtalya'sının Doğu Akdeniz ve Balkanlar üzerindeki emellerinden endişe duymaya başladı. Boğazlar gibi yaşamsal önemdeki bir bölgenin savunma olanağından yoksun kalması ise Türkiye'nin endişelerini bir kat daha arttırıyordu. Konuyu ilk kez 1933 Mayıs'ında Londra Silahsızlanma Konferansı'nda ortaya atan Türkiye, daha sonra katıldığı uluslararası toplantılarda da Boğazlar Sözleşmesi'nin değişmesini ileri sürmekten geri kalmadı.⁴⁰

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve On iki Ada'yı silahlandırması ve Almanya'nın Locarno Anlaşmaları'nın hilâfına Ren Bölgesi'ni silahlandırması üzerine Türkiye, Lozan'da Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Sovyet Rusya ve Bulgaristan'a 10 Nisan 1936'da birer nota verdi. Bu notada Türkiye Boğazlar konusundaki endişelerini anlatarak Lozan'da imzalanan Boğazlar'la ilgili konuları değiştirmek istediğini belirtti ve bu değişikliği yapmak için Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atan devletlerin bir konferansta toplanması için çağrıda bulundu.⁴¹

Bu çağrı üzerine 22 Haziran-22 Temmuz 1936 arasında İsviçre'nin Montrö şehrinde, tarihe “*Montrö Konferansı*” olarak geçen toplantı yapıldı. Uzun geçen müzakerelerden sonra Montrö Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye, İngiltere, Japonya,

³⁹ Beytullah Kazancı, **Lozan ve Montrö Anlaşmalarında Türk Boğazlarının Durumu**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 217. Boğazlar Meselesi'yle ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz. Sadık Erdaş, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Boğazlar Meselesi (1841-1953)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2000; Sadık Erdaş, “*İki Savaş Arasında Türk Boğazları*”, **Türkler**, C.16, Ankara 2002, s. 672-684.

⁴⁰ Soysal, **a.g.e.**, s. 493.

⁴¹ **FRUS 1936**, c. 3, s. 503, ABD Dışişleri Bakanlığı Tamimi (Memorandum), 11.04.1936.

Romanya, Sovyetler Birliği, Fransa, Bulgaristan, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından imzalandı. Sözleşme, 26. maddesi uyarınca Türkiye'ninkiyle birlikte en az altı onay belgesinin Paris'te Fransız Hükümetine sunulması işleminin yerine getirilmesi üzerine 9 Kasım 1936 günü yürürlüğe girdi. Bununla birlikte Türkiye, sözleşmeye ekli protokolün 2. maddesi uyarınca, 15 Ağustos 1936 gününde Boğazlar'dan yeni geçiş rejimini uygulamaya başladı.⁴²

Montrö Boğazlar Sözleşmesi Türkiye açısından önemli sonuçlar getirdi. Bu sözleşmeyle Türkiye'nin Boğazlar'daki egemenliği yeniden onaylandı. Ayrıca Türkiye Boğazlar'ı tahkim etme hakkını elde etti ve milletlerarası Boğazlar Komisyonu'na son verildi. Böylece Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki ağırlığı arttı.⁴³

Boğazlar Türk-Amerikan ilişkilerinin de önemli bir konu başlığını oluşturduğu için, buraya kadar anlatılan gelişmeleri ABD de yakından takip etti. ABD'nin serbest geçiş ilkesine dayandığı Türk Boğazları politikasının temelleri 1830 Osmanlı-Amerikan Ticaret Anlaşması'na kadar uzanmaktadır. ABD, bu anlaşmanın VII. maddesiyle, ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbest geçiş hakkını elde etti. ABD Başkanı Wilson ise 8 Ocak 1918'de ilan ettiği 14 prensip içinde ticaret gemilerinin Boğazlar'dan serbest geçiş ilkesine de yer verdi.

Lozan Konferansı'na gözlemci olarak katılan Amerikan misyonu, serbest geçişi sağlamak için Müttefik Devletler tarafından ortaya atılan bir Boğazlar Komisyonu kurulması planına ilk etapta karşı çıktı. Misyonara göre, Türkiye serbest geçişi garanti ettiği takdirde, Boğazlar tamamen bu ülkenin kontrolüne bırakılmalıydı. Böylece savaşta ve barışta bütün devletler Boğazlar'ı serbestçe kullanabilecek ve ABD bir komisyona üye olarak Avrupa meselelerine karışmaksızın Boğazlar konusunda Müttefiklerle aynı haklara sahip olabilecekti. Ancak, Müttefiklerin bu görüşü benimsememeleri üzerine Amerikan misyonu bu konuda yeniden Müttefikler'in tarafına geçti ve hem ABD'nin dahil olmayacağı bir

⁴² Necati Sözüoğlu, *Türk-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış, 1923-1950*, İstanbul 1992, s.21; Soysal a.g.e., s. 495-496.

⁴³ a.g.e., s. 20-21.

komisyon kurulmasını hem de Boğazlar'ın askersizleştirilmesini savunmaya başladı.⁴⁴

Boğazlar'dan geçiş konusu 6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın X. maddesiyle şöyle hükme bağlandı: “*ABD'nin ticarî gemi ve uçakları ile savaş gemisi ve savaş uçakları 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi hükümlerine uygun hareket etmek kaydıyla Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'ndan en ziyade müsaadeye mazhar dünya ülkelerinin gemi ve uçakları ile eşitlik prensibi çerçevesinde serbestçe geçiş ve buralarda dolaşım özgürlüğüne sahiptirler.*”⁴⁵

Bu maddeyle ilgili olarak, Türk temsilcisi İsmet Paşa Amerikan temsilcisi Joseph Grew'e hukukî bir bağlayıcılığı olmasa bile bir açıklama yaptı. Grew'in de onayladığı bu açıklamaya göre, 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi yürürlüğe girmedigi takdirde Türkiye, ABD'ye söz konusu sözleşmeyle Müttefiklere verdiği hakları vermek zorunda kalmayacak ve bu ülkeye niteliklerini kendi belirleyeceği bir “*en ziyade müsaadeye mazhar millet*” statüsü uygulayacaktı. Buna karşılık Grew, yukarıdaki maddede söz konusu sözleşmeye atıfta bulunulmasına rağmen, ABD için bu sözleşmenin, yürürlüğe girse de girmese de, bir bağlayıcılığının olmadığını söyledi.⁴⁶

Türk-Amerikan Lozan Anlaşması Senato'da reddedilince ABD'nin Boğazlar'dan en ziyade müsaadeye mazhar millet statüsündeki serbest geçişi 17 Şubat 1927'de imzalanan diplomatik ilişkileri başlatmaya yönelik *modus vivendin*in üçüncü paragrafındaki şu ibareyle yasal hale getirildi: “*Yerleşme ve ikamet sözleşmesi ile konsüler sözleşme imzalanıncaya kadar 6 Ağustos 1923'te imzalanan Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın başlıca maddeleri iki ülkenin birbirlerinin vatandaşlarına yapacakları muameleye temel teşkil edecektir.*”⁴⁷

1929 Türk-Amerikan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nın 3-a maddesiyle Türk sularında Amerikan gemilerine, bazı istisnalar olmak

⁴⁴ NARA, M 1223, Roll 1, File 711.672- STRAITS/7, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakınoğu İşleri Bölümü Tamimi (Memorandum), 19.11.1930, s.7-10.

⁴⁵ a.g.b., s.11.

⁴⁶ a.g.b., s.13.

⁴⁷ NARA, M 1223 Roll 1, File 711.672- STRAITS/8 ABD Dışişleri Bakanlığı Yakınoğu İşleri Bölümü Tamimi (Memorandum), 17.11.1930, s.3.

kaydıyla, Türk gemileriyle aynı haklar verildi. Ancak, bu maddedeki “*Amerikan gemileri*” ifadesi savaş gemilerini ve sivil veya askerî uçakları kapsamıyordu. Çünkü bu, adı üstünde bir ticaret anlaşmasıydı.⁴⁸

18 Ekim 1930’da iki ülke arasında bir yerleşme ve ikâmet anlaşması imzalamaya yönelik müzakerelerin başlamasından bir süre sonra ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü’nden bazı yetkililer, 17 Şubat 1927 tarihli diplomatik ilişkileri başlatmaya yönelik *modus vivendi*yle elde ettiği Amerikan ticaret ve savaş gemi ve uçaklarının Boğazlar’dan en ziyade müsaadeye mazhar millet statüsünde geçiş hakkını kaybedeceğine inanmaya başladılar. Çünkü onlara göre Boğazlar konusunu içermeyecek olan bu anlaşmanın imzalanmasından sonra 1927’deki nota teatisi hükümsüz kalacaktı. Bu durumdan kurtulmak için önerdikleri çözüm ise Türkiye ile Amerikan ticaret ve savaş gemi ve uçaklarının Boğazlardan serbest geçişini garanti altına alacak ikili bir Boğazlar sözleşmesi imzalamaktı.⁴⁹ Bu öneriyi ABD Donanma Bakanlığı da harâretle destekledi.⁵⁰ Büyükelçi Grew ise söz konusu öneriye karşı çıktı. Grew’e göre, geçerli bir neden olmadıkça Türkleri şüphelendirecek teorik meseleler ortaya atmak hiç de akıllıca bir yol değildi.⁵¹

Aslında ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü yetkililerinin gözden kaçırdığı önemli bir nokta vardı: 17 Şubat 1927 tarihli diplomatik ilişkileri başlatmaya yönelik *modus vivendi*nin hükümsüz kalabilmesi için yalnızca bir yerleşme ve ikâmet anlaşması imzalamak yeterli değildi. Söz konusu *modus*un hükmünü kaybetmesi için, yukarıda zikredilen maddesinde de açıkça görüldüğü üzere, Türkiye ve ABD arasında aynı zamanda bir de konsolosluk sözleşmesinin yapılması gerekmektedir. Bu durumun sonradan farkına varan Amerikan Hükümeti Türkiye ile yapılacak bir konsolosluk sözleşmesini öteleyerek

⁴⁸ NARA, M 1223 Roll 1, File 711.672-STRAITS/5, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı’ndan ABD Donanma Bakanı’na, t.y.

⁴⁹ NARA, M 1223 Roll 1, File 711.672- STRAITS/10, M.J. Holland’dan Murray’a, 07.03.1931.

⁵⁰ NARA, M 1223 Roll 1, File 711.672- STRAITS/6, ABD Donanma Bakanı Vekili Ernest Lee Jahnce’den ABD Dışişleri Bakanı Stimson’a, 13.07.1931.

⁵¹ NARA, M 1223 Roll 1, File 711.672- STRAITS/3, Türkiye’deki Amerikan Büyükelçiliği’nden ABD Dışişleri Bakanlığı Yakınoğu İşleri Bölümü’ne, 12.05.1931.

1927 modusunu yürürlükte tuttular ve Boğazlar konusundaki haklarını muhafaza ettiler.⁵²

1934 Haziranında ABD Boğazlar konusunu, hem Türkiye'nin Boğazların statüsünü değiştirmeyi tasarladığını haber aldığından, hem de bu paragrafta anlatılacak birbiriyle ilişkili nedenler zinciri yüzünden yeniden gündeme taşıdı: Altıncı bölümde de anlatılacağı üzere, bu tarih itibarıyla iki ülke arasındaki önemli sorunlar ya çözülmüş, ya da çözümüne ramak kalmıştı. 1929'da Ticaret ve Denizcilik Anlaşması, 1931'de Yerleşme ve İkâmet Anlaşması imzalanmış; 18 Haziran 1934'de suçluların iadesi konusu çözüme kavuşturulmuştu. Ekim 1934'de de tazminat talepleri konusu çözülecekti. Bu durumda sıra tabiiyete alınma meselesine gelmişti. Ancak, bu konuda bir adım atılabilmesini, 17 Şubat 1927 tarihli diplomatik ilişkileri başlatmaya yönelik modus vivendide geçen şu ibare engelliyordu. *"Tabiiyete alınma sözleşmesinin müzakereleri, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması ya da yapılacak konsolosluk, yerleşme ve ikâmet sözleşmelerinin yürürlüğe girmesinden itibaren altı aylık bir süre içerisinde başlayacaktır."* Yukarıda da belirtildiği gibi yerleşme ve ikâmet sözleşmesi çoktan yapılmıştı. Ancak, tabiiyete alınma sözleşmesine dair müzakerelere başlayabilmek için yerleşme ve ikâmet sözleşmesi ile beraber bir konsolosluk sözleşmesinin de yapılması ve bunun üzerinden de altı aylık bir süre geçmesi gerekiyordu. Daha önce Amerikan Hükümeti'nin Türkiye ile yapılacak bir konsolosluk sözleşmesini öteleyerek 1927 modusunu yürürlükte tuttuğu ve Boğazlar konusundaki haklarını muhafaza ettiği belirtilmişti. ABD yaklaşan II. Dünya Savaşı nedeniyle artık Türkiye ile olan bütün sorunlarını bir çözüme kavuşturmak istediği için, konsolosluk sözleşmesini öteleyerek Boğazlar konusundaki haklarını muhafaza etme stratejisini sorgulamaya başladı. Bunun yerine, ABD'nin Boğazlardan geçiş serbestliğini temin edecek yeni bir yol bulunabilirdi.⁵³

Bu bağlamda ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Büyükelçisi Robert P. Skinner'den olası bir Türk-Amerikan Boğazlar sözleşmesi konusunda Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın görüşlerini

⁵² NARA, M 1223 Roll 1, File 711.672- STRAITS/11, ...den(okunamadı) ABD Dışişleri Bakanlığı Yakınoğu İşleri Bölümü'ne, 09.03.1931; NARA, M 1223 Roll 1, File 711.672- STRAITS/5, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı'ndan ABD Donanma Bakanı'na, t.y.,

⁵³ NARA, M 1223 Roll 1, File 711.672- STRAITS/37, ...den(okunamadı) Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği Danışmanı Howland Shaw'a, 27.10.1934.

almasını istedi. Skinner 27 Ekim 1934'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Aras'la yaptığı görüşmede ABD'nin Türkiye ile ikili bir Boğazlar sözleşmesi imzalamak istediğini söyledi. Aras, yanıt olarak, ABD'nin Boğazların ortak savunulması sorumluluğunu almaya razı olduğu takdirde, Türkiye'nin böyle bir sözleşmeyi imzalamaktan memnuniyet duyacağını ifade etti.⁵⁴ Bu türden bir sorumluluğu almak ABD'nin o dönemdeki politikalarına ters düştüğü için konu askıda bırakıldı.

Türkiye'nin bir Boğazlar konferansı toplamak amacıyla Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere 10 Nisan 1936'da yaptığı davetten 12 gün sonra Büyükelçi MacMurray, Dışişleri Bakanı Aras'la ABD'nin Boğazlar üzerindeki hakları konusunda uzun bir görüşme yaptı. MacMurray'ın bu görüşmeden edindiği intiba, Türkiye'nin, 1923'de imzalanmış olan Boğazlar Konvansiyonu'nu toplanacak konferansta hükümsüz kalmasını sağlasa bile, Boğazlar'daki ticaret özgürlüğünü aynen devam ettireceği yönünde idi.⁵⁵

MacMurray'ın bu intibasına Amerikan Hükümeti de katılmış olsa gerek ki, ABD 22 Haziran 1936'da toplanan Montrö Konferansı'na gözlemci olarak bile iştirak etmedi. Çünkü o dönemde ABD'nin temel önceliğini ticarî konular oluşturunuyordu.⁵⁶ Yine bu nedenle ABD, Montrö Sözleşmesi'ne imza atan ya da atmayan bütün devletlerin Boğazlar'dan ticarî ve transit geçiş özgürlüğünü yeniden onaylayan ancak, savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişini sınırlayan ve Karadeniz'e kıyısı bulunan ülkelere Boğazlar konusunda diğer devletlerden daha fazla haklar veren Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni kabul etmekte bir beis görmedi.⁵⁷

⁵⁴ NARA, M 1223, Roll 1, File 711.672-STRAITS/38, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 29.10.1934.

⁵⁵ FRUS 1936, c.2, s.512-514, İstanbul'daki ABD Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 23.04.1936.

⁵⁶ Harry N. Howard, "The United States and the Problem of the Turkish Straits", *The Middle East Journal*, C.1, Sayı: 1, Ocak, Washington 1947.

⁵⁷ Harry N. Howard, "The United States and Turkey: American Policy in the Straits Question (1914-1963)", *Balkan Studies*, C.4, Sayı: 2, New York 1963. ABD'nin Türk Boğazları politikasıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Harry N. Howard, *Turkey, the Straits and U.S. Policy*, Baltimore ve Londra, 1974; Yılmaz Altuğ, "The United States of America's Policies Towards Turkish Straits", *Belleken*, C. 56, Sayı: 215, Nisan, Ankara 1992.

E. Değerlendirme

ABD, 1. Dünya Savaşı'nda Avrupa'nın güç kaybetmesiyle ekonomik ve askerî açıdan dünyanın en güçlü devleti haline geldikten sonra, Monroe Doktrini'nden de fazlaca sapmamak kaydıyla, dünya ölçeğinde politikalar izlemeye başladı. Bunu, ABD'nin standart bir hakemlik ve uzlaştırma anlaşması metni hazırlayıp diğer devletlere aynen imzalatması ya da imzalatmaya çalışması net bir şekilde ortaya koyuyordu. ABD bu tür standart metinleri değiştirmeksizin uygulamaya çalışarak kendini birçok devletin bir araya gelmesiyle meydana gelmiş uluslarüstü bir kuruluş konumunda gördüğü izlenimini yaratıyordu. Ayrıca, ABD Genelkurmay Başkanı'nın Rusya'ya sınırı olan ülkeleri ziyaret ederek, Rus karşıtı bir blok oluşturmaya çalışması da, ABD'nin başat devlet haline gelmesi neticesinde izlediği dünya ölçeğindeki politikaların diğer bir göstergesiydi.

Fakat, dünya devletleri ABD'nin başat devlet haline geldiğini II. Dünya Savaşı bitmeden kabul etmeyeceklerdi. Bu genel kanının da etkisiyle, Türkiye ABD'nin standart hakemlik ve uzlaştırma anlaşması metnini imzalamaya yanaşmadı. Türkiye'nin bu metni kabul etmemesinin asıl nedeni ise, ABD'nin ileride söz konusu anlaşmayı kullanarak, daha önce de yaptığı gibi, Ermenilerin hamiliğine soyunacağı yönündeki kuvvetli emarelerdi.

ABD'nin başat devlet haline gelmesinin dünyada kabul görmediğinin diğer bir göstergesi de ABD Dışişleri Bakanı Kellogg ve Fransa Dışişleri Bakanı Briand'ın kurduğu paktın başarısızlığıydı. Türkiye Briand-Kellogg Paktı'nın işlevsel olmayacağını büyük ihtimâlle daha en başından görüyordu. Bu durumda Türkiye'yi söz konusu pakta imza atmaya iten temel neden, savaşın yasaklanması gibi asil bir faaliyete dahil olmak suretiyle barış taraftarı olduğunu ortaya koyma çabasından başka bir şey olmasa gerekir.

Son olarak, Türkiye'nin ABD'nin ikili bir Boğazlar Sözleşmesi imzalama teklifine karşı ABD'nin kabul etmeyeceğini bildiği şartlar öne sürmesi de yukarıdaki tezi desteklemektedir. Türkiye, ABD'nin başat güç haline geldiğini kabul etmediği için, ABD'den Boğazların ortak savunulması sorumluluğunu almasını istedi. ABD ise Monroe Doktrini'nden köklü bir sapma anlamına gelen böyle bir teklifi kabul etmedi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

TİCARÎ VE EKONOMİK İLİŞKİLER

Atatürk Dönemi Türk-Amerikan ilişkileri içinde ticarî ve ekonomik ilişkiler, siyasî ve kültürel ilişkilerden daha büyük bir ağırlığa sahiptir. Çünkü iki ülke arasındaki mesafe, o dönemin şartlarında karşılıklı siyasî düşmanlıklar güdülmesini ya da ittifaklar kurulmasını bir ölçüde engellediği gibi, ABD'nin Avrupa işlerine karışmama politikası da durumu pekiştiriyordu. Hâl böyle olunca ABD ve bilhassa da Türkiye ticarî ve ekonomik ilişkilerini daha da geliştirmenin mücadelesini verdiler.¹

A. Osmanlı-Amerikan Ticarî ve Ekonomik İlişkileri

Osmanlı-Amerikan ticarî ilişkileri XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı toprağı olan Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'ta başlayıp, Amerikan ticaret gemilerinin bir müddet sonra Anadolu limanlarına da uğramaya başlamasıyla daha da gelişti.² Bunun üzerine Washington yönetimi Osmanlı Devleti nezdinde konsoloslar görevlendirdi. Fakat iki ülke arasında bir ticaret anlaşması bulunmaması ve diplomatik ilişkilerin

¹ Literatürde bu ilişkileri inceleyen yegane eser Leland James Gordon'un "*American Relations with Turkey, 1830-1930: An Economic Interpretation*" adlı çalışmasıdır. Bu eser Leland James Gordon'un Oxford Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezinin kitaplaştırılmış hâlidir. 402 sayfa tutarındaki bu kitapta, 1830'dan başlayarak, iki ülke ilişkilerinin ticarî, ekonomik ve siyasî boyutu, derinlemesine incelenmiştir. Her ne kadar kitapta tamamen İngilizce kaynaklara atıfta bulunulmuş olsa da, yine de, işlenen konular hem ABD, hem de Türkiye'nin perspektifinden ele alınabilmektedir. Fakat, bu çalışmada, başlığundan da anlaşılacağı gibi, 1930-1938 arasındaki ticarî ve ekonomik ilişkilere değinilmemiştir. Konuyla ilgili bir diğer eser, Roger Trask'ın "*The United States' Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939*"udur. Bu kitapta iki ülkenin ticarî ve ekonomik ilişkilerine 52 sayfa ayrılmıştır. Yine tamamen İngilizce kaynaklardan istifade edilerek yazılan bu sayfalarda işlenen başlıca konu başlıkları Türk Ticaret Politikası, ticareti artırma çabaları, kambiyo problemi, ticaret hacmi ve ürünler, 1929 ve 1939 ticaret anlaşmaları, ekonomik ilişkilerin üzerine inşâ edildiği yapı, Türkiye'nin Amerikan kredilerine ilgisi, Türkiye'deki Amerikan yatırım ve şirketleri ve Türkiye'deki Amerikan teknik uzmanlarından oluşmaktadır. Konu başlıklarından da anlaşılacağı üzere, Trask'ın kitabında ticarî ve ekonomik ilişkiler, neredeyse bütün yönleriyle ele alınmıştır. Görülen en önemli eksik ABD'nin izlediği ticaret politikasının anlatılmamış olmasıdır. Bölüm içerisinde bu kitapların eksik bıraktıkları hususlar giderilecektir.

² Ekonomik anlamdaki ilişkilerde ise ileride değinilecek olan Chester Projesi'ne kadar kayda değer bir gelişme görülmedi.

kurulmamış olması nedeniyle Osmanlı Devleti ABD'nin gönderdiği görevlileri konsolos olarak tanımadı. Osmanlı yönetiminin bu tavrına, ABD'nin Osmanlı topraklarındaki kızışan rant kavgasında İngiltere ile eşit muamele görmek istemesi de eklenince, Amerikan yönetimi Osmanlı Devleti'yle en kısa süre içerisinde bir ticaret anlaşması imzalayabilmek için yoğun girişimlerde bulunmaya başladı. Bu girişimler neticesinde 7 Mayıs 1830'da Osmanlı-Amerikan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması imzalandı.³

Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nın imzalanması iki ülke arasındaki ticarî ilişkileri olumlu yönde etkiledi. Bu ilişkiler kapsamında, Osmanlı Devleti ABD'ye afyon, kuru üzüm, kuru incir, tütün, meyan kökü, halı, kilim, yapağı ve deri ürünlerini artan miktarlarda ihraç etmeye devam etti. ABD'nin Osmanlı Devleti'ne sattığı mallar arasındaysa, pamuklular, madenî yağlar, işlenmiş deri, rafine şeker, demir-çelik ürünleri, alkollü içkiler, ateşli silahlar ve cephane yer aldı.⁴

1862'de imzalanan yeni bir ticaret anlaşmasının da katkısıyla, iki ülke arasındaki ticaretin hacmi, birkaç istisna dışında sürekli artış gösterdi. Bu artış aşağıdaki tabloda net bir şekilde görülmektedir.

XIX. Yüzyılda Dolar Bazında Osmanlı Devleti ve ABD Arasındaki Ticareti Gösterir Tablo⁵

Yıl	Osmanlı Devleti'nin ABD'den Yaptığı İthalat	Osmanlı Devleti'nden ABD'ye Yapılan İhracat	Toplam Ticaret Hacmi
1832	64.722	923.629	988.351
1842	125.521	370.248	495.769
1852	265.825	556.100	821.925
1862	442.721	959.692	1.402.413
1872	1.209.443	866.719	2.076.162
1882	1.829.166	3.315.647	5.144.813
1892	206.350	4.969.029	5.175.379
1902	774.552	8.895.740	9.670.292

Yukarıdaki rakamlara bakıldığında dikkati çeken bir diğer konu da, iki ülke arasındaki ticaretin 1872 yılı hariç, Osmanlı Devleti lehine

³ Çağrı Erhan, "Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776-1830)" *Türk Diplomasi Tarihi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara 1997, s.22.

⁴ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel...*, s. 163.

⁵ Gordon, *American Relations with Turkey...*, s.46,47,60.

bir artış sergilediğidir. 1872 yılında Osmanlı Devleti'nin ithalatındaki büyük artışın nedeniyse, 1861-1865 ABD iç savaşından kalma silahların Osmanlı Devleti'ne satılmasıdır.

XX. yüzyıla girilirken yaşanan bir gelişme de iki ülkenin ticarî ilişkilerine katkıda bulundu. ABD 1899'da, Osmanlı deniz taşımacılığındaki İngiliz tekelini kırmak amacıyla İstanbul-New York gemi hattını hizmete açtı. Her ne kadar bu hat sonradan iptal edilmek zorunda kalsa da, ABD'nin bu girişimi İtalya ve Almanya'nın da benzer hatlar kurmasına yol açtı. Böylece İngiltere'nin taşımacılık tekeli kırıldı ve taşımacılık ücretleri önemli ölçüde azaldı. Bütün bunların neticesinde de, XX. yüzyılda Osmanlı-Amerikan ticaret hacmi, aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, XIX. yüzyıldaki artış eğilimini daha kararlı bir şekilde devam ettirdi.⁶

⁶ a.g.e., s. 57.

XX. Yüzyılda Dolar Bazında Osmanlı Devleti ve ABD Arasındaki Ticareti Gösterir Tablo⁷

Yıl	Osmanlı Devleti'nin ABD'den Yaptığı İthalat	Osmanlı Devleti'nden ABD'ye Yapılan İhracat	Toplam Ticaret Hacmi
1900	567.012	7.754.237	8.321.249
1901	587.120	7.284.636	7.871.756
1902	774.552	8.895.740	9.670.292
1903	773.107	10.570.006	11.343.113
1904	1.110.336	9.587.126	10.697.462
1905	888.260	11.195.128	12.083.388
1906	1.520.027	12.994.267	14.514.294
1907	1.742.728	14.606.188	16.348.916
1908	1.969.860	10.759.570	12.729.430
1909	2.511.482	12.429.128	14.940.610
1910	2.340.160	16.353.901	18.694.061
1911	3.940.053	17.690.812	21.630.865
1912	3.798.168	19.208.926	23.007.094
1913	3.313.821	22.159.285	25.473.106
1914	3.328.519	20.843.077	24.171.596
1915	994.120	12.228.707	13.222.827
1916	42.169	864.485	906.654
1917	167.515	335.590	503.105
1918	305.557	222.039	527.596
1919	25.231.722	37.003.002	62.234.724
1920	42.247.798	39.766.936	82.014.734
1921	23.947.110	13.246.638	37.193.748
1922	15.980.548	21.682.492	37.663.040

Bu tabloda ilk olarak Osmanlı Devleti'nin ABD'den yaptığı ithalata ilişkin rakamlar incelenecek olursa; 1900 yılında 567.012 Dolar olan ithalat, bazı küçük dalgalanmalar dışında sürekli artarak, 1. Dünya Savaşı'nın hemen başlangıcında 3.328.519 Dolara çıktı. Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasının etkisiyle ithalat keskin bir düşüş yaşandıysa da, savaşın hemen akabinde ithalat 305.557 Dolardan 25.231.722 Dolara fırlayarak astronomik bir artış kaydetti. Bu artış eğilimi 1920'de de devam ederek, o zamana kadarki en yüksek ithalat

⁷ a.g.e., s. 60.

rakamı olan 42.247.798 Dolara ulaşıldı. 1919 ve 1920'deki bu çok yüksek rakamlar savaş yıllarındaki talep birikmesinden kaynaklandığı için, 1921'den itibaren ithalat rakamları eski değerlerine doğru düşme eğilimi içerisine girdi.

XX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ABD'ye yaptığı ihracat, Osmanlı'nın bu devletten yaptığı ithalata göre, birkaç istisna dışında, kat kat yüksekti. Bununla birlikte, yıllara göre ihracat rakamlarının izlediği seyir, ithalat rakamlarınıninkine çok benziyordu. 1900 yılında 7.754.237 Dolar olan ihracat birkaç istisnâ dışında sürekli artarak, 1. Dünya Savaşı öncesinde 20 milyon Dolarları buldu. Savaşın son senesinde 222.039 Dolara kadar gerileyen ihracat, savaşın hemen akabinde 37.003.002 Dolara fırlayarak ithalatın aynı yılda yaptığı sıçramadan da fazla bir artış kaydetti. 1920'de ihracatta, ithalatta olduğu gibi, o güne kadarki en yüksek rakama ulaşıldı. Bu yıldan sonra ihracatta bir düşüş meydana geldiyse de, bu düşüş ithalattaki aynı yıllar meydana gelen azalmaya göre oran olarak daha az seviyede idi.

Ticarî anlamdaki bu ilişkilere, Chester Projesi adı verilen girişim ekonomik boyut da kazandırdı. Amerikalı Amiral Colby M. Chester 1909'da Osmanlı Hükümeti'ne başvurarak, Güney ve Doğu Anadolu'da yapılması tasarlanan demiryolları projesine, demiryolunun on kilometre sağındaki ve solundaki madenleri işletme imtiyazını elde etmek şartıyla, talip olduğunu açıkladı ve proje için "*Ottoman American Development Company*" adlı bir şirket kurdu. Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu ilan eden Mondros Mütarekesi'ne kadar, yapılan temas ve müzakerelerden hiçbir netice çıkmadı ve şirket dağıldı. Amiral Chester 5 Mayıs 1922'de, Kanadalı işadamı Clayton Kennedy ile birlikte şirketi yeniden kurdu. Amiralin oğlu Arthur Chester ve Clayton Kennedy, Eylül 1922 ortalarında Ankara'ya gelerek TBMM Hükümeti'yle müzakerelere girdiler. Neticede Ottoman-American Development Company ile TBMM Hükümeti'nin Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı arasında imzalanan "*Şarkî Anadolu Demiryollarının İnşasına Dair Anlaşma*" 8-9 Nisan 1923 günlerinde TBMM tarafından müzakere edilip onaylandı. İlerleyen aylarda bir takım anlaşmazlıklar yüzünden Amerikalı ortaklar şirketten ayrılınca, Clayton Kennedy projeyi finanse

edemedi. Bunun üzerine Aralık 1923'te Türk Hükümeti şirketle olan anlaşmasını feshetti.⁸

B. Türkiye ve ABD'nin Dış Ticaret Politikaları ve Yansımaları

Atatürk dönemi Türkiye'si'nin dış ticaretinde 1923-1929 döneminin müstesna bir yeri vardı. Şöyle ki; Lozan Barış Anlaşması'nın eki olan Ticaret Mukavelesi'ne Türk tarafının 5 yıl süre ile gümrük tarifelerini arttırmaması şeklinde bir hüküm konulduğu için Türkiye 1928 yılı sonuna kadar tamamen liberal bir dış ticaret politikası izlemek zorunda kaldı. Başka bir ifadeyle, bu safhada Türkiye'de bağımsız bir dışalım rejimi uygulanamadı.

1929'dan itibaren Türkiye'nin gümrük vergilendirmesi konusunda serbest kalmasıyla birlikte, özlem duyulan ulusal sanayinin kurulabilmesi ve korunabilmesi için bağımsız politikaların oluşturulabildiği ve uygulamaya konulduğu bir dönem başladı. Zira, bu dönemin başlangıç yılından itibaren ithalatta korumacı bir politika uygulandı. Ancak, bu da dünya ekonomik buhranı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan borçların ödemeleri nedeniyle büyük boyutlara ulaşan ödemeler dengesi açıklarını kapatmaya yeterli olamadı. Bu itibarla, ithalata yönelik korumacı politikaları desteklemek amacıyla 1929 yılında çıkarılan "*Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu*" ile yabancı hisse senetleri ile döviz alım satımına da bazı kısıtlamalar konuldu. Buna ek olarak, 1930 yılında yürürlüğe giren Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun ile de kambiyo rejimine bazı sınırlamalar getirildi. Yaklaşık on yıl uygulanan bu politika ile bazı maddelerin ithalatı yasaklandı, bazılarına da kotalar konuldu. Alınan önlemler ve getirilen

⁸ Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan...*, s.29-30. Chester Projesiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Yahya Sezai Tezel, "*Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Projesi*", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 25, Sayı 4, Aralık, Ankara 1970, s. 287-318; Selim İlkin, "*1922-1923 Yılları Türkiye'sinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi*", *Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 17-22 Mayıs 1981*, Ankara 1983, s. 739-781; Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, İstanbul 2000; Yaşar Semiz, *Türk-Amerikan Münasebetleri Kapsamında Chester Demiryolu Projesi: 1909-1926*, Ankara 1995.

yasal düzenlemelerle, çok taraflı ticaret yerine iki taraflı ticaret ve ikili denge politikaları tercih edildi.⁹

Bu politika ile dış ticaret dengesi kurulabilmekle birlikte, dar anlamda takas uygulaması sonucunda Türkiye'nin dış ticaret hacmi önemli oranda küçüldü. Uygulanan ikili değişim sisteminin en ilginç sonucu, 1930'ların sonunda Türkiye'nin dış ticaretinin ağırlıklı olarak Almanya'ya bağlı hale gelmesi şeklinde ortaya çıktı. Nitekim, 1938 yılında Almanya'nın Türkiye'nin ithalatındaki payı % 47, ihracatındaki payı ise % 43 olarak gerçekleşti.¹⁰

Dönemin Amerikan dış ticaret politikası kısaca ele alınacak olursa; bu politikayı şekillendiren en önemli faktörlerden birisi, 1. Dünya Savaşı idi. Savaşa ancak üçüncü senesinde iştirak eden ABD, savaşın tetiklediği yoğun talep nedeniyle geniş tabii kaynaklarını büyük ölçüde işletme imkânını buldu ve ihracatını arttırarak Avrupa devletlerine karşı borçlu vaziyetinden alacaklı vaziyetine geçti. Bunun üzerine Avrupa devletleri borçlarını ödeyebilmek için ABD'ye ihracatlarını artırma yoluna gittiler. Bu durum ABD'yi kendi üretimini yabancı ürünlerine karşı himayeye sevk etti. ABD özellikle 1929'da meydana gelen dünya ekonomik buhranından sonra bu politikasının dozunu daha da arttırdı.¹¹

Başkan Herbert C. Hoover yönetimi (1929-1933), Amerikan üretiminin başlıca piyasasının memleket dahilinde bulunduğu ve içerdeki mal hareketlerinin ancak %8-%10'una tekabül eden ihracat ticaretinin tâli önemde kaldığı, dolayısıyla da memleket üreticilerinin yabancı

⁹ Bu denge politikası uluslararası literatüre "*clearing (kliring)*" olarak geçti. Bu sisteme göre Türkiye bir ülkeye ne tutarda mal ihraç etmişse, o ülkeden o tutarda mal ithal edecekti. İsmet İnönü hatıratında kliring sistemiyle ilgili şunları yazıyordu: "*Bu iktisadi buhran devrinde, ticaretimizi tıkanıklıktan kurtarmak için başvurduğumuz tedbirlerin bir esaslısı kliring usûlü olmuştur. Başka bir çare bulunmadığından kliring anlaşmaları ile dış ticaretimizi işler bir halde tutabildik. Türlü tartışmalara ve tenkitlere mâruz olan bu usûl, bizim mahsûllerimizin satılmasının güç olduğu, ihtiyaçlarımızı sağlamak için kâfi dövizimiz bulunmadığı zamanlarda bir kurtuluş çaresi önemini taşımıştır. Bütün kliring anlaşmalarını başarı ile müzakere etmiş ve başarı ile neticelerini alabilmişizdir.*" İsmet İnönü, *Hatıralar*, Ankara 1987, s. 275.

¹⁰ <http://www.inkilap.info/ataturk-donemi/ekonomi/devletin-ticarete-karismasi.html> (Erişim Tarihi: 23.06.2008)

¹¹ *Dışişleri Bakanlığı Arşivi*, New York Ticaret Konseyyesi Muzaffer Yeşin'in Hazırladığı Ticarî Tahlil, 17.03.1938, s.35.

üreticilerle rekabete sokulmasına gerek olmadığını ileri sürerek dışarıdan gelen mallara karşı yüksek bir gümrük engeli koydu.¹²

Başkan Franklin D. Roosevelt Hükümeti (1933-1945), dış ticaret konusundaki bakış açısı tamamıyla farklı olduğu için, iktidara geçmez mütekabiliyet esasına göre yabancı mallara kapıları açma imkânlarını araştırmaya başladı. Bu da 1930 tarihli "*Hawley Smooth Act*" adıyla bilinen gümrük tarife kanununu değiştiren 12 Haziran 1934 tarihli kanunla gerçekleştirildi. 1934 tarihli kanun Başkana, Amerikan mallarının yabancı memleketlerde karşılaştığı gümrük vergileri ve kontenjan sınırlamalarının hafifletmesini sağlayacak ticaret anlaşmaları imzalamak ve bu sırada elde edilecek imtiyazlara karşılık olarak Amerikan gümrük tarifesinde indirim yapmak hususlarında yetki verdi.¹³

İki ülkenin yukarıda kısaca özetlenen dış ticaret politikalarının ticarî ilişkilere belirgin yansımaları oldu. Bu cümleden olarak; başından beri ABD'nin yüksek gümrük vergileri iki ülke ticaretinin fazlaca artmasının önündeki en büyük engeli teşkil etti.¹⁴ Türkiye'nin gümrük vergileri ise ABD'ye göre çok daha düşük olmakla beraber, Türkiye'nin de 1929'dan itibaren gümrük vergilerini yükseltmeye başlaması bu tabloyu pekiştirdi.¹⁵

Türkiye'nin çok taraflı ticaret yerine iki taraflı ticaret ve ikili denge politikaları uygulaması neticesinde Almanya'ya olan yönelimi de Türk-Amerikan ticaretini önemli ölçüde etkiledi. Bu yönelim, Türk-Amerikan ticaret hacminin bir kısmının Türk-Alman ticaretine kaymasına neden oldu.¹⁶ Türkiye, her geçen gün Almanya'ya ticarî açıdan daha fazla bağlandığını fark ettiği için, ABD ile ticarî ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramaya başladı. Bu kapsamda Türkiye 1937'den itibaren ABD ile kapsamlı bir ticaret anlaşması imzalamak için müzakerelere başladıysa da bu ancak 1939'da mümkün olabildi.¹⁷

¹² a.g.b., s.36.

¹³ gös. yer.

¹⁴ Gordon, *American Relations with Turkey...*, s.351.

¹⁵ NARA, M 365, Roll 7, File: 711.672/604, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 16.01.1928.

¹⁶ NARA, M 1224, Roll 1, File: 867.00/3055, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Müdürü Wallace Murray Tarafından Hazırlanan Muhtıra, 05.04.1938.

¹⁷ NARA, M 1224, Roll 1, File: 867.00/3068, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Temsilcisi Mr. Hare ile Ahmet Emin Yalman Arasındaki Görüşmenin

Türk-Amerikan ticaretini etkileyen bir diğer uygulama da Türk Hükümeti'nin 1932'den itibaren Türkiye'den döviz transferini sınırlandıran sıkı düzenlemeler getirmesiydi. Buna rağmen Amerikan firmaları, Türkiye'deki ticarî aktiviteleri neticesinde biriken parayı ülkeden dışarı çıkarmada 1937'ye kadar büyük bir sorun yaşamadılar. Çünkü bu yıla kadar Türkiye'nin ABD'ye ihracatının Türkiye'nin ABD'den ithalatına oranı sayfa 124'deki tabloda görüldüğü gibi açık ara Türkiye'nin lehineydi. Bu durumda ABD'den Türkiye'ye gelen döviz Türkiye'den ABD'ye giden dövizden çok daha fazla olduğu için Türk Hükümeti Amerikan firmalarının Türkiye'den döviz çıkarmasını, zorlaştırsa da, engellemedi. Fakat, 1937'den itibaren bu oranın, hâlâ Türkiye'nin ABD'ye ihracatı ABD'den ithalatından fazla olmakla beraber, düşme eğilimi göstermesi durumu değiştirdi.¹⁸ 1938 itibarıyla American-Turkish Investment Corporation sermayesinden 1.000.000 Doları ABD'ye transfer edebilmek için Türk yetkililerden izin alabilmenin mücadelesini veriyordu. Socony Vacuum Corporation'ın benzer şekilde, 900.000 Doları Türkiye'de bloke olmuştu.¹⁹

Muhtırası, 08.12.1938. 1 Nisan 1939 tarihinde imzalanan bu anlaşma, T.B.M.M. tarafından 16 Haziran 1939 tarihinde 3646 yazılı kanunla onaylandı ve 26 Haziran 1939 tarihli ve 4242 sayılı Resmî Gazete' de yayımlandı. İki taraf arasındaki ticarî münasebetleri ayrıntılı bir şekilde düzenleyen bu anlaşmanın bazı dikkat çekici özellikleri vardı. Birinci olarak bu anlaşma, 1 Ekim 1929 tarihli Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nın denizcilikle ilgili hükümlerini mahfuz tutup, yürürlükten kaldırmadı. İkinci olarak Türkiye ile ABD arasındaki ticarî ve ekonomik münasebetlerde, bundan sonra 1 Nisan 1939 Anlaşması hemen daima baz olarak kabul edildi. Mesela, Türkiye'nin Marshall Planı'ndan yararlandırılmasını öngören 4 Temmuz 1948 tarihli Türk-Amerikan Anlaşması'nın ekini teşkil eden mektuplar bu anlaşmaya ehemmiyetle atıfta bulunacaktı. Bunun da sebebi, 1 Ekim 1929 Anlaşması'nda olduğu gibi, 1 Nisan 1939 Anlaşması'nın da esas ve hayatî ilkesinin, ABD'nin oldukça ehemmiyet verdiği "*en ziyade müsaadeye mazhar millet*" ilkesi olmasıydı. Armaoğlu, **Belgelerle Türk Amerikan...**, s. 117.

¹⁸ Türkiye'nin ABD'ye ihracatının ABD'den ithalatına olan oranın düşmesinde Türkiye'nin 1935'te Amerikan mallarının ithalatıyla ilgili bir çok sınırlamayı kaldırmasının da büyük etkisi vardı. Türkiye bu sınırlamaları, ABD'nin Türkiye'den gelen mallara sınırlama getireceğinden endişelendiği için getirdi. T.C. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 080, 18, 01, 02, 51, 3, 15, Kararname, 15.01.1935.

¹⁹ **NARA**, M 1224, Roll 1, File: 867.00/3055, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Müdürü Wallace Murray Tarafından Hazırlanan Muhtıra, 05.04.1938.

C. Ticaret Hacmi ve Ticareti Yapılan Ürünler

Atatürk dönemi Türkiye-ABD ticaretinde denge, her ne kadar sonlara doğru aradaki oran azalmaya başlasa da, açık ara Türkiye'nin lehineydi. Bu ticarete ilişkin rakamlar aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Dolar Bazında Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Amerikan Ticaretini Gösterir Tablo²⁰

Yıl	Türkiye'nin ABD'den İthalatı	Türkiye'nin ABD'ye Yaptığı İhracat	Toplam Ticaret Hacmi
1922	16.465.000	21.693.000	38.158.000
1923	3.470.000	13.009.000	16.479.000
1924	3.665.000	14.621.000	18.286.000
1925	3.380.000	14.648.000	18.028.000
1926	2.927.000	16.832.000	19.759.000
1927	4.027.000	20.070.000	24.097.000
1928	4.242.000	18.388.000	22.630.000
1929	5.810.000	12.166.000	17.976.000
1930	4.385.000	11.638.000	16.023.000
1931	1.713.000	8.085.000	9.798.000
1932	1.539.000	5.388.000	6.927.000
1933	1.343.000	8.191.000	9.534.000
1934	2.722.000	7.161.000	9.883.000
1935	4.456.000	7.780.000	12.236.000
1936	6.222.000	9.811.000	16.033.000
1937	14.916.000	17.855.000	32.771.000
1938	13.218.000	18.958.000	32.176.000
1939	8.313.000	19.836.000	28.149.000
1940	8.274.000	13.888.000	22.162.000
1941	6.810.000	10.718.000	17.528.000

²⁰ Department of Commerce Bureau of Foreign and Domestic Commerce, **Statistical Abstract of the United States, 1923-1942**, No: 45-64, Washington 1924-1943; T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi, New York Ticaret Konseyyesi Muzaffer Yeşin'in Hazırladığı Ticarî Tahlil, 17.03.1938. Yukarıdaki tablo ABD Ticaret Bakanlığı tarafından senelik olarak çıkarılan "*Statistical Abstract of the United States*" isimli istatistiksel dokümanın 1923'den 1942'ye kadarki sayılarındaki veriler ile Türk Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde bulunan 1938 tarihli doküman birleştirilerek oluşturulmuştur. Bu tablodaki değerler iki farklılık dışında Trask'ın kitabının 105. sayfasındaki değerlerle aynıdır. Söz konusu farklılıklardan birincisine göre; Trask'ın tablosunda 1922 yılında Türkiye'nin ABD'den ithalatı 16.466.000 Dolar olarak gösterilmişken, yukarıdaki tabloda bu değer 16.465.000 Dolar'dır. İkincisine göre; Trask'ın tablosunda 1932 yılında Türkiye'nin ABD'ye yaptığı ihracat 8.189.000 Dolar olarak gösterilmişken, yukarıdaki tabloda bu değer 8.191.000 Dolar'dır.

Tablo incelendiğinde, 1922 yılının ticaret rakamlarında 1923 yılına gelindiğinde büyük bir azalma meydana geldiği görülmektedir. Türkiye ABD'den 1922'de 16.466.000 Dolarlık ithalat yaparken bu rakam bir yıl sonra çok çarpıcı bir düşüş yaparak 3.470.000 Dolara indi. 1922'de Türkiye'nin ABD'ye yaptığı ihracata ilişkin rakam da, bu kadar çarpıcı olmasa da, 1923'te neredeyse yarı yarıya azaldı. Bu âni düşüşün birden fazla nedeni vardı. Öncelikle, Avrupa devletlerinin Lozan Barış Anlaşması imzalandıktan sonra Türk pazarına derhal girmeleri, ABD'nin Türkiye'nin ticaretindeki payını düşürdü. İkinci olarak; Chester Projesi'nin 1923'te başarısızlıkla sonuçlanması iki ülkenin ticaretini olumsuz yönde etkiledi. Bunlardan daha geçerli bir neden de, 1919-1922 ithalat rakamlarının 1. Dünya Savaşı'ndan sonraki talep patlamasından kaynaklandığı ve 1923'ten itibaren de bunun etkisini kaybettiğiydi. 118. sayfadaki tabloda da görüleceği üzere 1919-1920'nin rakamları, daha önce de belirttiği gibi, zaten 1921'den itibaren inişe geçmişti. Bu inişin 1922'den hemen sonra keskin bir düşüş haline gelmesini ise bu paragrafta sıralanan ilk iki nedenle açıklamak mümkündür.

1923'teki bu düşüşün ardından Türk-Amerikan ticaret hacmi sürekli artış kaydederek, 1927'de 1. Dünya Savaşı'ndan önceki rakamlara ulaştı. Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nden daha küçük yüzölçümü ve nüfusa sahip olduğu dikkate alındığında, ticaret hacminin bu rakamlara ulaşması ABD'nin Türk ticaretindeki artan önemini göstermekteydi.

Ayrıca yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi ticaret hacminin özellikle 1927 yılında bir sıçrama yapması ise bu tarihte iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının yarattığı güven ortamından kaynaklanıyordu.

1927'den sonra ticaret hacmi yaklaşan dünya ekonomik buhranının etkisiyle düşme eğilimine girdiyse de, 1931'e kadar keskin bir düşüş yaşanmadı. Bu yıl ticaret hacmi, 1929-1930 ekonomik buhranının etkisinin iyice hissedilmesi ve Türkiye'nin krizin etkilerini azaltmak için kota sistemini uygulaması nedeniyle neredeyse yarı yarıya düştü.

1932'de biraz daha düşen ticaret hacmi, krizin atlatıldığı 1933'ten itibaren yeniden artışa geçti. 1934, 1935 ve 1936 yıllarında düzenli bir şekilde artan ticaret hacmi, 1937'de birden bire 1936 değerinin iki katına sıçradı. Bunun yegâne nedeni Türkiye'nin 20 Kasım 1936'da kota uygulamasını kaldırmasıydı.

1938'de de bu yüksek ticaret hacmi korunurken, bu yıldan sonra patlak veren II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle ticaret yeniden düşüşe geçti.

Türkiye'nin ABD'ye İhraç Ettiği Başlıca Ürünlerin Yıllara Göre Dolar Bazındaki Karşılığını Gösterir Tablo²¹

ÜRÜN	1920	1927	1929	1931	1933	1935	1937	1939	1941
Kuş yemi	...	9.504	49.105	159.249	71.655	106.545	222.154	61.804	...
Kıyma	...	...	17.819	44.609	495.150	267.294	750.509	323.704	1.099.723
Tütün yaprağı	19.422.318	9.953.000	10.366.000	5.963.000	4.367.000	3.666.000	8.807.000	11.212.205	11.252.794
Zampara	111.403	35.142	53.997	12.515	6.398	28.618	47.932	17.190	...
İncir	1.949.463	1.383.000	1.168.000	447.000	397.000	256.000	221.000	159.476	18.205
Fındık	917.991	809.200	234.089	357.945	201.058	153.062	96.517	285.886	38.327
Tavşan kürkü	...	203.368	308.021	53.615	48.079	59.921	137.052	60.864	61.329
Meyan özü	...	...	...	...	6.156	1.636	9.398	11.406	...
Meyan kökü	955.417	739.994	663.188	438.007	168.142	346.795	421.068	701.480	164.040
Zerdava kürkü	...	49.956	155.519	50.206	29.281	20.927	132.537	168.971	230.639
Lüle taşı	51.473	...	3.239	724	155	...	5.136	12.191	14.431
Tütün	...	486.556	436.736	...	208.259	...	354	25.715	...
Alıyon	1.191.129	410.628	244.617	231.161	137.660	63.292	163.421	289.059	386.670
Fasık	...	14.809	...	73	12.907	6.022	6.727	19.405	57.370
Haşhaş tohumu	...	2.875	32.025	18.643	13.380	2.226	...	12.896	244.283
Kuru üzüm	1.215.686	71.079	43.427	37.875	19.808	16.337	26.491	16.916	2.282
Halı	2.055.327	2.788.400	1.908.000	327.000	137.000	38.000	44.000	16.620	...
Koyun, kuzu ve keçi derisi	...	419.000	553.000	397.000	616.000	160.000	560.000	265.211	...
Meşe palamodu (ham)	...	174.694	267.089	251.855	236.276	313.512	364.941	236.494	...
Meşe palamodu (özet)	...	...	47.830	107.768	125.868	69.400	25.908	18.477	...

²¹ Dışişleri Bakanlığı Arşivi, New York Ticaret Konseyesi Muzaffer Yeşin'in Hazırladığı Ticari Tahlil, 17.03.1938; Trask, United States' Response..., s.106.

Türkiye'nin ABD'den İthal Ettiği Başlıca Ürün Gruplarının Yıllara Göre Dolar Bazındaki Karşılığını Gösterir Tablo²²

ÜRÜN GRUBU	1923	1925	1927	1929	1931	1933	1935	1937	1939	1941
Yenilebilir hayvan ve hayvan ürünleri	...	...	31.978	9.498	2.180	...	378	5.463	45.380	...
Yenilemez hayvan ve hayvan ürünleri	...	...	601.925	269.017	211.966	2.703	227.613	1.025.410	451.448	20.850
Yenilebilir sebze ürün ve içecekleri	1.106.325	507.956	518.580	552.769	81.847	9.931	20.885	50.708	26.301	28.504
Yenilemez sebze ürünleri	75.010	70.210	226.549	259.298	90.890	101.105	344.985	549.381	350.872	360.702
Tekstil ürünleri	647.448	395.117	164.524	139.698	39.501	54.038	117.151	1.361.603	263.487	169.214
Kereste ve kâğıt	26.838	19.920	27.360	29.682	11.096	11.611	36.081	83.456	65.965	5.834
Metal olmayan maddenler	514.570	366.393	99.927	207.341	84.887	204.123	713.945	1.416.520	1.710.268	250.958
Metal maddenler	138.786	284.662	529.405	621.683	45.653	237.240	422.864	3.758.973	852.306	1.241.876
Makine ve araçlar	252.682	653.281	1.209.450	2.900.286	956.072	584.180	1.830.945	5.999.552	3.979.865	2.716.880
Kimyasallar	33.612	21.504	45.794	109.524	84.045	39.563	126.198	393.236	236.038	267.459
Muhtelif	135.529	465.115	485.592	642.861	76.321	53.252	505.878	211.289	270.285	1.673.147

Bir önceki sayfadaki tablo Türkiye'nin ABD'ye ihracatını göstermektedir. Tablo incelendiğinde, Türkiye'nin ABD'ye ihraç ettiği ürünlerin büyük çoğunluğunu tarım ürünlerinin oluşturduğu ve bütün ürünlerin içinde de tütün yaprağının açık ara ilk sırayı aldığı görülmektedir. Öyle ki, tütün tek başına bütün yıllar boyunca diğer ürünlerin toplamından fazla bir meblağa karşılık geldi.

Atatürk dönemi baz alındığında ikinci sıradaki ihraç malı incir oldu. Halı ise, 1929'dan sonra keskin bir düşüş kaydetse de, üçüncü

²² Trask, *United States' Response...*, s.107.

sırada yer aldı. Bu düşüş büyük ölçüde, ABD'nin bu yıllardan itibaren gittikçe artan bir şekilde halı üretimine geçmesinden kaynaklanıyordu. Halıyı, ihracatı diğer ürünlere göre çok daha istikrarlı bir seyir izleyen meyan kökü takip etti. Koyun, kuzu ve keçi derileri, afyon ve krom ise tablonun dikkate değer diğer ürünleriydi.

Bir önceki sayfadaki tablo ürün gruplarına göre Türkiye'nin ABD'den ithalatını göstermektedir. Tabloda ilk sırayı makine ve araçlar alıyordu. Bu durum, Türkiye'nin teknolojik yetersizliğinden kaynaklanıyordu. Makine ve araç ithalatı, dünya ekonomik buhranının etkisinin hissedildiği yıllar hariç genelde artış eğilimi sergiledi. Bu eğilimde seri üretime geçilmesiyle azalan fiyatların arttırdığı talebin yanı sıra, ABD'nin özellikle otomotiv sektöründe gittikçe güçlenen konumunun büyük etkisi vardı.

İkinci sırada yer alan metal madenler 1937'ye gelindiğinde, 1935 değerinin dokuz katına fırladı. Aynı yıl benzer bir artış, özellikle tekstil ürünleri olmak üzere, diğer ürün gruplarında da vardı. Çünkü, Türkiye Avrupa devletleriyle yaptığı kliring anlaşmalarının birçoğundan istediği sonucu elde edemediği için ABD'ye daha fazla yönelmeye başlamıştı. Fakat, yine de, diğer ürün gruplarındaki artış oranı, tekstil ithalatındaki yaklaşık on iki katlık artış hariç tutulmak kaydıyla, metal madenlerdeki artış oranının çok altındaydı. Bunun nedeni Türkiye'nin yaklaşan savaş nedeniyle savaşın hammaddesi olan metal madenleri toplama çabasıydı. 1939'a gelindiğinde metal maden ithalatındaki düşüşü ise, 1937'ye göre artık çok daha kesinleşen savaş nedeniyle ABD'nin bu madenleri ülkesinde tutmak istemiş olabileceğiyle açıklamak mümkündür.

Metal olmayan madenler, yenilemez hayvan ve hayvan ürünleri, yenilebilir ve yenilemez sebze ürünleri ve tekstil ürünleri tablonun kayda değer diğer ithal maddelerini oluşturmaktaydı.

Buraya kadar yukarıdaki üç tablonun yardımıyla ana hatlarına değinilen Türk-Amerikan ticareti, iki ülkenin toplam dış ticaretlerindeki yerleri açısından Türkiye için çok daha büyük önem arz ediyordu. Şöyle ki, Türk-Amerikan ticaret hacminin ABD'nin toplam ticaret hacmindeki yeri 1923-1938 dönemi boyunca hep % 0.5'in altında kaldı. Oysa ki, ihracat rakamları baz alınacak olursa, aynı dönemde Türkiye'nin ABD'ye olan ihracatının Türkiye'nin toplam ihracatındaki payı %10 ilâ %15

arasında seyretti. Türkiye'nin ABD'den ithalatının Türkiye'nin toplam ithalatındaki oranı ise 1927'de % 3.9, 1938'de %10.5'di. Ticaret dengesi de açık ara Türkiye'nin lehineydi ve bu durum Türkiye'ye ekonomik kalkınması için gerekli dövizin bir kısmını temin etti.²³

İki ülkenin ödemeler dengesinde ticarî olmayan bazı kalemler de hatırı sayılır bir yer tutuyordu. Amerikan eğitim kuruluşlarından sadece Robert Kolej ve Arnavutköy Kız Koleji'ne ABD'den gelen toplam bağış miktarı 5,7 milyon Doları buluyordu. Türkiye'den ABD'ye göç edenlerin Türkiye'deki tanıdık ve akrabalarına yaptıkları posta havalesi 1929 yılı itibarıyla yaklaşık bir milyon dolardı. 1929 yılında Türkiye'ye gelen Amerikan turistleri 750.000 Dolar civarında bir para harcadılar,²⁴ Yine 1929'da Türkiye'deki Amerikan işadamları ve hükümet görevlileri 2.700.000 Dolarlık harcama yaptılar.²⁵

Yukarıdaki tablolara yansımayan bütün bu rakamlar, ticaret dengesini daha da fazla Türkiye'nin lehine çevirmekteydi. Bu durum 1929 Türk-Amerikan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nın Türkiye için önemini çok net bir şekilde ortaya koyuyordu.

D. Ticaret ve Seyr-ü Sefain Muahedenâmesi

İki ülke arasındaki ticarî ilişkiler 1926'nın Şubat ayından beri belirli aralıklarla teati edile gelen *modus vivendiler* vasıtasıyla yürütülüyordu. Bu *modus vivendilerle* iki ülke ticarî konularda birbirlerine en ziyade müsaadeye mazhar millet statüsünü veriyorlar ve böylece gümrük vergilerinde önemli indirimler yapıyordu. Fakat, Türkiye'nin bu tür düzenlemeleri 10 Nisan 1929'dan sonra geçersiz kılacak bir kanun çıkarması üzerine, Amerikalı yetkililer Türkiye ile ticarî konulardaki statükoyu koruyacak, zaman sınırlamasız bir nota teatisi yapma teklifinde bulundular. Türkiye bunu kabul etmedi. Bir nota teatisinden ziyade, kısa ve özlü bir ticaret anlaşması imzalamak istedi. ABD bu ticaret anlaşmasından kaçınmak için şöyle bir argüman öne sürdü: Bu anlaşma yapılırsa bile en erken Senato'nun Aralık 1929'daki

²³ Mustafa Nebil Kazdal, *Trade Relations Between the United States and Turkey, 1919-1944*, Indiana Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, b.y.y. 1946, s. 110-111'den naklen De Novo, *a.g.e.*, s.264.

²⁴ De Novo, *a.g.e.*, s. 263, 265-266.

²⁵ Gordon, *American Relations...*, s.63.

birleşiminde onaya sunulabilecekti. Buna karşılık Türk tarafı, hâlihazırda yürürlükte olan modusu 1 Ocak 1930'a kadar uzatabileceğini beyan ederek bu argümanı boşa çıkarmış oldu.²⁶

ABD Dışişleri Bakanlığı bir ticaret anlaşmasından kaçınmak için ikinci bir argümanı öne sürmeyi düşünüyordu: Buna göre yapılacak bir anlaşma ABD'deki Türk düşmanı çevreleri yeniden tahrik edecekti. Bu argümanın yersizliği konusunda Grew ABD Dışişleri Bakanlığı'nı ilânâ edince, sözkonusu argüman Türk yetkililere hiçbir zaman iletilmediği gibi, ABD Dışişleri Bakanlığı da 18 Mart 1929'da Grew'e ABD'nin Türkiye'nin bir ticaret anlaşması yapılması teklifini kabul ettiğini bildirdi.²⁷

Bunun üzerine taraflar bir ara derhal ticaret anlaşması müzakerelerine başlamayı düşünse de, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşti Bey'in Nisan ayının hemen başında yaklaşık bir buçuk aylığına Cenova'ya gidecek olması, tarafları bundan vazgeçirdi. Bu durumda yapılacak şey, 10 Nisan'da geçerliği dolacak olan modusu yenilemektir. Grew'in 24 Mart tarihli telgrafından anlaşıldığına göre, Türk tarafının teklif ettiği modus metninde *"bu modusun bir yıllığına ya da, iki ülke arasında bir ticaret anlaşması yapılınca kadar yürürlükte kalması"* teklif ediliyordu,²⁸ ABD bunu memnuniyetle kabul etti.²⁹ Lâkin 3 Nisan'da Türkiye, yapılması tasarlanan modusun metnini *"bu modusun bir yıllığına ya da, iki ülke arasında bir ticaret ve denizcilik anlaşması"*

²⁶ FRUS 1929, C. 3, s. 803-808, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 25.02.1929.

²⁷ FRUS 1929, C. 3, s. 809-810, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne 18.03.1929. Amerikan arşiv belgelerine göre Roger Trask'ın mezkur kitabının 109. sayfasında şöyle bir hata mevcuttur: Trask ABD'nin bir ticaret anlaşması yerine süresiz bir ticarî modus yapılması teklifinin hiçbir zaman Türkiye'ye iletilmediğini yazmaktadır. Oysa ki, yukarıda da görüldüğü gibi, Türkiye'ye iletilmeyen bundan ziyade ABD Dışişleri Bakanlığı'nın öne sürdüğü ikinci argümandı (yapılacak bir anlaşmanın ABD'deki Türk düşmanı çevreleri yeniden tahrik edeceği). Bkz. FRUS 1929, C. 3, s. 803-808, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 25.02.1929.

²⁸ FRUS 1929, C. 3, s. 810-811, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 24.03.1929. Bu modusun metni için bkz. FRUS 1929, C. 3, s. 817-818, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne, 08.04.1929.

²⁹ FRUS 1929, C. 3, s. 812, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne 27.03.1929.

yapılınca kadar yürürlükte kalması" şeklinde değiştirmeyi teklif etti.³⁰ ABD Türkiye'nin, yapılacak anlaşmanın yalnız ticareti değil, denizciligi de düzenlemesi yönündeki bu teklifini kabul etti ve 8 Nisan'da notalar bu doğrultuda teati edildi.³¹

Bu ticaret ve denizcilik anlaşmasının 8 Eylül'de başlayan resmî görüşmeleri, Türkiye ile ABD arasındaki neredeyse bütün anlaşma görüşmelerinde olduğu gibi, ABD'nin hazırladığı taslak anlaşma metnini esas alarak icrâ edildi. Bu durum ABD lehine bir eşitsizlik yaratsa da, Türkiye, Büyükelçi Grew'e göre, şu nedenlerden dolayı Amerikan taslağını fazlaca değiştirebilecek bir durumda değildi: "1-Türkiye bize (ABD'ye) bizim ona sattığımızdan çok daha fazla mal ihrâç ediyor. 2-Türkiye, kamu tesislerine ortak etmek için ünlü Amerikan şirketlerini ve sermayelerini istiyor ve ilişkilerimiz anlaşmalarla bir düzene konuluncaya kadar bu ortaklığı gerçekleştiremeyeceğini biliyor. 3-Türkiye, ABD ile yapacağı bir anlaşmanın ona vereceği prestijin tamamen farkında ve bundan dolayı böyle bir anlaşmanın onaylanmasını istiyor. 4-Nihayet, Türkiye ABD Senatosu tarafından verilebilecek bir başka ters cevap tehlikesini bilmekte ve mâkûl olmayan hükümler için bize ısrar ederek anlaşmanın onaylanmasını tehlikeye atmaya istememekte."³² Grew'in bu tespitleri büyük ölçüde gerçeği yansıtır olsa gerek ki; ABD Dışişleri Bakanı Stimson'un 6 Ağustos 1929'da Büyükelçi'ye gönderdiği anlaşma taslağı ile 1 Ekim 1929'da imzalanan anlaşma arasında fazla bir fark bulunmuyordu.³³

Hâl böyle olunca, anlaşmanın müzakereleri Türkiye'nin ABD ile yaptığı diğer anlaşmaların müzakerelerinden çok daha farklı bir şekilde

³⁰ **FRUS 1929**, C. 3, s. 812-813, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 03.04.1929. Grew ilk etapta Türk yetkilerin böyle bir teklifi 1830 Osmanlı-Amerikan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nı tamamen geçersiz hale getirmek için yaptıklarını düşündü. Daha sonra Grew'in bu endişesini yatıştıracak şekilde Tevfik Rüstü Bey Grew'e, Türkiye'nin anlaşmanın adını "*Ticaret ve Denizcilik*" olarak değiştirmesinin nedeninin Türkiye'nin diğer devletlerle yaptığı ticaret ve denizcilik anlaşmalarıyla bir uyum yaratmak olduğunu söyledi. Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s. 110.

³¹ **FRUS 1929**, C. 3, s. 814, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 09.04.1929.

³² Grew, *Atatürk ve Yeni Türkiye...*, s. 162-163.

³³ Krşştırmz. **FRUS 1929**, C. 3, s. 823-825, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne Gönderilen Taslak Ticaret ve Denizcilik Anlaşması, 06.08.1929; *Düstur*, Üçüncü Tertip, C.11, s.134-136 ya da **EK-10**.

seyretti ve 23 gün gibi çok daha kısa bir sürede sonuçlandı. Müzakereleri ABD adına yürüten Büyükelçi Grew hatıratında şöyle yazıyordu: *“Hemen hemen tüm görüşmelerimiz gayri-resmî olmuştı ve paragrafların parafe edilmesi ya da bu türden herhangi bir şey yapılmamıştı ve de genel toplantının açılışı dışında hiçbir stenograf bulunmamıştı. Bir konuyu, ne kadar gayri-resmî olursa olsun, sözlü olarak bir defa kabul ettikten sonra, hemen bir kenara koyuyor ve bunu en son anlaşma metninde aynen görüyorduk. Gerçekte, birinci açılış toplantısından sonra müzakereler bir gayri resmî görüşmeler dizisi olarak gelişti.”*³⁴

Bu görüşmeler neticesinde 1 Ekim 1929’da, Türkiye adına Zekai ve Menemenli Numan Beyler, ABD adına da Joseph C. Grew tarafından Türk-Amerikan *Ticaret ve Seyr-ü Sefain Muahedenâmesi* imzalandı.³⁵ Beş maddelik anlaşmanın I. maddesine göre iki ülke birbirlerine, ithalat ve ihracat vergileri ile ticareti etkileyen diğer vergi ve yükümlülükler konularında en ziyade müsaadeye mazhar millet statüsünü uygulayacaklardı. II. maddeye göre, ithalat ve ihracat konusunda iki ülke birbirlerine, diğer ülkelere uyguladıklarıyla eşit miktarda yasak ve sınırlama getireceklerdi. III. maddeye göre Türk gemileri Amerikan denizlerinde ve Amerikan gemileri de Türk denizlerinde millî gemilere yapılan muameleden faydalanacaklardı. Kabotaj, ticarî gemilere verilen teşvik primleri ve karasularda yapılan dalgıçlık, balıkçılık, kılavuzluk gibi faaliyetler için bu madde uygulanmayacaktı. IV. maddeye göre bu anlaşmadaki hiçbir kelime, iki ülkenin insan, hayvan ve bitki hayatını korumaya yönelik sihhî mahiyette yasaklar ve kurallar koyma hakkını sınırlayacak şekilde yorumlanamayacaktı. V. madde tasdikle ilgili prosedürü ve anlaşmanın yürürlükte kalış süresini belirliyordu. Buna göre, tasdiknâmeler Ankara’da teati edilecek ve anlaşma en az üç sene yürürlükte kalacaktı. Bu sürenin bitiminde taraflardan biri anlaşmayı fes etmek istediği takdirde, bu niyet açıklanacak ve anlaşmanın geçersiz hale gelmesi için bir sene daha beklenecekti.³⁶

³⁴ Grew, *Turbulent Era...*, s. 836-837. Müzakerelerin yukarıda da belirtildiği gibi birinci açılış toplantısından sonra bir gayri resmî görüşmeler dizisi olarak gelişmesi nedeniyle, müzakereler sırasında yapılan tartışmalar ve ele alınan konular belgelere geçmedi. Yalnız; **FRUS 1929**, C.3, s. 825-837’de Amerikan taslağı üzerinde kelime bazında yapılan değişiklikleri kronolojik olarak görmek mümkündür.

³⁵ Bu anlaşmanın metni için bkz. **EK-10**.

³⁶ **Düstur**, Üçüncü Tertip, C.11, s.134-136.

ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri anlaşmanın imzalanmasından sonra, Senato'nun bunu onaylamaması ihtimali nedeniyle harekete geçtiler. Ticaret Bakanlığı ile anlaşma konusunda koordinasyon kuruldu. Gerekliğinde yardımcı olması için Türkiye'den ticari ateşe Julian E. Gillespie getirilirdi. Senato Dış İlişkiler Komitesi'ne anlaşma hakkında gerekli bilgiler verildi. Bu önlemlerin de etkisiyle Senato'da, eskiden beri Türk düşmanlığı yapan Senatör Claude A. Swanson ve onun Ermeni arkadaşı Vahan Cardashian'ın çabaları dışında ciddi bir muhalefet görülmedi. Bu şahısların klişeleşmiş tezlerini dikkate almayan Senato 17 Şubat 1930'da anlaşmayı onayladı. 12 Nisan 1930'da da TBMM aynı yolu izledi. Tasdiknâmeler 22 Nisan 1930'da teati edildi.³⁷

Bu anlaşma Türk-Amerikan ilişkilerinin önemli bir kilometre taşını teşkil etti. Şöyle ki; ilk defa olarak iki ülke arasında imzalanan bir anlaşma Senato engelini aşabilmişti. Böylece ABD'deki Türk düşmanı cephenin gücünü iyice kaybettiği iyice su yüzüne çıkmıştı. Artık iki ülke, reddedilen Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı, bu türden Senato'yu ürkütmeyen küçük çaplı anlaşmalarla, parça parça yeniden hayata geçirme yoluna gidebileceklerdi.

E. Şükrü Saraçoğlu Heyeti'nin ABD Ziyareti

Türkiye'nin ABD'den kredi almak için bu ülkeye bir heyet göndermesi fikri ilk olarak Büyükelçi Joseph Grew tarafından, Temmuz 1930'da İnönü'yle yaptığı bir görüşmede ortaya atıldı.³⁸ Bu fikir, Kasım 1930'da Türkiye'ye gelen ABD Ticaret Bakan Yardımcısı Julius Klein tarafından da desteklendi. Klein, Atatürk ve İnönü'yle yaptığı görüşmelerde, Türkiye'nin Osmanlı borçlarını ödememesinin Amerikalı bankerlerin Türkiye'ye kredi vermelerini zorlaştıracaklarını belirtti. Bununla beraber Klein, ABD'nin vereceği kredinin Türkiye'nin Osmanlı borçlarını ödemesini kolaylaştıracaklarının da farkındaydı. Klein'e göre, ilk basamak olarak kişisel temaslarda bulunulması gerekiyordu. Bu da,

³⁷ Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s. 113-114. Bu arada, 10 Nisan 1930'da bir sene önce yapılan ticarî modusun süresi dolduğu için 8 Nisan'da bu modus yenilendi ve notalar teati edilinceye kadar geçecek sürede ticarî ilişkiler bu temelde yürütüldü. a.g.e., s.114.

³⁸ NARA, M 1224, Roll 15, File: Shukri Bey Mission/2 1/2, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 30.06.1931.

Türkiye'nin ABD'ye uzmanlardan oluşan bir ticaret heyeti göndermesiyle olabilecekti. Böylece, verilecek kredi için bir temel oluşturulmuş olacaktı.³⁹

Türkiye, Klein'in bu teklifini kabul etti. 28 Eylül 1931'de, eski maliye bakanı Şükrü Saraçoğlu ve onun sekreterliğini ve tercümanlığını yapmak üzere Mukdim Osman Bey'den oluşan iki kişilik bir heyet görevlendirildi.⁴⁰ Saraçoğlu heyeti 23 Ekim 1931'de New York'a vardı.⁴¹

Heyetin birinci amacı, Amerikan iş çevreleriyle şahsî temaslarda bulunarak ilerisi için elverişli bir ortam yaratmak; ikinci amacı, sosyal hizmetler ve bankacılıkta kullanılmak üzere 50 ilâ 100 milyon Dolar arasında bir kredi temin etmek; üçüncü amacı, Türkiye'de pamuk endüstrisini tesis etmek için Amerikalı pamuk uzmanlarının Türkiye'ye gelmesini sağlamak; son amacı da, ABD'nin finans ve ekonomi sistemi üzerinde incelemeler yapmaktır.⁴²

Heyet bu kapsamda ABD Başkanı'yla ve ABD'deki bir çok iş ve finans çevreleriyle görüşmeler yaptı.⁴³ Bu görüşmeler neticesinde heyet yukarıda sıralanan amaçlarından biri dışında hepsini gerçekleştirdi. Gerçekleşmeyen ve belki de en önemli olan tek amaç ABD'den kredi

³⁹ NARA, M 1224, Roll 15, File: Shukri Bey Mission/1, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 12.11.1930. Klein'in Türkiye ziyareti ile ilgili olarak ayrıca bkz. Bilâl Şimşir, "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri, Yedi Belge (1930-1937)", *Belleten*, C. 45/1, Sayı 177, Ocak, Ankara 1981, 157-177.

⁴⁰ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 18, 01, 02, 23, 67, 4, Kararname, 28.09.1931; *Christian Science Monitor*, 29.09.1931. Bu gezide Saraçoğlu'ya günlük otuz dolar, sekreterine ise günlük yirmi dolar yevmiye verildi. a.g.b.

⁴¹ NARA, M 1224, Roll 15, File: Shukri Bey Mission/33, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Başkanı Wallace Murray'den Mr. Castle'a, 24.10.1931.

⁴² NARA, M 1224, Roll 15, File: Shukri Bey Mission/23, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 05.10.1931; NARA, M 1224, Roll 15, File: Shukri Bey Mission/41, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Başkanı Wallace Murray'den ABD Dışişleri Bakanı Stimson'a, 26.10.1931; NARA, M 1224, Roll 15, File: Shukri Bey Mission/40, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi Joseph Grew'den ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Başkanı Wallace Murray'a, 05.10.1931.

⁴³ NARA, M 1224, Roll 15, File: Shukri Bey Mission/27, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Başkanı Wallace Murray'den Julian Gillespie'ye, 24.10.1931.

elde edilmesiydi. Gerek resmî çevreler, gerekse özel Amerikan şirketleri ve sermaye piyasası Türkiye'ye kredi vermeyi kabul etmediler.⁴⁴

Saraçoğlu heyetinin yaptığı bu ziyaret Türkiye'nin Batı'ya bağlanmasından korkan Sovyetler Birliği tarafından endişe ile karşılandı. Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinof 1931 yılı sonlarına doğru bu endişe ile Ankara'yı ziyaret etti. Litvinof'un ziyareti sırasında, 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması beş yıl uzatıldığı gibi, iki devlet arasında iktisadî yakınlığı geliştirme çareleri de arandı. Aradan çok geçmeden 1932 Nisanında Sovyetler Birliği Türkiye'ye 8.000.000 Dolarlık bir kredi açtı ve bu kredinin bir kısmıyla Kayseri Mensucat Fabrikası kuruldu.⁴⁵

F. Türkiye'deki Amerikan Yatırım ve Teknik Uzmanları

1920'lerin ortalarında Türkiye'deki Amerikan yatırımlarının değeri tahminen on ilâ on beş milyon dolar arasında bir rakama tekabül ediyordu. Başlıca yatırımlar "*Turkish Petroleum Company*" ve "*Standard Oil Company*" isimli petrol şirketleri, "*American Express Company*" adlı banka, meydan kökü işleyen "*MacAndrews and Forbes Company*" ve "*R. J. Reynolds, American Tobacco, Liggett and Mayers*" isimindeki tütün şirketlerinin yaptıklarından oluşuyordu.⁴⁶ 1929 tarihli Türk-Amerikan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'ndan önceki ortam Davies'e göre, Amerikan yatırımları için ümitsizdi.⁴⁷

Bu ümitsizlik, 1930'da Ford Motor Şirketi'nin İstanbul'da serbest bölgede bir otomobil üretim fabrikası inşâ etmesiyle dağılır gibi oldu. Şirketin Türk Hükümeti'yle yaptığı mukaveleye göre, serbest bölgeye otomobil parçaları vergisiz olarak girecekti.⁴⁸ Yine mukaveleye göre fabrikada çalışanların ilk iki yıl en az % 60'ı, altıncı yılın sonunda ise en

⁴⁴ Necati Sözüoğlu, **1938-1950 Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: İsmet İnönü Devrinden Marshall Planı'na Kadar**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991, s.14.

⁴⁵ Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasî Tarih 1919-1939**, Ankara 1953, s. 217; **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı 29, Şubat, İstanbul 1970, s. 5.

⁴⁶ Robert W. Dunn, **American Foreign Investments**, New York 1926, s. 169.

⁴⁷ A. Emil Davies, **Investments Abroad**, Chicago 1927, s.194.

⁴⁸ "*Constantinople Ford Assembly Plant*" **Levant Trade Review**, Sayı 17, Şubat, İstanbul 1929, s.43-47.

az % 75'i Türk olacaktı.⁴⁹ Bu şartlar altında Ocak 1930'da ilk Türk Fordları üretildi. Türkiye'nin ilk otomobil fabrikası günde sekiz otomobil ürettiyordu.⁵⁰ Bu otomobillerin bir kısmı Türkiye'ye, bir kısmı da Yakın ve Uzakdoğu'ya satılıyordu.⁵¹ Fabrika, Türkiye'ye komşu ülkelerin getirdikleri ticaret sınırlamaları ve o tarihlerde dolarda meydana gelen devalüasyonun, Ford şirketini zor durumda bırakması nedenleriyle, 1930'ların ortalarında faaliyetini durdurmak zorunda kaldı.⁵²

İsveç Kibrit Tröstünün bir şubesi olan "*American-Turkish Investment Corporation (Amerikan-Türk Yatırım Ortaklığı)*" ise 1930'da Türkiye'ye % 6,5 yıllık faizle 10 milyon Dolar kredi vermesi karşılığında Türk kibrit tekeli için 25 seneliğine elde etti.⁵³

Bir diğer önemli Amerikan yatırımı "*The Curtiss Wright Corporation*" adlı şirketin Kayseri'de devlete ait bir fabrikayı kiralaması ve burada Türk Hükümeti'nin sipariş ettiği uçakları monte etmesiyle gerçekleşti. Türk Hükümeti, 1932'de imzalanan kontrat doğrultusunda şirkete on sekiz adet uçak siparişi verdi. Bu uçakların bir kısmı ABD'de, bir kısmı da Kayseri'deki fabrikada monte edildi.⁵⁴

Bunların dışında, "*Socony Vacuum Oil Company*", "*Texas Company*", "*Benedum Trees Oil Company*" adlı petrol şirketleri de Türkiye'de petrol imtiyazı elde edebilmenin mücadelesini verdiler. Fakat yeterli miktarda petrol bulunamadığından bu gerçekleşemedi.⁵⁵

⁴⁹ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, C.1, Ankara 1988, s. 317.

⁵⁰ Yılmaz, a.g.m., 232.

⁵¹ Ahmet Özgiray, "*Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasî İlişkiler (1923-1938)*", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 15, Sayı 43, Mart, Ankara 1999, s.n.y.

⁵² Trask, *The United States Response...*, s. 138. Geniş bilgi için bkz. Vehbi Koç, *Hayat Hikâyesi*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul 1973, s. 55-58; "*First Motor Cars Produced By Turks*" *Herald*, 26.01.1930; "*First Turkish Fords Out*" *New York World*, 28.01.1930; "*Turkey's First Autoplant*" *New York Times*, 09.02.1930; Can Kırac, *Anılarımla Patronum Vehbi Koç*, İstanbul 1995, s. 111.

⁵³ NARA, M 1224, Roll 15, File 867.51 Turkish-American Investment Corporation/ 5, Jefferson Patterson'dan ABD Dışişleri Bakanı'na, 17.06.1930; NARA, M 1224, Roll 15, File 867.51 Turkish-American Investment Corporation/ 8, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 11.07.1930.

⁵⁴ De Novo, a.g.e., s.265; Trask *The United States Response...*, s. 138.

⁵⁵ Trask, *The United States Response...*, s. 139.

ABD, bu yatırımların yanı sıra, Türkiye'ye gönderdiği teknik uzmanlarla da Türk ekonomisine katkı sağladı. 1924'te Türk eğitim sistemini geliştirmek üzere Türkiye'ye gelen Colombia Üniversitesi öğretim görevlilerinden John Dewey'in gösterdiği başarı, 1930'larda Türkiye'nin ABD'den teknik uzman talebinde bulunmasının önemli bir nedenini teşkil etti. Bu kapsamda 1932 ve 1933'te altın madeni endüstrisi için Matthew Van Siclen, jeolog ve metalürji uzmanı olarak Sidney Paige, demiryolu uzmanı olarak Charles E. Bell, gümrük uzmanı olarak Robert H. Vorfeld, Türkiye'ye geldiler. Daha önce Siclen, ABD Maden Bürosu Başkan Yardımcılığı görevini yapmış, Paige ABD, Panama ve Nikaragua'da çeşitli jeolojik araştırmalar yürütmüş, Bell ABD Demiryolları İdaresi'nde 40 yıl çeşitli hizmetlerde bulunmuş, Vorfeld ise ABD Gümrük Komisyonu Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalışmıştı.⁵⁶

Türk yetkililer bu uzmanlarla yetinmediler ve 1932'de Türk ekonomisiyle ilgili genel bir rapor hazırlaması için Wallace Clark'ı davet ettiler. Fakat, Clark'ın böyle bir iş için gerekli altyapıya sahip olmadığı anlaşıncı kendisine tütün, tuz ve alkol tekelleri üzerine bir çalışma yapma görevi verildi. Clark'ın asistanlarıyla beraber yaptığı çalışma doğrultusunda tekel ürünlerinin saklanması için büyük depolar yapıldı, üretimde kullanılan makineler modernleştirildi.⁵⁷ Clark ve ekibine bu çalışması karşılığında 14.000 Dolar ödeme yapıldı.⁵⁸

Clark'ın yapamadığı Türk ekonomisiyle ilgili genel bir rapor hazırlama işi 1933'te Walker D. Hines ve ekibine verildi. Hines'in Türkiye'nin bütün kaynakları hakkında ekonomik bir araştırma yaparak hazırlayacağı bu raporun gelecekte ülkenin ekonomik programı olarak kullanılması ümit ediliyordu. 1. Dünya Savaşı yıllarında ABD Demiryolları İdaresi'nin başında olan Hines, o yıllardan beri New York'ta bir avukatlık şirketi yönetiyordu.⁵⁹ Hines'in baş asistanı Amerikan ordusu mühendislerinden Binbaşı Brehon B. Somerville'di.⁶⁰

⁵⁶ **Washington Star**, 25.09.1935; **NARA**, M 1224, Roll 3, File: 867.01A/112, ABD'deki Türk Büyükelçi Ahmet Muhtar Bey'den ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölüm Başkanı Wallace Murray'a, 10.11.1933.

⁵⁷ **NARA**, M 1224, Roll 3, File: 867.01A/126, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 10.11.1933.

⁵⁸ **NARA**, M 1224, Roll 3, File: 867.01A/101, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 01.02.1933.

⁵⁹ **Washington Star**, 25.09.1935.

⁶⁰ **Christian Science Monitor**, 06.05.1933.

Goldthwaite H. Dorr, H. Alexander Smith ve O. F. Gardner, Hines'in diğer yardımcılarıydı. Hines 1934'te öldükten sonra projenin başına Dorr geçti. Hines'in yokluğunu aratmamak için, Princeton Üniversitesi'nden Edwin W. Kemmerer de projeye destek oldu ve sonuçta "*Hines-Dorr-Kemmerer Raporu*" olarak bilinen 1800 sayfalık çalışma tamamlandı.⁶¹

Bu raporda Türkiye'nin geçmişten o güne kadarki bütün ekonomik faaliyetleri safha safha anlatılıyordu. Raporda ayrıca, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk ekonomisinin elde ettiği başarılar teslim edilmekle beraber, Türk âdet ve alışkanlıkları eleştiriliyordu. Rapora göre Türkiye'nin en büyük ihtiyacı üretimde etkinliği arttırmaktı. Bu da, ulaşım, iletişim, sağlık ve finans sistemlerinin düzeltilmesiyle sağlanabilecekti. Mussolini'nin Türkiye'de yarattığı gergin ortam ve Türkiye'nin Sovyet tipi ekonomik planlamaya yönelmesi nedeniyle, bu rapor uygulamaya konmadı.⁶²

1930'larda Türk yetkililer bunların dışında birçok uzmanın ülkeye gelmesini sağladılar. Bunlar arasında, kreş ve ilköğretim uzmanı Beryl Parker, pamuk üretim uzmanı Stanley P. Clark, sağlık uzmanı Edward D. Wright, petrol uzmanları H. M. Kirk ve Samuel H. Russell gibi isimler bulunuyordu. Bununla beraber, Türkiye'nin hidrograf, otoyol mühendisi, sel kontrol uzmanı, polis eğitmeni ve askerî havacılık uzmanı talepleri yerine getirilmedi.⁶³

G. Değerlendirme

Ticaret, iki ülkenin siyasî ilişkilerinin başlaması ve gelişmesinde itici bir güç olma niteliğindedir. Diplomatik ilişkiler kesikken bile, iki ülkenin ticarî ilişkileri devam ediyordu. Bunun en önemli nedeni ABD'nin o dönem itibarıyla Türkiye için Avrupa devletlerine göre daha zararsız bir devlet olmasıydı. Türkiye böyle bir ülkeyle olan ticarî ilişkilerini geliştirmenin ötesinde, Amerikan yatırım ve sermayesini de ülkeye çekerek ekonomik kalkınmasını hızlandırmak istiyordu. ABD ise dünya bütün piyasasında önemli bir yere sahip Türkiye'nin bütün

⁶¹ Merle Curti, Kendall Birr, *Prelude to Point Four, American Technical Missions Overseas, 1838-1938*, Madison 1954, s. 184.

⁶² Trask, *The United States Response...*, s. 143-144.

⁶³ a.g.e., s. 144-145.

yaprağına ve incir, halı vb. ürünlerine duyduğu ihtiyaç nedeniyle Türkiye ile ticarî ilişkiler kurmaktan memnundu.

İki ülke de bu ilişkileri kurmaktan memnun olsa da, bu ülkelerin ticarî ve ekonomik ilişkilere atfettikleri önem dereceleri birbirinden oldukça farklıydı. ABD'ye göre ticarî ve ekonomik ilişkilerin, siyasî ve kültürel ilişkilerden fazla bir önemi yoktu. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye ile olan ticaret, ABD'nin toplam ticareti içinde çok cüzî bir değere sahipti. Ayrıca, ekonomik ilişkiler kapsamında ele alınan ABD'nin Türkiye'deki yatırımları, ABD için pek de kârlı olmamışlar, bu yüzden de büyüyememişlerdi. Türkiye ise ABD ile olan ticaretinin toplam ticaret hacmi içindeki hatırı sayılır yerinden ve Amerikan yatırım ve sermayesinin Türkiye'nin kalkınması için gerekliliğinden dolayı bu ülke ile olan ticarî ve ekonomik ilişkilerine büyük önem veriyordu. Bu ilişkiler, Türkiye için, ABD ile olan siyasî ve kültürel ilişkilerinden daha büyük bir öneme haizdi. Bunun da etkisiyledir ki, Türkiye siyasî ve kültürel ilişkilerde ABD'ye göre daha yapıcı bir tutum sergilemiştir.

ALTINCI BÖLÜM

İLİŞKİLERDEKİ TEMEL SORUNLAR

ABD'nin, Avrupa devletleri gibi, Ortadoğu'da doğrudan doğruya emperyalist politikalar izlememiş olmasından dolayı, Atatürk döneminde Türkiye-ABD ilişkileri, Türkiye'nin Avrupa devletleriyle olan ilişkilerine göre çok daha dostçaydı. Buna rağmen, bu dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinde Türkiye-Avrupa ilişkilerine göre çok daha fazla ve karmaşık problemler yaşandı. Bunun temel nedeni ABD'nin, Avrupa devletlerinin birçoğu gibi, Türkiye ile doğrudan hiç karşı karşıya gelmemiş ve bu yüzden de, Türk insanını lâıykıyla analiz edememiş olmasıydı. Zira, ABD'nin, Çanakkale Savaşları'nda ya da Millî Mücadele'de bütün teknolojik üstünlüklerine rağmen yüz binlerce evladını Anadolu'da bırakmış olan Avrupa devletleri kadar Türkiye'yi anlamasını beklemek zordu.

Bundan dolayıdır ki, ABD, gerek Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın müzakerelerinde, gerekse Türkiye ile yaptığı diğer müzakerelerde, Avrupa devletlerinin Türkiye ile yaptıklarından daha avantajlı anlaşmalar yapabilmenin mücadelesini verdi. ABD, bu politikanın bir göstergesi olarak, kapitülasyonların tarihe karıştığını bir türlü kabullenmek istemediği gibi, Türkiye ile olan ilişkilerini de kapitülasyonların muhafazası anlayışıyla yürütmek istedi. İki ülke ilişkilerindeki sorunların büyük çoğunluğu da kaynağını bu anlayıştan aldı.

Bu anlayışı, Türk İnkılâbı'nın, ABD'nin ve kısmen de diğer Avrupa devletlerinin tahminlerinin aksine, başarılı olduğunun iyice kesinleşmesi büyük ölçüde değiştirdi. İşte bu nedenledir ki, iki ülke ilişkilerindeki sorunların büyük çoğunluğu, her ne kadar değişen uluslararası konjonktürün etkisi olsa da, 1930'lu yıllarda önceki yıllara göre, çok daha kolay ve hızlı bir şekilde çözümlendi.¹

¹ Literatürde bu sorunların hepsine değinen yegane eser Roger Trask'ın "*The United States' Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*" isimli kitabıdır. Fakat bu eser, tamamen İngilizce kaynaklardan istifade edilerek yazıldığı için ABD lehine ön yargılıdır. Söz konusu sorunlardan Amerikan okullarıyla ilgili olarak Trask'ın kitabı dışında başlıca kaynaklar Fahir Armaoğlu'nun "*Türkiye'de Amerikan Okulları Krizi: 1927-1928*" ve Robert L. Daniel'in, "*The United States and the Turkish Republic Before World War II: The Cultural Dimension*" adlı makaleleri ile Ahmet Uçar'ın, "*Amerikan Misyonerlerinin Türkiye'deki Faaliyetleri (1818-1930)*" isimli yüksek lisans

A. Amerikan Okulları Sorunu

1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Amerikan Okulları

Türkiye'deki Amerikan okullarının kökleri, İlber Ortaylı tarafından Osmanlı'nın en uzun yüzyılı olarak nitelendirilen XIX. yüzyıla kadar uzanır. Bu asırda Türk topraklarında kurulan Protestan okullarının çoğu Amerikalılara aitti. Amerikan okullarının büyük bir kısmı 1810'da Boston'da kurulan ve kısaca American Board olarak anılan "*American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)*" isimli misyoner teşkilâtı tarafından kuruldu. Kurucuları misyoner olmakla birlikte, American Board'a bağlı olmayan bağımsız diğer Amerikan okulları ise, Robert Kolej ve Arnavutköy Kız Koleji idi.²

1830 Türk-Amerikan Ticaret Anlaşması'nın bir ve dördüncü maddelerine göre "*en ziyade müsaadeye mazhar millet*" statüsüyle kapitülasyonlardan yararlanma hakkını elde eden ABD'ye ait misyonerler, eğitim, Hristiyanlığı yayma, hayırseverlik, sosyal, tıbbî ve kültürel faaliyetlerle Osmanlı topraklarını âdeta bir baştan bir başa işgâl ettiler. Kudüs, Suriye ve Beyrut gibi şehirlere de yayılan misyonerler,

tezidir. Armaoğlu makalesinde Amerikan okulları meselesinin 1929'a kadarki bölümünü, meselenin kamuoyuna yansıyan kısmını göz ardı ederek anlatmış, sonrasına değinmemiştir. Daniel de makalesinde, Trask gibi tamamen İngilizce kaynaklara atıfta bulunarak, tek yanlı olmaktan kurtulamamıştır. Uçar ise tezinde okullar meselesinin 1930'a kadarki bölümünü, konunun diplomatik boyutuna girmeyerek, incelemiştir. Tabiiyet sorunuyla ilgili olarak Leland J. Gordon'un "*The Turkish American Controversy over Nationality*" adlı makalesi temel kaynaktır. Bu makalede ise, tabiiyet sorununun 1930'dan sonraki bölümüne değinilmemiştir. Yerleşme ve ikâmet konusunda Trask'ın kitabından başka eser bulunmamaktadır. Tazminat talepleri sorunuyla ilgili başlıca eserler, Fred K. Nielsen'in Amerikan yönetimi için hazırladığı "*American-Turkish Claims Settlement Under The Agreement Of December 24, 1923 And Supplemental Agreements Between The United States And Turkey: Opinions And Report*" isimli rapor ile E. Russell Lutz'un "*Claims Against Turkey*" adlı makaleleridir. Bu iki eserde de, tazminat talepleri meselesinin 1930'lardan önceki boyutu yeterince açıklanmamıştır. Ayrıca, Lutz'un makalesinde 1934 tarihli Tazminat Talepleri Anlaşması'nın müzakerelerine ve meselenin 1934'den sonraki boyutuna değinilmemiştir. Suçluların iadesi konusunda Trask'ın kitabından başka eser bulunmamaktadır. Afyon sorunuyla ilgili temel eser Çağrı Erhan'ın "*Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*" adlı kitabıdır. Bu eser, meselenin bütün boyutlarıyla incelendiği yegâne kaynaktır. Bölüm içerisinde bütün bu eserlerin eksik bıraktıkları bu hususlar giderilmeye çalışılacaktır.

² Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Ankara 1999, s. 55.

hedeflerine varabilmek için araç olarak kullandıkları okul ve diğer kuruluşlarının sayılarını gittikçe arttırdılar.³ Öyle ki, 1914 yılı itibarıyla Türk topraklarındaki Amerikan okullarının sayısı 426 olup, 17 adet misyonerlik merkezi ve dokuz da Amerikan hastanesi bulunmaktaydı.⁴

1. Dünya Savaşı'nı takip eden Mütareke Dönemi'nde Anadolu'daki Amerikan okulları en rahat ve en şaşalı dönemlerini yaşadılar. Atatürk Nutuk'ta, Amerikalıların 1919'larda sadece Sivas'ta 23 kadar okulları olduğunu yazıyordu.⁵ Bu yıllar, Türkiye'de Amerikan mandası tartışmalarının yapıldığı, birçoğu Amerikan okullarında okuyan ya da öğretmenlik yapanlar tarafından Türk Milleti'ni Amerikalıların yönetime teslim etmeyi hedefleyen Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin kurulduğu bir dönemdir.⁶ Bu dönemde Amerikan okullarının yöneticileri bir yandan yukarıda zikredilen manda tartışmalarına katılmakta, bir yandan da bölücü faaliyetlerde önemli roller oynamaktaydılar. Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey'in TBMM'de yaptığı açıklamaya göre, Şubat 1921'de Merzifon'daki Amerikan Koleji'nde yapılan tahkikatta, bu okulun Pontusçuların siyasi kulübünü bünyesinde barındırarak Rumları tahrik ettiği anlaşılmış ve okul kapatılmıştı.⁷ Bundan dört ay sonra, bu sefer Talas'taki Amerikan Koleji'nde ihbar üzerine yapılan aramada harp alet ve edevâtının ele geçirilmesi Dâhiliye Vekili'nin açıklamasını desteklemektedir.⁸

³ a.g.e., s.56.

⁴ Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara 1991, s. 78.

⁵ Mustafa Kemâl Atatürk, *Nutuk*, C. 1, İstanbul 1970, s. 66-67.

⁶ Mine Erol, *Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, 1919-1920*, Giresun 1972, s.35 vd.

⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 29.12.1921, İçtima 15, s.240. Bu okul 1892-1893 Merzifon Ayaklanmalarında da Hınçak Komitesi'ne karargâhlık hizmeti yapmıştı. Fahir Armaoğlu, *"Türkiye'de Amerikan Okulları Krizi:1927-1928"*, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 13, Sayı: 37, Mart, Ankara 1997, s.4.

⁸ *T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 030, 10, 206, 406, 4, Dahiliye Vekâleti'nden İcra Velileri Heyeti'ne (Yazı Eki), 01.06.1921. ABD'nin Türk topraklarında fesat çıkarma geleneğinin altında yatan temel nedeni 1896'da bir Amerikalı misyoner olan Everett P. Wheeler açıkça şöyle dile getiriyordu: *"Biz Türkiye'de Hristiyanlar ve Hristiyanlık için okul ve hastane açıyoruz, ilaç götürüyoruz, modern tıbbi ve eğitimi kuruyoruz. Türk bizi istemeyebilir; ama oranın sahibi Türkler değil ki..."* Everett P. Wheeler, *The Duty of United States of America to American Citizens in Turkey*, New York 1896, s.35.

Bu örneklerde de görüldüğü gibi ABD, eğitim kuruluşlarını siyasi ve dinî amaçlarını gerçekleştirmenin önemli bir manivelası olarak gördüğünden, Türk-Amerikan Lozan Anlaşmaları müzakerelerinde de konuyu ısrarla takip etti. Amerikan tarafı müzakerelerin başından beri Türkiye’den bu konuyla ilgili bir teminat mektubu almak istiyordu. Nihayet, 4 Ağustos’ta İsmet Paşa Grew’e, Türkiye’nin Müttefiklerin bu kuruluşlarına verdiği hakları aynen ABD’ye de verdiğini beyan eden bir mektup yazdı. Bu mektuba göre Türkiye ABD’nin 30 Ekim 1914’den önce faaliyet gösteren eğitim, din ve hayır kuruluşlarının varlığını tanıyacak ve faaliyet göstermelerine izin verecekti. Söz konusu kuruluşların hepsine, Türk kuruluşlarıyla aynı muamele yapılacaktı.⁹

Bu mektubun bir parçasını teşkil ettiği Türk-Amerikan Lozan Anlaşması Senato tarafından reddedildikten sonra, 17 Şubat 1927’de imzalanan modus vivendinin son paragrafında geçen “*Konsolosluk, kurumlar ve ikâmet sözleşmeleri yapılıncaya ya da Türk-Amerikan Lozan Anlaşması yürürlüğe girinceye kadar yukarıda sıralanan ilkeler ile Türk-Amerikan Lozan Anlaşması’nın hükümleri, karşılıklı olarak Türkiye’de ABD uyruklarına ve ABD’de Türkiye uyruklarına yapılacak muamelenin temelini oluşturacaktır.*” ibaresiyle İsmet Paşa’nın 4 Ağustos 1923’te Grew’e yazdığı mektubu hukukî geçerlilik kazanmış oldu.¹⁰

Bundan istifade etmek isteyen Büyükelçi Grew 1927’nin sonbaharında göreve başlayınca ilk olarak, American Board’ın 1. Dünya Savaşı nedeniyle kapatılmış bulunan Amerikan okullarının tekrar açılması talebini gündeme taşıdı. American Board, Sivas, Maraş, Gaziantep, Talas ve Kayseri’de bulunan bu okulların faaliyete geçmesi için ilk olarak Mayıs 1925’te Türk Hükümeti’ne başvurmuş ve reddedilmişti. Board’ın bu okulların açılmasıyla ilgili olarak Mart 1927’de yaptığı ikinci müracaata ise henüz resmî bir cevap verilmemişti.¹¹ Grew 3 Kasım 1927’de Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri

⁹ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/171, İsmet Paşa’dan Grew’e, 04.08.1923.

¹⁰ Diğer yandan Armaoğlu bir makalesinde 17 Şubat 1927 modus vivendisinin, İsmet Paşa’nın 4 Ağustos 1923 tarihli mektubuna hukukî geçerlilik kazandırmadığını yazıyor. Bkz. Armaoğlu, “*Türkiye’de Amerikan Okulları Krizi...*”, s.11. Ancak; açıkça görüldüğü gibi, söz konusu modusun yukarıda zikredilen son paragrafı bunu sağlamıştır. Bkz. FRUS 1927, C.3, s. 794-795, Amiral Bristol’dan Tevfik Rüştü Bey’e Gönderilen Nota, 17.02.1927.

¹¹ Roger Trask mezkur kitabında, Board’ın bu iki teklifinin de reddedilmiş olduğunu yazmakta olup, bu, yukarıda da görüldüğü gibi, olgusal bir hatadır. Karşılaştı, Trask,

Bakanı'na gönderdiği muhtıradaki American Board'ın bahse konu okulların açılmasını, personel kadrosu hazır olduğu için de, Talas ve Maraş'takilere öncelik verilmesini istediğini "gayri-resmî" olarak bildirdi.¹² Tevfik Rüştü Aras bu muhtıraya verdiği cevapta, adı geçen okulların açılıp açılmamasıyla ilgili kararı Millî Eğitim Bakanlığı'nın vermesi gerektiğini, karar olumlu olursa o zaman bu konunun müzakere edilebileceğini belirtti. Yine bu cevapta, Anadolu'daki Amerikan okullarının gayri-menkûllerinin satın alınması konusunun da ele alınabileceği bildiriliyor ve bu hususun müzakeresi için söz konusu okulların bir temsilci tayin etmesi isteniyordu.¹³ Her ne kadar Grew 2 Aralık 1927'de Aras'ın bu yazısına cevaben gönderdiği mektupta American Board'ın bütün Amerikan okulları adına bir temsilci belirlediğini bildirirse de, kısa bir süre sonra Bursa'da meydana gelecek olay, dikkatleri bu konudan uzaklaştırdı.¹⁴

2. Bursa Amerikan Koleji Olayı

XIX. yüzyılın ikinci yarısında misyonerler tarafından kurulan Bursa Amerikan Koleji de diğerleri gibi uzun yıllar gayrimüslim azınlıkları eğitmiş ancak, Cumhuriyet'ten sonra daha çok Türk öğrencilerine hizmet verir hale gelmişti. Burası, lise muadili ve beş sınıflı küçük bir okuldu. Diğer Amerikan okulları arasında önemli bir yere sahip olduğu söylenemezdi. Ne var ki 1928'de meydana gelen din değiştirme olayı, okulu bir anda çok büyük bir tartışmanın ortasına sürükledi.¹⁵

a. Olayın Kamuoyuna Yansıyan Boyutu

1926'da Millî Eğitim Bakanlığı'nın İncil öğretimine son veren genelgesine rağmen bu öğretim özellikle Bursa Amerikan Koleji'nde gizlice sürdürülmüş, yapılan uyarılar bir sonuç vermemişti. Son olarak

The United States' Response to Turkish..., s.157 ve **FRUS 1927**, C.3, s. 809-810, Amerikan Büyükelçiliği'nden Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na Gönderilen Muhtıra, 03.11.1927.

¹² **FRUS 1927**, C.3, s.809-810, Amerikan Büyükelçiliği'nden Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na Gönderilen Muhtıra, 03.11.1927.

¹³ **FRUS 1927**, C.3, s.810, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı'ndan ABD Büyükelçisi'ne, 13.11.1927.

¹⁴ **FRUS 1927**, C.3, s.812, ABD Büyükelçisi'nden Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı'na, 02.12.1927.

¹⁵ <http://www.tarihogretmeni.net/forum/arsiv-konu-7875.0-ogrencilerinin-din-degistirmesi-uzerine-ataturk-tarafindan-kapatilan-bir-okul.html> (Erişim Tarihi: 14.04.2008)

Kâmran, Nemîka, Muadelet ve Seniha adlı kızların, biyoloji öğretmeni Lucille Day, jimnastik öğretmeni Edith Sanderson ve müdüre Jeannie Jilson tarafından Hristiyanlaştırılması üzerine konuya duyarlılık gösteren bazı öğrenciler tarafından “*Uyanık Yavrular Kulübü*” isminde gizli bir gurup kuruldu. Uyanık Yavrular’dan İzmirli Vedia ve iki arkadaşının olaydan Bursa İl Millî Eğitim Müdürü Sıtkı Bey’i birer dilekçeyle haberdâr etmesi üzerine, Millî Eğitim Müfettişi Necip Bey olayı soruşturmakla görevlendirildi.¹⁶

Necip Bey, Uyanık Yavrular Kulübü üyelerinin ifadelerini almasına rağmen herhangi bir sonuç elde etmek için yeterli delil elde edemedi. Bursa İl Millî Eğitim Müdürü Sıtkı Bey ise buna rağmen konunun peşini bırakmadı. Sıtkı Bey kulüp üyelerini gizlice bir evde toplayıp onlardan daha net deliller bulmalarını istedi. Bunun üzerine Uyanık Yavrular, Muadelet’in Hristiyanlığa övgü cümleleriyle doldurduğu hatıra defterini ele geçirdiler ve Bursa İl Millî Eğitim Müdürlüğü’ne teslim ettiler. Müdürlük de konuyu Bakanlığa duyurdu ve İngilizce bilen müfettişler istedi.¹⁷

Yapılan tahkikattan sonra 30 Ocak 1928’de okulun kapatılmasına ve sorumlular hakkında dâva açılmasına karar verildi. Ertesi gün Millî Eğitim Bakanlığı olayı kamuoyuna şöyle duyurdu: “*Millî Eğitim Bakanlığı’ndan bildirilmiştir. Bursa Amerikan Kız Koleji öğrencilerinden Balıkesir Askerî Kalem Reisi Albay Talat Bey’in kızı Seniha Talat, Emekli Yüzbaşı Rıza Bey’in kızları Kâmran ve Nemika, Kardeş Gazetesi Sahibi Vasıf Necdet Bey’in kızı Muadelet Necdet hanımların okul öğretmenleri tarafından olağandışı ve dinî telkinlere maruz kaldıkları ve sonuçta Protestanlık inancını kabule iknâ edildikleri anlaşılmıştır. Bu hanımlar reşit olmadan önce telkine maruz kaldıklarına göre, Okul’un çocukların tecrübesizliklerini ve zaaflarını istismar ettiği ortaya çıkmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı, kendilerine ülke çocuklarının emniyet bulunduğu irfan kurumlarının Cumhuriyet’in yüksek prensiplerine aykırı olarak herhangi bir şekilde dinî telkinler yapmaya izinli olmadığı hakkındaki kesin ve müteaddit emirlerine ve talimatın bu kapsamdaki açık hükümlerine rağmen gizlice öğrencilerinin samimi inancıyla oynayan ve millî karakterlerini bozan ve güveni kötüye kullanan bu okulu*

¹⁶ *Cumhuriyet*, 27.01.1928; 30.01.1928.

¹⁷ *Milliyet*, 29.01.1928.

derhal kapatmış ve ilgililer hakkında Cumhuriyet Mahkemelerinde dava açmaya karar vermiştir."¹⁸

Bu duyurunun hemen akabinde Millî Eğitim Bakanlığı'nın biri müdür olarak görev yapan üç öğretmen hakkında Bursa Sulh Ceza Mahkemesi'nde açtığı davanın ilk duruşması 13 Şubat 1928'de yapıldı. Bundan sonra 5 Mart ve 30 Nisan'da yapılan duruşmaların ardından 30 Nisan günü mahkeme kararını verdi. Karara göre her üç öğretmen de, üçer gün hapis cezası ile üçer lira para cezasına çarptırıldı. Hapis cezaları okulda çekilecekti ve bu sırada başlarında polis bulunmayacaktı. Kendilerinin üç gün süreyle okulda kalacaklarına dair verecekleri şeref sözü yeterli olacaktı.¹⁹

Karar, öğretmenlerin avukatı tarafından temyiz edildi. Üç öğretmenin davasında verilen kararı Temyiz Mahkemesi, aynı yılın Ağustos ayında bozsa da, Bursa Sulh Ceza Mahkemesi 26 Eylül 1928 günlü kararında buna uymayarak, Amerikalı öğretmenleri mahkûm eden ilk kararında direndi. Bunun üzerine 5 Mart 1929'da cezalar onaylandı.²⁰

Buraya kadar ana hatlarıyla anlatılan bu olay ABD basınında fazla bir yankı yaratmazken, Türk basınında önemli bir yer işgal etti. Türk basını kapatma kararını haklı buldu ve bu olayı lanetledi. Ayrıca yukarıda anlatılan gelişmeleri yakından takip ederek halkı hem bilgilendirdi, hem de genel olarak yabancı okullarının zararlarına karşı bilinçlendirdi. Yabancı okullar aleyhindeki bir çok yorumun içerisinde Hükümet'in görüşünü yansıtmaya ve bugüne de ışık tutması açısından Hayat Mecmuasının 2, 9 ve 16 Şubat tarihli sayılarında Mehmet Emin imzasıyla yayımlanan yazılar çok ayrı bir öneme sahiptir. O kadar ki, Büyükelçi Grew bile, 8 Mayıs 1928'de ABD Dışişleri Bakanı Kellogg'a gönderdiği bir raporda bu yazı dizisinden uzun uzun bahsetmek zorunda kaldı: "*Hükümetin ve Türk halkının gözünde Hristiyanlık tartışması, din değiştirmeye teşebbüs şöyle dursun, çabuk etkilenen Türk gençliğini Türk devletine bağlılıktan vazgeçirmek anlamına gelir. (...)Yabancı okulların, tabiatları gereği çok daha hassas ve romantik hissiyat içindeki genç*

¹⁸ Vakıf, 31.01.1928. Metin sadeleştirilmiştir.

¹⁹ Joseph Grew, *Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932)*, İstanbul 2002, s.90-92.

²⁰ Grew, *Turbulent Era...*, s.804-805. Karara öğretmenlerin isterlerse bu cezayı çekmeden ülkelerine dönebilecekleri, yalnız Türkiye'ye tekrar dönmek isterlerse bu cezayı çekmek zorunda olduklarına dair bir ibare eklendi. Ancak; zaten Miss Jillson dışındaki öğretmenler çoktan Türkiye'yi terk etmişlerdi.

kızlar üzerindeki etkisi çok daha derinden olmaktadır. Madonna'ya benzeyen ve onun gibi konuşan rahibe ile Meryem Ana gibi hareket eden ve Mary adını taşıyan bayan öğretmen, yaşlarının gereği bir ideal peşinde koşan ve fanteziler kuran genç Türk kızlarının ruhlarını bir dereceye kadar kolayca elde etmektedirler. (...)Yabancı okul, gençlik üzerine siyasî bir etkiye sahiptir; yabancı kaynaklardan ve yabancıların bakış açısından tarih öğretmektedir. (...)Tek kelimeyle, bu okullar – dersleriyle, eğitimleriyle- Türk gençliğini ait oldukları toplumdan bir başka topluma çeviren ve onları bir yabancı ideale doğru taşıyan müesseselerdir. (...)Yabancı okulların diğerlerinden geride kalmayacak bir başka kötülüğü de, yüksek ücretleri sebebiyle bunların sadece, zengin ve yüksek kesimden ailelerin çocuklarına ait okullar olmalarıdır. Demokrasiye, sınıf eğitimi kadar fenalığı dokunacak bir başka şey düşünülemez. Zengin sınıflara mensup çocukların, genel halk kitlelerinden daha farklı bir eğitime tabi tutulmaları, neticeleri çok tehlikeli olan bir sosyolojik hatadır. (...)Yüksek sınıflara mensup bu kişilerden bazılarının eğitim idealleri şu üç noktada toplanabilir; yabancı dil, piyano ve görgü kuralları. (...)Yabancı okulun haricî azameti de ebeveynleri kendine çeken bir başka faktördür. Kusursuz bir şekilde giyinmiş, çok zarif bay ve bayan öğretmenin, zengin ama basit ebeveynler üzerindeki etkisini de bir düşünün. (...)Ülkenin en büyük liderlerine şöyle bir bakın. Aralarından bir tanesi bile yabancı okullardan birinde bir saat eğitim görmüş müdür? Karakter, daha ziyade bir milliyet meselesidir; sadece millî bir çevre içerisinde şekillenebilir. Hem iyi hem de kötü yönden bu cümlelerin üzerinde duruyorum. Karakter, haricî ve cismanî bir unsur olmadığı için, dışardan nakledilemez. Yabancı okul, yalnızca yabancı ideallere göre bir karakter oluşturur; bu karakter ister dinî isterse siyasî formda olsun her halükârda millî Türk ideallerine zararlıdır. (...)Çocuklarını yabancı okullara gönderen aileler, çocuklarının istikbalde bir Türk büyüğü olma ihtimaline kendi elleriyle son verdiklerini düşünmemeli midirler?"²¹

Bugüne ışık tutacak nitelikteki bir diğer makale de Ahmet Ağaoğlu'ya aittir. Ağaoğlu yabancı okulların gençlik üzerinde yarattığı tahribâtı anlattığı bu makalesinde "Eğer Türk muhitinde yaşayıp, Türkçe okuyup yazamamak, sükseli dans etmek, yalan yanlış üç beş kelime İngilizce veya Fransızca bilmek, memleketin tarihinden ve millî

²¹ Hayat, 02.09.16.02.1928'den naklen FRUS 1928, C. 3, s. 974-979, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 08.05.1928.

duygularından bihaber olmak, Türk'e yukarıdan aşağı bakmak, Frenkleri taklit etmek, züppelik yapmak hayatilik ise Allah Türk'ü ve Türk okullarını bu gibi hayatilikten korusun." demektedir. Ağaoğlu'ya göre bizdeki yabancı mektep hayranlığının gerçekte iki sebebi vardı. "1- Taklitçilik, yani çocuğunu bu mektebe ne için verdiğini bile bilmeyen, "çocuğum İngiliz ya da Fransız mektebinde okuyor" diyebilmeyi gurur ve iftihar hatta şeref kâbul eden babaların hastalığı. 2- Yabancı dil öğrenme ihtiyacı. Bu birinci gibi geçici bir madde değil, kalıcı ve müessir bir etkidir; bununla mücadele şarttır. Bunun için de yabancı dille eğitim yapan müesseseler açılmalıdır. Bunları açmak devletin millilik özelliğini zedeleyeceğinden bu iş özel cemiyetlere düşer. Türk Maarif Cemiyeti'nin vazifesi bu açıdan önemlidir."²²

b. Olayın Diplomatik Boyutu

Grew, olayın kamuoyuna duyurulduğu 22 Ocak günü Washington'u kısaca bilgilendirdi.²³ Dokuz gün sonra gönderdiği telgrafta ise Grew, Edith Sanderson'un adı geçen kızlara Hristiyanlık eğitimi verdiğini itiraf ettiğini yazdı.²⁴ Ayrıca Associated Press'ten Priscilla Ring'in Grew'e anlattığına göre, Miss Sanderson bir müddet önce okulu ziyaret eden bir Amerikalıya ders çalışıyorlarmış gibi görünen bir grup kızı göstererek muzafferâne bir edayla onların aslında İncil okuduklarını söylemişti.²⁵ Zaten Miss Ring ABD'ye geçtiği haberinde de, bu okuldaki Hristiyanlık propagandasının sürüp gittiğini ve bu durumun da diğer Amerikan okullarını da tehlikeye soktuğunu bildirmektedir.²⁶

Grew'e göre böyle şaibe götürmez bir gerçek söz konusu iken, konuyla ilgili diplomatik temaslara geçmek doğru değildi. Nitekim, Grew Ankara'daki kimi arkadaşlarından da, Hükümet'in okulu kapatmaya

²² Ahmet Ağaoğlu, "Türk Maarif Cemiyeti", **Hakimiyet-i Milliye**, 11.02.1928'den naklen Ahmet Uçar, **Amerikan Misyonerlerinin Türkiye'deki Faaliyetleri (1818-1930)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1988, s. 272-273.

²³ **FRUS 1928**, C. 3, s. 964, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 22.01.1928.

²⁴ **FRUS 1928**, C. 3, s. 965, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 31.01.1928.

²⁵ Grew, **Atatürk ve Yeni Türkiye...**, s.75; **FRUS 1928**, C. 3, s. 966-969, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 01.02.1928.

²⁶ Grew, **Turbulent Era...**, s.757.

kesin kararlı olduğunu duymuştu. Bu durumda Sefaret'in araya girmesi kararı değiştirmeyeceği gibi, bir dargınlığa da sebep olabilirdi.²⁷

Buna karşılık, ABD Dışışleri Bakanlığı, izlenecek yolu Büyükelçi'nin inisiyatifine bıraktığını belirtse de, Türk makamlarıyla resmî fakat dostâne temaslarda bulunmanın gerekliliğinin altını çizdi. Hatta ABD Dışışleri Bakanlığı'na göre, Başbakan ya da Dışışleri Bakanı ya da her ikisiyle de yapılacak gayri-resmî bir görüşme de amaca hizmet edebilirdi.²⁸

Bu teklifi emir telakki ederek Ankara'ya giden Grew 7 Şubat 1928'de Dışışleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey'le bir görüşme yaptı. Grew'in hatıratında yazdığına göre, kendisi olaya iki üç değişik konudan bahsettikten sonra girmek istemesine rağmen, Tefvik Rüştü Bey doğrudan konuya girdi ve Bursa'nın dinî konularda Hükümet'e muhalefet ettiğini, hatta son seçimlerde hükümetin adayını meclise göndermeyi bile reddeden tek şehir olduğunu, bu sebeple hükümetin burada Hristiyanlık propagandasına karşı sert önlemler alması gerektiğini, halkın kızgınlığı dindikten sonra ise okulun tekrar açılabileceğini söyledi.²⁹

Bakan'ın bu açıklamalarından sonra söz alan Büyükelçi, Associated Press Muhabiri Miss Ring'in okuldaki Hristiyanlık propagandasının sürüp gittiğine dair verdiği bilgiden haberdâr olmasına ve Sanderson'un yaptığını itiraf ettiğini Washington'a bizzat kendisi bildirmesine rağmen, Bakan'a farklı konuşarak; Hristiyanlık eğitiminin bazı Türk öğrencilerin ısrarı ve ricası üzerine başladığını ve bu eğitimin okul dışında sorulara cevap verme şeklinde olduğunu söyledi. Bununla da kalmayıp, Türk yetkilileri ile Türk basınının sert yaklaşımının sürmesine izin verilmesi halinde Türk-Amerikan ilişkilerinin zarar görebileceğini söyleyerek, âdeta Bakan'ı tehdit etti. Ayrıca, Bakan'dan şu dört isteği kabul ettiğini Amerikan Hükümeti'ne bildirmek için izin istedi: 1-Bakan, Türk basınının Amerikan eğitim kurumları aleyhine yürüttüğü kampanyayı durdurmak için kendi yetkileri dahilinde her şeyi

²⁷ **FRUS 1928**, C. 3, s. 966-969, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışışleri Bakanı'na, 01.02.1928.

²⁸ **FRUS 1928**, C. 3, s. 965-966, ABD Dışışleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne, 01.02.1928.

²⁹ Grew, *Atatürk ve Yeni Türkiye...*, s.77.

yapacaktı. 2-Bakan, Büyükelçi'ye Türk hükümetinin bu olayı istisnai bir durum olarak değerlendirdiği ve hiçbir şekilde Türkiye'deki Amerikan kurumlarının konumunu zayıflatmadığı hususunda teminatta bulundu. 3-İddia edilen Hristiyan propagandasından sorumlu öğretmenlerin mahkemeye sevk edilmesine izin verilmeyecekti. 4-Türk hükümeti, kamuoyunu tatmin etmek için belli bir süre geçtikten sonra Bursa'daki okulu yeniden açılması konusunu iyi niyetle gözden geçirecekti. Bu tekliflere karşılık Bakan Büyükelçi'ye 1, 2 ve 4. taahhütleri ABD Dışişleri Bakanlığı'na ve Amerikan Basını'na aynen aktarabileceğini, 3 numaralı hususta ise, Türk mahkemeleri üzerinde kontrolü olmadığını ve yargılamanın normal seyrini takip edeceğini söyledi.³⁰

Grew, bu görüşmeden sonra 8 Şubat'ta İstanbul'a döndü. Bir gün sonra, Tefvik Rüştü Bey, Ankara'daki Amerikan birinci kâatibi Ernest L. Ives'i çağırarak ona Grew'e iletmek üzere bir mektup verdi. Bu mektupta Tefvik Rüştü Bey, Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey'le yaptığı görüşmeden sonra, 7 Şubat'taki toplantıdaki ifadelerini şu şekilde değiştirmek zorunda kaldığını bildiriyordu: 1-Bursa'daki Amerikan okulu açılmayacaktı. 2-Hükümet'in diğer Amerikan okulları hakkında da aleyhte delillere sahip bulunmasına rağmen, Millî Eğitim Bakanlığı bu okullar hakkında iyi niyetli bir tutum sergileyecekti. 3-Talas ve Maraş'taki Amerikan okullarının açılması olumlu bir şekilde ele alınmakla beraber, Millî Eğitim Bakanlığı bu iki okulun açılmasına izin vermezse, başka iki tanesinin açılmasına muhtemelen izin verilecekti.³¹

Grew'in kendisine iletilen bu düzeltme mektubunun içeriğini Washington'a bildirmesi üzerine sinirlenen ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Türk Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'i Bakanlığa çağırarak, şu hususları Türkiye'ye iletmesini istediler. 1-Bu hâdise, ABD'deki Türk

³⁰ a.g.e., s.78. Armaoğlu mezkur makalesinde Tefvik Rüştü Bey'in, bu yumuşak başlı ve tavizkâr tutumunun Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki milliyetçi ve inkılâpçı havaya ters düştüğünü belirtirken, Millî Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey'den ise izlenmiş olduğu milliyetçi ve dirâyetli politikalar nedeniyle övgüyle bahsetmektedir. Armaoğlu, *Türkiye'de Amerikan Okulları Krizi...*, s.13, 20, 23. Bu tespitlere katılmamak çok zor. Şunu da eklemeliyiz ki; bizce Hükümet'in bu denli farklı mizaçtan insanlardan tertip edilmesi, Atatürk tarafından memleketin yüksek çıkarlarını tahakkuk ettirmek için bilinçli olarak izlenen bir politikaydı. Bu politika sayesinde değişen şartlara göre değişik insanlar ön plana çıkarak misyonunu yerine getiriyordu.

³¹ FRUS 1928, C. 3, s. 971, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 12.02.1928.

aleyhtârlığı için iyi bir malzeme teşkil edecekti. 2-Üç Amerikalı kadının Hıristiyanlık propagandası yaptıkları iddiasıyla bir Türk mahkemesinde yargılanmaları, Amerikan kamuoyunun Türkiye'nin hâlâ fanatik derecede Müslüman bir ülke olduğuna inanması için fazlasıyla yeterli olacaktı. 3-Muazzam bir haber değeri taşıyan bu olay tüm kilise çevrelerini ve kadın teşkilâtlarını derinden etkileyecekti. 4-Bu hâdiseden Kongre çevrelerinin de etkilenmemesi mümkün değildi.³²

Grew daha sonra 20 Şubat'ta Tefvîk Rüştü Bey'le, 21 Şubat'ta da İsmet Paşa'yla konuyla ilgili bir görüşme daha yaptı.³³ İsmet Paşa ile olan görüşmesinde Grew'e Türk basınında yürütölen Amerikan aleyhtarı kampanyanın durdurulacağı ve bir ya da daha fazla Amerikan okulunun tekrar açılacağı söylendi.³⁴ Bununla birlikte, basındaki Amerikan aleyhtarı havanın bir anda dağıldığını söylemek güçtür. Ancak, Millî Eğitim Bakanlığı Talas Amerikan Koleji'nin, bazı derslerin Türkçe okutulması ve okul yardımcısının Türk olması şartıyla, açılmasına izin verdi.³⁵ Bursa Amerikan Kız Koleji ise kesin olarak kapatıldı.

3. Diğer Münferit Olaylar

Atatürk döneminde Türkiye'deki Amerikan Okulları'nda bazı münferit olaylar da yaşandı. Fakat bu olayların hiçbirisi Bursa hâdisesi kadar ses getirmedi ve kendi mecrasında çözüme kavuşturuldu.

İlk olayda, Robert Kolej'de görevli tarih ve sosyoloji profesörü Edgar Jacob Fisher 7 Mart 1924'de "*S.S. Reliance*" adlı turistik gemide verdiği İstanbul'un tarihçesiyle ilgili bir konferansta Türk Milleti'ni rencide edici sözler sarf ettiğı için Türk Hükümeti'nin baskısıyla geçici olarak okuldan uzaklaştırıldı.³⁶ Fisher, Amiral Bristol ve Kolej

³² **FRUS 1928**, C. 3, s. 972, ABD Dışışleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Büyökelçisi'ne, 14.02.1928. Bu telgrafın tuhaf yanı şuydu: Amerikan yönetimi Türkiye'de yapılan çağdaş bir yargılamayı dinî fanatizmle ilişkilendiriyordu. Halbuki bu yargılama Türkiye'nin kanunlarının hiçe sayılması nedeniyle yapılıyordu. Ayrıca, bir ülkenin kanunlarını yok sayarak din propagandası yapmak fanatizmin ta kendisiydi.

³³ Grew, *Turbulent Era...*, s.766-767.

³⁴ **FRUS 1928**, C. 3, s. 974, Türkiye'deki Amerikan Büyökelçisi'nden ABD Dışışleri Bakanı'na, 25.02.1928.

³⁵ Grew, *Turbulent Era...*, s.789.

³⁶ John Cecil Guckert, *The Adaptation of Robert College to its Turkish Environment, 1900-1927*, Ohio State University Doktora Tezi, Ohio 1968, s.155-157; **NARA**, M 365, Roll 2, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışışleri Bakanı'na, 11.08.1924.

yetkililerinin yoğun çabaları neticesinde, Ekim 1924'te görevine iade edildi.³⁷ Ancak, kendisi yaşadığı bu sıkıntıdan hiç ders almamış olsa gerek ki, bu seferde ABD'deki bir dergiye Türkiye'yi aşağılayan bir çeviri gönderdi ve 1934'te Türk yetkilileri tarafından bir daha dönmek üzere okuldan atılması sağlandı.³⁸

İkinci olarak, Tarsus St. Paul Erkek Koleji, lisansını yenilemediği, Türkiye'yi sürekli tahkîr eden Arap bir öğretmenî bünyesinde barındırmaya devam ettiği (bu öğretmen daha sonra okuldan uzaklaştırıldı) ve kampüsünü Yunan bayrağını çağrıştıracak şekilde boyadığı gerekçeleriyle, 1924'te Türk Hükümeti tarafından bir seneliğine kapatıldı.³⁹

1925'te İstanbul Arnavutköy Kız Koleji'nde yaşanan diğer bir olay da, okul öğretmenlerinden Miss Smith'in, sorumlusu olduğu piyeste bir eşeğe fes giydirildiği için, Türk Hükümeti'nin baskısıyla okuldan uzaklaştırılmasıyla yaşandı.⁴⁰

Yine aynı yıl Robert Kolej'de Paskalya Yortuları sebebiyle düzenlenen müsamerelerde yalnız Hristiyan öğrenciler yer alırken, Müslüman Türk öğrenciler bulunmuyorlardı. Bu duruma müdahale eden Türk Hükümeti, ya Türk çocuklarının da bu tür faaliyetlere katılmalarını, ya da böyle müsamerelerin düzenlenmemesini istedi.⁴¹

Türk kültürüne karşı bir diğer olumsuz tavır ise 1928'de Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde meydana geldi. Biri Rum diğeri Maltalı iki yabancı öğrenci, bir Türkiye haritasını delikler açarak sınıf içinde teşhir ettiler ve Türkiye hakkında bazı alçaltıcı sözler sarf ettiler. Bunun üzerine çocuklar okuldan atıldı.⁴²

³⁷ **FRUS 1924**, C. 2, s. 735, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 09.08.1924, (Dipnot bilgisi).

³⁸ Robert L. Daniel, **American Philanthropy in the Near East: 1820-1960**, Washington 1970, s. 231.

³⁹ Alan A. Bartholomew, **A History of Tarsus American School: 1888-1988**, İstanbul 1988, s. 29; **NARA**, M 365, Roll 2, File 711.67/50, Robert M. Scotten'den ABD Dışişleri Bakanı'na, 16.08.1924.

⁴⁰ Guckert, **a.g.t.**, s.160-161.

⁴¹ **Vakit**, 10.05.1925.

⁴² Joseph Grew, **Atatürk ve Yeni Türkiye...**, s. 89.

4. Amerikan Okullarının Yaşadıkları Genel Sorunlar

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de, altısı Anadolu'da, beşi de İstanbul'da olmak üzere, toplam on bir Amerikan okulu faaliyet göstermekteydi. Bu okulların isimleri şunlardı: İzmir Enternasyonel Koleji, Adana Amerikan Kız Okulu, Bursa Amerikan Kız Koleji, Merzifon Anadolu Kız Okulu, İzmir Kızılçullu Amerikan Erkek Koleji, İzmir Göztepe Amerikan Kız Koleji, Tarsus St. Paul Erkek Koleji, Robert Koleji, Arnavutköy Kız Koleji, İstanbul Üsküdar Amerikan Kız Koleji, İstanbul Gedik Paşa Karma Okulu.⁴³

Türk Hükümeti'nin diğer bütün okullar gibi bu Amerikan okullarını da laikleştirmeye başlamasından sonra, Amerikan okulları hedeflerine farklı bir yoldan ulaşmaya karar verdiler. Buna göre; Hristiyanlığın doğrudan misyonerliğini yapmak yerine, maddî-manevî her yönden olumlu bir örnek ortaya konularak, Türklerin Hristiyanlığa hayran kalmaları sağlanacaktı.⁴⁴ Ancak, Amerikan okullarını maddî açıdan destekleyen çevreler bu felsefe değişikliğinin işe yaramayacağını düşünmüş olsalar ki, eskisi gibi Amerikan okullarını desteklemeyi bıraktılar.⁴⁵ Bu yüzden Amerikan okulları maddî açıdan daha hassas bir hâle geldiler.

⁴³ Frank A. Ross, C. Luther Fry and Elbridge Sibley, **The Near East and American Philanthropy**, The General Committee of the Near East Survey, New York 1929, s. 155-160. Bunlara ilaveten, 1928'in sonlarında yeniden açılmasına izin verilen Talas Amerikan Koleji 1960'lara kadar faaliyet göstermiştir. Bu okullardan Bursa Amerikan Kız Koleji anti-laik uygulamaları nedeniyle 1928'de Hükümet tarafından, İstanbul Gedik Paşa Karma Okulu, Adana Amerikan Kız Okulu, Merzifon Anadolu Kız Okulu ve İzmir Enternasyonel Koleji ise ekonomik sıkıntılar ve öğrenci azlığı nedeniyle 1930'larda okul yöneticileri tarafından kapatıldı. Lynda Blake, **Possible New Ventures for Board Schools in Turkey**, İstanbul 1964, s.1-2'den naklen Sezer, *a.g.e.*, s.58. Ayrıca bu okullardan İzmir Enternasyonel Koleji, Roger Trask'ın mezkur kitabının 164. sayfasında verilen bilginin aksine, kapatıldıktan üç sene sonra yani 1937'de Maarif Vekilliği'nce 62600 Liraya pazarlık yapılarak satın alındı. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 080, 18, 01, 02, 71, 9, 5, Kararname, 01.02.1937. Trask ise İzmir Enternasyonel Koleji'nin normal bir Türk okulu tarafından satın alındığını iddia ediyordu.

⁴⁴ Robert L. Daniel, *"The United States and the Turkish Republic Before World War II: The Cultural Dimension"*, **The Middle East Journal**, C. 21, Sayı 1, Kış, Washington 1967, s.55.

⁴⁵ Meselâ 1920-1923 arasında Türkiye'deki Amerikan okullarına önemli yardımlar yapan *"Commonwealth Fund"*, *"Rockefeller Foundation"* ve *"The Laura Spelman Rockefeller Memorial"* isimli kuruluşlar desteklerini Beyrut'taki Amerikan Üniversitesi'ne kaydırdılar. Daniel, *"The United States and the Turkish..."*, s.58.

Yardımların azaltılmasına 1929'da baş gösteren küresel ekonomik kriz de eklenince, Amerikan okullarındaki eğitim seviyesi gözle görülür bir şekilde düştü. Öğretmen maaşlarının düşmesi ve kampus geliştirme masraflarının karşılanamaması akademik başarının yanında okullardaki disiplini de olumsuz yönde etkiledi. Ayrıca öğretmenlerin bürokratik düzenlemelere uymakta zorlanmaları ve çoğunun Türkçe'yi öğrenmeyerek bulundukları ortamı anlamaya yönelik hiçbir çaba içine girmemeleri bu olumsuz tabloyu pekiştirdi.⁴⁶

Amerikan okullarının ekonomik sıkıntılarının bir diğer nedeni de, Türk Hükümeti'nin uyguladığı verâset, hediye ve bina vergileriydi. Bunlardan ilk olarak verâset ve hediye vergileri TBMM'nin 3 Nisan 1926'da çıkardığı bir kanundan sonra 1927'de uygulanmaya başlandı. Bunun üzerine Amerikan okulları verginin cüzî bir kısmını ödeyip durumun düzeltilmesi için Türk makamlarına başvurdular.⁴⁷ Bu arada Büyükelçi Grew gayri resmî olarak Tevfik Rüştü Bey'e yazdığı bir mektupta, Amerikan okullarının gelirlerinin büyük çoğunluğunu ABD'deki çeşitli dinî çevrelerden gelen nakit paranın oluşturduğunu, bu yüzden de bu paraya verâset ya da hediye muamelesi yapılmaması gerektiğini, eğer bunda ısrar edilirse de Türkiye'deki bütün Amerikan okullarının kapanacağını, bu durumun da hem Türk eğitim sistemine, hem de Türk-Amerikan ilişkilerine menfî tesirlerde bulunacağını belirtti.⁴⁸ Grew'in bu mektubu pek de etkili olmadığından, Türk makamları 1930'da en yüksekî Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ninki olmak üzere (109.000 Türk Lirası) Amerikan okullarının kendilerine tebliğ edilen vergileri ödemelerini istediler.⁴⁹

Bunun üzerin Grew, 8 Nisan 1930'da Tevfik Rüştü Bey'le, ertesi gün de İsmet Paşa ile görüştü. Büyükelçi, daha önce Tevfik Rüştü Bey'e yazmış olduğu mektuptaki hususlardan İsmet Paşa'ya da bahsedince Paşa, yerel yetkililere, Bakanlar Kurulu'nun alacağı karar belli oluncaya kadar, vergi konusunu askıya almaları talimatını vereceğini söyledi.⁵⁰

⁴⁶ *a.g.m.*, s.58.

⁴⁷ Roger Trask, "Unnamed Christianity in Turkey During The Atatürk Era (Part 2)", *Muslim World*, C. 55, Sayı: 2, Nisan, Hartford 1965, s. 103.

⁴⁸ *FRUS 1930*, C. 3, s. 873-874, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı'na, 24.12.1929.

⁴⁹ *FRUS 1930*, C. 3, s. 876-878, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 17.04.1930.

⁵⁰ *a.g.b.*

Beklenen Bakanlar Kurulu kararı 2 Temmuz 1930'da açıklandı. Buna göre Göztepe Amerikan Kız Lisesi vergiden muaf olacaktı.⁵¹ Bu karar diğer okullar için de bir emsal teşkil ettiğinden Amerikan okulları böylece verâset ve hediye vergilerinden kurtulmuş oldular.

Amerikan okulları bu sefer de 1931'de konan bina vergilerini ödememe mücadelesine giriştiler. 1932'de Maliye Bakanı Amerikan okullarını bu vergilerden muaf tutsa da, 1934'de diğer yabancı okulların da bu muafiyetten istifade etmek istemesi üzerine Türk otoriteleri Amerikan okullarının muafiyetini kaldırdı ve geçmiş yılların da vergilerini istediler. Bunun üzerine Göztepe Amerikan Kız Koleji ve Arnavutköy Kız Koleji mahkemeye başvurdular. 1936'da mahkeme iki Amerikan okulunun yaptığı başvuruyu reddedince konu yeniden alevlendi. Robert Kolej ve İstanbul Kız Koleji'nin müdürlüğünü yapan Walter L. Wright yetkililerle görüşüğünde kendisine Maliye Bakanlığı'nın vergileri toplamakta ısrarcı olmadığı, fakat Millî Eğitim Bakanlığı ile beraber bir düzenleme yapılmadığı takdirde vergilerin toplanmak zorunda olduğu söylendi.⁵²

1938'e gelindiğinde 2. Dünya Savaşı yaklaştığından, ve bu olası savaş öncesinde ABD ile ilişkilerini en üst düzeye çıkarmak isteyen Türkiye, Amerikan okullarının bina vergilerini ödememelerinden kaynaklanan sorunu prestijine zarar vermeyecek mantıkî bir zemine oturarak çözmeye karar verdi. Bu mantıkî zemin ve başlıca iki Amerikan Koleji olan Robert Kolej ile Arnavutköy Kız Koleji'nin vergi borç durumları Kültür Bakanlığı'nın Maliye Bakanlığı'na ve Başbakanlığa birer nüshasını gönderdiği yazıda net bir şekilde açıklanıyordu: *"(...)İstanbul Amerikan Koleji kız kısmı (Arnavutköy Kız Koleji) için senede 4800 Lira bina vergisi ve 3000 Lira asgarî kazanç vergisi, erkek kısmı (Robert Kolej) için de 3750 Lira bina vergisi ve 2022 Lira asgarî kazanç vergisi tahakkuk ettirilmiş ve 1931 yılından beri kız kısmının tahakkuk eden vergileri 49.333 Liraya, erkek kısmının tahakkuk etmiş olan vergileri de 37.316 Liraya balığ olmuştur (yükselmiştir). İstanbul'daki Dam dösiyon (Notre Dam de Sion) Fransız okulu için senelik tahakkuk ettirilen bina vergisinin 239 Liradan ibaret olduğu dikkate alınırsa, Amerikan kolejleri için tahakkuk ettirilen vergilerin ağır*

⁵¹ FRUS 1930, C. 3, s. 879, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 25.07.1930.

⁵² Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s.160-161.

olduğu meydana çıkar. Buna sebep olarak Dam dösiyon binasının tek bir bina olmasına mukabil Amerikan kolejlerinin müteaddit (birçok) binalardan mürekkep olması (oluşması) hatıra gelirse de okul binaları vergilerinin tarhında (konulmasında) ticarethane veya irat (hâsılat) getiren binaların vergilerinin tahakkuk ettirilmesinde takip edilen esaslara riayet edilmesi doğru olmayıp, okul binaları için ayrı esaslar tespiti Bakanlığımızca uygun görülmektedir. Bunun için Yüksek Bakanlıklarınca (Maliye Bakanlığınca) bir kanun projesi hazırlanmasını ve bu kanun projesinde bir okul binası ne kadar muhtelif binalardan teşkil ederse etsin o okul için tarh edilecek (konulacak) bina vergisinin en çok 300 Lirayı aşmamasının ve bu okulların asgarî kazanç vergisinden muaf tutulmasının esas olarak tespit edilmesini yüksek tasviplerine arz ederim.”⁵³

Kültür Bakanlığının bu müracaatı 1938’in Haziranında uygulamaya konuldu ve böylece Amerikan okulları bina, kazanç vb. vergilerden muaf tutuldular.⁵⁴ Meselenin bu şekilde tatliya bağlanmasında o sırada Türkiye’nin ABD Büyükelçisi olarak görev yapan Münir Ertegün’ün Dışişleri Bakanlığı’na gönderdiği yazıdaki şu ibarelerin etkisi olsa gerekir: *“Bugün tecerrütperver (izolasyonist) bir siyaset takip etmesine rağmen bütün dünyada sempatisine hususî bir kıymet verilen bu memleketin ilmî mahafilini (toplantı yerini) ve o mahafilin nüfûzuna çok tabî bulunan efkâr-ı umumiyesine (kamuoyuna) dokunmak hükümetimizce tasvip edilmeyeceğine şüphem yoktur. Binaenaleyh (Zira) bütün ecnebî müesseselerin memleketten bilâistisnâ (istisnasız) çıkarılacağı güne kadar Amerika mektepleri ve bilhassa Robert Kolej’i hükümetimizin mümkün olduğu kadar okşamasını çok lüzumlu ve faydalı görmekteyim.”⁵⁵*

⁵³ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030,10, 142, 18, 3, Kültür Bakanı’ndan Finans Bakanı’na, 23.03.1938.

⁵⁴ Tozlu, a.g.e., s.319-320.

⁵⁵ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 10, 142, 18, 3, ABD’deki Türk Büyükelçisi’nden Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı’na, 23.03.1938. Büyükelçi’nin Robert Kolej’in özellikle okşanmasını istemesinin altında kendisinin de bu okuldan mezun olmuş olması kadar Robert Kolej’in Türkiye’deki Amerikan okulları içinde en sevileni olması da yatıyordu. Bu sempati temel olarak, Robert Kolej’in misyonerlik örgütü American Board’a bağlı olmayan Türkiye’deki iki bağımsız Amerikan kolejinden birisi olmasından kaynaklanıyordu. Kolej yöneticilerinin Türkiye toprakları dışındaki faaliyetleri de söz konusu sempatiyi arttırıyordu. Kolej’in müdürü Caleb F. Gates 1919’da toplanan Paris Barış Konferansı’na katılarak Amerikan delegelerini Türkiye lehine etkilemeye çalışmıştı. Guckert, a.g.t., s. 179. Yine Gates 1926’da

Amerikan okulları ekonomik sorunların yanı sıra, yeni Türk devletinin koyduğu kurallara adapte olamamaktan kaynaklanan sıkıntılar da yaşadılar. Bu okullar için dönüm noktası 3 Mart 1924'de Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüydü. Artık dinî tedrisat yasaktı. Fakat Amerikan Board 1924'deki yıllık raporuna şunları yazmıştı. "*Hristiyan öğretmen öğrencilerine Hristiyan düşünce ve yaşantılarının temelinde yatan ilkeleri aşılayacaktır. Misyonerlik böylece, Türk öğrencilerinin yaşantısında Hristiyan karakterini inşâ etmek imkânını bulacaktır.*"⁵⁶ Bu direktiften yola çıkan Amerikalı misyonerler eğitimde "*adsız Hristiyanlık*" görüşünü benimserken, Türkiye ise buna karşılık laik ve millî bir eğitime ulaşmak kavgasındaydı.⁵⁷

1926'da bu düşünce ile İl Millî Eğitim Müdürlerine gönderilen bir tamimle ders kitaplarından azîze resimlerinin kaldırıldığı, kiliseden başka yere haç takılmasının yasaklandığı, Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye coğrafyası öğretmenlerinin "*Türk ve Milli duygularla dolu*" öğretmenler arasında Millî Eğitim Bakanlığı'na seçileceği bildirildi.⁵⁸ Amerikan okulları, Türk Hükümeti'nin 1931-1932 ders yılı için genel tarih, genel coğrafya ve vatandaşlık bilgisi derslerinin de Türkçe olarak ve Türk

ABD'ye giderek Türk-Amerikan Lozan Anlaşmaları'nın onaylanması yönünde çaba gösterdi. A.g.e. s. 165. Müdür yardımcısı George Huntington ise 1929'da Amerikan gazetelerine Türkiye'yi öven beyanlarda bulundu. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030, 10, 267, 801, 4, Hariciye Vekili'nden Başvekil'e, 19.02.1929. Bu sempatinin bir göstergesi olarak İsmet Paşa kardeşini 1923-1924 öğretim yılında Robert Kolej'e kaydetmişti. Paul Monroe, *Modern Turkey*, New York 1924, s. 119. 1925'te ise Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bir gurup Türk öğrenciyi mühendislik tahsili yapmaları için Robert Kolej'e gönderdi. Guckert, a.g.t., s.162. 1971'e kadar bir erkek okulu olarak faaliyet gösteren Robert Kolej, bu tarihte Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'yle birleşerek karma bir hale geldi ve "*Özel İstanbul Amerikan Robert Lisesi*" adını aldı. Şaban Ulusoy, *Robert Koleji ve Yabancı Okullara Yönelik Atatürk Döneminde Yapılan Düzenlemeler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Van 2005, s. 64. Bülent Ecevit ve Tansu Çiller'in de öğrenci olduğu Robert Kolej'den mezun olan ünlü isimlerin bazıları şöyle: Orhan Pamuk, İsmail Cem, Prof. Dr. Ayşe Soysal, Prof. Dr. Tosun Terzioğlu, Serdar Bilgili, Betül Mardin, Sedat Ergin, Yıldırım Türker, Hüsnü Özyeğin, Cem Boyner, Burhan Karaçam, İbrahim Betil, Halis Komili, Osman Kavala, Nejat- Şakir Eczacıbaşı, Ömer Madra, Emre Gönensay, Cem Kozlu, Haldun Dormen, Genco Erkal, Göksel Kortay, Nevra Serezli, Suna Kıraç, Feyyaz Berker.

⁵⁶ Doğan Avcıoğlu, *Millî Kurtuluş Tarihi: 1838'den 1995'e*, C. 1, İstanbul 1974, s.366'dan naklen Uçar, a.g.e., s.208.

⁵⁷ Gös. yer.

⁵⁸ *Muallimler Mecmuası*, Sayı: 9, İstanbul 1926, s.427 vd.'den naklen Uçar, a.g.e., s. 209.

öğretmenler tarafından verilmesi kararını üzüntüyle karşıladılar. Çünkü bu karar okullara yeni maddî külfetler getireceği gibi, Amerikalı öğretmenlerin de öğrencileri üzerindeki etkilerini de azaltacaktı.⁵⁹ Büyükelçi Grew'in öğretmenlerle yeni sözleşme imzalandığını belirterek araya girmesi üzerine Türk öğretmenler göreve başlamak için 1932-1933 ders yılını beklediler.⁶⁰ 1931'de çıkarılan diğer bir kanuna göre, Türk öğrencilere ilkokulu Türk okullarında okuma zorunluluğu getirildi. 1935'de ise yabancı okullara müdür yardımcısının Türk olması şartı getirildi.⁶¹

Amerikan okullarından Robert Kolej ve Arnavutköy Kız Koleji, yukarıdaki düzenlemelere diğer okullara göre daha kolay uyum sağlasalar da, yönetsel zafiyetleri nedeniyle zaman zaman bazı sıkıntılara maruz kaldılar. Robert Kolej Müdürü Caleb F. Gates 1903'ten beri görevinin başındaydı ve son dönemde enerjisini iyice kaybetmiş, Türk İnkılâbı'nın hızlı temposuna ayak uyduramaz olmuştu. 1924'te Mary Mills Patrick'in yerine Arnavutköy Kız Koleji'nin müdürlüğüne atanan Kathryn Newell Adams ise selefının yerini hiçbir zaman dolduramamış ve daha fazla kadın öğrenci yetiştirilmesini isteyen Türk yetkililerle sürekli olarak anlaşmazlık içine düşmüştü. 1932'de Dünya Ekonomik Buhranı Amerikan okulları üzerindeki etkisini iyice göstermeye başlayınca, söz konusu okulların mütevelli heyetleri bu iki okulun yönetimini Kolombiya Üniversitesi Uluslararası Eğitim Enstitüsü Müdürü Doktor Paul Monroe'ya vermeye karar verdiler. Böylece bir yandan da okul yönetiminde ve Türk yetkililerle ilişkilerde bekleneni veremeyen bu iki yönetici sistemin dışına itilmiş oldu.⁶²

Burada sayılacak son bir sorun ise statü problemi idi ki, bu da yalnız Robert Kolej'e aitti. Robert Kolej yöneticileri Millî Eğitim Bakanlığı'nın okulun statüsü hakkındaki uygulamasını uzunca bir dönem kabul etmek istemediler. Kolej yöneticileri, okul diplomasının üniversite diplomasına tekâbül etmesini istedilerse de, Bakanlık okulun lise denginde olduğunu her defasında vurguladı.⁶³ Ancak, Bakanlık Robert mezunlarının mühendis olarak çalışmalarına engel olmadı.⁶⁴ Zira, Robert

⁵⁹ Daniel, *a.g.m.*, s.55.

⁶⁰ Gates, *a.g.e.*, s. 302.

⁶¹ **Özel Okullar Mevzuatı**, İstanbul 1954, s.16 vd.

⁶² De Novo, *a.g.e.*, s.262-263.

⁶³ Daniel, *a.g.m.*, s.56.

⁶⁴ Lynn A. Scipio, *My Thirty Years in Turkey*, New Hampshire 1955, s.226.

Koleji Türkiye’de uzun yıllar elektrik ve makine mühendislerinin yetiştirildiği tek okul olarak kaldı.⁶⁵

B. Tabiiyet Sorunu

Osmanlı-Amerikan diplomatik ilişkilerinin tesis edildiği 1830 tarihli Ticaret Anlaşması’yla birlikte, ABD’ye giderek bu ülkenin tabiiyetine geçen Osmanlı vatandaşlarının sayısı artmaya başladı. Çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu bu Osmanlı vatandaşları, Amerikan tabiiyetini kazanmayı müteakip Osmanlı topraklarına geri döndüler ve burada Amerikan vatandaşlarına ait ticarî ve hukukî alandaki kapitüler haklardan yararlanmaya başladılar. Böylece, daha önce Osmanlı tebaasından olup, ticarî faaliyetlerinde daha ağır bir takım vergilere tabiiyken, artık “*en ziyade müsaadeye mazhar millet*” statüsündeki bir devletin vatandaşı olarak bir çok ayrıcalıklar kazandılar.⁶⁶

Bu kişiler Amerikan vatandaşı olduklarına dair ABD tarafından verilmiş olan evrakla yetinmeyip, ABD Elçiliği ve konsolosluklarından “*himaye edilen kişi belgesi (protégé belgesi)*” de aldılar. Protégé belgeleri zamanla Amerikan vatandaşı olmayanların da alabileceği kadar yaygınlaştı. Özellikle Ermeni, Rum ve Yahudi Osmanlı vatandaşlarına bu belgeler sıkça verilmeye başladı. Hatta çetecilik faaliyetlerine karışan Ermeniler bile protégé belgelerini kolaylıkla elde ettiler. Neticede Osmanlı Devleti âdeta, isyan başlatan, cinayet işleyen, suikasta katılan Ermenileri yargı önüne çıkartamaz bir hale geldi. Bu duruma bir son vermek için 1860 yılında Osmanlı Devleti bütün protégé sahiplerinin üç ay içerisinde ülkeyi terk etmelerini, buna uymayanların Osmanlı tebaası olarak görüleceğini ilan etti. Böylece protégé belgelerinin kötüye kullanılmasının önüne geçildiyse de, gayrimüslim tebaa Osmanlı Hukuk Sistemi’nden kaçmanın yeni bir yolunu bulmakta gecikmedi. Şöyle ki; Osmanlı Gayrimüslimleri başka bir ülkenin vatandaşlığına geçtiler ve kapitülasyonlardan yararlanarak Osmanlı topraklarında yaşamlarını sürdürdüler. Bu yöntem o kadar yaygınlaştı ki, kısa sürede Osmanlı

⁶⁵ Daniel, *a.g.m.*, s. 59. Türk hükümeti tıp ve mühendislik gibi kritik sahaları yabancıların kontrolüne bırakmak istemiyordu. Bu cümleden olarak, Arnavutköy Kız Koleji’nin 1920’de açılmış olan tıp bölümü Cumhuriyet’in ilanından altı ay sonra Hükümet tarafından kapatıldı. Mary Mills Patrick, *Under Five Sultans*, New York 1929, s. 331.

⁶⁶ Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara 2001, s.226.

topraklarındaki başka ülkelerin vatandaşlarının sayısı gerçek yabancılarınkini geçti. Bunun üzerine 1869 yılında Osmanlı Devleti, padişah izni olmadan başka bir ülkenin vatandaşlığına geçmeyi yasakladı ve izin almadan vatandaşlıktan çıkanların ülkeye girdikleri zaman Osmanlı vatandaşı olarak muamele göreceklərini ilân etti.⁶⁷

Avrupa'nın bütün büyük devletleri Osmanlı'nın bu düzenlemelerine uymakta bir beis görmezken ABD bir süre daha direndi.⁶⁸ Fakat bir süre sonra, Amerikan vatandaşlığına geçtiği halde Osmanlı topraklarında oturmaya devam eden kişilerin durumu ABD'yi de rahatsız etmeye başladı. Bu kişiler, ABD'ye vergi vermiyor, orduya katılmıyor (1861-1865 İç Savaşı'na katılmamışlardı), üstelik Osmanlı topraklarında bulunan, doğuştan Amerikan vatandaşlarından daha fazla avantajdan yararlanmaya çalışıyorlardı. Bu noktalardan hareket eden Amerikan Hükümeti, mevcut durumu hukukî bir temel üzerinde yapılandıracak bir tabiiyet anlaşması imzalamak için harekete geçti.⁶⁹

Uzun müzakerelerden sonra 11 Ağustos 1874'de Osmanlı-Amerikan Tabiiyet Anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Osmanlı tebaasından ABD'de tabiiyet değiştirmiş kimseler Osmanlı topraklarında iki sene veya daha fazla ikâmet ettikleri takdirde Amerikan tabiiyetini kaybedeceklerdi.⁷⁰ Amerikan Senatosu, "*Osmanlı topraklarında iki sene veya daha fazla ikâmet ettikleri takdirde Amerikan tabiiyetini kaybedecekler*" cümlesinin son kelimesini "*kaybedebilecekler*" olarak değiştirdikten sonra bu anlaşmayı 1875 başlarında onayladı.⁷¹ Babîâlî bu

⁶⁷ Kemal Çiçek, "*Türk Amerikan İlişkilerinde Ermeni Diasporasının Rolü*", IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu, Tarihden Günümüze Dış Tehditler, Bildiriler, 16-17 Ekim 2003, Elazığ 2004, s. 254.

⁶⁸ John Bassett Moore, *A Digest of International Law*, Washington 1906, s. 679-708. Osmanlı bu düzenlemelerle birlikte hukuk dilinde "jus sanguinis" adı verilen doktrini uygulamış oldu. ABD'nin uygulamasına göreyse, vatandaşlar hangi ülkenin tabiiyetine geçeceklerine tamamen kendi iradeleriyle karar veriyorlardı ki, buna da hukuk dilinde "jus soli" adı veriliyordu.

⁶⁹ Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel...*, s.228.

⁷⁰ *Mecmua-i Muahedât*, C. 2, Cüz 1, Hakikât Matbaası, İstanbul 1878, s. 21-24'den naklen Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.17. Anlaşmanın maddeleri için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s.17-18.

⁷¹ Senato bunun dışında Anlaşma'nın üçüncü maddesindeki, "*eski tabiiyetine geçmek isteyenler yabancı gibi addedileceklerdir*" ibaresini "*eski tabiiyetine geçmek isteyenler*

değişikliği boşa çıkarmak için bir muhtıra yayınladı. Bu muhtırada, tarafların tabiiyet değiştirmiş vatandaşlardan orijinal memleketlerinde iki sene veya daha fazla yaşayanların tabiiyet değişikliklerini iptal etme hakkına sahip oldukları yazıyordu. Senato'nun bu değişikliği kabul etmemesi üzerine, Türk-Amerikan Tabiiyet Anlaşması yürürlüğe girmedi.⁷²

Ortaya çıkan bu anlaşmazlıkta 1889'a kadar mesafe kat edilemedi. 16 Ocak 1889'da Sultan II. Abdülhamit bu anlaşmayı aynen Senato'nun kabul ettiği şekliyle onayladı. Bu sefer de ABD Başkanı, aradan 15 sene gibi uzun bir sürenin geçtiğini öne sürerek, Anlaşma'yı onaylanmak üzere yeniden Senato'ya gönderdi. Anlaşma'yla ilgili olarak Senato, "*Osmanlı tebaasından ABD'de tabiiyet değiştirmiş kimseler Osmanlı topraklarında iki sene veya daha fazla ikâmet ettikleri takdirde Amerikan tabiiyetini kaybedebilecekler*" cümlesinin geriye yürütülemeyeceği şeklinde bir değişiklik yaptı. Bunun üzerine Sultan'a sunulan anlaşma bu defa onaylanmadı. 1899'da Anlaşma ABD tarafından tekrar gündeme getirildiyse de, Sultan bu konuda konuşmak istemediğini belirterek anlaşmayı yürürlüğe sokmayacağını ima etti. Böylece, Tabiiyet Anlaşması'nın uzun yıllar süren macerasına son nokta konulmuş oldu.⁷³

Osmanlı Devleti'nin tabiiyet konusunda geri adım atmayacağını gören ABD 1900 yılında, Osmanlı orijinli vatandaşlarına, Amerikan vatandaşlığı ile Türkiye'de himaye görmekte sorunlar yaşayabileceklerini pasaportlarına eklediği bir duyuru ile bildirmek zorunda kaldı. 1907 yılında da bu vatandaşlarına Türkiye'ye döndükleri ve iki yıldan fazla kaldıkları takdirde vatandaş olarak korunmaya sahip olamayacaklarını duyurdu. Böylece tabiiyet sorunu geçici olarak çözüme kavuşturulmuş oldu.⁷⁴

Tabiiyet ya da tabiiyete alınma (naturalization) sorunu Lozan Barış Konferansı sırasında da Türk-Amerikan heyetleri arasında

yabancı gibi addedilebileceklerdir" olarak değiştirdi. Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel...**, s.233.

⁷² Leland J. Gordon, "*The Turkish American Controversy over Nationality*", **The American Journal of International Law**, C. 25, Sayı: 4, Ekim, Washington 1931, s. 664.

⁷³ Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel...**, s.233-234.

⁷⁴ Gordon, "*The Turkish American Controversy...*", s.666.

görüldü ama bir sonuç alınamadı.⁷⁵ Türk tarafının kapitülasyonları kaldırma konusundaki ısrarı, ABD'nin istediği tarzda bir uzlaşmaya olanak vermiyordu.⁷⁶

Tabiiyet konusu bundan sonra Türk-Amerikan Lozan Anlaşmaları'nın müzakereleri sırasında gündeme geldi. Bu müzakerelerde Amerikan delegasyonu, her vatandaşın istediği ülkenin tabiiyetine geçebilmesi prensibine (jus soli) dayanan bir maddenin anlaşmaya dahil edilmesini talep etti.⁷⁷ 22 Temmuz 1923'te Amerikan temsilcisi Joseph Grew'le yaptığı bir görüşmede Türk temsilcisi İsmet Paşa, bu konuya ilişkin bir madde anlaşmaya dahil edildiği takdirde, Türk Hükümeti'nin Amerikan tabiiyetine geçen Türk vatandaşlarının Türkiye'ye dönüşlerini yasaklama hakkını da içermesi gerektiğini savundu. Bunun üzerine Grew böyle bir yasaklamanın ABD'nin istenmeyenleri dışarı atmakla ilgili egemenlik hakkına halel getireceğini beyan etti. İsmet Paşa'nın karşılığı ise hükümetinin bu konuda geri adım atmayacağı idi.⁷⁸ Böylece tabiiyet konusu 6 Ağustos 1923'te imzalanan Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın kapsamı dışında bırakıldı.

1923'ün Sonbaharında Amerikan Hükümeti tabiiyet konusunu çözüme kavuşturacak bir anlaşma müzakere etmesi için Türkiye'deki Amerikan diplomatik temsilcisi Amiral Bristol'a talimat verdi. Çünkü, Amerikan Hükümeti Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın tabiiyete alınmaya ilişkin bir maddeyi içermemesinin bu anlaşmanın Senato'da onaylanmasını zorlaştıracığından korkuyordu. Fakat, Amiral Bristol yeni bir anlaşmanın müzakerelerine başlamanın Türk-Amerikan Lozan

⁷⁵ Tabiiyet sorununun 1874'ten Lozan Barış Konferansı'na kadarki başarılı bir özeti için bkz. NARA, M 365, Roll 8, File: 711.674/15, İstanbul'daki Amerikan Başkonsolosu'ndan ABD Dışişleri Bakanı'na, 12.03.1923.

⁷⁶ Çiçek, *a.g.m.*, s.256. Lozan Barış Konferansı'nın yapıldığı tarihlerde İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na yollanan bir mektuptan da anlaşıldığı üzere Türk hükümeti halen, eski Osmanlı vatandaşı Amerikalıları hiçbir surette topraklarına sokmamaktaydı. NARA, M 365, Roll 8, File: 711.674/13, İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğu'ndan ABD Dışişleri Bakanlığı'na, 05.12.1922. Yine 1928'de ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir mektup bu uygulamanın bu tarih itibarıyla halen devam ettiğini belgelemekteydi. NARA, M 365, Roll 8, File: 711.674/42, New York Tüccarlar Derneği Genel Sekreteri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 07.06.1928.

⁷⁷ Gordon, "The Turkish American Controversy...", s.667.

⁷⁸ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/126, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 22.07.1923.

Anlaşması'nın her iki ülkedeki onaylanma sürecini geciktireceği yönünde Amerikan Hükümeti'ni iknâ edince müzakereler ertelendi. Ocak 1927'de Senato'nun Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı reddetmesinin nedenlerinden birisini de bu anlaşmanın tabiiyete alınmaya ilişkin tatminkâr bir maddeyi içermemesi oluşturunca, Amerikan Hükümeti endişelerinde haklı çıkmış oldu.⁷⁹

Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın reddedilmesinden kısa bir süre sonra 17 Şubat 1927'de iki ülke imzaladıkları bir *modus vivendi*yle aralarında diplomatik ilişki tesis ettiler. Bu *modus vivendi*nin 2-c maddesine göre tabiiyete alınma sözleşmesinin müzakereleri, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması ya da yapılacak konsolosluk, yerleşme ve ikâmet sözleşmelerinin yürürlüğe girmesinden itibaren altı aylık bir süre içerisinde başlayacaktı.⁸⁰

Diplomatik ilişkilerin tesis edilmesi tabiiyet sorununun çözüleceğine dair ümitleri artırsa da, 28 Mayıs 1928 yılında Türkiye'nin çıkardığı vatandaşlık kanunu sorunu daha da karmaşıktırdı. 1 Ocak 1929'da yürürlüğe girmesi kararlaştırılan bu kanun vatandaşlıktan çıkmayı izne bağlıyor ve Türkiye'de doğan yabancı ana babaların çocukları ile Türkiye dışında doğan Türk ana babaların çocuklarını Türk vatandaşı olarak kabul ediyordu.⁸¹ Yeni kanunla Türkiye, bir ölçüde Osmanlı Devleti'nin tabiiyet politikasını sürdürmüş oluyordu. Kanuna karşı dışarıda meydana gelen yoğun tepkiler üzerine, 9 Nisan 1929'da kanunda bazı değişiklikler yapılarak Türkiye'de doğan çocukların 18 yaşına gelmelerini müteakip anne veya babalarının tabiiyetlerini seçebilmeleri ilkesi benimsendi.⁸²

Türk-Amerikan ilişkilerinde tabiiyet sorunu 1937'de Türk-Fransız

⁷⁹ Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s.190.

⁸⁰ **FRUS 1927**, C. 3, s.796-797, Tefik Rüşti Bey'den Amiral Bristol'a, 17.02.1927.

⁸¹ **T.C. Resmî Gazete**, 04.06.1928; Arnold Toynbee, *Survey of International Affairs 1928*, Londra 1929, s. 196-197. Bu kanunun Türkiye dışında doğan Türk ana babaların çocuklarını Türk vatandaşı olarak kabul eden maddesi nedeniyle küçük bir sıkıntı yaşandı. ABD'de Türk ana babadan dünyaya gelmiş olan George Bitar 1929'da Türkiye'ye geldiğinde tutuklandı ve yabancı bir ülkenin pasaportunu taşıdığı için yargılandı. Bitar mahkemede beraat etse de, pasaportunu alabilmek için Amerikan Sefareti'nden yardım almak zorunda kaldı. Türk makamları ısrar etmiş olsalardı Bitar, askerlik hizmeti gibi vatandaşlık görevlerini yerine getirmeksizin Türkiye'den dışarı çıkamayacaktı. Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s.191.

⁸² Gordon, *"The Turkish American Controversy..."*, s. 668.

Anlaşması'nın (1933) bir kere daha uzatılmasıyla yeniden gündeme geldi. Anlaşma'ya göre, Türkiye, Suriye ve Lübnanlılara, Suriye veya Lübnan tabiiyetlerinden birine geçmeleri için yeniden ek bir süre veriliyordu. Bunun üzerine Suriye ve Lübnan asıllı birçok Amerikan vatandaşı Suriye ve Lübnan'daki verâset haklarını kaybetmemek için asıl tabiiyetlerine geri dönmek istediler. Fakat, Amerikan otoriteleri bu kişilere, asıl tabiiyetlerine dönmelerinin kendilerinin Amerikan vatandaşlığını tehlikeye atacağını bildirdiler. Bu arada Fransa'nın Suriye ve Lübnan asıllı Amerikan vatandaşlarının verâset haklarını kabul etmesi "*sorun*"un Fransa ayağını çözmüş oldu. Fakat Fransa'nın bu kabulü, Türkiye açısından bu kişilerin statülerini belirlemek için yeterli değildi. ABD Türkiye'nin bu kişileri Suriye veya Lübnan vatandaşlığını seçmedikleri takdirde Türk vatandaşı olarak kabul edeceğini bildiği için, Türkiye ile tabiiyet sorununu çözecek bir anlaşma imzalama gayreti içine girdi. Şubat 1938'de ABD Türkiye'nin eski topraklarında Türk vatandaşlığı iddia etmesini imkânsız hâle getirecek bir anlaşma taslağı teklif etti. ABD bunun karşılığında Türkiye'nin eski Türk vatandaşlarını (ABD'de yaşayan Ermenileri) ülkesine sokmamasını gayri resmî olarak kabul edeceğini ve bundan sonra olabilecek tazminat taleplerinde Türkiye'yi destekleyeceğini beyan etse de, 1941'e kadar devam eden müzakerelerde herhangi bir neticeye varılamadı.⁸³

C. Yerleşme ve İkâmet Sorunu ve İkâmet Mukavelenâmesi

Yerleşme ve ikâmet meselesi ilk olarak 6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'yla açıkça düzenlendi. Bu anlaşmanın III-VIII. maddeleri, muamelelerde karşılıklı eşitlik sağlanması kaydıyla, her bir ülkenin bireylerinin ve iş çevrelerinin diğer ülkedeki yerleşmelerine ve ikametlerine dair şartları ortaya koyuyordu.⁸⁴

Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın reddedilmesinden sonra 17 Şubat 1927'de imzalanan diplomatik ilişkileri tesis etmeye yönelik modus vivendinin 2-a maddesiyle iki ülke birbirlerine ileride bir yerleşme ve ikâmet anlaşması imzalamayı taahhüt ettiler. Bu anlaşma imzalanıncaya kadar reddedilen Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın

⁸³ De Novo, a.g.e., s.241.

⁸⁴ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/169, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 07.08.1923. Bu anlaşmanın III-VIII. maddeleri için bkz. EK-1.

ilgili maddeleri yerleşme ve ikâmet konularında geçerli olacaktı.⁸⁵

Lozan Anlaşması'nın Senato'da onaylanacağına dair umutlar iyice zayıflayınca iki ülke aralarındaki bütün sorunları tek bir anlaşma yerine ayrı ayrı anlaşmalarla parça parça çözmeye karar verdiler. Bu kapsamda yapılan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nın imzalandığı 1 Ekim 1929 günü Türkiye ABD'ye, kısa ve öz bir yerleşme ve ikâmet anlaşması yapmayı teklif etti. Bu teklife göre; iki ülke yerleşme ve ikâmet konularında, topraklarında bulunan diğer ülkenin vatandaş ve şirketlerine kendi yasalarının müsaade ettiği ölçüde ulusal muamelede bulunacaklar ve ulusal muamelenin mümkün olmadığı durumlarda da en ziyade müsaadeye mazhar millet statüsünü uygulayacaklardı.⁸⁶ Fakat ABD, Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'nın Senato'da onaylanmasını tehlikeye atmamak adına, onay tarihine kadar yerleşme ve ikâmetle ilgili bir anlaşma yapmak istemediğini bildirdi.⁸⁷

Aslında, ABD'nin bu anlaşmayı ötelemesinin arkasında yatan daha önemli bir neden vardı. Türkiye'nin Müttefik Devletlerle Lozan'da imzaladığı yerleşme ve ikâmet sözleşmesinin geçerliliği 1931'de sona eriyordu. ABD bu durumda, Türkiye'nin öncelikle İngiltere ile yerleşme ve ikâmet konularını da içeren bir ticaret anlaşması imzalayacağına inanıyordu.⁸⁸ 1929'da bir İngiliz filosofun İstanbul'a gelmesi ve filo komutanının Ankara'da Atatürk'ü ziyaret etmesi ABD'nin bu inancını güçlendirdi.⁸⁹ ABD Türkiye ile müzakereleri öteleyerek, önce imzalanmak üzere olduğuna inandığı bu anlaşmanın maddelerini görmek istiyordu. Böylece ABD Türkiye ile, en az bu ülkenin İngiltere'yle

⁸⁵ FRUS 1927, C. 3, s.796-797, Tefik Rüşti Bey'den Amiral Bristol'a, 17.02.1927.

⁸⁶ NARA, M 365, Roll 8, File: 711.679-Residence & Establishment/1, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 02.10.1929. Burada "*ulusal muamelede bulunacaklar*" ifadesiyle bir ülkenin anlaşma yaptığı diğer ülkenin vatandaşlarına kendi vatandaşlarıyla aynı muameleyi yapacağı anlatılmak isteniyordu.

⁸⁷ FRUS 1930, C. 3, s. 853, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne, 21.10.1929.

⁸⁸ NARA, M 365, Roll 8, File: 711.679-Residence & Establishment/5, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Şefi Wallace Murray ile Anlaşmalar Bölümü Şefi C. M. Barnes Arasındaki Konuşmanın Muhtırası, 07.12.1929.

⁸⁹ Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), Ankara 1974, s.82.

yapacağı anlaşmanın düzeyinde bir anlaşma imzalamayı planlıyordu.⁹⁰

Türkiye ve İngiltere arasında ABD'nin beklediği gibi bir anlaşma imzalanacağına dair emarelerin gittikçe zayıflamaya başlaması ve Şubat 1930'da Ticaret Anlaşması'nın Senato'da onaylanması üzerine ABD Dışişleri Bakanı Büyükelçi Grew'e Mart 1930'da bir talimat gönderdi. Bu talimatta Grew'den Türk yetkililere ABD'nin 1930'un Eylül sonlarında bir yerleşme ve ikâmet anlaşmasının müzakeresine başlamaya hazır olduğunu söylemesi isteniyordu.⁹¹ Müzakere başlangıç tarihi için Eylül sonlarının öngörülmesinden maksat, bir kaç hafta içinde müzakereleri sonuçlandırıp anlaşmayı imzalamak ve böylece Aralık ayında tatilden çıkacak olan Senato'da anlaşmanın onaylanmasına karşı organize bir muhalefeti önlemektir.⁹² Grew 23 Mart'ta Türk Dışişleri Bakanı Tefvîk Rüşdü Bey'e ABD'nin bu teklifini ve müzakerelerin Sonbahar'da başlaması konusundaki hassasiyetini ilettiğinde, Bakan müzakerelerin Sonbahar'da başlamasının bu koşullar altında tek akılcı yol olduğunu söyledi.⁹³

Sonbaharda müzakereler başlayınca kadarki arada Amerikan yetkililer, Türk tarafının 1 Ekim 1929 günü teklif etmiş olduğu anlaşma taslağıyla ilgili olarak, özellikle iki nokta üzerinde durdular.⁹⁴ İlk olarak, taslakta geçen "*ulusal muamelede bulunacaklar*" ibaresinin çıkarılmasının Amerikan çıkarları açısından daha iyi olacağına karar verdiler. Böylece taslak metin bütün koşullarda ABD'ye, en ziyade müsaadeye mazhar millet statüsünü kazandıracaktı ki, bu durum Büyükelçi Grew'e göre ulusal muameleye tabii tutulmak yani,

⁹⁰ NARA, M 365, Roll 8, File: 711.679-Residence & Establishment/5, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Şefi Wallace Murray ile Anlaşmalar Bölümü Şefi C. M. Barnes Arasındaki Konuşmanın Muhtırası, 07.12.1929.

⁹¹ Bu görüşmede Tefvîk Rüşdü Bey Büyükelçi Grew'e, TBMM'nin Ticaret Anlaşması'nı onaylanmasını (12 Nisan 1930) müteakip Türkiye'nin de Yerleşme ve İkâmet Anlaşması'nın müzakerelerine başlayabileceğini söyledi. T.C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Tefvîk Rüşdü Bey'den İsmet Paşa'ya, 06.03.1930.

⁹² FRUS 1930, C. 3, s. 853, ABD Dışişleri Bakanı Vekili'nden Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne, 17.03.1930.

⁹³ FRUS 1930, C. 3, s. 854-855, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakan Vekili'ne, 07.04.1930.

⁹⁴ Türkiye ilk defa olarak, ABD ile yapacağı bir anlaşmada taslak metin öne sürüyor ve anlaşma bu taslaktan hareket edilerek müzakere ediliyordu.

Türkiye'nin yasalarına uymaktan daha avantajlıydı.⁹⁵ Daha müzakerelerin ilk gününde Türk tarafının taslak metinden "*ulusal muamelede bulunacaklar*" ibaresinin çıkarılmasını teklif etmesiyle ABD'nin bu konudaki sıkıntısı ortadan kalkacaktı.⁹⁶

İkinci olarak Amerikalılar taslak metne yerleşme ve ikâmetin yanı sıra giriş ve kısa süreli yerleşmeyi (entry and sojourn) de ilave etmek istedilerse de, sonradan bunun Türklere Batı dünyasıyla aynı hakları vereceğini, bu sayede Türklerin kota sınırlamaları olmadan ABD'ye girebileceğini, böyle bir anlaşmanın ise Senato'da onaylanmayacağı gerekçesiyle bundan vazgeçtiler.⁹⁷ Ancak, ileriki safhada Türk tarafının bu konuda ısrarcı olması üzerine, kısa süreli yerleşme de anlaşmanın kapsamı içine sokulacaktı.

18 Ekim 1930'da başlayan müzakerelerin ilk toplantısında Türk tarafı taslak metnin giriş kısmına (preamble) "*anlaşma yürürlüğe girdiği zaman Türkiye ve ABD arasındaki bütün eski anlaşmalar geçerliliğini kaybedecektir*" cümlesini koymak istedi. ABD Dışişleri Bakanlığı Grew'e bu teklifi derhal kabul etmesi tâlimatını verdi. Çünkü Amerikalılara göre bu cümle, Türklerin ABD'nin kapitüler haklarını 1914'ten itibaren kaybettiğini iddia etmelerini imkânsız hâle getirecekti. Böylece Türkiye'den özellikle 1914-1918 dönemiyle ilgili tazminat taleplerinde bulunan ABD'nin bu konuda eli güçlenmiş olacak ve Türkiye kapitülasyonların hâlen yürürlükte olduğunu kabul etmiş olacaktı.⁹⁸

Türkiye, bu durumu sonradan fark etmiş olmalı ki, 6 Kasım'da

⁹⁵ **FRUS 1930**, C. 3, s. 857, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakan Vekili'ne, 17.09.1930; **NARA**, M 1223, Roll 1, File 711.679-Residence & Establishment/27, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 17.09.1930. Grew'in bu düşüncesi ABD'nin kapitülasyoncu zihniyetinin bir göstergesiydi.

⁹⁶ **FRUS 1930**, C. 3, s. 863, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakan Vekili'ne, 19.10.1930.

⁹⁷ **NARA**, M 1223, Roll 1, File: 711.679-Residence & Establishment/28, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Şefi Wallace Murray'in Yayınladığı Muhtıra, 19.09.1930; **NARA**, M 1223, Roll 1, File: 711.679-Residence & Establishment/33, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 01.10.1930.

⁹⁸ Trask, **The United States' Response to Turkish...**, s. 196-197; **FRUS 1930**, C. 3, s. 869-870, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne, 21.11.1930.

teklifini “*hâlihazırda iki ülke arasında yerleşme ve ikâmetle ilgili yürürlükte olan herhangi bir madde yoktur*” şeklinde değiştirdi.⁹⁹ ABD bu teklifi, bu tarz bir ibârenin ABD’nin kapitülasyonların 1914’te kaldırıldığını kabul etmesi anlamına geleceği gerekçesiyle reddetti.¹⁰⁰ Bunun üzerine Türkiye 6 Kasım’da yaptığı teklifi anlaşmanın giriş kısmından çıkardı ve onun yerine giriş bölümüne anlaşmanın modern uluslararası hukuka uygun olarak yapıldığına dair bir ibare koydu. Görünen oydu ki, Türkiye böyle bir ibareyle modern hukukta yeri olmayan kapitülasyonlara gönderme yapmak istiyordu. Bunun yanında Türkiye, ABD’den iki ülke arasında yerleşme ve ikâmetle ilgili hâlihazırda yürürlükte herhangi bir anlaşma olmadığına dair tek taraflı bir deklarasyonda bulunmasını isteyince delegasyonlar arasındaki müzakereler 25 Kasım 1930’da kesildi.¹⁰¹

Delegasyonlar arasındaki müzakerelerin kesilmesine rağmen Büyükelçi Joseph Grew zaman zaman Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey’le görüşüyor ve bir anlamda müzakereleri devam ettiriyordu. Bu görüşmelerden birinde Grew Bakan’a, Türkiye’nin kapitülasyonlar konusundaki endişelerini giderecek bir deklarasyonda bulunabileceğini beyan etti. Söz konusu deklarasyonda dikkate çarpan başlıca husus, ABD’nin Türkiye’de meydana gelen değişikliklerin farkında olduğu ve Türkiye ile bu değişiklikler doğrultusunda anlaşma ilişkileri kurmak istediğiydi. ABD bu deklarasyonla kapitülasyonların kaldırıldığını ima yoluyla kabul etmiş oluyordu.¹⁰²

Türkiye’nin anlaşmanın haricinde yapılacak bu deklarasyona razı olması ve ABD’nin de anlaşmanın giriş bölümüne bu anlaşmanın modern uluslararası hukuka uygun olarak yapıldığına dair bir ibare konulmasını kabul etmesi üzerine 28 Ekim 1931’de Ankara’da Yerleşme ve İkâmet

⁹⁹ **FRUS 1930**, C. 3, s. 864-865, Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi’nden ABD Dışişleri Bakanı’na, 06.11.1930.

¹⁰⁰ **FRUS 1930**, C. 3, s. 866-868, ABD Dışişleri Bakanı’ndan Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi’ne, 10.11.1930.

¹⁰¹ **FRUS 1930**, C. 3, s. 870-871, Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi’nden ABD Dışişleri Bakanı’na, 25.11.1930. Müzakerelerin en başından kesilene kadarki bölümüyle ilgili ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü’nün hazırladığı 14 sayfalık detaylı bir bilgi notu için bkz. **NARA**, M 1223, Roll 1, File: 711.679-Residence & Establishment/60, Türk Anlaşması Müzakereleri, 16.02.1931.

¹⁰² **FRUS 1930**, C. 3, s. 870-871, Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi’nden ABD Dışişleri Bakanı’na, 25.11.1930; **FRUS 1930**, C. 3, s. 872, Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi’nden ABD Dışişleri Bakanı’na, 28.11.1930.

Anlaşması imzalandı. İki maddelik bu anlaşmayı Türkiye adına Millî Savunma Bakanı Zekâî Bey, ABD adına da Büyükelçi Joseph Grew imzaladılar.¹⁰³ Birinci maddeye göre “her iki ülkenin vatandaşlarına ve şirketlerine diğer ülkenin topraklarında tatbik edilecek ikâmet ve kısa süreli yerleşme şartları ve kezâ malî vergiler ve yargısal yetki açısından Türkiye ABD’ye ve ABD Türkiye’ye en ziyade müsaadeye mazhar olan üçüncü bir ülkeye bahşedilmiş veya edilecek olan aynı muameleyi her şartta” yapacaktı. İkinci madde ise anlaşmanın yürürlüğe girmesi ve yürürlükte kalmasıyla ilgili izlenecek prosedürü anlatıyordu.¹⁰⁴

Yerleşme ve İkâmet Anlaşması Amerikan Senatosu’nda 3 Mayıs 1932’de onaylandı.¹⁰⁵ TBMM’de ise 4 Haziran 1932’de 317 milletvekilinden 159’unun katıldığı bir oylamada 159 oyla kabul edildi.¹⁰⁶ Bu anlaşmanın tasdiknâmeleri (ratifikasyonları, onay belgeleri) 15 Şubat 1933’te Washington’da teati edildi.¹⁰⁷

Grew anlaşma imzalandıktan sonra defterine “Türkiye ile anlaşma ilişkisine girmiş olmak bana derin bir tatmin duygusu yaşattı” diye not düştü.¹⁰⁸ Dışişleri Bakan Vekili Şükrü Kaya ise anlaşmayla ilgili TBMM’de şunları söyledi: “Amerika milleti ile, Amerika’nın birleşik hükümetleri ile yaptığımız muahede (anlaşma) tamamen mütekabiliyet esasına müstenittir (dayalıdır) ve hukuk-u düvel (devletler hukuku) kaidelerinden alınmış esaslara bağlıdır. Bu muahede Amerika milleti ile öteden beri aramızda mevcut olan hüsn-ü münasebâtın (iyi ilişkilerin) inkişâfına (gelişmesine) çok büyük yardım edecektir. Amerikalılar Lozan muahedesinden beri filhakika (gerçekten) Türkler lehine çok güzel hissiyat beslemektedirler. Bunları görmekle, işitmekle, okumakla mütehassis olmamız (duygulanmamız) tabiidir. Hiç şüphe yoktur ki Türk Milleti de Amerikalılara karşı aynı hisle mütehassistir. Bu hissin resmî ve gayri resmî Amerikalılar tarafından bilinmesi şüphesiz aynı tahassüsü (duygulanmayı) orada da uyandıracaktır. Tasvib-i âlinize arz edilen bu muahede bu hissin bir ifadesidir. Aynı his orada da tekrar

¹⁰³ Anlaşma için bkz. EK-11.

¹⁰⁴ **Düstur**, III. Tertip, C.13, s. 521-523. Yukarıdaki alıntı sadeleştirilmiştir.

¹⁰⁵ **Congressional Records**, 72. Kongre, 1. Celse, 03.05.1932, s. 9, 9484.

¹⁰⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 04.06.1932, İçtima 59, Celse 2, s. 82.

¹⁰⁷ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030, 18, 01, 02, 38, 55, 2, Karamame, 09.08.1933.

¹⁰⁸ Trask, **The United States’ Response to Turkish...**, s.198.

edilmiştir.” ¹⁰⁹

Bu anlaşma, 1917’de kopmuş olan Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden düzene sokulmasında, 1929 tarihli Ticaret ve Denizcilik Anlaşması’ndan sonra, önemli bir aşama teşkil etti. Artık 1927’de imzalanan diplomatik ilişkileri başlatmaya yönelik modus vivendinin 2-c maddesine göre, tazminat talepleriyle ilgili yapılacak anlaşmanın görüşmelerine geçilebilecekti.

D. Tazminat Talepleri Sorunu ve Mütakâbil Metâlibin Tesviyesine Mütedair İtilâfname

Büyük çoğunluğu Amerikan vatandaş ve şirketlerinden oluşan bazı kişi ve gruplar, Türkiye’yi 1914-1922 arasındaki savaş ortamında meydana geldiğini iddia ettikleri bazı olaylardan sorumlu tuttular. Bu olaylar başlıca dört ana kategoriden oluşuyordu: 1. Türk askerî ve sivil makamları tarafından bedeli tam olarak ödenmeden bazı mülklere el konulması. 2. Türk askerlerinin orantısız güç kullanarak kimi mülklere zarar vermesi ve bazı münferit hırsızlıklar yapılması. 3. Türk askerî ve sivil makamlarının bazı kişileri haksız yere hapse atmaları. 4. Türk yetkililerinin bazı kişilere halk tarafından yapılan kötü muameleyi engellemek için gerekli tedbirleri almaması ve bu tür muamelede bulunanları cezalandırmaması.¹¹⁰ Meydana geldiği iddia edilen bu olaylar nedeniyle bazı kişi ve grupların Türkiye’den tazminat elde edebilmek için vatandaşı oldukları devletlere yaptıkları müracaatlar üzerine, mesele ilgili devletlerin Türkiye ile olan ikili ilişkilerine yansdı.

Bu mesele iki ülke ilişkilerinde ilk olarak Türk-Amerikan Lozan Anlaşması’nın müzakereleri sırasında gündeme geldi. Müzakerelerin en önemli konu başlığı olan, Amerikan vatandaş ve şirketlerinin tazminat talepleriyle ilgili olarak Türkiye’nin ön şartı, ABD’nin, taleplerinin hepsini mümkün olan en detaylı şekilde kategorize ederek ortaya koymasındı. Çünkü ABD’nin tazminat talepleri konusundaki tezleri son derece belirsizdi ve Türk tarafı ne tür taleplerle karşı karşıya kalacağını kestirememekteydi. ABD, taleplerin bir kısmının doğruluğunu hâlen

¹⁰⁹ TBMM Zabıt Cerîdesi, 29.05.1932, İçtima 54, Celse 1, s. 356.

¹¹⁰ Fred K. Nielsen, *American-Turkish Claims Settlement Under The Agreement Of December 24, 1923 And Supplemental Agreements Between The United States And Turkey: Opinions And Report*, Washington 1937, s. iii.

incelediği ve bazılarını da hâlâ dosyalayamadığı için konuyla ilgili bir liste hazırlayamadı.¹¹¹

ABD, müzakerelerde tazminat talepleri meselesini çok önemsiyor ve konunun kendi lehindeki çözümünü mutlaka Türk-Amerikan Anlaşması'na dahil etmek istiyordu. Türkiye ise bir uzlaşma sağlanamadığı takdirde, meseleyi, anlaşma yapıldıktan sonra, ayrıca müzakere etmek istiyordu. ABD'nin önerdiği çözüm, yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'den bu konuda açık bir çek almak şeklindeydi. Türkiye'nin bunu kabul etmeyeceği anlaşılınca, ABD de tazminat meselesinin çözümünü daha sonraya bırakmaya razı olmak zorunda kaldı ve Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından 20 gün sonra tazminat meselesiyle ilgili müzakerelerin başlaması karara bağlandı.¹¹² Ancak, Amerikan heyeti başkanı Grew'in tazminat meselesi çözülünceye kadar hükümetinin, imzalanacak olan anlaşmayı Senatonun onayına sunup sunmama hakkını saklı tutacağına dair açıklaması, ABD'nin bu konunun peşini bırakmayacağını bir göstergesiydi.¹¹³

Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 7 Kasım 1923'te, Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un başkanlığındaki G. Howland Shaw ve Edgar W. Turlington'dan oluşan Amerikan heyetiyle, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı İstanbul temsilcisi Adnan (Adıvar) Bey başkanlığındaki Münir ve İbrahim Beylerden oluşan Türk heyeti arasında, tazminat taleplerini bir çözüme bağlamayı amaçlayan müzakereler başladı.¹¹⁴

¹¹¹ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/126, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 22.07.1923.

¹¹² NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/172, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 04.08.1923.

¹¹³ NARA, M 365, Roll 3, File 711.672/156, Lozan'daki ABD Heyeti'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 05.08.1923.

¹¹⁴ FRUS 1923, C. 2, s. 1179, Türkiye'deki Amerikan Yüksek Komiseri'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 08.11.1923; T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30, 18, 1, 1/7, 37, 3, Karamame, 11.10. 1923. Yukarıda belirtildiği üzere, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması için yapılan müzakereler sırasında, tazminat talepleriyle ilgili müzakerelerin, anlaşma imzalandığı tarihten (6 Ağustos 1923) 20 gün sonra yani 26 Ağustosta başlaması karara bağlanmışken, söz konusu müzakerelerin anlaşmanın imzalanmasından 93 gün sonra, yani 7 Kasım 1923'te, başlayabilmesi ilgi çekicidir. Bu gecikme büyük ölçüde, ABD'nin tazminat talep dosyalarını tasnif edememesinden kaynaklanıyordu. 7 Kasım 1923'e gelindiğinde bu tasnifin hâlâ yapılamamış olması ve

Müzakereler neticesinde, 24 Aralık 1923'te yapılan karşılıklı nota teatisiyle, tazminat talepleri konusu geçici bir çözüme kavuşturuldu.¹¹⁵ Buna göre, Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın tasdiknâmelerinin, yani anlaşmanın parlamentoda onaylandığına dair belgelerin, karşılıklı teatisinden 6 ay sonra, İstanbul'da, her iki taraftan da ikiye üyenin bulunacağı bir komisyon toplanacaktı. Bu komisyon, toplandığı tarihten itibaren 6 aylık süre zarfında kendisine gönderilen tazminat taleplerine dair dosyaları inceleyecek ve bir sonuca bağlayacaktı.¹¹⁶

Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın Senato'da reddedilmesi üzerine yapılan diplomatik ilişkileri başlatmaya yönelik modus vivendinin 2-c maddesinde de tazminat talepleri konusuna değinildi. Buna göre Türk-Amerikan Lozan Anlaşması Senato'da onaylanmamaya devam ettiği takdirde, 24 Aralık 1923'te teati edilen tazminat talepleriyle ilgili notalar, ticaret anlaşması ile yerleşme ve ikâmet anlaşmalarının tasdiknâmelerinin teatisinden altı ay sonra yürürlüğe girecek ve bunun gereği olarak da bir komisyon toplanacaktı.¹¹⁷

Ticaret ve Denizcilik Anlaşması'ndan sonra Yerleşme ve İkâmet Anlaşması'nın tasdiknâmelerinin de 15 Şubat 1933'te teati edilmesiyle, 1927 modusunun 2-c maddesi gereğince 15 Ağustos 1933'te İstanbul'da iki ülkeden de ikiye üyenin bulunduğu bir komisyon toplandı. Şevki ve Esat Beyler komisyonun Türk üyelerini, G. Howland Shaw ve Julian E.

sözkonusu tasnifin daha uzun bir süre yapılamayacağını anlaşılmaması üzerine, taraflar tazminat talepleri sorununu en azından prensipte çözmeye yönelik bir nota teatisinin müzakerelerine başlama kararı aldılar.

¹¹⁵ Bu nota Türk Hükûmeti tarafından 6 Ocak 1924'te onaylandı. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 30, 18, 1, 1/8, 44, 5, Kararname, 06.01.1924.

¹¹⁶ Bu noktada Roger Trask'ın iki olgusal hatasını düzeltmek istiyorum: Birincisi, bu müzakerelerde Türk heyetinin başında, Trask'ın mezkur kitabında (Trask, **The United States' Response to Turkish...**, s.35) belirttiği gibi Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı'nın kendisi değil, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın temsilcisi olan Adnan Bey bulunmaktaydı. İkincisi, her ülkeden ikiye üyenin katılımıyla toplanacak olan komisyon, Trask'ın yine aynı sayfada yazdığı gibi tasdiknâmelerin karşılıklı teatisinden itibaren 6 aylık süre içinde değil, 6 ay sonra toplanacaktı. Bkz. **FRUS 1923**, C. 2, s. 1190, Amiral Bristol'dan Adnan Bey'e, 24.12.1923.

¹¹⁷ **FRUS 1927**, C. 3, s.796-797, Tevfik Rüşti Bey'den Amiral Bristol'a, 17.02.1927; **FRUS 1934**, C. 2, s. 804-808, ABD Dışişleri Bakanı Henry L. Stimson'dan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği Danışmanı Howland Shaw'a, 04.04.1933.

Gillespie de Amerikalı üyelerini oluşturmuyorlardı.¹¹⁸

Türk yetkililer komisyon toplanmadan önce yapılan ön görüşmelerden itibaren Amerikalılardan taleplerin içeriğiyle ilgili bilgi istediler. Çünkü Türkiye ABD'nin daha önce yaptığı, bütün tazminat talepleri için toplam bir tutar (lump sum) ödeme teklifine sıcak baktığı için, ödeyeceği meblağın yeterli bilgi ışığında kararlaştırılmasını istiyordu.¹¹⁹ Ancak, talep dosyalarının henüz hazırlanamaması nedeniyle ABD bu bilgiyi veremedi.¹²⁰ Daha sonra, ABD'nin verdiği sınırlı bilgi ise, komisyonun müzakerelerinin birinci aşamasının afakî tartışmalarla geçmesini engelleyemedi. Tazminat taleplerinin içeriğiyle ilgili böyle bir belirsizliğin hüküm sürdüğü bir ortamda, Türk tarafının Kasım 1933'te bütün tazminat talepleri için toplam bir tutar olarak yaptığı 500.000 Dolarlık teklif yetersiz bulununca, müzakerelerin birinci aşaması sona ermiş oldu.¹²¹

Bunun üzerine ABD Ocak 1934'te Türkiye'ye, tazminat talepleri için ödenecek toplam tutarın belirlenmesi yerine, komisyonun her bir talebi teker teker ele almasını ve üzerinde anlaşma sağlanamayan taleplerin bir hakeme havale edilmesini teklif etti.¹²² Türkiye buna karşılık, önce komisyona bütün taleplerin sunulmasını, komisyonun talepler üzerinde yapacağı incelemeden sonra ödenecek toplam tutarın belirlenmesini, eğer böyle bir tutar belirli bir süre içinde belirlenemezse, işte o zaman her bir talebin teker teker ele alınmasını ve üzerinde anlaşma sağlanamayan taleplerin bir hakeme havâle edilmesini teklif

¹¹⁸ E. Russell Lutz, "Claims Against Turkey", *The American Journal of International Law*, C. 28, Sayı 2, Nisan, Washington 1934, s.347.

¹¹⁹ **FRUS 1934**, C. 2, s. 899, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği Danışmanı Howland Shaw'dan ABD Dışişleri Bakanı Henry L. Stimson'a, 09.05.1933.

¹²⁰ **FRUS 1934**, C. 2, s. 901, ABD Dışişleri Bakanı Henry L. Stimson'dan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği Danışmanı Howland Shaw'a, 27.05.1933. ABD bu bilgiyi ancak Şubat 1934'te verebilecekti. **FRUS 1934**, C. 2, s. 911, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne, 10.02.1934.

¹²¹ **FRUS 1934**, C. 2, s. 902-903, ABD Dışişleri Bakan Vekili'nden Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne, 08.12.1933.

¹²² **FRUS 1934**, C. 2, s. 906-908, ABD Dışişleri Bakan Vekili'nden Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne, 13.01.1934. ABD Büyükelçisi Robert P. Skinner'ın ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta meselenin hakemliğe kadar gitmesinden çok korktuğunu açıklaması, ABD'nin bu teklifi yaparken Türkiye'ye blöf yapmış olabileceğini göstermekteydi. **FRUS 1934**, C. 2, s. 909-910, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 04.02.1934.

etti.¹²³

ABD bu teklifi kabul etti ve komisyondaki iki Amerikan üyeden biri olan G. Howland Shaw'un yerine 12 Şubat 1934'te daha önce ABD ve Meksika arasındaki tazminat taleplerini müzakere eden komisyonda da görev almış olan Avukat Fred K. Nielsen'i atadı. Nielsen'a yardımcı olması için de Francis M. Anderson ve John Maktos adlı iki de hukuk danışmanı görevlendirildi. Daha sonra bunlara John W. Connely (Jr) de katıldı ki, o da ileride Gillespie'nin yerini alacaktı.¹²⁴

21 Mart 1934'te yeniden toplanan komisyon, taleplerin dosyalanması nihayet tamamlandığı için, dosyaları kabaca incelemeye başladı.¹²⁵ Bu inceleme 1934 Ağustosunun ortalarında sona erdiğinde, artık tarafların Ekim ayında anlaşmayı kaleme almalarının önünde hiçbir engel kalmamıştı.

Yukarıda çalışma takvimi kabaca izah edilen tazminat talepleri komisyonunun mesaisi, başlıca iki konu üzerindeki tartışmalarla geçti. Tabiatıyla bunlardan en önemlisi, Türkiye'nin ABD'ye ödeyeceği paranın miktarıyla ilgili pazarlıklardı. İlk olarak daha komisyon toplanmadan önce 4 Nisan 1933'te ABD, elinde yaklaşık 55 milyon Dolarlık tazminat talep dosyası bulunduğunu, ancak, bu rakamın %10'unundan da azına yani beş milyon dolara razı olacağını beyan etti.¹²⁶ Bu rakamı çok yüksek bulan Türkiye'nin 21 Kasım 1933'te

¹²³ FRUS 1934, C. 2, s. 910, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 08.02.1934.

¹²⁴ Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s.204; Lutz, *a.g.m.*, s.347. Trask'in belirttiğine göre, Nielsen Türkleri hiç sevmiyordu. Ayrıca, kendisi son derece de geçimsiz bir insan olup, komisyondaki arkadaşlarıyla ve Büyükelçi Skinner'la anlaşmazlıklar yaşıyordu. Bunun bir göstergesi olarak, Nielsen'in hukuk danışmanı Francis M. Anderson Temmuz 1934'te sağlık problemlerini bahane ederek ABD'ye geri döndü. Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s.204-205. Ancak; ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un Nielsen'e gönderdiği bir yazıda ABD Başkanı'nın ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Nielsen'in üzerine düşen görevi en iyi şekilde yapacağına dair tam bir güven duygusu içinde olduğu ifade ediliyordu. FRUS 1934, C. 2, s. 913-918, ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull'dan Fred K. Nielsen'e, 13.07.1934.

¹²⁵ Nielsen, *a.g.e.*, s.8.

¹²⁶ FRUS 1934, C. 2, s. 894-898, ABD Dışişleri Bakanı Henry L. Stimson'dan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği Danışmanı Howland Shaw'a, 04.04.1933. Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın müzakereleri sırasında Amerikalılar kendi aralarında yaptıkları yazışmalarda daha farklı rakamlar telaffuz ediyorlardı. Amerikalılar bu rakamları Türkiye'nin tazminat taleplerinden kurtulmak için Müttefiklere devrettiği bazı

telafluz ettiği miktar 500.000 Dolardı.¹²⁷ Bundan sonra iki ülke, komisyon 1934 Ağustosunun ortalarında tazminat talep dosyalarını incelemeyi bitirinceye kadar herhangi bir rakam telafluz etmediler. Bu işlem tamamlanınca ABD 16 Ağustos 1934'te beş milyondan iki buçuk milyon Dolara indi.¹²⁸ 5 Eylül 1934'te Türkiye 700.000 Dolara çıkarken, aynı gün ABD bir buçuk milyon Dolara indi.¹²⁹ Türkiye 19 Eylül'de 12x100.000 \$ şeklinde ödemek üzere 1.200.000 Dolara ıkınca ABD  gün sonra bu teklifi en az % 2.5 faiz eklenmesi şartıyla kabul etti.¹³⁰ Bunun zerine Türkiye faizsiz olarak 13x100.000 \$ şeklinde 13 yılda ödemek şartıyla 1.300.000 Dolara ıktı.¹³¹ 1 Ekim 1934'te ABD bu teklifi kabul edince, geriye varılan mutabakatı ilan etmekten başka bir şey kalmadı.¹³²

Komisyonunun üzerinde durduğu ikinci konu da, bütün tazminat talepleri için toplam bir tutar belirlerken, hangi tazminat taleplerinin dikkate alınıp, hangilerinin alınmayacağı idi. Türk delegasyonunu, Nielsen'in tespitiyle başlıca şu konularla ilgili tazminat taleplerine itiraz etti: 1- 1922'deki İzmir yangınıyla ilgili olanlar 2- Skinlerin yerlerinin değiştirilmesiyle ilgili olanlar 3- Türkiye'de terk edilen mülklere ilgili olanlar 4-Türkiye'nin dışındaki topraklarla ilgili olanlar 5- Orijinal tabiiyeti üçüncü bir ülkeye ait olan ve sonradan Amerikan tabiiyetine

mülklere değerleriyle ilişkilendiriyordu. Sonuçta, ABD Türkiye'den isteyeceği toplam tazminatın bu mülklere değerinden az olmasını kararlaştırdı. ABD'nin istediği bu rakam 12-15 milyon dolar arasındaydı. Bu mülklere değeri ise yaklaşık 12 milyon Sterlindi. Dolayısıyla ABD'ye göre ABD'nin isteyeceği 12-15 milyon Doları Türkiye memnuniyetle verecekti. NARA, M 365, Roll 8, File: 711.672/126, Lozan'daki Amerikan Heyeti'nden ABD Dışışleri Bakanı'na, 22.07.1923.

¹²⁷ FRUS 1934, C. 2, s. 902, Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışışleri Bakan Vekili'ne, 21.11.1933. Türkiye bu parayı yılda 50.000 Dolarlık taksitlerle on yılda ödemeyi teklif ediyordu.

¹²⁸ FRUS 1934, C. 2, s. 918-923, Fred K. Nielsen'den ABD Dışışleri Bakanı Cordell Hull'a, 17.08.1934.

¹²⁹ FRUS 1934, C. 2, s. 925-929, Fred K. Nielsen'den ABD Dışışleri Bakanı Cordell Hull'a, 05.09.1934.

¹³⁰ FRUS 1934, C. 2, s. 929-930, Fred K. Nielsen'den ABD Dışışleri Bakanı Cordell Hull'a, 20.09.1934; FRUS 1934, C. 2, s. 931, ABD Dışışleri Bakanı Cordell Hull'dan Fred K. Nielsen'a, 22.09.1934.

¹³¹ FRUS 1934, C. 2, s. 932-933, İstanbul'daki Amerikan Konsolosu'ndan ABD Dışışleri Bakanı'na, 28.09.1934.

¹³² FRUS 1934, C. 2, s.933, ABD Dışışleri Bakanı'ndan İstanbul'daki Amerikan Konsolosu'na, 01.10.1934.

geçmiş olanlarla ilgili olanlar.¹³³ Eldeki bilgi ve belgelere göre Amerikan delegasyonu bütün tazminat talepleri için toplam bir tutar belirlerken bir ve beşinci maddelerde belirtilen tazminat taleplerini dikkate almadı.¹³⁴

Nielsen'in bu beş maddede tasnif ettiği Türk itirazlarının dışında bir altıncısı daha vardı ki, aslında komisyonun bu beş maddeye ayırdığına yakın bir zamanını aldı. Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın Amerikan Sefareti'ne gönderdiği 27 Haziran 1933 tarihli yazıda belirtildiğine göre Türkiye, tazminata konu olan olayların yaşandığı sırada Osmanlı tebaası olanların tazminat taleplerini kabul etmiyordu.¹³⁵ 10 Şubat 1934' de ABD bu yaklaşımın 24 Aralık 1923'te talep edilen notanın doğasına aykırı olduğunu açıkladı. Çünkü bu notaya göre, zarara uğrayan bütün Amerikan vatandaşlarının tazminat talebinde bulunmasının önünde herhangi bir engel yoktu ve Türkiye bu yüzden bu türden sınırlamalar getirmemeliydi.¹³⁶ ABD 13 Temmuz 1934'te kesin bir dille Osmanlı tebaasından olup Amerikan tabiiyetini de alanların tazminat taleplerini dışlamayı reddetti.¹³⁷ Bu anlaşmazlık önemli bir sorun yaratmadı. Çünkü iki ülke bütün tazminat talepleri için toplam bir tutar belirlemenin çabası içindeydiler. Ancak, böyle bir tutar belirlenemeyip, tazminat taleplerini tek tek ele alma yoluna gidilmiş olsaydı bu konunun içinden çıkılması çok zor bir sorun yaratacağı da kuvvetle muhtemeldi.

Hangi tazminat taleplerinin dikkate alınıp, hangilerinin alınmayacağı ile ilgili diğer bir sorunlu saha da, bu taleplerin dayandığı delillerin ne kadar güvenilir olduğu ile ilgiliydi. Taleplerin çoğu, belgeler

¹³³ Nielsen, a.g.e., s.24-41. Burada üçüncü bir ülkeden Yunanistan kastediliyordu. Türkiye'nin bu konuyla ilgili çekincesi hem ABD hem de Yunanistan'ın vatandaşlık hakkına sahip olanların iki ülke vasıtasıyla Türkiye'den ayrı ayrı tazminat talebinde bulunmasıydı. Nielsen, a.g.e., s.39.

¹³⁴ Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s. 206; Nielsen, a.g.e., s. 11-12, 24-33.

¹³⁵ **FRUS 1934**, C. 2, s. 901, Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan Amerikan Sefareti'ne, 27.06.1933. 1869'da çıkarılan kanuna göre, Osmanlı Devleti'nin izni olmadan tabiiyet değiştirenlerin bu işlemi yok sayılıyor ve bu kişiler Osmanlı vatandaşı olmaya devam ediyorlardı. ABD tabiiyetine geçen Osmanlıların büyük çoğunluğu da devletin izni olmadan tabiiyet değiştirdikleri için, bunlar Osmanlı hukukuna göre hâlâ Osmanlı tebaasından sayılıyorlardı. a.g.b.

¹³⁶ **FRUS 1934**, C. 2, s. 911, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne, 10.02.1934.

¹³⁷ **FRUS 1934**, C. 2, s. 913-918, ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull'dan Fred K. Nielsen'a, 13.07.1934.

yerine yeminli ifadelere dayalıydı. Yeminli ifadeler de, genellikle matbu olarak daktilo edilirken karbon kağıdıyla büyük miktarlarda çoğaltılmış, talep sahibinin ve tanığın adının yazılacağı yer boş bırakılmıştı. Bu yüzden, Türk delegasyonu yeminli ifadelerin delil olarak kullanılmasına karşı çıktı.¹³⁸ Ayrıca uğranıldığı iddia edilen zarar için yapılan tazminat talepleri gerçekle hiçbir şekilde bağdaşmayacak derecede abartılıydı. Meselâ, Iğdır'da sıradan bir değirmen ve içindeki 400 ton tahıl için 442.000 \$ gibi bir rakam isteniyordu.¹³⁹ ABD Dışişleri Bakanlığı'na göre bu türden talep dosyaları yanlışlıkla komisyona gönderilmişti; çünkü dosyaların hazırlanması için kısa bir süre vardı ve bu kısa süre içinde dosyaları dikkatle incelemek mümkün olmamıştı.¹⁴⁰ Amerikan delegasyonu başkanı Nielsen'in bu konuyla ilgili tespiti çok ilginçti: *"Anlaşma'yla fakir bir milletten toplu yalan ve hileler yardımıyla büyük miktarda para kopartılmaya çalışıldı."*¹⁴¹

Genel olarak bu konular üzerinde geçen müzakerelerden sonra yukarıda da belirtildiği gibi ABD'nin Türkiye'nin 1.300.000 Dolarlık teklifini 1 Ekim'de kabul etmesi üzerine, 13 Ekim 1934'te komisyon, tazminat talepleri meselesinin çözümü için Türkiye ve ABD'ye öneri niteliğindeki anlaşmayı imzaladı. Türkiye adına Şevki ve Esat Beylerin, ABD adına da Fred Kenelm Nielsen ve John W. Connelly (Jr)'nin imzaladığı anlaşmada, bu anlaşma yapılırken istinat edilen hukuksal arka plan anlatılıyor ve Türkiye'ye tazminat talepleriyle ilgili olarak ABD'ye 1.300.000 \$ ödemesi teklif ediliyordu. Anlaşmaya ayrıca, içinde komisyonun hukukî temelden yoksun bulduğu 573 talep ile komisyonda tartışılan ancak, doğruluğuyla ilgili uluslararası hukuka uygun bir yargıda bulunulamayan 325 talebin bulunduğu iki de liste eklendi.¹⁴²

Komisyonun imzaladığı bu anlaşmayı temel alarak 25 Ekim 1934'te *Mütakâbil Metâlibin Tesviyesine Mütedair İtilafnâme* (Karşılıklı

¹³⁸ Nielsen, a.g.e., s. 9.

¹³⁹ FRUS 1934, C. 2, s. 903-905, Tazminat Talepleriyle İlgili Türk Karşı Teklifi, 15.12.1933.

¹⁴⁰ FRUS 1934, C. 2, s. 913-918, ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull'dan Fred K. Nielsen'a, 13.07.1934.

¹⁴¹ Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s.205.

¹⁴² Bu 573 talebin büyük çoğunluğunun özeti için bkz. Nielsen, a.g.e., s.715-775. 325 talep için bkz. Nielsen, a.g.e., s.87-714. Anlaşmanın kendisi için bkz. Nielsen, a.g.e., s.45-46.

Taleplerin Düzenlenmesine Dair Anlaşma) imzalandı.¹⁴³ Türkiye adına Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in, ABD adına Fred Kenelm Nielsen'in imzaladığı bu anlaşmanın birinci maddesine göre, Türkiye ABD'ye 1.300.000 Doların 100.000 Dolarlık ilk yıllık taksitini 1 Haziran 1936'da ödeyecekti.¹⁴⁴ İkinci maddeye göre Türkiye'nin ABD'ye bu rakamı ödemesiyle, 24 Aralık 1923 Anlaşması'nın kapsamına giren bütün tazminat talepleri çözüme bağlanmış olacaktı. Üçüncü maddeye göreyse anlaşma TBMM tarafından tasdik edilmek şartıyla, imzasından itibaren yürürlüğe girecekti.¹⁴⁵ Anlaşma, ABD açısından yürütmeye ilişkin bir özellik taşıdığı için Senato onayına sunulmadı. TBMM ise anlaşmayı 23 Aralık 1934'te 317 milletvekilinden 215'inin katıldığı bir oylamada, 215 oyla kabul etti.¹⁴⁶

ABD bu anlaşma vasıtasıyla Türkiye'den bütün tazminat talepleri için toplam bir tutarı ödeme sözünü aldıktan sonra sıra, ABD Hükümeti'nin hangi taleplere ödeme yapacağını belirlemesine geldi. Bu konuyla ilgili olarak görevlendirilen Fred K. Nielsen Kongre'den 22 Mart 1935'te izin aldıktan sonra Washington'daki bir ofiste çalışmalarına başladı. Nielsen'in 1937'de yayınladığı nihai rapora göre sadece 33 talep sahibine ödeme yapılacaktı. Toplam olarak yaklaşık 900.000 Dolarlık bu ödmeden aslan payını MacAndrews and Forbes (261.000 \$), American Board of Commissioners for Foreign Missions (192.000 \$) ve Socony Vacuum Oil Company (147.000 \$) adlı kuruluşlar aldılar. Bu rakam, Türkiye'den alınacak paradan 400.000 \$ az tutunca, ABD bu parayı Türkiye'nin ödeyeceği paradan düşmeye karar verdi. Böylece, Türkiye'nin ödeyeceği son taksit 1948 yerine 1944'te sona erecekti. ABD'nin bu jesti Türkiye'nin takdirini topladı. Özellikle, Türkiye'nin ABD Büyükelçisi Münir Ertegün çok duygulanarak ABD'nin bu kararı aldığı günü bütün kariyerinin en mutlu günü olarak nitelendirdi. Nielsen ise, geri iade kararının Türk Hükümeti'ne yapılan yanlış temsillerle utanç duyulacak derecede zedelenmiş olan ABD'nin gururunu bir parça olsun

¹⁴³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 23.12.1934, İçtima 21, Celse 2, s.335. Bu anlaşmanın metni için bkz. **EK- 12**.

¹⁴⁴ Türkiye'nin 1 Haziran 1936'dan itibaren ABD'ye ödemeye başlayacağı para bundan ibaret değildi. 1914-1917 yılları arasında ABD'de bulunan Osmanlı tebaasının menfaatlerinin himaye edilmesi için ABD'nin harcadığı 23.824 Dolar 86 Sent de 13 taksitle (ilk taksit bir iki hafta gecikecektir) yaklaşık aynı tarihten itibaren ABD'ye ödenmeye başlandı. **T.C. Resmî Gazete**, 15.06.1936; **Düstur**, 3. Tertip, C. 17, s.543.

¹⁴⁵ **Düstur**, 3. Tertip, C.16, s. 349.

¹⁴⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 23.12.1934, İçtima 21, Celse 2, s.335.

kurtarmaya yaradığını söylüyordu.¹⁴⁷

Tazminat talepleri meselesinde Türkiye'nin olumsuz maddi koşullarına rağmen ABD'ye az bir miktar da olsa para vermeyi kabul etmesi, ABD'nin ise bu paranın neredeyse üçte birinden feragat etmesi iki ülke ilişkilerinde son derece önemli bir samimiyet sınavıydı. Artık iyice anlaşılmıştı ki, gerginleşen uluslararası ortamda, ne Türkiye ne de ABD bu tür küçük sorunların ilişkilerine zarar vermesini istemiyordu.

E. Suçluların İadesi Sorunu ve İade-i Mücrimin Muahedenâmesi

Suçluların İadesi konusuna yönelik ilk düzenleme, 11 Ağustos 1874'teki Osmanlı-Amerikan Suçluların İadesi Anlaşması'yla yapıldı.¹⁴⁸ Bu anlaşma 26 Mayıs 1875'ten itibaren yürürlüğe girdi. 1886'da Orta Elçi Cox hükûmetine, Osmanlı Devleti'nin anlaşmayı, geçersiz kabul ettiğini bildirdi. Çünkü, suçluların iadesiyle aynı gün imzalanan tabiiyet anlaşması bir türlü yürürlüğe girememişti ve suçluların iadesi tabiiyet konusuyla çok yakından ilişkiliydi. ABD Suçluların İadesi Anlaşması'nın hâlâ yürürlükte olduğunu iddia etse de, bunu Osmanlı Devleti'ne kabul ettiremedi.¹⁴⁹

Bundan sonra suçluların iadesi konusu Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nın müzakereleri sırasında gündeme geldi. İki ülke temsilcileri fazlaca zorlanmadan bu müzakereler arasında bir de suçluların iadesi anlaşması müzakere ederek 6 Ağustos 1923'te Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'yla beraber imza altına aldılar. Suçluların İadesi Anlaşması'nın böyle kolayca imzalanabilmesinin iki temel nedeni vardı: Öncelikle Suçluların İadesi Anlaşması bu tür anlaşmaların klasik maddelerini içermekte olup, kendine has bir özellik taşımıyordu. İkinci olarak da bu anlaşma, bir iki küçük değişiklik dışında, 1874 Osmanlı-Amerikan Suçluları İade Anlaşması'nın aynısıydı.

¹⁴⁷ De Novo, *a.g.e.*, s. 239-240; Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s. 209-210.

¹⁴⁸ 1874 Osmanlı-Amerikan Suçluların İadesi Anlaşması'nın İngilizce metni için bkz. John Bassett Moore, *A Digest of International Law*, C. 3, Washington 1906, s. 702. Anlaşmanın Osmanlıca aslından birebir Latin harflerine transkripsiyonu için bkz. Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s.14-17.

¹⁴⁹ Leland James Gordon, *American Relations with Turkey, 1830-1930: An Economic Interpretation*, Londra 1932, s.208.

12 maddelik bu anlaşmanın I. maddesinde iki tarafın prensipte suçluları birbirine iade etmeyi kabul ettikleri, II. maddesinde işlendiği takdirde iadenin gerçekleşeceği suçlar, III-V ve VIII. maddesinde iadenin ve cezalandırmanın yapılmayacağı bazı spesifik durumlar, VI. maddesinde iade isteği yapılırken hazırlanacak evrak, VII. maddesinde taraflardan herhangi birisinin geçici yakalama talebine yapılacak işlem, IX. maddesinde suçlunun yakalandığı sırada yanında bulunan malzemenin de istek yapan ülkeye verilmesi, X. maddesinde iade edilecek kişinin tutuklanma ve yol masraflarının istek yapan ülke tarafından karşılanması, XI. maddesinde anlaşmanın nasıl yürürlüğe gireceği ve ne kadar yürürlükte kalacağı, XII. maddesinde, anlaşmanın Fransızca, İngilizce ve Türkçe metnlerinin onaylanması ve eğer bir sorun çıkarsa Fransızca metnin esas alınması hükme bağlanıyordu.¹⁵⁰

Suçluların İadesi Anlaşması, ABD Başkanı Coolidge tarafından Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'yla birlikte 3 Mart 1924'te Senato Dış İlişkiler Komitesi'ne havale edildi. 18 Ocak 1927'de Amerikan Senatosu Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı reddettikten sonra, Suçluların İadesi Anlaşması'nın da aynı âkıbete uğramaması için, anlaşma, Senato Dış İlişkiler Komitesi'nde bekletilmeye devam edildi.¹⁵¹

1930'un Haziran ayında ABD Dışişleri Bakanlığı, Büyükelçi Grew'den, Amerikan Senatosu Suçluların İadesi Anlaşması'nı oyladığı takdirde Türkiye'nin de aynı doğrultuda hareket edip etmeyeceğini öğrenmesini istedi.¹⁵² Bu konuda Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Numan Bey Grew'e, Türkiye'nin söz konusu anlaşmada bazı değişiklikler yapılmasını istediğini söyledi. Şöyle ki; öncelikle Türkiye, işlendiği takdirde iadenin gerçekleşeceği suçların listelenmesini istemiyordu. Çünkü, Türkiye'nin iade için kriteri, suçun kendisinden ziyade alınacak cezaydı. İkinci olarak Türkiye, tutuklama, gözaltında tutma ve nakil

¹⁵⁰ FRUS 1923, C. 2, s. 1167-1171, İsviçre'deki Amerikan Ortalçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 29.01.1924.

¹⁵¹ FRUS 1934, C. 2, s. 935, Henry L. Stimson'dan Patterson'a, 03.07.1930. Aynı şekilde Türkiye de Suçluların İadesi Anlaşması'nı TBMM'deki ilgili komitede bekletiyordu.

¹⁵² a.g.b.

işlemleri masraflarının kendisinden iade talebinde bulunulan tarafça karşılanmasını istiyordu.¹⁵³

Türkiye'nin bu istekleri ABD tarafından kabul edilmeyince, mesele askıya alındı.¹⁵⁴ Fakat, tam da bu tarihlerde yapılan Türkiye-İsviçre Suçluların İadesi Anlaşması müzakerelerinde, İsviçre'nin de, işlendiği takdirde iadenin gerçekleşeceği suçların listelenmesini istemesi üzerine, Türkiye bu konuda ABD'nin isteğini benimsemeye karar verdi. Türkiye ayrıca tutuklama, gözaltında tutma ve nakil işlemleri masraflarının iade talebinde bulunan devlet tarafından karşılanmasıyla ilgili Amerikan tezini de kabulleneceğinin işaretini verdi.¹⁵⁵ Bunun üzerine ABD 6 Mayıs 1933'te Türkiye'ye 6 Ağustos 1923 tarihli Suçluların İadesi Anlaşması'nı karşılıklı olarak onaylama çağrısında bulundu.¹⁵⁶

ABD'nin bu çağırısı yapmasının bir nedeni de Chicagolu batık milyoner Samuel Insull'ın Haziran 1932'de Avrupa'ya gitmesiydi.¹⁵⁷ Fransa'da bulunduğu sırada, batık finans imparatorluğuyla ilgili yapılan bir soruşturma neticesinde tutuklama kararı çıkarılan Insull, ABD tarafından Fransa'dan istendi. Bunu duyan Insull İtalya'ya, oradan da ABD ile suçluların iadesine yönelik bir anlaşması olmayan Yunanistan'a kaçtı. ABD'nin baskısı üzerine Yunanistan Insull'ı Maiotis adlı bir gemiyle Mart 1934'te topraklarından çıkardı. İki hafta denizde kaldıktan

¹⁵³ **FRUS 1934**, C. 2, s. 935-936, ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Şefi Wallace Murray'den Anlaşmalar Bölümü Şefi C. M. Barnes'a, 05.12.1930.

¹⁵⁴ Halbuki, Numan Bey'in Grew'le yaptığı görüşmeden sonra müzakerelerin devam edeceğini düşünen Türkiye anlaşmanın müzakere edilmesi için Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Menemenli Numan Bey'i temsilci, Birinci Daire Genel Müdürü Mehmet Esat ve Hukuk Müşaviri Emin Ali Beyler de müşavir olarak görevlendirmişti. **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030, 18, 01, 02, 16, 85, 11, Kararnâme, 30.12.1930.

¹⁵⁵ **FRUS 1934**, C. 2, s. 937-938, Türkiye'deki ABD Büyükelçiliği Danışmanı Howland Shaw'dan ABD Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Bölümü Şefi Wallace Murray'a, 17.04.1933.

¹⁵⁶ **FRUS 1934**, C. 2, s. 938, ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull'dan Türkiye'deki ABD Büyükelçiliği Danışmanı Howland Shaw'a, 06.05.1933.

¹⁵⁷ Samuel Insull'la ilgili geniş bilgi için bkz. Samuel Insull, **Memoirs of Samuel Insull: An Autobiography by Samuel Insull**, New York 1992; John F. Wasik, **The Merchant of Power: Sam Insull, Thomas Edison, and the Creation of the Modern Metropolis**, New York 2006; Forrest McDonald, **Insull: The Rise and Fall of a Billionaire Utility Tycoon**, Chicago 1962; Francis X. Busch, **Guilt or Not Guilty?**, New York 1952; Roger R. Trask, *"The Odyssey of Samuel Insull"*, **Mid-America**, Sayı 46, Haziran, 1964, s.204-215.

sonra 29 Martta İstanbul'a gelen Insull, gemiden Türk yetkililerince alınarak sulh ceza hâkimi önüne çıkarıldı. Daha henüz Türk-Amerikan Suçluların İadesi Anlaşması (İade-i Mücrimin Muahedenamesi) yürürlüğe girmediği hâlde mahkeme, Türk Ceza Kanunu'nun IX. maddesine istinâden Insull'ın ABD'ye iade edilmesine karar verdi.¹⁵⁸

Insull meselesinin de katalizör görevi görmesiyle, Amerikan Senatosu anlaşmayı 5 Şubat 1934'te onayladı.¹⁵⁹ TBMM ise anlaşmayı 2 Nisan 1934'te tasdik etti.¹⁶⁰ Anlaşmaya göre tasdiknâmelerin İstanbul'da teati edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle Bakanlar Kurulu (İcrâ Vekilleri Heyeti) 10 Mayıs 1934'de aldığı bir kararla İstanbul Valisi Muhiddin Bey'e bu görevi verdi.¹⁶¹ Ancak, arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla tasdiknâmeler 18 Haziran 1934'te Ankara'da teati edildi ve 18 Ağustos 1934'ten itibaren yürürlüğe girdi.¹⁶²

Anlaşma ancak 18 Ağustos'ta yürürlüğe girdiği halde, Türkiye'nin bundan dört ay önce Samuel Insull'ı ABD'ye iade etmesi, Türkiye'nin tazminat talepleri meselesinde ortaya koyduğu yapıcı tutumun bir tesadüf olmadığını ortaya koyuyordu. Şu artık iyice netleşmişti ki, Türkiye ABD'nin dostluğuna eskiye oranla çok daha fazla önem veriyordu.

F. Afyon Sorunu

Türkler Anadolu'ya ilk yerleşmelerini müteakip İç Anadolu ve Ege bölgelerinde yaşayan yerel halktan haşhaş tarımını öğrendiler. Bu üretim sadece afyon elde etmek için yapılmıyordu. Haşhaş ekimi yapan köylüler bu bitkiden elde ettikleri yağı yemeklerde, tohumları hayvan yemi olarak, saplarını ise kerpiç yapımında kullanmaktaydılar. Osmanlı Devleti döneminde de aynı maksatlarla kullanılan haşhaştan elde edilen afyonun içilmesi pek yaygın değildi. Her ne kadar XVI. ve XVII. yüzyıllarda bazı dergâh ve tekkelerde afyon içilse de, özellikle IV. Murat

¹⁵⁸ Trask, *The United States' Response to Turkish...*, s. 212-214.

¹⁵⁹ **FRUS 1934**, C. 2, s. 939, ABD Dışişleri Bakanı'ndan Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi'ne, 09.02.1934.

¹⁶⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, 02.04.1934, İçtima 34, Celse 1, s.n.y. Tasdikle ilgili kanun 15 Nisan 1934 tarihli Resmî Gazete'de yayınlandı. **T.C. Resmî Gazete**, 15.04.1934. Ayrıca bkz. **Düstur**, III. Tertip, C. 15, s.209-212.

¹⁶¹ **T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030, 18, 01, 02, 44, 29, 15, Karamâne, 10.05.1934.

¹⁶² **NARA**, M 1223, Roll 1, File 711.67/96, Charles Barnes'tan Eugene Levin'e, t.y.

döneminde getirilen sert yasaklamalarla bu alışkanlığın yayılması önleildi. Yine bu dönemde Anadolu'da üretilen afyon Venedikli tüccarlar tarafından Avrupa, Hindistan ve İran'a taşınmaya başlandı. Köylülerin ürettiği afyonu ise genellikle Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlar topluyor ve Venediklilere satıyorlardı. XIX. yüzyıl başlarında Çin'de afyon kullanımının artmasıyla, İngiliz ve Amerikan tâcirleri Anadolu afyonunu Malay ve Çin sahillerine taşımaya başladılar ve büyük kazançlar sağladılar. Çin'de afyon kullanımındaki bu artış 1861-1865 iç savaşından sonra ABD'de de görülmeye başladı. Bu yıllarda afyon ve türevleri serbestçe eczanelerde satılıyor, afyon içilen kapalı yerler büyük rağbet görüyordu. Ancak, hızla artan ve XX. yüzyılın hemen başında en az 100.000 olan bağımlı sayısı Amerikan toplumunu, âcil önlemler almak üzere yetkililere baskı yapmaya itti. Bunun üzerine 1909'da afyon ve türevlerinin tıbbî amaçlar dışında ABD ve sömürgelerine sokulması yasaklandı. Amerikan Hükümeti aynı yıl Şanghay'da, 1911'de ve 1913'te Lahey'de, kaçak afyon üretimini ve ticaretini engellemeyi amaçlayan uluslararası konferanslar düzenledi. Osmanlı Devleti bu konferanslara katılmadığı gibi, 1. Lahey Afyon Konferansı'nın sonunda (1912) hazırlanan Afyon Sözleşmesi'ni de imzalamadı. Ancak, Sevr Anlaşması'nın 280. maddesi gereği bu sözleşmeye uymayı taahhüt etmek zorunda kaldı. Lozan Anlaşması'nın 100. maddesiyle de yeni Türk Devleti Lahey Afyon Sözleşmesi'ne taraf olmayı kabul etti.¹⁶³

ABD uyuşturucu kullanımını azaltmak için kendi bünyesinde ve uluslararası ortamda yaptığı bu düzenlemelere ek olarak, afyon üreten ülkelere baskı yaparak üretimlerini azaltmaya çalıştı. Bu çerçevede önce İngiliz hükümetinden Hindistan'ın ürettiği afyonu sınırlandırmasını istediye de, bir netice alamadı.¹⁶⁴ Ardından 1923'te, İstanbul'da bulunan Başkonsolosu G. B. Ravndal vasıtasıyla, kaçak afyonun büyük çoğunluğunun kaynağı olduğuna inandığı Türkiye'den de aynı talepte bulundu. Ravndal, Türklerin dönüşüm masraflarının karşılanması şartıyla afyon üretiminden vazgeçip yerine böğürtlen ekmeyi, ya da ipek üretmeyi kabul ettiklerini Amerikan Hükümeti'ne bildirdi; fakat Hükümet'ten bir yanıt alamadı.¹⁶⁵

¹⁶³ Çağrı Erhan, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, İstanbul 1996, s.28-54.

¹⁶⁴ Arnold Toynbee, *Survey of International Affairs 1925*, C. 2, Londra 1929, s. 130.

¹⁶⁵ James Spain, *"The U.S., Turkey and the Poppy"*, *The Middle East Journal*, C. 29, Sayı 3, Yaz, Washington 1975, s.296-297.

ABD'nin bu çabaları 1. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti tarafından da desteklendi. Milletler Cemiyeti Misakı'nın 23. maddesine göre, afyon ve diğer uyuşturucu maddelerin ticaretine ilişkin anlaşmalara uyulup uyulmadığını denetleme yetkisi Milletler Cemiyeti'ne verilmişti. Bu çerçevede 15 Aralık 1920'de "*Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddelerin Kaçakçılığı Danışma Komitesi*" adıyla sürekli bir organ kuruldu. Bu komite Çin, İngiltere, Hindistan, Fransa, Japonya, Hollanda, Portekiz ve Siyam temsilcilerinden ve sekiz uzmandan oluşuyordu. Komiteye daha sonra ABD ve Yugoslavya temsilcileri de katıldı. Bu komitenin çalışmaları neticesinde Kasım 1924'te, Cenevre'de bir konferans toplandı. İngiltere, Çin, ABD, Fransa, Hindistan, Japonya, Hollanda, Portekiz ve Siyam'ın katılımıyla toplanan konferansın ana teması Lahey Sözleşmesi'nde yer alan, afyon kullanımının azaltılması yönündeki düzenlemenin işler hale getirilmesiydi. Fakat, Japon gemilerinin Formoza'dan Hong Kong'a taşıdığı uyuşturucu maddeler konusunda Japon ve İngiliz delegeler arasında çıkan anlaşmazlık konferansın birinci bölümünün sonuç alınamadan bitirilmesine yol açtı.¹⁶⁶

Konferansın bu bölümüne katılmayan Türkiye, Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddelerin Kaçakçılığı Danışma Komitesi'nin yoğun baskıları nedeniyle, Aralık 1924'te başlayan ikinci bölümüne katılmak zorunda kaldı. Türkiye ile beraber 41 ülkenin katıldığı ikinci konferansın neticesinde 19 Şubat 1925'te, afyon denetimini daha da sıkılaştırmayı hedefleyen Cenevre Afyon Sözleşmesi kaleme alındı.¹⁶⁷ Türkiye sözleşmeyi imzalamadı. Çünkü, on yıl içerisinde dört savaş geçirmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ağır ekonomik mirasını devralmış Türkiye Cumhuriyeti için afyon satışından elde edilen gelirler hayati öneme sahipti.

Afyonu sınırlamayı amaçlayan yeni bir uluslararası girişim 1927 sonlarında Amerikan hükümeti tarafından başlatıldı. Buna göre, emniyet güçleri arasında uyuşturucu kaçakçılığı konusunda istihbarat paylaşımında bulunulması amaçlanıyordu. Görüşmeler sonunda, içlerinde

¹⁶⁶ Erhan, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan...*, s. 55-56.

¹⁶⁷ a.g.e., s. 57. Cenevre'de bunun dışında düzenlenen ikinci bir konferansta, 13 Temmuz 1931'de 2. Cenevre Afyon Sözleşmesi imzalandı. a.g.e., s.58.

Türkiye'nin de bulunduğu 17 ülke, 1928'de bu doğrultuda bir protokol imzaladı.¹⁶⁸

Uyuşturucu kullanımının alınan bütün bu önlemlere rağmen azalmaması üzerine, 1930'da Afyon ve Diğer Uyuşturucu Maddelerin Kaçakçılığı Danışma Komitesi yeni bir konferans düzenlemeye ve konferansa da Türkiye'nin katılmasını mutlaka sağlamaya karar verdi. Komite'nin çağrısı üzerine, Türkiye Londra'daki konferansa katılmayı kabul etti. Bunun en önemli nedeni, 1928'de Almanya, Fransa ve İsviçre'nin beraberce kurdukları kartelin afyon fiyatlarını düşürdüğü bir ortamda Türkiye'nin afyon ticaretinden daha fazla pay almak istemesiydi. Ancak, konferansta Türkiye'nin üçte birlik kota tanınması isteği reddedildiği gibi, Türkiye hâlâ, taraf olmayı Lozan'da kabul ettiği 1912 Lahey Afyon Sözleşmesi'ni tasdiklemediği için de eleştirildi. Bu konuda Amerikan heyeti başkanı Anslinger'in Türk Heyeti'ne ABD'nin Lahey Sözleşmesi'ni imzalayıp onaylamayan ülkelerden afyon ithâlini kesmeye hazırlandığını söylemesi, Türkiye'nin durumunu daha da zora soktu. Çünkü, bu durumda Türkiye, ABD gibi büyük bir pazardan yoksun kalmak istemiyordu.¹⁶⁹

Buna ilave olarak, 1930'da iki Türk asıllı afyon kaçakçısının New York'ta yakalanması, ABD'de Türkiye'nin afyon kaçakçılığının merkezi olduğu ve bu konuda hiçbir önlem almadığı yönünde bir kampanyaya sebep oldu.¹⁷⁰ Bu kampanya Londra'da Anslinger'in söyledikleriyle birleşince, Türkiye afyon konusunda ciddi adımlar atmak zorunda kaldı.

Öncelikle, Şubat 1931'de afyon işleyen fabrikaların çoğu kapatıldıysa da, asıl önemli adımlar 1932'de Joseph Grew'in yerine Türkiye'ye büyükelçi olarak atanan Charles H. Sherill zamanında atıldı. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün İngilizce biyografisini hazırlaması sayesinde kendisiyle doğrudan temas kurabilme imkânını yakalayan Sherill, bu temaslar sırasında afyon sorununu Atatürk'le doğrudan görüştü.¹⁷¹ Sherill bu görüşmelerde Atatürk'ü ikna etmek için, ABD'de yakalanan kaçak afyonun önemli bir miktarının Türkiye'den gelmesinin Türkiye'nin

¹⁶⁸ Quincy Wright, "The Narcotics Convention of 1931", *The American Journal of International Law*, C. 28, No 3, Temmuz, Washington 1934, s.476-477.

¹⁶⁹ Erhan, *Beyaz Savaş: Türk-Amerikan...*, s.68-70.

¹⁷⁰ Ayhan Songar, *Haşhaş Meselesi ve Türkiye*, İstanbul 1974, s. 43.

¹⁷¹ NARA, M 1224, Roll 8, File: 867.114 Narcotics/635, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 26.07.1932.

imajına zarar verdiğini belirtti.¹⁷² Nitekim en son Kasım 1931'de Türkiye'den gelen bir gemide 240 kilo kaçak afyon yakalanmıştı.¹⁷³

Sherill'in bu çabalarının da etkisiyle, Aralık 1932'de Türkiye'nin 1912 Lahey, 1925 ve 1931 Cenevre Sözleşmelerine taraf olması kararlaştırıldı ve 14 Ocak 1933'te kanunlaştırıldı. Bu kanun 26 Ocak 1933'de Resmî Gazete'de yayınlandı.¹⁷⁴ 8 Haziran 1933'te yürürlüğe giren bir kanunla da, ham afyonun ihracâtı devlet tekeline alındı.¹⁷⁵

Yapılan bu düzenlemeler ABD'de son derece olumlu karşılandı. Böylece, iki ülke ilişkilerindeki önemli bir sorununun üstesinden gelinmiş oldu. Zira bu sorun, buraya kadar anlatılanlardan farklı olarak, uluslararası bir mahiyet arz ediyordu ve bu yüzden çözülmesiyle birlikte Türkiye'nin yalnız ABD ile değil, diğer ülkelerle olan ilişkilerini de olumlu yönde etkiledi.

G. Değerlendirme

Atatürk dönemi Türk-Amerikan ilişkilerinin kimi birbiriyle ilişkili, kimi ise birbiriyle bağlantısız ve problemlili yönleri bulunmaktadır. Bu yüzden, bu problemlili yönlerin değerlendirmesi aşağıda ayrı ayrı yapılacaktır.

Söz konusu problemler içinde, Amerikan okulları iki ülke yetkililerinin en fazla mesaisini alan sahadır. Osmanlı döneminde Bulgar, Arap ve Ermeni gençlerine bağımsızlık ve milliyetçilik şuurunu aşıl原因 Amerikan okulları, aynı politikayı yeni kurulan Türk Cumhuriyeti'yle beraber büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturmaya başladığı öğrenci kitlelerine uygulamaktan kaçındılar. Bunun yerine Hristiyan Amerikan değerlerini en iyi şekilde temsil ederek, Türk öğrencileri etkilemeye çalıştılar, kısmen de başarılı oldular. Böylece, yabancı okulların hepsinde olduğu gibi, Amerikan okullarından yetişen öğrenciler, genellikle mensup oldukları topluma yabancılaşmaya ve Amerikan kültürüne de tam anlamıyla adapte olamadıklarından köksüzleştikleri için, iki taraftan da lâıykıyla beslenememeye başladılar. Bu gençlerin eğitim seviyeleri,

¹⁷² NARA, M 1224, Roll 8, File: 867.114 Narcotics/701, Türkiye'deki ABD Büyükelçisi'nden ABD Dışışleri Bakanı'na, 01.11.1932.

¹⁷³ NARA, M 1224, Roll 7, File: 867.114 Narcotics/345, ABD Dışışleri Bakanı'ndan Türkiye'deki ABD Konsolosu'na, 17.11.1931.

¹⁷⁴ T.C. Resmî Gazete, 26.01.1933.

¹⁷⁵ T.C. Resmî Gazete, 10.07.1932.

diğer öğrencilere göre üst seviyede olduğu için kısa sürede sıvırdılar ve Türkiye’de üst basamaklara tırmanmaya başladılar. Tehlikeyi gören Cumhuriyet hükümetleri ise yabancı okullarla boy ölçüşebilecek Fen Liseleri, Türk Eğitim Derneği (TED) Kolejleri gibi okullar kurdular. Ancak, gerek zaman içerisinde bu okulların eğitim ve öğretimlerinde yaşanan gerileme, gerekse arzın talebi karşılayamaması, imkânı olan Türk gençlerini ya yeniden sayıları eskisine göre oldukça azalmış olan yabancı okullara, ya da yine bazıları ABD tarafından finanse edilen tarikat okullarına yöneltti.

Tabiiyet, yerleşme ve ikâmetle ilgili olarak; Türkiye büyük çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği, eski Osmanlı vatandaşlarını topraklarına sokmak istemiyordu. Bunun bir nedeni olarak, Türkiye’nin eski düşmanlıkların olaylara sebebiyet vermesinden çekiniyor olabileceği değerlendirilmektedir. Diğer bir nedene göre, gelecek olanların alım güçleri ve ticarî bilgileri Türklerden çok yüksekti. Bu durumda Türkiye’nin ticaretinin yeniden onların tekeline gireceği açıktı.

Tazminat talepleriyle ilgili olarak; bu meselenin Türkiye tarafından bütün tazminat talepleri için toplam bir tutar ödemesi yoluyla çözüme kavuşturulması iki ülke için de iyi oldu. Buna göre ABD alacağı parayı istediği kişi ve gruplara dağıtabilecekti. Türkiye’nin Osmanlı vatandaşı olup sonradan Amerikan tabiiyetine geçenlerin tazminat taleplerini hiçbir surette kabul etmediği, ABD’nin de bu konuda ısrar ettiği bir ortamda en iyi çözüm yolu buydu. Bütün tazminat talepleri için toplam bir tutar ödemesi yerine, tazminat taleplerini tek tek ele alarak uzlaşma sağlanamayanlarını bir hakemin kararına bırakma cihetine gidilmesi ciddi sıkıntılara neden olabilirdi. Bu yola sapmayarak, Türkiye ve ABD, üçüncü bir ülkeye yapacakları yüklü bir hakemlik hizmeti ödemesinden ve belki de uzun yıllar sürecek belirsiz bir bekleyiştten kurtulmuş oldular.

Suçluların iadesi konusuyla ilgili olarak; Türkiye yapılacak anlaşmada işlendiği takdirde iadenin gerçekleşeceği suçların listelenmesini istemiyordu. Bunun yerine Türkiye, iade için kriterin suçun kendisinden ziyade alınacak ceza olması gerektiğini savunuyordu. Böylece Türkiye, özellikle siyasî suçluların iadesi konusunda ABD’nin problem çıkartmasını engellemek istemiş olsa gerektir.

İki ülke arasındaki sorunlar arasında, Türkiye en büyük fedâkârlığı afyon konusunda gösterdi. Türkiye, yüz binlerce köylüsünün geçimini afyondan sağlamasına rağmen, bu maddenin üretimine ve ticâretine sınırlamalar getirdi. Bunun en büyük nedeninin, afyon gibi yanlış amaçlarla kullanıldığında birçok insanın ölümüne yol açan bir maddenin üretiminin sınırlandırılmasının ve devlet denetimi altına alınmasının ahlâkî gerekliliği olduğu aşîkârdır.

Yukarıda sıralanan sorunlardan, tabiiyet sorunu hariç hepsi çözüme bağlandı. Tabiiyet sorunuyla ilgili geline nokta da, sorunun sonraki yıllarda kolaylıkla çözülmesi için önemli bir altyapı teşkil etti. İki ülke de aralarındaki sorunları çözerken savundukları temel prensiplerden önemli tavizler vermeden uzlaşmacı bir politika izlediler. ABD'nin böyle uzlaşmacı bir politika izlemesinin nedeni, daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'nin Ortadoğu'nun en güçlü devleti haline gelmeye başlaması ve Ortadoğu'ya nüfuz etmenin alt yapısını hazırlamaya çalışan ABD'nin bölgede söz sahibi olan bu ülkeyle iyi ilişkiler kurmak istemesiydi. Türkiye ise ABD ile olan ticarî ve ekonomik ilişkilerini daha da ilerleterek kalkınmasını hızlandırmak için ABD ile olan sorunlarını bir an önce çözmeyi amaçlamıştı.

İki ülke arasındaki sorunların 1930'ların ortalarına doğru neredeyse tamamının çözülmesi 1917-1927 yılları arasında kesik bulunan Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden düzenli ve normal bir hâl almasını sağladı. Böylece, 1930'ların ortalarına gelindiğinde Türkiye ve ABD, II. Dünya Savaşı'ndan sonra kuracakları çok daha yoğun ve kapsamlı ilişkilerin temellerini atmış oldular.

Bu temeller sayesinde ABD, 1947'de Rusya Türkiye'den toprak talebinde bulunduğunda Türkiye'yi desteklemek konusunda hiçbir tereddüt göstermedi. Oysa ki, Atatürk döneminde iki ülke arasındaki problemler çözülmemiş ve Atatürk İnkılâbı'nın başarısı ABD'ye yeterince anlatılmamış olsaydı, ABD'nin Türkiye'yi Rusya'ya karşı koruma kararı alacağını söylemek oldukça güçtür. Çünkü, Atatürk'ün ölümünün hemen akabinde çıkan savaş ve savaşın hemen sonrasında Rusya'nın Türkiye'ye karşı olumsuz bir tutum alması nedenlerinden dolayı, İnönü Hükûmeti'nin ABD ile sorunları çözebilecek fırsatı ve zamanı olmayacaktı.

SONUÇ

ABD'nin Başkan James Monroe (1817-1825) tarafından doktrinleştirilen Avrupa'nın politik çekişmelerine dahil olmama politikası, Osmanlı-Amerikan ilişkilerini olduğu kadar, Atatürk Dönemi Türkiye-ABD ilişkilerini de derinden etkiledi. Bu politikanın bir gereği olarak ABD, Avrupa'nın bir uzantısı olarak gördüğü Ortadoğu'yla da siyasî ilişkilerini fazla dikkat çekmeden yavaş yavaş geliştirmeye çalışıyor, fakat; ticarî ve kültürel konularda daha açık bir tutum sergiliyor ve bu konularda İngiltere ve Fransa'yla aynı hakları elde etmenin mücadelesini veriyordu. Ancak yine de, ABD'nin Ortadoğu'yla olan siyasî, ticarî ve kültürel ilişkileri, ileride burayı siyasî, ticarî ve kültürel olarak nüfuzu altına alabilmenin altyapısını oluşturmak bakımından bir bütünlük arz ediyordu.

Bu politika, ABD'nin Lozan Konferansı'na gözlemci sıfatıyla katılmasıyla daha belirgin bir hale geldi. Lozan'da ABD, geleneksel politikasından taviz vermeden, İngiltere ve Fransa'yı yakın takibe alabildi. Bu takip sayesinde de Türkiye ile, Lozan Barış Anlaşması'nda İngiltere ve Fransa'ya verilen imtiyazların neredeyse tamamını içeren Türk-Amerikan Lozan Anlaşması'nı imzalamayı başardı.

Fakat bu anlaşma, Amerikan Hükümeti'nin Türkiye'yle ilişki kurmaya fazla da önem vermediği için, Senato tarafından reddedildi. Amerikan Hükümeti'nin bu tutumunun nedeni, Türkiye'nin 1923-1926 arasında yaşadığı iç ve dış sıkıntılardı. Türkiye bu sıkıntıları atlattır atlatmaz, Amerikan Hükümeti Senato'yu kolaylıkla devre dışı bıraktı ve bir geçici anlaşma marifetiyle Türkiye'yle diplomatik ilişkilerin kurulmasını sağladı. Hükümet, sonrasında yaptığı manipülasyonlar ile de özellikle Türk aleyhtarı Ermeni lobisinin etkisini neredeyse sıfıra indirdi. Bu yapılanlar şunu açıkça ortaya koymaktadır ki, ABD'de hükümet, eğer gerçekten isterse, hem muhalefet partisini hem de etnik lobileri, kolaylıkla etkisiz hale getirebilmektedir. Fakat Amerikan Hükümeti diğer devletlerle yaptığı anlaşma müzakerelerinde muhalefeti ve lobileri kontrol edemeyeceğini beyan etmekte ve bu surette karşısındaki ülkeye baskı kurarak daha elverişli anlaşmalar imzalamaya çalışmaktadır.

Türkiye'nin önemli badireleri başarıyla atlatması üzerine Amerikan Hükümeti'nin, Senato'yu devre dışı bırakarak, iki ülke

arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını sağlaması, ilişkilerin seyrini derinden etkiledi. Bundan sonra Amerikalı yöneticiler, siyasî ve kültürel alanlarda önceden beri süregelen problemleri çözüme kavuşturmayı gerçekten istemeye başladılar. Çünkü; artık içte ve dışta yakaladığı istikrar sayesinde Türkiye, Ortadoğu'nun en güçlü devleti haline gelmeye başlamıştı. Bunun neticesinde, Ortadoğu'yla olan ticaretini geliştirerek ileride siyasî olarak da bölgede nüfuz elde etmenin alt yapısını hazırlama gayreti içerisinde olan ABD, Türkiye ile, siyasî, ticarî, ekonomik ve kültürel ilişkilerini daha da ilerletmenin yollarını aramaya başladı.

Böyle bir arayışa giren ABD, Ortadoğu'da yıldızı parlamaya başlayan bu ülkeyle Avrupa'nın önde gelen devletlerinin kurduklarından daha yakın ilişkiler kurabileceğinin de farkındaydı. Zira Türkiye de Avrupa devletlerinden ziyade ABD ile özellikle ticarî ve ekonomik ilişkilerini ilerletmek istiyordu. Çünkü Türkiye, 1. Dünya Savaşı ve Türk Millî Mücadelesi'nde Avrupa'nın önde gelen devletleriyle sıcak bir savaş yaşadığı halde, ABD ile herhangi bir savaş yaşamamıştı. Ayrıca, ABD şimdilik Ortadoğu'daki devletleri siyasî nüfuzu altına almaya çalışmıyordu. Oysaki Avrupa'nın savaştan galip çıkan devletlerinden İngiltere ve Fransa, Arap topraklarını fiilen işgal altında tutuyor ve siyasî nüfuzlarını çevredeki diğer ülkelere de yaymaya çalışıyorlardı. İtalya da On iki Adalar'ı işgal altında tuttuğu gibi, siyasî açıdan en az İngiltere ve Fransa kadar tehlikeliydi.

Türkiye bu nedenlerden dolayı ABD ile olan ilişkilerini geliştirmeyi en az ABD kadar istiyordu. Fakat burada şunun tekrar altını çizmek gerekir ki; ABD ileride Ortadoğu'ya siyasî, askerî, ticarî bütün alanlarda nüfuz etmenin altyapısını hazırlamaya çalıştığı için Türkiye ile siyasî, ticarî, ekonomik ve kültürel ilişkilerini bir bütün olarak geliştirmeye çalışıyordu. ABD için Türkiye ile kurduğu ticarî ilişkilerin siyasî ve kültürel ilişkilerden fazla bir anlamı yoktu. Çünkü Türkiye ile olan ticaret, ABD'nin toplam ticareti içinde çok cüzî bir değere sahipti. Ayrıca Türkiye'deki yatırımlar, ABD için pek de kârlı olmamışlar, bu yüzden de büyüyememişlerdi. Türkiye ise ABD ile olan ticaretinin toplam ticaret hacmi içindeki hatırı sayılır yerinden ve Amerikan yatırım ve sermayesinin Türkiye'nin kalkınması için gerekliliğinden dolayı, bu ülke ile olan ticarî ve ekonomik ilişkilerine büyük önem veriyordu. Bu ilişkiler, Türkiye için, ABD ile olan siyasî ve kültürel ilişkilerinden daha büyük bir öneme sahipti. Bunun da etkisiyledir ki, Türkiye kültürel

ilişkilerde meydana gelen sorunların çözümünde olmasa bile, siyasi sorunların çözümünde ABD'ye göre daha yapıcı bir tutum sergiledi.

Her iki ülkenin bu yaklaşımlarının etkisiyle, 1930'ların sonuna doğru ABD'deki Türk imajı ile Türkiye'deki Amerikan imajı, 1920'lerle karşılaştırıldığında, çok önemli mesafeler kat etti. 1920'lerde Amerikan basınında Türkiye hakkında yayınlanan yazıların önemli bir bölümünde bağnaz bir Türk düşmanlığı göze çarparken, 1930'ların ortalarından itibaren bu tür yazıların çok çok azaldığı dikkati çekmekteydi. Hatta 1930'larda Türkiye ile ilgili nadir yazılan olumsuz yazılara bizzat ABD Başkanı tarafından müdahale ediliyor ve yayıncı kuruluş çeşitli cezalara çarptırılıyordu. Türkiye'de ABD hakkında bu derecede keskin bir değişim yaşanmasa bile, yine de ABD lehine önemli bir ilerleme söz konusuydu. Şöyle ki; 1920'lerde Türk basınında ABD'ye fazla yer verilmiyor ve ABD hakkında yayınlanan yazıların neredeyse yarısı olumsuz ifadeler içeriyordu. Oysaki 1930'larda Türk basınında ABD'ye oldukça fazla yer verildiği gibi, ABD hakkında olumsuz neredeyse hiçbir yazı yayınlanmadı.

Atatürk Dönemi'nde Türk-Amerikan ilişkilerindeki bütün bu olumlu gelişmeler II. Dünya Savaşı'ndan sonraki çok daha yakın ve kapsamlı ilişkilerin temellerini oluşturdu. Her ne kadar Truman Doktrini'nin Türkiye'yi de kapsamasının doğrudan nedeni Atatürk döneminde kurulan ilişkiler değilse de, bu ilişkiler, ABD'nin Türkiye'yi Rusya'ya karşı koruma kararı almasını oldukça çabuklaştırdı. Çünkü bu ilişkiler sayesinde Atatürk İnkılâbı'nın başarısını yakından izleyen ABD, Türkiye'nin Atatürk Dönemi'nden beri yönünü çağdaş demokrasiye çevirdiğini müşahade etti ve Türkiye'ye yapılacak yardımın demokratik bloktaki ülkelere bir yenisini ekleyeceğine inandı.

Bu çalışmada İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın konuyla ilgili belgelerinden, "*American Board of Commissioners for Foreign Missions*" adlı misyoner örgütünün yıllık raporlarından, Amiral Bristol, Lewis Heck ve Richard Child gibi o dönemin birçok diplomatının hatıratlarından istifade edilemedi. Bu nedenle öncelikle, konular üçüncü bir ülkenin perspektifinden ele alınamadı. Ayrıca çalışma daha çok resmi belgelerden istifade edilerek yapıldığı için o dönemde yaşayan insanların meydana gelen olaylarla ilgili gayriresmî yorumlarından faydalanılamadı. Bu yüzden paragrafın başında zikredilen kaynaklardan da yararlanılarak

yapılacak çalışmalar Atatürk Dönemi Türk-Amerikan ilişkilerinin daha da iyi anlaşılabilmesini sağlayacaktır.

Son olarak, bu çalışma sırasında kurumsal bazda yapılan ve günümüzde de büyük ölçüde geçerli olduğu kuvvetle muhtemel olan bazı tespitlerin de sıralanmasının faydalı olacağı değerlendirilmektedir. İlk olarak, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın önemli politik görüşmelere son derece derin bir tarihsel hazırlık yaparak geldiği müşahade edilmiştir. Çünkü ABD Dışişleri Bakanlığı bünyesinde önemli sayıda dış politika tarihçisi bulunmaktadır. Ayrıca, mezkûr bakanlık dış politikayla ilgili yazışmaları önce bir elemeye tabii tuttuktan sonra sistematik bir şekilde ciltler halinde yayınlamaktadır. *"Foreign Relations of the United States"* adlı belge koleksiyonu, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın diğer devletlerde bulunan diplomatik temsilcileriyle ABD'nin ilk kurulduğu yıllardan itibaren yapmış olduğu yazışmaların, yıl yıl ciltlenmesiyle meydana gelmiştir. Her yıla ait cildin içinde bütün ülkeler alfabetik sırayla bölümlenmiştir. Her ülkeyle ilgili bölümün içinde de, ABD'nin o ülkeyle o yıl kurmuş olduğu ilişkilere ait yazışmalar konu konu gruplanmış ve grupların içindeki belgeler kronolojik olarak sıralanmıştır. Belgelerde geçen açıklamaya muhtaç kavramlar hakkında da dipnotlarda gerekli bilgiler ve kros-referanslar verilmiştir.

Söz konusu koleksiyon sayesinde ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri bilgiye kolaylıkla ulaşabilmekte, bu sayede de herhangi bir devletle herhangi bir konuda yapılacak bir anlaşma müzakeresine, aynı konuda başka bir devletle yapılmış olan anlaşma metniyle gelmekte ve bu metni taslak olarak öne sürerek önemli bir psikolojik avantaj elde etmektedirler. Ya da anlaşma yapılacak ülkeyle olan ilişkileri çok kısa bir sürede en başından itibaren birincil kaynaklardan inceleyebilmektedirler.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin elinde ise ne ülkelerle en başından beri yapılan yazışmaların sistematik olarak yayınlandığı ciltler halinde koleksiyonlar, ne de dış politika üzerine uzmanlaşmış yeterince tarihçi (akademisyen) mevcuttur. Kanaatimce, dış ilişkilerde aynı avantajı yakalayabilmek adına, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın da aynı örneği takip etmesi, ya da kendine has bir sistem geliştirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Kaynakları

ABD Arşivi, **National Archives and Records Administration**, College Park, Maryland, USA, Microfilms M 363, M 365, M 353, M 1223, M 1224.

T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yenimahalle, Ankara.

T. C. Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Yenimahalle, Ankara.

B. Resmî Yayınlar

Annual Report of the Commissioner General of Immigration to the Sec. of Labor, Government Printing Office, beginning 1895-1932.

Congressional Records, United States Government Printing Office, Washington D.C.

Department of Commerce Bureau of Foreign and Domestic Commerce, **Statistical Abstract of the United States, 1923-1942**, No: 45-64, United States Government Printing Office, Washington 1924-1943.

Düstur, III. Tertip, C. 4, 10, 11, 13, 15, 16, 17, 18, Ankara Devlet Matbaası.

Foreign Relations of The United States, 1923-1938, United States Government Printing Office, Washington 1938.

Özel Okullar Mevzuatı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayını, İstanbul 1954.

TBMM Zabıt Ceridesi, İçtima 15, 21, 34, 54, 59, Ankara Tutanak Matbaası.

T.C. Resmî Gazete, Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü.

C. Ansiklopedi ve Sözlükler

Büyük Larousse

Meydan Larousse

Devellioğlu, Ferit; **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügati: Eski ve Yeni Harflerle**, Aydın Kitabevi Yayınları, 24. Baskı, Ankara 2007, s. 984.

D. Broşürler

Foreign Policy Association, **The Lausanne Treaty, Should The United States Ratify It?, A Report of the 68 th Luncheon Meeting**, New York 1924.

Turkish Welfare Association, Inc., **To the Leaders of the Country of the Free, A Brief from the Turks in America**, Editör: İbrahim Sefa Bey, New York 1924.

General Committee of American Institutions and Associations in Favor of Ratification of the Treaty with Turkey, **The Treaty with Turkey, Statements, Resolutions and Reports in Favor of Ratification of the Treaty of Lausanne**, New York 1926.

-----; **American Public Opinion Comdemns the Failure to Ratify the American-Turkish Treaty**, New York 1927.

The American Committee Opposed to the Lausanne Treaty, **The Lausanne Treaty and Armenia (Supplement)**, New York 1927.

Kurat, Akdes Nimet; **150 Senelik Türk-Amerikan Dostluğu Sergisi**, Ankara 1959.

E. Tezler

Barkay, İnanç Gül; **ABD Diplomasisi'nde Türkiye: 1940-1943**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1999.

Erdaş, Sadık; **Osmanlı'dan Cumhuriyete Boğazlar Meselesi (1841-1953)**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2000.

Ezgü, Fuat; **Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri: İktisadi, Siyasî ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1949.

Guckert, Cecil John; **The Adaptation of Robert College to its Turkish Environment, 1900-1927**, Ohio State University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ohio 1968.

Kazancı, Beytullah; **Lozan ve Montrö Anlaşmalarında Türk Boğazlarının Durumu**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Sözüöz, Necati; **1938-1950 Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: İsmet İnönü Devrinden Marshall Planı'na Kadar**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

Trask, Roger; **The Relations of the United States and Turkey, 1927-1939**, The Pennsylvania State University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (b.y.y.) 1959.

Türkman, Sayim; **Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.

Uçar, Ahmet; **Amerikan Misyonerlerinin Türkiye'deki Faaliyetleri (1818-1930)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1988.

Ulusoy, Şaban; **Robert Koleji ve Yabancı Okullara Yönelik Atatürk Döneminde Yapılan Düzenlemeler**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Van 2005.

F. Kitaplar

Akgün, Seçil; **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesi'ne Dair Raporu**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul 1981.

Armaoğlu, Fahir; **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

-----; **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1995**, Alkım Yayınevi, Ankara 2004.

Atatürk, Kemal Mustafa; **Nutuk**, C. 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.

-----; **Nutuk-Söylev**, C.1, 3. baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1989.

Avcıoğlu, Doğan; **Millî Kurtuluş Tarihi: 1838'den 1995'e**, C. 1, İstanbul Matbaası, İstanbul 1974.

Bartholomew, A.Alan; **A History of Tarsus American School: 1888-1988**, Tarsus Amerikan Koleji Yayını, İstanbul 1988.

Bayramoğlu, Nisa; **Amerika Birleşik Devletlerinde Lobi Faaliyetleri**, Dış Politika Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985.

- Blake, Lynda; **Possible New Ventures for Board Schools in Turkey**, İstanbul 1964.
- Brewer, David; **What Next in Turkey**, The American Board, Boston, 1913.
- Busch, Francis X.; **Guilty or Not Guilty?** Bobbs-Merrill Co., New York 1952.
- Can, Bülent Bilmez; **Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Curti, Merle; Kendall Birr, **Prelude to Point Four, American Technical Missions Overseas, 1838-1938**, The University of Wisconsin Press, Madison 1954.
- Daniel, L.Robert; **American Philantrophy in the Near East: 1820-1960**, Ohio University Press, Washington 1970.
- Davies, Emil A; **Investments Abroad**, A. W. Shaw Company, Chicago 1927.
- Davies, Malcolm; **Politics of Pressure: The Art of Lobbying**, British Broadcasting Corporation, Londra 1985.
- De Novo, John; **American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939**, The University of Chicago Press, Minneapolis 1963.
- Dunn, W. Robert; **American Foreign Investments**, B. W. Huebsch and the Viking Press, New York 1926.
- Erhan, Çağrı; **Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996.
- ; **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Yayınevi, Ankara 2001.
- Erol, Mine; **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Bilgi Basımevi, Ankara 1976.

-----; **Türkiye’de Amerikan Mandası Meselesi, 1919-1920**, İleri Matbaası, Giresun 1972.

Esmer, Şükrü Ahmet; **Siyasî Tarih 1919-1939**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.

Evans, Laurence; **United States Policy and the Partition of Turkey (1914-1924)**, The John Hopkins Press, Baltimore 1965.

-----; **Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2003.

Fendoğlu, Tahsin Hasan; **Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerikan İlişkileri**, Beyan Yayınları, İstanbul 2002.

Ferrell, H.Robert; **America as a World Power, 1872-1945**, University of South Carolina Press, Kolombiya 1971.

Gates, Caleb Frank; **Not To Me Only**, Princeton University Press, Londra 1940.

Girgin, Kemal; **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Goloğlu, Mahmut; **Millî Mücadele Tarihi II: Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2006.

Gordon, James Leland; **American Relations with Turkey, 1830-1930: An Economic Interpretation**, Oxford University Press, Londra 1932.

Grant, Alan; **The American Political Process**, Routledge, Vermont 1994.

Grew, Joseph; **Amerika’nın İlk Türk Büyükelçisi’nin Anıları, Lozan Günlüğü**, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul 2001.

-----; **Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945**, C.1, Houghton Mifflin Co., Boston ve Londra 1952, 1953.

-----; **Atatürk ve Yeni Türkiye (1927-1932)**, Çevirenler Gülşen Ulutekin, Kâmil Yüceoral, Gündoğan Yayınları, İstanbul 2002.

Henze, B. Paul; **Turkish Democracy and the American Alliance**, Rand Distribution Services, Santa Monica 1993.

Howard, N. Harry; **Turkey, the Straits and US Policy**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1974.

Insull, Samuel; **Memoirs of Samuel Insull: An Autobiography by Samuel Insull**, Transportation Trails, New York 1992.

İğdemir, Uluğ; **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

İnönü, İsmet; **Hatıralar**, Bilgi Yayınları, Ankara 1987.

Kasalak, Kadir; **Millî Mücadele’de Manda ve Himaye Meselesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

Kıraç, Can; **Anılarımla Patronum Vehbi Koç**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1995.

Kırçak, Çağlar; **Cumhuriyetten Günümüze Gericilik II**, Cumhuriyet Kitapları, byy. 2001.

Kinross, Lord; **Atatürk: Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, 9. baskı, Sander Yayınları, İstanbul 1984.

Kocabaşoğlu, Uygur; **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika: 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Amerikan Misyoner Okulları**, ARBA Yayınları, İstanbul 1989.

Kurat, Akdes Nimet; **Türk-Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış**, Doğuş Matbaası, Ankara 1959.

Kuruç, Bilsay; **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, C.1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1988.

Kürkçüoğlu, Ömer v.d.; **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi 1/2: Atatürk İnkılapları**, Yüksek Öğretim Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

Mack, S. Charles; **Lobbying and Government Relations: A Guide for Executives**, Greenwood Publishing Group, New York 1989.

Mango, Andrew; **Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, 4. baskı, çev. Füsun Doruker, İstanbul 2006.

McDonald, Forrest; **Insull: The Rise and Fall of a Billionaire Utility Tycoon**, University of Chicago Press, Chicago 1962.

McKay, David; **Politics and Power in the U. S. A.**, Pelican Publishing, Londra 1988.

Meray, L. Seha; **Devletler Hukukuna Giriş**, C. 2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965.

-----; **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar, Belgeler**, Yapı Kredi Yayınları, 2. baskı, C. 6, İstanbul 2001.

Monroe, Paul; **Modern Turkey**, The Macmillan Company, New York 1924.

Moore, Bassett John; **A Digest of International Law**, Government Printing Office, Washington 1906.

Morgenthau, Henry; **Secrets of the Bosphorus**, Hutchinson & Co., Londra 1918.

-----; **Ambassador Morgenthau's Story**, Doubleday Page & Company, New York 1918.

-----; **All in a Life Time**, Doubleday Page & Company, New York 1922.

Nielsen, K. Fred; **American-Turkish Claims Settlement Under The Agreement Of December 24, 1923 and Supplemental Agreements Between The United States And Turkey: Opinions and Report**, United States Government of Printing Office, Washington 1937.

Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.

Patrick, Mills Mary; **A Bosphorus Adventure, Istanbul Women's College, 1871-1924**, Stanford University Press, Stanford 1934.

-----; **Under Five Sultans**, The Century Co., New York 1929.

Persson, Magnus; **Great Britain, the United States and the Security of the Middle East: The Formation of Baghdad Pact**, Lund University Press, Lund (İsveç) 1998.

Pratt, W. Julius; **A History of United States Foreign Policy**, 4. baskı, Prentice-Hall, Englewood Cliff, New Jersey 1980.

Ross, A.Frank; C. Luther Fry and Elbridge Sibley, **The Near East and American Philanthropy**, The General Committee of the Near East Survey, Colombia University Press, New York 1929.

Sander, Oral; Fişek, Kurthan; **ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1977.

Scipio, A.Lynn; **My Thirty Years in Turkey**, Richard R. Smith Publisher, New Hampshire 1955.

Semiz, Yaşar; **Türk-Amerikan Münasebetleri Kapsamında Chester Demiryolu Projesi: 1909-1926**, Yetkin Yayınları, Ankara 1995.

Sezer, Ayten; **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

- Songar, Ayhan; **Haşhaş Meselesi ve Türkiye**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1974.
- Soysal, İsmail; **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- Sözüöz, Necati; **Türk-Amerikan İlişkilerine Genel Bir Bakış, 1923-1950**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1992.
- Süslü, Azmi; **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Ofset Matbaacılık Limited Şirketi, Ankara 1990.
- Şimşir, Bilal; **Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1984.
- Şişman, Adnan; **Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri**, Alem Basın Yayın, Balıkesir 1994.
- Toynbee, Arnold; **Survey of International Affairs 1925**, C. 2, Oxford University Press, Londra 1929.
- Tozlu, Necmettin; **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.
- Trask, R. Roger; **The United States' Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939**, The University of Minnesota Press, Minneapolis 1971.
- Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. 2, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- Wasik, F. John; **The Merchant of Power: Sam Insull, Thomas Edison, and the Creation of the Modern Metropolis**, Palgrave Macmillan, New York 2006.
- Wheeler, P. Everett; **The Duty of United States of America to American Citizens in Turkey**, Fleming H. Revell Company, New York 1896.

G. Makaleler

Akbulut, Mustafa; *“Türk-Amerikan İlişkileri (1923-38) ve Sonrası: Sorunlar ve Beklentiler”*, **Dördüncü Uluslararası Atatürk Kongresi**, 25-29 Ekim 1999, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.

Akgün, Birol; *“The Turkish Diaspora in the United States and its Role in Promoting Turkish-American Relations”*, **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Sayı:31, Ankara 2000.

Akgün, Seçil; *“The Turkish Image in the Reports of American Missionaries”*, **The Turkish Studies Association Bulletin**, Sayı: 13, Eylül, İstanbul 1989.

Altuğ, Yılmaz; *“The United States of America’s Policies Towards Turkish Straits”*, **Belleten**, C. 56, Sayı: 215, Nisan, Ankara 1992.

Armaoğlu, Fahir; *“Türkiye’deki Amerikan Okulları Krizi 1927-1928 (Bir Laiklik-Milliyetçilik Olayı)”*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.13, Sayı: 37, Mart, Ankara 1977.

-----; *“Amerikan Belgelerinde Lozan Konferansı ve Amerika”*, **Belleten**, C. 55, Sayı: 213, Ağustos, Ankara 1991.

-----; *“Atatürk Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri”*, **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Yayına Hazırlayan Berna Türkdogan, Ankara 2000.

“Arrival of Ambassador Grew”, **Levant Trade Review**, Sayı:15, Eylül, İstanbul 1927.

Atamer, Hamdi; *“İlk Türk-Amerikan Münasebetleri”*, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:2, C.1, Kasım, İstanbul 1967.

Barton, L. James; *"Changing Turkey: Political and Religious Revolution"*, **Envelope Series of American Board of Commissioners for Foreign Missions**, C. 28, Ocak, Boston 1926.

"Constantinople Ford Assembly Plant", **Levant Trade Review**, Sayı 17, Şubat, İstanbul 1929, s.43-47.

Çiçek, Kemal; *"Türk Amerikan İlişkilerinde Ermeni Diasporasının Rolü"*, **IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu, Tarihten Günümüze Dış Tehditler, Bildiriler**, 16-17 Ekim 2003, Elazığ 2004.

Daniel, L. Robert; *"The United States and the Turkish Republic Before World War II: The Cultural Dimension"*, **The Middle East Journal**, Sayı: 21, Kış, Washington 1967.

-----; *"The Armenian Question and American-Turkish Relations, 1914-1927"*, **The Mississipi Valley Historical Review**, C. 46, Eylül, Urbana 1959.

Davison, H. Roderic; *"Where is the Middle East?"*, **Foreign Affairs**, Sayı: 38, Temmuz, New York 1960.

Ekinci, Necdet; *"ABD Arşiv Belgeleri ve Değişen Dünya Siyasal Konjonktürünün Işığında Mac Arthur'un Türkiye Ziyareti ve İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Amerikan İlişkilerine Olumlu Etkisi"*, **Yeni Türkiye**, Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı II, C. 8, Sayı: 44, Mart-Nisan, Ankara 2002.

Erdaş, Sadık; *"İki Savaş Arasında Türk Boğazları"*, **Türkler**, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

Erhan, Çağrı; *"Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776-1830)"*, **Türk Diplomasi Tarihi: 200 Yıllık Süreç**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

-----; *"1830 Osmanlı-Amerikan Anlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları"*, **Belleten**, C. 62, Sayı: 234, Ağustos, Ankara 1998.

Erol, Mine; *"Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816)"*, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, Sayı: 32, Mart, İstanbul 1979.

-----; *"Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776-1830)"*, **Türk Diplomasi Tarihi: 200 Yıllık Süreç**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

"First Motor Cars Produced By Turks", **Herald**, 26.01.1930.

"First Turkish Fords Out", **New York World**, 28.01.1930

Gordon, J. Leland; *"The Turkish American Controversy over Nationality"*, **The American Journal of International Law**, C. 25, Sayı: 4, Ekim, Washington 1931.

Gönlübol, Mehmet; **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1969.

Grabill, L. Joseph; *"Missionary Influence on American Relations with the Near East (First Installment)"*, **Muslim World**, C. 58, Hartford 1968.

Howard, N.Harry; *"The United States and the Problem of the Turkish Straits"*, **The Middle East Journal**, C.1, Sayı: 1, Ocak, Washington 1947.

-----; *"The United States and Turkey: American Policy in the Straits Question (1914-1963)"*, **Balkan Studies**, C.4, Sayı: 2, New York 1963.

Hurewitz, J.C.; *"Türk-Amerikan İlişkileri ve Atatürk"*, **Çağdaş Düşünce Işığında Atatürk**, Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983.

İlkin, Selim; *"1922-1923 Yılları Türkiyesinde Bir Yabancı Sermaye Girişimi"*, **Türkiye İş Bankası Uluslararası Atatürk Sempozyumu, 17-22 Mayıs 1981**, Ankara 1983.

Koloğlu, Orhan; “200 Yıllık İlişkilerin Resmi Olmayan Tarihi: Türk’le Amerikalı’nın Tanışması”, **Tarih ve Toplum**, C. 28, Sayı: 163, Temmuz, İstanbul 1997.

Köprülü, F. Orhan; “Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri”, **Belleten**, C. 51, Sayı: 200, Ağustos, Ankara 1987.

Kuran, Ercüment; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Türklerinin Amerika’yı Tanıması”, **500. Yılında Amerika**, Hazırlayan Recep Ertürk-Hayati Tüfekçioğlu, İstanbul 1994.

Kurat, Akdes Nimet; “Türkiye ile ABD Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Vesikaları”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.5, Ankara 1967.

Lutz, Russell E; “*Claims Against Turkey*”, **The American Journal of International Law**, C. 28, Sayı 2, Nisan, Washington 1934.

Özgiray, Ahmet; “Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasındaki Siyasî İlişkiler (1923-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. 15, Sayı 43, Mart, Ankara 1999.

Pearcy, G. Etzel; “*The Middle East- An Indefinable Region*”, **The Department of State Bulletin**, Sayı: 40, 23 Mart, Washington 1959.

Plimpton, A.George; “*The United States and Lausanne Treaty*”, **New Orient**, Temmuz, New York 1926.

Polat, İlknur; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme”, **Belleten**, C. 7, Sayı: 203, Ankara 1990.

Sezer, Ayten; “Osmanlı’dan Cumhuriyete Misyonerlerin Türkiye’de Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Osmanlı Devleti’nin 700. Yılı Özel Sayısı, Ekim, Ankara 1999.

Spain, James; “*The U.S., Turkey and the Poppy*” **The Middle East Journal**, C. 29, Sayı 3, Yaz, Washington 1975.

Şimşir, Bilâl; *“Türk-Amerikan İlişkilerinin Yeniden Kurulması ve Ahmet Muhtar Bey’in Washington Büyükelçiliği (1920-1927)”*, **Belleten**, C. 41, Sayı: 162, Nisan, Ankara 1977.

-----; *“Atatürk’ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri, Yedi Belge (1930-1937)”*, **Belleten**, C. 45/1, Sayı 177, Ocak, Ankara 1981.

-----; *“Amerika’da Ermeni Lobisi ve Lozan Anlaşması Kavgası (1923-1927)”*, **Ermeni Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 3, Eylül-Ekim-Kasım, Ankara 2001.

Tamkoç, Metin; *“The Question of the Recognition of the Republic of Turkey by the United States”*, **Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı**, Sayı:1, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1960.

Tezel, Sezai Yahya; *“Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Projesi”*, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 25, Sayı: 4, Aralık, Ankara 1970.

Trask, R. Roger; *“The United States and Turkish Nationalism: Investments and Technical Aid During the Atatürk Era”*, **Business History Review**, Sayı: 38, Bahar, Cambridge 1964.

-----; *“The Odyssey of Samuel Insull”*, **Mid-America**, Sayı: 46, Haziran, 1964.

-----; *“Unnamed Christianity in Turkey During The Atatürk Era (Part 2)”*, **Muslim World**, C. 55, Sayı: 2, Nisan, Hartford 1965.

-----; *“The ‘Terrible Turk’ and Turkish-American Relations in the Interwar Period”*, **The Historian**, Sayı: 33, Kasım, Tampa 1977.

“Turkey’s First Autoplant” **New York Times**, 09.02.1930.

Wright, Quincy; *“The Narcotics Convention of 1931”*, **The American Journal of International Law**, C. 28, No 3, Temmuz, Washington 1934.

Yaylalier, Dinç; “*Türk-Amerikan İlişkilerinde Amiral Mark Bristol’ün Rolü(1919-1927)*”, **Türk Yurdu**, C. 17, Sayı:125, Ocak, Ankara 1998.

-----; “*Lozan Konferansı’ndan Sonra Türk-Amerikan İlişkileri, 1923-1927, I*”, **Türk Yurdu**, C. 19, Sayı: 143, Temmuz, Ankara 1999.

-----; “*Lozan Konferansı’ndan Sonra Türk-Amerikan İlişkileri, 1923-1927, II*”, **Türk Yurdu**, C. 19, Sayı: 144, Ağustos, Ankara 1999.

Yılmaz, Şuhnaz; “*Challenging the Stereotypes: Turkish-American Relations in the Interwar Era*”, **Middle Eastern Studies**, C.42, Sayı: 2, Mart, Londra 2006.

Yuvalı, Abdülkadir; “*Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü*”, **Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu**, Kars 1991.

H. Süreli Yayınlar

1. Gazeteler

Bridgeport Post

Christian Science Monitor

Cumhuriyet

Eau Claire Telegram

Hâkimiyet-i Milliye

Herald

Johnstown Tribune

Louisville Times

Lowell Leader

Manchester Herald

Milliyet

New York Herald Tribune

New York Times

New York World

Providence Tribune

Tampa Tribune

The Living Age
Troy Record
Vakit
Washington Star

2. Dergiler

American Board Quarterly News Bulletin
Atlanta Constitution
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi

I . İnternet Siteleri

www.britannica.com/eb/article-9052709/David-Hunter-Miller - 37k
(Erişim Tarihi: 22.02.2007).

http://en.wikipedia.org/wiki/William_H._King (Erişim Tarihi: 22.02.2007).

<http://www.infoplease.com/ce6/people/A0834037.htm> (Erişim Tarihi: 23.02.2007).

http://www.oku_yorum.com/turkce/yazilar.asp?bolum=Makaleler&durum=oku&yazi_id=691&baslik=osmanl%C4%B1_amerikan_%C4%B1liskilerinin_tarihi_seyri (Erişim Tarih: 18.06.2007).

<http://www.tarihogretmeni.net/forum/arsiv-konu-7875.0-ogrencilerinin-din-degistirmesi-uzerine-ataturk-tarafindan-kapatilan-bir-okul.html>
(Erişim Tarihi: 14.04.2008)

<http://www.inkilap.info/ataturk-donemi/ekonomi/devletin-ticarete-karismasi.html> (Erişim Tarihi: 23.06.2008)

<http://www.tarihportali.net/tarih/archives.php/sehbender/3128> (Erişim Tarihi: 01.08.2008)

http://tr.wikipedia.org/wiki/Celalettin_Arif_Bey (Erişim Tarihi: 10.10.2008)

EKLER

EKLER DİZİNİ

EK-1 Diplomatik İlişkileri Başlatmaya Yönelik Modus Vivendinin Müzakereleri Sırasında ABD Tarafından Ortaya Konulan Taslak Metin (3 Şubat 1927)

EK-2 Diplomatik İlişkileri Başlatmaya Yönelik Modus Vivendi (17 Şubat 1927)

EK-3 Ticarî İlişkilerdeki Statükoyu Muhafaza Etmeye Yönelik Modus Vivendi (17 Şubat 1927)

EK-4 Joseph Grew'un Güven Mektubunu Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e Sunarken Okuduğu Söylevin Çevirisi (12 Ekim 1927)

EK-5 Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in ABD Büyükelçisi Joseph Grew'un Söylevine Cevabı (12 Ekim 1927)

EK-6 Büyükelçi Grew İçin Başkan Coolidge Tarafından Cumhurbaşkanı Atatürk'e Yazılan Güven Mektubu (26 Mayıs 1927)

EK-7 Büyükelçi Ahmet Muhtar İçin Cumhurbaşkanı Atatürk Tarafından Başkan Coolidge'a Yazılan Güven Mektubu (10 Ekim 1927)

EK-8 Büyükelçi Ahmet Muhtar'ın güven mektubunu Başkan Coolidge'a Sunarken Okuduğu Söylev (5 Aralık 1927)

EK-9 Başkan Coolidge'ın Büyükelçi Ahmet Muhtar'ın Söylevi'ne Verdiği Cevap (5 Aralık 1927)

EK-10 Türkiye ile ABD Arasında İmzalanan *Ticaret ve Seyr-ü Sefain Muahedenamesi* (1 Ekim 1929)

EK-11 Türkiye ile ABD Arasında İmzalanan *İkâmet Mukavelenâmesi* (28 Ekim 1931)

EK-12 Türkiye ile ABD Arasında İmzalanan *Müttekâbil Metâlibin Tesviyesine Mütedair İtilâfname* (25 Ekim 1934)

EK-1 Diplomatik İlişkileri Başlatmaya Yönelik Modus Vivendinin Müzakereleri Sırasında ABD Tarafından Ortaya Konulan Taslak Metin (3 Şubat 1927)

(A) The United States and Turkey will reestablish between themselves diplomatic and consular relations based upon the principles of International Law. Their diplomatic and consular officers shall enjoy on the basis of reciprocity in the territory of the other the treatment recognized by International Law.

(B) In the event that the American-Turkish Treaty signed at Lausanne on August 6, 1923 is not ratified during the next session of the Congress of the United States, the United States and Turkey will then proceed to the negotiation of agreements on the following matters:

- Establishment and residence rights,
- Commercial rights,
- Consular rights,
- Extradition,
- Naturalization,
- Claims.

(C) Pending the coming into force of the American-Turkish Treaty signed at Lausanne on August 6, 1923, or of the agreements enumerated in (B) the status quo shall be preserved in so far as the treatment of Turkish nationals (ressortissants) in the United States and American nationals (ressortissants) in Turkey are concerned.

(D) Pending the coming into force of the American-Turkish Treaty signed at Lausanne on August 6, 1923, or of the agreements enumerated in (B), the United States and Turkey will extend on the basis of reciprocity to agricultural and industrial products originating in or proceeding from one country to the territory of the other for consumption, transit, or reexportation, that treatment accorded the most favored nation.

The provisions of this agreement do not apply to the treatment which is accorded by the United States of America to the commerce of its dependencies, Cuba, or the Panama Canal Zone, or to the commerce between Turkey and the countries detached from the Ottoman Empire following the War of 1914, nor to the frontier traffic with a State contiguous to Turkey.

KELLOGG

EK-2 Diplomatik İlişkileri Başlatmaya Yönelik Modus Vivendi (17 Şubat 1927)

Mr. Representative: I have the honor to make the following statement of the agreement which has resulted from the conversations that have been held at Angora on behalf of the Government of Turkey and the Government of the United States of America with reference to the regularization of relations between Turkey and the United States of America.

1. Turkey and the United States of America are agreed to establish between themselves diplomatic and consular relations, based upon the principles of international law, and to proceed to the appointment of Ambassadors as soon as possible. They are further agreed that their diplomatic and consular representatives shall enjoy, on the basis of reciprocity in the territory of the other, the treatment recognized by the general principles of public international law.

2. (a) Turkey and the United States of America are agreed to regulate, by treaties or special conventions, on the basis of the general principles of public international law and of complete reciprocity, the commercial and consular relations, as well as the conditions of establishment and residence, of the nationals of the other party, in their respective territories.

(b) In the event the treaty signed at Lausanne August 6, 1923, by Turkey and the United States of America should be ratified on or before June 1, 1928, the provisions of that treaty, together with its annexes, shall be considered as meeting the requirements specified in subparagraph (a) of this paragraph, as regards the regularization of commercial and consular relations, and conditions of establishment and residence. It is understood that in the event the Turkish-American treaty should be ratified on or before June 1, 1928, article 31, thereof, shall be modified at the time of its ratification in the following sense: the articles of the said treaty which have a temporary character shall expire on the same date as the corresponding provisions of the treaties and conventions signed by Turkey and the Allies at Lausanne, July 24, 1923.

(c) Turkey and the United States of America are agreed that the treaty of extradition signed at Lausanne, August 6, 1923, shall, at a time mutually convenient to them, be submitted to the competent authorities

of their respective Governments for ratification. Further, that negotiations for a naturalization convention shall be undertaken within six months after the coming into effect of the consular convention and the convention of establishment and residence referred to in subparagraph (a) of this paragraph, or the coming into effect of the Turkish-American treaty mentioned in subparagraph (b). The question of claims shall be dealt with in accordance with the provisions of the notes exchanged between the Turkish and American Governments at Constantinople on December 24, 1923; it being understood that the provisions of those notes will come into force six months after the exchange of ratifications of the commercial convention and the convention of establishment and residence referred to in subparagraph (a), in the event that the Turkish-American treaty, mentioned in subparagraph (b), is not ratified.

3. Pending the coming into effect of the consular convention and the convention of establishment and residence referred to in subparagraph (a) of paragraph (2), or the coming into effect of the Turkish-American treaty mentioned in subparagraph (b), the principles enumerated in paragraph (1) and (2) of this note, together with the essential provisions of the Turkish-American treaty signed at Lausanne August 6, 1923, and its annexes, shall constitute the basis for the treatment, which, on condition of reciprocity, shall be accorded the nationals of Turkey in the territory of the United States of America and the nationals of the United States of America in the territory of Turkey.

4. The present agreement shall become effective on the day of signature.

I should be glad to have your confirmation of the accord thus reached.

Accept [etc.] DR. TEVFİK RÜŞTÜ

EK-3 Ticarî İlişkilerdeki Statükoyu Muhafaza Etmeye Yönelik Modus Vivendi (17 Şubat 1927)

Excellency: I have the honor to make the following statement of the agreement which has resulted from the conversations that have been held at Angora on behalf of the Government of the United States of America and the Government of Turkey with reference to the treatment which shall be accorded to the commerce of Turkey by the United States of America and to the commerce of the United States of America by Turkey.

Pending the coming into effect of the commercial convention referred to in subparagraph (a) of paragraph (2), of the notes exchanged today concerning the relations between the United States of America and Turkey, or the coming into effect of the Turkish-American treaty signed at Lausanne August 6, 1923, the status quo resulting from the exchange of notes of July 20, 1926, regarding commercial relations between the United States of America and Turkey, shall be preserved for a period of one year, dating from February 20, 1927. At the expiration of this period the statusquo shall automatically continue for further term of three months, unless in the meantime the provisions of this note shall have been modified by mutual agreement; or unless either of the two contracting parties shall have asked for a revision of its provisions.

I should be glad to have your confirmation of the accord thus reached.

Accept [etc.]

MARK L. BRISTOL

EK-4 Joseph Grew'un Güven Mektubunu Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e Sunarken Okuduğu Söylevin Çevirisi (12 Ekim 1927)

Amerika Cemahir-i Müttehidesi Reisi tarafından Zat-ı Devletleri nezdine Büyükelçi ve Fevkalade Murahhas olarak tayinimi müşir itimatnameyi arz ve takdim ile kesb-i şeref eylerim.

Diplomasinin vazife ve meziyeti, milletler arasındaki itimadın ve itilaf-ı müteakibin sahih bir vukuf ile ve hayırhahane tefsir suretiyle mütemadiyen inkişafına çalışmaktır. Diplomasinin bu tarz-ı telakkisini burada zikirden maksad yalnız Amiral Bristol'ün Türkiye'deki sekiz senelik memuriyeti esnasında daima istihsaline çalışmış olduğu gayeyi ifade olmayıp, bilhassa Zat-ı Ali-i Riyasetpenahileri nezdine Cemahir-i Müttehide'nin birinci büyükelçisini tayin etmiş olan Amerika Reisicumhuru'nun efkarına ve bana tevdi olunan vazifenin ifasında şahsi ümitlerime de makes teşkil ettiğini arz eylemektir.

Reisicumhur Hazretleri; yüksek iradeniz altında yeni Türkiye'nin vücuda getirdiği eser, Amerika'da büyük bir alâka uyandırmış ve bu alâka Cemahir-i Müttehide ile Türkiye arasındaki münasebatta, hali hazırda olduğu gibi âtiyen dahi mühim bir âmil olmağını vaad etmekte bulunmuştur. Birçok ümitler ve müstesna manalar ifade eden bir devrede Cemahir-i Müttehide'yi Türkiye'de temsile davet edilmiş bulunmaklığımı bir şeref-i mahsus ad ve Türkiye ve ricali müdiresi ile tecdit ve tevs-i münasebâtı büyük bir memnuniyetle derpiş eylemekteyim.

Zat-ı devletlerinin her zaman mazhar-ı emniyet ve itimad olacağımı ve Türkiye Hükümeti Cumhuriyesi'nin dahi nail-i müzaheret olmağa imkan bulacağımı ümid eyler, gerek şahs-ı devletlerinin ve gerek Türkiye Cumhuriyeti'nin ile ahalisinin saadet-i hali hakkındaki Cemahir-i Müttehide Reisi'nin temenniyat-ı şahsiye ve mahsusasını zat-ı devletlerine arz ve ıblağ etmekle müftehirim.

EK-5 Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in ABD Büyükelçisi Joseph Grew'un Söylevine Cevabı (12 Ekim 1927)

Büyük Elçi Hazretleri,

Amerika Cemahir-i Müttehidesi Reisi Hazretlerinin Zat-ı âlinizi nezdime büyükelçi ve fevkalade murahhas olarak tayin buyurduklarını müşir itimatnameyi elinizden büyük bir memnuniyetle alıyorum.

Birçok ümitler ve müstesna manalar ifade eden bu devrede Cemahir-i Müttehida Reisi hazretlerinin sizi nezdime ilk büyükelçi ve fevkalade murahhas tayinindeki itina-i mahsusu da dikkatle ve meserretle kaydederim. Yeni Türkiye'nin terakki ve teceddüt yolundaki mesaisi münasebetiyle şahsım ve memleketim hakkındaki sözleriniz de beni ayrıca mütehassis etti.

Bugünkü diplomasinin gayesi ve bu itibarla ehemmiyet-i mahsusası hakkında beyan buyurulan ve Amerika Cemahir-i Müttehidesi Reisicumhuru hazretlerinin efkâr ve niyâtına makes olan tarz-ı telakkiye tamamıyla iştirak eder ve pek yerinde olarak yad buyurulan Amiral Bristol hazretlerinin mesai-i meşküresinin kıymettar faaliyetinizle mes'ud inkişafata mazhar olacağını kuvvetle ümid ederim. Bu vadide masruf olacak kaffe-i mesainiz nezdimde makrûn-u müzaheret olacağı gibi Hükümet-i Cumhuriye'nin de müessir yardımlarına mazhar olacağınızdan emin olabilirsiniz.

Cemahir-i Müttehida Reisi hazretlerinin ve Amerikan milletinin saadet-i hali hakkındaki temenniyatımı kendilerine ıblâğ ve irsal etmenizi rica ve Zat-ı âlilerine beyanı hoşamediylerim.

EK-6 Büyükelçi Grew İçin Başkan Coolidge Tarafından Cumhurbaşkanı Atatürk'e Yazılan Güven Mektubu (26 Mayıs 1927)

To His Excellency Mustafa Kemal Paşa, President of the Turkish Republic,
Great and Good Friend

I have made choice of Joseph C. Grew, a distinguished citizen of the United States, to reside near the Government of Your Excellency in the quality of Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the United States of America. He is well informed of the relative interests of the two countries and of the sincere desire of this Government to cultivate to the fullest extent the friendship subsisting between them. My knowledge of his high character and ability gives me entire confidence that he will constantly endeavor to advance the interests and prosperity of both Government and so render himself acceptable to Your Excellency.

I therefore request Your Excellency to receive him favourably and to give full credence to what he shall say on the part of the United States and to the assurances which I have charged him to convey to you of to best wishes of this Government for the prosperity of the Turkish Republic.

May God have Your Excellency in His wise Keeping.

Your Good Friend,
(Signed) CALVIN COOLIDGE

EK-7 Büyükelçi Ahmet Muhtar İçin Cumhurbaşkanı Atatürk Tarafından Başkan Coolidge'a Yazılan Güven Mektubu (10 Ekim 1927)

Amerika Cemaihir-i Müttehidesi Reisi Mister Coolidge
Cenaplarına

Büyük ve İyi Dost

Türkiye Cumhuriyeti ile Cemahir-i Müttehide-i Amerika beyninde teyemmünen cayigir olan vıfak ve muhadenetin muhafaza ve takviyesi matlub ve mültezimim bulunduğundan esbak Hariciye Vekili ve İstanbul Mebus-u sabıkı Muhtar Bey'i nezd-i riyasetpenahilerine fevkalade murahhas ve büyükelçi sıfatıyla tayin ve izama karar verdim.

Müşarünleyhin evsaf ve hasaili ve şimdiye kadar ibraz eylediği dirayet ve fetanet kendisine tahmil ve tevdi olunan vazife-i aliye-yi itimad-ı devletlerine mazhar olacak tarzda hüsnü ifa edeceğini zamin bulunmaktadır.

Bu ümmiye iledir ki zat-ı riyasetpenahilerinden kendisini hüsnü kabul buyurmalarını ve gerek kendi namıma gerek Türkiye Cumhuriyeti namına tarafından vuku bulacak bilcümle tebligata ve betahsis zat-ı devletleri ile memleketiniz hakkında perverde eylediğim hissiyat-ı halisane ve dostaneye dair ita eyleyeceği teminata tamamen emniyet ve itimad edilerek memuriyet-i âliyesinin hüsnü ifası emrinde nail-i mazhariyet buyurulmasını rica eylerim.

Ankara'da bin dokuz yüz yirmi yedi senesi teşrinievvel ayının onuncu günü ita edilmiştir.

GAZİ MUSTAFA KEMAL

EK-8 Büyükelçi Ahmet Muhtar'ın güven mektubunu Başkan Coolidge'a Sunarken Okuduğu Söylev (5 Aralık 1927)

Reis Hazretleri,

Türkiye Cumhuriyeti Reisi'nin şahsımı nezd-i âlilerine büyükelçi ve fevkalade murahhas tayin ettiğini mutazammın olan mekâtibini zat-ı âlilerine takdim etmekle kesb-i şeref ederim.

Genç Türkiye Reisicumhuru'nun Büyük Amerika Cumhuriyeti'nin mümtaz Reisi nezdinde kendisini temsil için şahsımı intihap etmekle beraber asrî siyasî umdeleri dairesinde Hükümeteyn beynindeki münasebâtı tecdid ve tevsik ve tarsin etmek için bütün kudretimi sarfa beni memur etmiş olması mucib-i mahzuziyet ve mesudiyetim olmaktadır. İşbu asrî siyasetin vazifesi mevcut menafiin hakikî bir takdir ve musib bir teykin dairesinde temin-i mukarenetle beraber mütekâbil hürmet ve samimiyetin en esas birer âmil teşkil edeceği bir muhâdenet zemini aramak, bulmak ve tesis etmektir.

Bu umdelerden ilham alarak bütün sâyim bana tevdi edilmiş olan vazifeyi kemal-i ciddiyetle ve hiçbir an yorulmayacak bir gayretle ifâ etmeğe masruf olacaktır. Bu vazifemde zat-ı âlilerinin itimadından ve gerek zat-ı âlilerinin gerek Cemahir-i Müttehide Hükümeti'nin ibraz buyuracakları kıymettar muavenetten emin olabilmek hususunda perverde ettiğim ümid-i kavî bana kuvvet bahşetmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Reisi'nin gerek zat-ı âlilerinin şahsî saadetleri gerek Cemahir-i Müttehide'nin refah ve saadeti için beslediği temenniyatın sâdık bir tercümanı olmakla kesb-i fahr ederim.

EK-9 Başkan Coolidge'ın Büyükelçi Ahmet Muhtar'ın Söylevi'ne Verdiği Cevap (5 Aralık 1927)

Mr. Ambassador it is a great pleasure to receive at your hands the letters whereby the President of the Turkish Republic accredits you in the quality of his Ambassador near the Government of the United States.

I am mindful of the special significance of your mission as the first Ambassador of the Turkish Republic in Washington and I am confident that as a result of your efforts the ideals and achievements of modern Turkey will become even better known that at present and more widely understood. In welcoming you therefore I do so with the conviction that the relations between the United States and Turkey will develop and be consolidated on a basis of mutual knowledge and appreciation.

You may be assured Mr. Ambassador that you enjoy the confidence of this Government and that in the carrying out of the high mission with which you have been entrusted, you will receive at all times the hearty co-operation of its officials.

I hope that your sojourn at this Capital may be agreeable to you personally.

I shall be glad if you will convey to the President of the Turkish Republic the expression of my sincere appreciation of his good wishes for the United States and for myself personally as well as my own wishes for his happiness and for the continued prosperity of the Turkish Republic.

EK-10 Türkiye ile ABD Arasında İmzalanan Ticaret ve Seyr-ü Sefain Muahedenâmesi (1 Ekim 1929)

Ticarî münasebetlerini muhafaza ve tevsî etmek ve mütekâbil ülkelerinde diğer tarafın ticaret ve seyr-i sefainine bahşedilecek muameleyi tayin eylemek arzusunda olan Türkiye Cumhuriyeti ve Amerika Müttehit Devletleri bir ticaret ve seyr-i sefain muahedenamesi akdine karar vermişler ve bu maksatla;

Türkiye Cumhuriyeti Reisi Hazretleri:

Diyarbakir Meb'usu, Sâbık Vekil, Büyükelçi Zekai Beyefendi ile Hariciye Vekâleti Müsteşarı Ortaelçi Menemenli Numan Beyefendi'yi,

Amerika Müttehit Devletleri Reisi Hazretleri:

Türkiye'de Büyükelçi ve Fevkalade Murahhas Joseph C. Grew'u Murahhas tayin eylemiştir.

Mezkur murahhaslar salâhiyetnamelerini yekdiğerine tebliğ edip bunları usulüne muvafık bularak âtideki maddeleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1- Munzam resimler ve tezyit emsali dahil olmak üzere ithal ve ihraç resimlerine ve ticarete ait diğer resim ve mükellefiyetlere müteallik hususlar ile transit, antrepoya konma ve gümrük muameleleri hususlarında; kezalik, seyyar ticaret memurları numunelerine yapılacak muamelede, Türkiye, Amerika Müttehit Devletleri'ne ve mutasarrıfı bulundukları memleketlere ve müstemlekelerine ve Amerika Müttehit Devletleri Türkiye'ye, kayıtsız ve şartsız, en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesi bahşederler.

Binaberin, menşei veya imal mahali Türkiye olan herhangi mevâdın Amerika Müttehit Devletleri'ne, mutasarrıfı bulundukları memleketlere veya müstemlekelerine ithali veya oralarda sürümü, menşei veya imal mahali herhangi diğer cenebi memleket olan müvasil mevat üzerinden istifa edilen veya edilecek olan resimlerden daha ağırına veya başkasına tabi tutulmayacaktır.

Kezalik Amerika Müttehit Devletleri'nde, mutasarrıfı bulundukları memleketlerde veya müstemlekelerinde yahut Türkiye'de diğer tarafa veya bunun herhangi mutasarrıfı bulunduğu memleketlere veya müstemlekelerine gönderilecek olan herhangi mevâdın ihracı, mümasil

mevâdın herhangi diğ er ecnebi memlekete ihracı  zerinden istifa olunan resimlerden daha ağırina veya başkasına tabi tutulmayacaktır.

Y ksek  kit Taraflardan birinin herhangi diğ er ecnebi memleketin tabii veya sinai m stahsallarından lâalettayin bir maddeye bah edilebileceği herhangi bir menfaat, aynı zamanda ve mutlak tarzda, bu bapta talep v ki olmaksızın ve ivazsız olarak, diğ er Y ksek Tarafın tabii veya sinai m stahsallarıyla aynı maddeye tatbik olunacaktır.

Bu maddenin ahk mı:

a. T rkiye'nin, 1923 senesinde eski Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış olan memleketlere, g mr k tarifesi hususunda bah ettiği veya ileride edeceği hususi menfaat ve m saadelere veya T rk g mr k hududunun her iki tarafında eni on beş kilometreyi tecav z etmeyen bir sahada m nhasıran hudud ticaretine bah edeceği muameleye;

b. G mr k tarifesi hususunda, Amerika M ttehid Devletleri'nin K ba veya Amerika M ttehit Devletleri'nin herhangi mutasarrıfı bulundukları memleketler veya m stemlekeleri, yahut Panama Kanalı m ntıkası ticaretine bah ettikleri veya ileride edecekleri muameleye veya Amerika M ttehit Devletleri ile herhangi mutasarrıfı bulundukları memleketler ve m stemlekeleri arasındaki yahut bu memleketler veya m stemlekelerin kendi aralarındaki veya bunlarla Panama Kanalı m ntıkası arasındaki ticarete bah edilmiş veya ileride edilecek olan muameleye şamil olmayacaktır.

Madde 2- İthalat ve ihracat  zerindeki memnuiyet veya tahditler hususunda, iki memlekett n her biri, mezkur memnuiyet ve tahditlere her m racaat edişinde, diğ er memleketin ticaretine herhangi diğ er ecnebi memleket ticaretine bah edeceği muamele kadar m sait bir muamele bah eleyecektir.

İndelhace ithal ve ihra  ruhsatnameleri itası halinde gerek emtiaya, gerek bunların kıymetinin takdirine ve miktarlarına m teallik hususlarda aynı muamele tatbik olunacaktır.

Madde 3- a) T rk gemileri Amerika M ttehit Devletleri'nde, Amerika M ttehit Devletleri gemileri T rkiye'de, aynıle milli gemilere yapılan muameleden m stefit olacaklardır.

b) Üçüncü maddenin a) fıkrasının hükmü aşağıdaki hususlarda tatbik edilmez:

- 1- Kabotaj, iki Yüksek Âkid taraflardan her birinin ülkesinde mer'i veya mer'iyete girecek olan kanunlara tabidir;
- 2- Milli ticaret gemilerine bahşedilmiş veya edilebilecek olan her türlü prim veya nakdî muavenet şeklindeki teşvikler;
- 3- Yüksek Âkid tarafların kara sularında sayd, memleketlerin birinde veya diğerinde millî sayd istihsalatına bahşedilmiş veya edilebilecek olan hususî imtiyazlar;
- 4- Limanlara, açık demirleme mahallerine ve sahillere müteallik bahrî hizmetlerin îfası, kılavuzluk ve gemi çekme, dalgıçlık, bahrî yardım ve tahlisiye, bu ameliyelerin mütekâbil kara sularında ve Türkiye için Marmara Denizi'nde icra edilmesi takdirinde;

c) Yukarıdaki tâdadın haricinde kalabilmiş olan diğer istisnalar en ziyade müsaadeye mazhar millet muamelesine tâbi tutulacaktır.

Madde 4- Bu muahedenamede hiç birşey, Yüksek Âkid taraflardan her birinin insan, hayvan veya nebat hayatını himayeye matuf sıhhi mahiyette memnuiyet veya takyitler vaaz etmek, yahut inzibata veya vergilere müteallik kanunları tatbik için nizamnameler mer'iyete koymak hakkını tahdit edecek tarzda tefsir edilmeyecektir.

Madde 5- Bu muahedename tasdik edilecek veya tasdiknameler mümkün olduğu kadar az bir zaman zarfında Ankara'da teati olunacaktır. Muahedename, tasdiknamelerin teatisi anından itibaren mer'iyete girecek ve üç sene müddetle mer'iyette kalacak ve bu müddet geçtikten sonra ise, Yüksek Âkid taraflardan biri muahedenameyi fesh etmek niyetinde olduğunu diğer tarafa tebliğ ettiği tarihten itibaren bir sene münkazi oluncaya kadar mer'i olacaktır. Şu kayıt ile ki, bu muahedenamenin 3. maddesinin (a) fıkrasında münderiç ve millî muameleye müteallik taahhütler Âkid taraflardan her biri canibinden tasdiknamelerin teatisinden itibaren bir senenin inkizasından doksan gün evvel tahriren haber verilmek şartı ile fesh olunabilecek ve Yüksek Âkid taraflardan biri canibinden mezkur millî muamele taahhütleri ile telifi kâbil olmayan bir kanun mer'iyete konduğu tarihten başlamak üzere altmış gün hitamından hükümden sakıt olacaktır.

Yukarıdaki maddelerde vâzolunan ahkâmı tasdik etmek üzere, Âkid taraflar murahhasları bu muahedenameyi imza etmişler ve mühürlemişlerdir.

Ankara'da 1 Teşrinievvel 1929'da Türkçe ve İngilizce, iki nüsha olarak tanzim edilmiştir; her ikisi aynı kıymeti haiz ve ihticaca sâlihtir.

İmzalar:

Zekai

M. Numan

Joseph C.Grew

EK-11 Türkiye ile ABD Arasında İmzalanan *İkâmet Mukavelenâmesi* (28 Ekim 1931)

Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Müttehit Devletleri, Yüksek Âkidler'den her birinin tebaasının ve şirketlerinin diğer taraf ülkesinde ikâmet ve icra-yı ticaret edebilmeleri şartlarının asrî hukuk-u düvele mutabık surette tesbitinin arzu ederek ve kazaî umura ve malî tekâlîfe müteallik mesaili buna tevfikân tanzim etmek maksadıyla bir muahede aktine karar vermişler ve murahasaları olmak üzere:

Türkiye Cumhuriyeti Reisi:
Milli Müdafaa Vekili Zekai Beyefendi'yi;

Amerika Müttehit Devletleri Reisi:
Türkiye'de Büyükelçisi ve Fevkalade Murahhası Joseph C.Grew'ü; tayin buyurmuşlardır.

Müşarünlehy, usulune muvafık görülen salâhiyetnamelerini yekdiğerine tebliğ ettikten sonra âtideki ahkâmı kararlaştırmışlardır:

Madde 1- Her iki memleket tebaasına ve şirketlerine diğer memleket arazisinde tatbik edilebilecek ikâmet ve meksü âram şartları ve keزالik malî tekalif ve kazaî salâhiyet nokta-i nazarından Türkiye, Amerika Müttehit Devletleri'ne ve Amerika Müttehit Devletleri, Türkiye'ye en ziyade mazharı müsaade üçüncü memlekete bahşedilmiş veya edilecek olan aynı muameleyi, kaffe-i ahvalde bahşedecektir.

İşbu muahdede münderiç hükümlerden hiçbirini iki memleketten her birinin ecnebilerin muhaceretine müteallik kavanin ve nizamât-ı mevcudesini yahut iki memleketten her birinin bu gibi kavanin neşretmek hakkını ihlal edecek surette tefsir olmayacaktır.

Madde 2- İşbu muahede tasdik edilecek ve tasdiknameler mümkün olduğu kadar süratle Washington'da teati edilecektir.

Bu muahede tasdiknamelerin teatisinden itibaren mevki-i mer'iyete girecek ve üç sene müddetle mer'i kalacaktır.

Bu tarihten sonra muahede, inkızası Yüksek Âkitlerden biri tarafından diğerine tebliğ edildiği tarihten itibaren geçecek on iki ayın hitamına kadar mer'iyette kalacaktır.

Tasdikanolilmakal murahaslar işbu muahedeyi imza etmiş ve mühürlemişlerdir.

Ankara'da 1931 senesi birinci teşrin ayının 28. Çarşamba günü Türkçe ve İngilizce iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

ZEKAİ

GREW

EK-12 Türkiye ile ABD Arasında İmzalanan *Mütekâbil Metâlibin Tesviyesine Mütedair İtilâfname* (25 Ekim 1934)

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, 24 Kanunuevvel 1923 tarihinde notalar teatisi suretiyle akdeyledikleri ve 17 Şubat 1927 tarihinde notalar teatisi neticesinde hâsıl olan itilaf ile teyit ettikleri anlaşmada dâhil olan talepleri dostane, çabuk ve tasarruflu surette halletmek arzusu ile işbu itilafnameyi akde karar vermişler ve bu maksatla:

Türkiye Cumhuriyeti Reisi Hazretleri
İzmir Mebusu ve Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Doktor
Tevfik Rüştü Beyefendi'yi
Amerika Birleşik Devletleri Reisi Hazretleri
Fred Kenelm Nielsen'i murahhas tayin etmişlerdir.

Bu murahhaslar salâhiyetnamelerini yekdiğerine tebliğ ile usûl ve kaidesine muvafık bularak âtideki hükümleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1-Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ne, 24 Kanunuevvel 1923 tarihli anlaşmada dahil olan Amerika tebaaları taleplerinin tamamen tesviyesini tazammum etmek üzere faizsiz olarak 1.300.000 (bir milyon üç yüz bin) Amerika Birleşik Devletleri Doları verecektir. Bu meblağ, her senelik taksiti 100.000 (yüz bin) Dolar olmak üzere üç senede ödenecektir. İlk taksit işbu itilafnamenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce tasdikinden sonra 1 Haziran 1936 tarihinde tediye olunacaktır.

Madde 2-Her iki Hükümet yukarıda zikredilen meblağın tediyesi suretiyle Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin kendisine karşı dermayen edilen yukarda mezkur taleplere ait bütün borçlardan ibra edilmiş olacağını ve keza 24 kanunuevvel 1923 anlaşmasına dahil bütün taleplerin de kati surette halledilmiş ad ve telakki edileceğini kararlaştırmışlardır.

Madde 3-İşbu itilafname Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik edilmek şartıyla imzasından itibaren mer'iyete girecektir.

Ankara'da 25 Teşrinievvel 1934 tarihinde her ikisi de aynı kıymeti haiz olmak üzere Türkçe ve İngilizce iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

DR. T. RÜŞTÜ

FRED NIELSEN

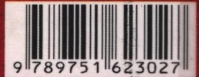
Türk-Amerikan ilişkileri ilk olarak XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika topraklarında bulunan eyaletlerle ABD arasında kuruldu ve gelişti. Başlangıçta ticarî boyutta olan ilişkiler kısa sürede siyasî ve kültürel alanları da kapsadı. İlişkiler I. Dünya Savaşı nedeniyle bir ara kesilse de, savaşın hemen akabinde ticarî alanda yeniden başladı.

Savaştan sonra ticarî alanda yeniden kurulan ilişkileri siyasî alana taşımak hiç de kolay olmadı. Çünkü ABD'de yürütülen Türk düşmanlığı kampanyası nedeniyle, iki ülkenin 6 Ağustos 1923'te Lozan'da imzaladığı Türk-Amerikan Lozan Anlaşması, Amerikan Senatosu'nda bir türlü onaya sunulamadı. Nihayet bu anlaşma 1927'de Senato'da onaya sunulduğunda ise, gerekli üçte ikilik oy çoğunluğu sağlanamadığından reddedilmiş oldu. Bunun üzerine Türkiye ve ABD aynı yıl karşılıklı nota teatisi yoluyla diplomatik ilişkilerini tesis ettiler.

Diplomatik ilişkiler kurulduktan sonra iki ülke ilişkileri her geçen gün daha da gelişti. Ancak ikili ilişkilerdeki bu yakınlaşma, diğer devletlerin de dahil olduğu uluslararası problemler ortaya çıktığında, yerini resmî bir tarafsızlık politikasına bıraktı. Bunun nedeni, ABD'nin Avrupa meselelerinden uzak durmak istemesiydi. Hâl böyle olunca, ilişkiler daha çok ticarî bir nitelik arz etti ve siyasî alandaki ilişkiler daha yüzeysel kaldı.

Atatürk Dönemi Türk-Amerikan ilişkilerinde bazı sorunlar da meydana geldi. Bunların başlıcaları, Amerikan okulları, tabiiyet, yerleşme, ikâmet, tazminat talepleri, suçluların iadesi ve afyon konularındaki sorunlardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış sorunlarını çözme aşamasına gelmesi ve uluslararası ortamda Türkiye'nin öneminin artmasıyla birlikte, 1930'ların hemen başında bu sorunların büyük bir kısmı hızla çözüldü.

ISBN: 978-975-16-2302-7

Fiyatı 15.00 TL.

web: <http://www.atam.gov.tr>
e-mail : bilgi@atam.gov.tr